

Емі Чуа, Джед Рубенфелд
Три сили. Як виховують в
успішних спільнотах

Вступ

Одна з одвічних загадок людства — чому декому, попри не надто перспективне походження, вдається піднятися на величезні висоти, а інші, маючи на позір такі самі здібності за собою й такі самі перешкоди перед собою, взагалі нічого не досягають.

Наша книжка — саме про це старе як світ питання. Ми писали її з надією, що читачі зможуть винести з неї краще розуміння світу, в якому ми живемо. Світу, в якому окремі особистості й групи досягають значно більше за інших — у вимірах багатства, соціального статусу й інших загальноприйнятих показників успіху.

Початковий задум цієї книжки парадоксальний: успішним людям притаманно усвідомлювати водночас і свою вищість, і недоладність. Певні групи посилюють у своїх членах це відчуття, і вони є напрочуд успішними. Таке неймовірне поєднання рис належить до потужної культурної спадщини, що генерує драйв. Він полягає у потребі самоствердження, що змушує людей систематично відмовлятися від миттєвої винагороди заради майбутніх досягнень. Наснажуючи своїх учасників саме таким драйвом, групи отримують особливі переваги в Америці, позаяк сучасна американська культура сповідує зовсім іншу ідею: приймати себе такими, якими ми є, та жити тут і зараз.

У цій книжці поєднано досвід і знання із двох дуже різних сфер. Співавторка упродовж майже двадцяти років писала про успішні етнічні меншини у всьому світі: від Південно-Східної Азії й Африки до колишнього Радянського Союзу. Співавтор широко висвітлював те, як бажання жити-тут-і-зараз чимраз ширше охоплювало сучасну західну культуру, особливо в Америці, підважуючи здатність країни жити заради майбутнього. США не завжди були такими. Насправді, як ми продемонструємо, Конституція вимагає від американських громадян значно більшого.

У певних груп у США набагато вищі досягнення порівняно з іншими — у вимірах доходів, кар'єри, академічних результатів і т.ін. Однак говорити про це складно, бо ця тема расово заангажована. Іронія ж полягає в тому, що наявні факти розвінчують расистські стереотипи. У Сполучених Штатах деякі темношкірі та

латиноамериканські групи значно перевершують численні білі й азійські. Ба більше, зауважено виразну криву успіху — він зазвичай розпорошується у третьому поколінні іммігрантських спільнот. І це руйнує ідею про вроджені групові особливості й підважує всю концепцію «виняткових груп».

У цій книжці подано новий погляд на успіх — його приховані двигуни, внутрішню динаміку й ціну. Платити за нього доводиться дорого, іноді навіть здоров'ям. Однак якщо правильно зрозуміти й опанувати описану тут концепцію трьох культурних рис, вона стає джерелом розширення можливостей, понад якесь окреме визначення успіху. Ми продемонструємо, що Три сили можуть стати сходами до неабияких досягнень, зокрема й тих, що полягають не в самозбагаченні, а в служінні іншим.

Насправді, Три сили доступні будь-кому. Це сукупність цінностей і переконань, звичок і вмінь. Індивіди будь-якого походження здатні інтегрувати їх у власне життя або життя своїх дітей, і це надасть можливостей досягти того успіху, який вони самі для себе визначають.

Розділ перший. Три сили

Існує начебто взагалі неамериканський факт про сучасну Америку — окремі групи суттєво перевершують інші. Деякі із найуспішніших груп в американському суспільстві вас не здивують, а інші навпаки.

Що спільного в людей, які обіймали або обіймають посади фінансових і генеральних директорів¹ American Express, Black & Decker, Citigroup, Dell, Fisher-Price, Deloitte, JetBlue, Marriott International, Sears, Roebuck, Skullcandy, Sam's Club і Madison Square Garden? Усі вони — віряни Церкви Ісуса Христа святих останніх днів. У 1980 році на Уолл-стрит² важко було зустріти мормона, а нині вони стали чільними гравцями у радах директорів великих корпорацій, в інвестиційних фірмах і бізнес-школах.

Мормони не єдина група, яка постала нізвідки. Останнім часом було опубліковано багато матеріалів про занепад висхідної соціальної мобільності³ в Америці. Нам говорять, що добробут народжених після 1960 року американців зумовлений переважно тим, чого досягли їхні батьки. Можливо, загалом це правда, але американська мрія, зокрема її старомодна версія, де описано мільйонерів із нетрів, не втратила своїх позицій⁴, особливо серед іммігрантів^[1].

Після 1959 року сотні тисяч кубинців перекочували в Маямі, здебільшого прибуваючи туди без засобів до існування⁶. Їх зустріли ворожо: на будинках, які здавалися в оренду, часто можна було побачити таблички «собакам і кубинцям вхід заборонено»⁷. Вони тіснилися у маленьких помешканнях і наймалися мити посуд, мести подвір'я і збирати помідори⁸. Ці кубинські вигнанці разом зі своїми дітьми допомогли перетворити сонне місто Маямі⁹ на один із найжвавіших ділових центрів Америки. Станом на 1990 рік відсоток народжених у США американців кубинського походження із річним доходом домашнього господарства понад 50 тисяч доларів удвічі перевищував відповідний відсоток англо-американців¹⁰ із таким самим доходом. Кубинці становлять лише 4% латиноамериканського населення США. У 2002 році серед десяти найбагатших

латиноамериканців налічувалося п'ять кубинців¹¹, і нині вони — порівняно із латиноамериканцями у США загалом — у два з половиною рази частіше отримують понад 200 тисяч доларів на рік¹².

У 2004 році два професори-афроамериканці з Гарварду зчинили великий галас заявою¹³, що переважну частину темношкірих студентів університету — ледве не дві третини — становлять іммігранти або діти іммігрантів (а не нащадки афроамериканських родин, які живуть в Америці впродовж багатьох поколінь). Переселенці з багатьох вест-індських й африканських країн¹⁴, як-от: Ямайка, Гаїті, Гана, Ефіопія та Ліберія — стрімко сходять щаблями американської вищої освіти, однак найвизначніші результати належать нігерійцям. Вони походять переважно із працюючих, інколи дуже бідних, іммігрантських родин і становлять лише 0,7% темношкірого населення Америки¹⁵. Та цей відсоток зростає вдсятеро в найпрестижніших університетах і професійно-технічних училищах, якщо порівнювати нігерійців¹⁶ з іншими групами темношкірих студентів США. Академічні досягнення цілком передбачувано перетворюються на економічні. Американці нігерійського походження вже зараз суттєво переважають¹⁷ в інвестиційних банках на Уолл-стрит і найавторитетніших юридичних компаніях.

Безумовно, визначення, хто в Америці є успішним, залежить від розуміння успіху. Зустрічаються люди, для яких найуспішніше життя — це творити добро. Є й інші, хто присвячує його Богу. Для Сократа, наприклад, багатство і здобутки — лише фальшиві подобі успіху, і життя потрібно пізнати, щоб варто було ним жити¹⁸. Та в сучасних економічних системах добро, побожність і самоусвідомлення не винагороджуються. Оповідь про причини цього можна розтягнути на цілу бібліотеку або звести до сухих законів попиту й пропозиції. Олівер Уенделл Холмс-старший говорив про успіх «у приземленому сенсі»¹⁹ як про «гроші і статус» (а потім давав поради щодо їх здобуття).

Далі ми ще розглянемо, яку ціну потрібно заплатити за такий успіх і яким вузьким є це визначення. Однак нікуди не подінешся від запитання: чому одні спільноти досягають висот у цьому, приземленому, сенсі, а інші — ні? І чому деякі групи дуже вирізняються на тлі інших?

З усіх відображених у переписі населення етнічних груп в американців індійського походження найвищі доходи²⁰ — майже вдвічі більші за середні показники в країні. Китайці, іранці та ліванці²¹ відстають, але ненабагато. Університети Ліги плюща^[2] нині заповнили вихідці зі Східної Азії²². Тож їх називають «новими євреями»²³, і проти них, на думку багатьох неупереджених спостерігачів, введено негласне квотування. Варто наголосити, що навіть діти бідних і неосвічених східноазійських іммігрантів²⁴ — китайських швачок, корейських бакалійників, в'єтнамських біженців — навчаються краще за своїх білих американських однолітків і суттєво випереджають представників інших етнічних меншин.

А тим часом самі євреї продовжують збирати непропорційно рясний, з огляду на малу частку цієї етнічної меншини, врожай Нобелівських²⁵ і Пулітцерівських²⁶ премій, нагород^[3] «Тоні»²⁷ та мільярдів із хедж-фондів²⁸. За результатами загальнонаціонального дослідження, яке охоплювало молодь і людей середнього віку, в 2004 році середній річний дохід американської родини становив 99.500 доларів США. Серед респондентів-євреїв він сягав 443.000 доларів США²⁹. У 2009 році до списку п'ятдесяти найбагатших американців за версією журналу Forbes увійшли двадцять євреїв, хоча вони становлять лише 1,7% населення США, а серед чотирьохсот найбагатших американців — євреїв понад третина³⁰.

Також різні групи можуть переживати стрімкі спади. На початку ХХ століття, коли Макс Вебер писав свою класичну працю «Протестантська етика і дух капіталізму», в американській економіці ще панували протестанти³¹. Нині рівень добробуту американських протестантів нижчий за середній, а походження з родини євангелістів або протестантів-фундаменталістів корелює з низхідною економічною мобільністю³².

* * *

Ця книжка розповідає про злети і падіння груп. Ми обстоюємо тезу про те, що коли в культурі певної групи об'єднуються три виразні сили, то вони надають їй надпотужного поштовху до успіху. На жаль, є

в цій історії й темний бік. Підштовхуючи до успіху, ці сили є носями глибоких патологій, тому в книжці з-поміж іншого описано також і їх.

Виявляється, що, попри всю свою строкатість, винятково успішні в Америці групи мають три спільні культурні особливості, кожна з яких суперечить наріжним догмам сучасного американського мислення. Нам не вдалося дібрати менш загрозливого слова, тому назвемо їх «Трьома силами». До них належать:

1. Відчуття вищості. Цей компонент Трьох сил визначити найлегше, адже йдеться про глибоко закорінену віру в унікальність, винятковість або вищість вашої групи. Ця віра може живитися з найрізноманітніших джерел. Наприклад, релігії, як у мормонів³³. Або віра може корінитися в оповіді про велич історії³⁴ та цивілізації вашого народу, як в іранців чи китайців. Вона може ґрунтуватися на тонкощах соціальної ідентифікації, про які більшість американців навіть ніколи не чули, як-от походження з «духовної» касти брахманів³⁵ (як у деяких американців індійського походження) або приналежність до народу іґбо³⁶, відомого своєю діловою зарадністю (як у багатьох іммігрантів з Нігерії). Або можливе поєднання кількох чинників. Ще під час першого у своєму житті Седер Песах єврейські діти чують, що євреї — «обраний» народ³⁷. Згодом їм пояснять, що євреї — народ моралі, закону³⁸ й інтелекту; народ тих, хто вміє виживати.

Важлива ознака відчуття вищості полягає в тому, що воно неетичне з погляду мейнстримного ліберального мислення, яке вчить нас уникати думки, нібито якась людина або чиєсь життя кращі за інші. Усі рівні між собою. Якщо про вищість особистості говорити просто не прийнятно, то розмови про вищість цілої групи — взагалі табу. Ідеї про вищість певної спільноти — це суть расизму, колоніалізму, імперіалізму, нацизму. А все ж усі винятково успішні в Америці групи плекають свою віру у власну вищість.

2. Загроженість. Ми використовуємо термін «загроженість», маючи на увазі різновид невдоволення — тобто невпевненості у своєму місці та цінності для суспільства, відчуття або занепокоєння, що ви чи ваші здобутки у певному сутнісному сенсі недостатньо

хороші. Загроженість може набувати різних форм: враження, що на тебе дивляться зверхньо, передчуття загрози, відчуття власної неадекватності, страху втратити те, що маєш. Кожна людина по-своєму відчувається загроженою, та окремим групам це відчуття притаманніше за інших. Імігрант майже за визначенням перебуває у слабкій позиції, переживаючи глибоку економічну і соціальну невлаштованість, не маючи певності, що вдасться забезпечити себе і заробити на гідне життя для своїх дітей³⁹.

Ще одне табу — говорити про те, що ця загроженість — необхідний важіль успіху. Це немов насмішка над усіма традиційними положеннями сучасної популярної психології та психотерапії. Відчуття власної неадекватності — офіційно визнаний симптом⁴⁰ для діагностування розладу особистості. Якщо ви відчуваєтеся загрожено — у глибині душі ви не вважаєте себе достатньо добрим, — то вам бракує самоповаги, а якщо вам бракує самоповаги, то ви жодним чином не рухаєтеся до успіху. Навпаки, можливо, вам потрібна терапія. А батьків, які навмисне прищеплюють своїм дітям відчуття загроженості, взагалі піддають анафемі. Однак кожна із найуспішніших груп в Америці просякнута цим відчуттям загроженості, і вона прагне — свідомо чи несвідомо — підживлювати його.

Зверніть увагу на величезне напруження між загроженістю й відчуттям вищості. Важко уявити людей, які відчуваються загроженими і водночас переконані у своїй богообраності або вищості. А втім саме це напружене, хитке поєднання, як ми побачимо згодом, надає Трьом силам стійкості.

3.Контроль імпульсів. Ми використовуватимемо цей термін у значенні здатності протистояти спокусі, особливо спокусі відступити перед труднощами або облишити складне завдання замість виконувати його далі. Без контролю над імпульсами не змогло б існувати жодне суспільство. За Фройдом⁴¹, цивілізація, можливо, розпочалася з придушення первинних сексуальних й агресивних інстинктів. Однак у контексті порівняно поблажливої Америки деякі групи вочевидь приділяють більше уваги контролю імпульсів, ніж інші.

Контроль імпульсів також перебуває у явній опозиції до самої сутності сучасної культури. Цей термін одразу викликає безліч

негативних асоціацій — «контрол-фріки»^[4]; люди, яких занадто контролюють чи які самі надміру контролюють інших; ті, хто не може поводитися спонтанно і насолоджуватися життям. Контролюючи свої імпульси, особи живуть не в теперішньому часі, а імператив сучасної культури — жити теперішнім. Численні книжки і фільми для гарного самопочуття навчають жити-тут-і-зараз, знайомлячи із засобами подолання стриманості й скутості. Контроль імпульсів — це для дорослих, а не для молоді, а сучасна культура передусім молодіжна⁴².

Ми дедалі менше шануємо старість і намагаємося стирати зі свого обличчя найменші її ознаки, а отже, дедалі більше романтизуємо дитинство, уявляючи його як час, сповнений безмежного щастя. Тому й чимраз сильніше боїмося отруїти це щастя надмірними примусами, вимогами або дисципліною. Натомість усі без винятку найуспішніші групи в Америці зовсім інакше сприймають дитинство і контроль імпульсів загалом, прищеплюючи дисципліну з найменшого віку, або принаймні вони це практикують у часи свого найвищого підйому.

Позаяк усі три компоненти Трьох сил достоту суперечать сучасній американській культурі, логічно, що всі успішні групи в Америці так чи так є аутсайдерами. Окрім того, має сенс, що дуже багато іммігрантських спільнот слугують простором для виняткової висхідної мобільності у дедалі стратифікованішій американській економіці. Парадоксальним чином у сучасній Америці виграє та група, яка не обманює себе — або ще не встигла обманути себе — мейнстримними принципами ліберальної Америки після шістдесятих років.

* * *

Чому Три сили є таким потужним двигуном успіху для групи? Усе починається з драйву, що його генерує неймовірна взаємодія двох перших компонентів Трьох сил.

Може здатися, що відчуття вищості та загроженість є взаємовиключними характеристиками, тому їм було би важко співіснувати в одній особистості. Саме в цьому й полягає суть: таке поєднання справді є незвичним і нестабільним. Однак це злиття вищості із загроженістю є під мурівком кожної культури Трьох сил, і саме воно здатне викликати за давнє почуття образи, що спонукає прагнути успіху і визнання.

Євреї відчували подібне приниження упродовж фактично всієї своєї історії, або принаймні відколи, придушивши повстання Бар-Кохби, Адріан поставив мармурову свиню⁴³ на тому місці, де був Єрусалимський храм. Бідолах-євреїв, які на початку ХХ століття мільйонами прибували до Америки зі Східної Європи, не лише гої, а й інші, німецькі, євреї⁴⁴ сприймали як брудних нелюдів. Здавалося, як сформулював це один автор, що єврейські іммігранти «немовби несуть на собі тавро колективної затаєної образи»⁴⁵. Те саме можна сказати і про наступне покоління: такі люди, як-от Альфред Казін, Норман Мейлер, Делмор Шварц, Сол Беллоу, Клемент Грінберг, Норман Подгорець разом з багатьма іншими нью-йоркськими інтелектуалами зростали ізольовано від антисемітських бастионів освіти і культури, але перетворилися на знаних критиків американського суспільства⁴⁶.

Це відчуття несправедливої образи, ця ментальність «я їм покажу» — особливість Трьох сил і водночас вибухонебезпечний наслідок зіткнення відчуття вищості із суспільством, що не визнає цієї вищості. Цікаво, наскільки поширеною є ця динаміка серед іммігрантських груп: сповнена величезної етноцентричної гордості меншина раптом виявляє, що у Сполучених Штатах її не шанують і навіть зневажають. Зрештою породжується відчуття, близьке до обурення, а обурення, як писав Ніцше⁴⁷, — один із найвизначніших рушійних важелів світу.

Особливо значний поштовх дає падіння статусу. Зазвичай іммігранти у Сполучених Штатах видираються вгору економічною драбиною, досягаючи вищого рівня життя⁴⁸. Однак іноді вони отримують абсолютно інший досвід: стрімке падіння статусу, втрату багатства або престижу — і це сприймається особливо болісно, коли нове суспільство взагалі не знає, якими шанованими вони були раніше⁴⁹. Декілька найуспішніших в Америці іммігрантських груп постраждали від цього додаткового подразника. Як ми продемонструємо далі, яскравим прикладом схожих ситуацій є кубинські біженці, а також американці іранського походження.

Вищість і загроженість можуть поєднуватися та продукувати драйв в інший, але так само спонукальний до дії спосіб: генеруючи нестримне, інколи болісне бажання ствердитися — не у світі, а у власній родині.

У багатьох китайських, корейських й індійських іммігрантських родин батьки вимагають від дітей дуже високих академічних результатів⁵⁰ («Чому лише 99 балів?»). Підґрунтям для цих вимог слугує глибока переконаність у власній вищості («ми знаємо, що ти можеш бути найкращим») і болісна думка про нинішню невідповідність («але поки що ти навіть не наблизився до цього»). Частими є порівняння з двоюрідним братом Х⁵¹, який щойно закінчив школу з найвищими балами в класі, або чиеюсь донькою, яка вступила до Гарварду. Це трапляється в родині і з великим, і з малим достатком⁵².

До того ж у багатьох східно-азійських іммігрантських родин батьки говорять дітям, що їхній провал — наприклад, оцінка В+^[5] — осоромить усю родину. Як пояснила матір-американка тайванського походження під час нещодавно проведеного дослідження, «у китайських родині особисті академічні досягнення дитини — цінність і гордість усієї родини... Якщо ти добре навчаєшся, ти прославляєш родину і не втрачаєш власне обличчя. Велике значення надають тому, щоб дитина добре вчилася задля родини. Усе починається ще з дитсадка»⁵³.

Можливо, випадок іммігрантів зі Східної Азії найвиразніший, але феномен надмірних батьківських очікувань з однаковим подвійним меседжем вищості та невідповідності трапляється серед багатьох таких спільнот. Шістдесят років тому Альфред Казін писав: «Від мене очікували, що я досягну висот — не лише заради себе самого⁵⁴, а й заради [моїх батьків], щоб позбавити їх одвічної тривоги, яка отруювала їхнє існування». У єврейських іммігрантів, сусідів Казіна, «варто було дитині отримати В⁵⁵ за тест чи письмову роботу — це оплакувала ціла родина». Така динаміка в різних формах відтворюється майже у кожній культурі Трьох сил, створюючи величезний тиск і підштовхуючи до успіху. Результатом можуть стати занепокоєння і страждання, але також драйв і визначні досягнення.

* * *

Позаяк ми використовуємо такі терміни, як «східно-азійські батьки», то потрібно зупинитися на культурних узагальненнях

і стереотипах, перш ніж рухатися далі. Кожне подане у цій книжці твердження про економічні здобутки чи визначальні культурні переконання якоїсь спільноти ґрунтується на вагомих доказах: емпіричній, історичній чи соціологічній інформації (джерела подано у примітках). Однак коли між групами простежуються відмінності, ми вказуємо на них. Наприклад, простим статистичним фактом є те, що підлітки-мормони не настільки схильні вживати алкоголь⁵⁶ і займатися дошлюбним сексом, як інші американські підлітки. Звісно, завжди існують винятки. Однак якби винятки не давали нам побачити — або змушували замовчувати — відмінності між групами, то ми не могли би зрозуміти світ, в якому живемо.

Групові узагальнення переростають в агресивні стереотипи, коли вони неправдиві, ненависні або автоматично застосовуються до кожного її члена. Жодна спільнота і жодна культура не є монолітними. Навіть у такій «успішній» — з високим рівнем заробітної платні — групі, як американці індійського походження налічується двісті тисяч людей, що живуть у бідності⁵⁷. Крім того, всередині кожної культури є бунтівні субкультури. Завжди є люди, що відкидають цінності, за якими їх виховували. Однак від цього культури не стають менш реальними чи менш могутніми. «Дозвольте мені коротко викласти свої почуття⁵⁸ щодо азійських цінностей, — пише провокативний автор Уеслі Янг. — До біса шанування батьків. До біса вигризання оцінок зубами. До біса масовий психоз щодо Ліги плюща. До біса шанування влади. До біса скромність і наполегливу працю. До біса гармонію в стосунках. До біса жертви заради майбутнього». Незалежно від того, чи плекає певна особа своє культурне коріння, чи біжить від нього, воно нікуди не зникає і не втрачає ані ваги, ані формотворчого впливу.

* * *

Повертаємося до механізму дії Трьох сил: поєднання вищості й загроженості породжує драйв (принаймні, ми постараємося показати це в книжці), та для успіху самого лише драйву недостатньо. Насправді метафора драйву оманлива, позаяк викликає асоціації з авто і широким шосе, де людині для досягнення висот достатньо заправити повний бак і тримати ногу на педалі газу. Звертаючись до іншого типу метафор, можна сказати, що життя схоже на бій проти каміння і стріл

несамовитої долі, проти системи, яка невпинно прибиває нас до землі, проти майже непереборного бажання все кинути.

На певному етапі життя практично всі постають перед перешкодами, нещастями і розчаруваннями. Драйв — це наступ, але успіх потребує чогось значно більшого.

Один із найвидатніших шахістів у історії часто говорив про іншого великого гравця: «Він ніколи не стане чемпіоном світу, бо не має терпіння годинами пересиджувати найважчі позиції»⁵⁹. Три сили не лише сповнюють драйвом. Вони ще й озброюють — витривалістю, стійкістю, здатністю терпіти, умінням витримати удар і піднятися після нього.

Почасти, власне, відчуття вищості має такий ефект, даючи надзвичайно потужну психологічну зброю меншинам, які постійно наражаються на ворожість та упередження⁶⁰. Протиставляти етноцентризм більшості власному етноцентризму — поширена серед успішних меншин стратегія. Бенджамін Дізраелі у такий спосіб боровся із британським антисемітизмом. «Так, я єврей, — відсік він расистський випад у Палаті громад, — коли предки вельмишановного джентльмена були ще неотесаними дикунами на нікому не відомому острові, мої вже правила богослужіння у Храмі Соломона»⁶¹.

Однак набагато потужнішою є взаємодія між відчуттям вищості й контролем імпульсів: віра в те, що досягнути вищості вдасться завдяки контролю над імпульсами, допоможе запустити самовідтворювальний цикл тренування дедалі стійкішої витривалості. Відчуття вищості, вибудоване навколо контролю імпульсів, може бути дуже сильним. Людина з таким відчуттям охоче демонструє і тренує свій самоконтроль задля досягнення якоїсь важкодоступної мети. Що більшу самопожертву або тягар вона здатна витримати, то досконалішою вона почувається і тому швидше наважиться на суттєвіші самообмежувальні дії в майбутньому, а це змістовніше підживлює відчуття вищості. У такий спосіб формується здатність витримувати випробування — підвищений рівень стійкості, витривалості або наполегливості⁶².

Така динаміка — ще одна особливість Трьох сил. Успішні іммігрантські меншини в Америці майже завжди вбудовують контроль імпульсів у своє відчуття вищості. Вони схильні вірити (можливо,

тому що так і є), що в змозі подолати більше перешкод і працювати довше, ніж того хочуть середньостатистичні американці⁶³. Цю здатність вони вважають чесною і додають її як предмет гордості до своєї ідентичності, а потім намагаються — часто доволі ефективно — прищепити її своїм дітям.

Однак цей феномен не є суто іммігрантським. Мормони також будують власне відчуття вищості на дисципліні, поміркованості і випробуваннях, яких вони зазнають під час місії (зазвичай це дворічна робота із залучення нових вірян у призначеному місці — будь-де від Клівленда до Королівства Тонга). Варто зазначити, що тут контроль імпульсів знову вважається чесною — моральною, духовною й особистісною. Він сам собою праведний і викликає захоплення. Під час місії⁶⁴ мормони мусять відмовитися від побачень, перегляду фільмів, читання журналів і слухання поп-музики. Їм дозволено надсилати електронні повідомлення один раз на тиждень, але тільки з громадських місць, а не з власного помешкання. Телефонувати додому вони можуть лише на Різдво і День матері. Доки інші вісімнадцятирічні американці поринають у вир безпробудного пияцтва, що процвітає в університетських кампусах⁶⁵, мормони працюють десять-чотирнадцять годин на день шість днів на тиждень. Одягнені у білу сорочку із краваткою або охайну спідницю, вони невтомно стукають у двері, постійно отримують відмови, а часто й кпини.

Сама здатність витримувати випробування не має нічого спільного із економічною вигодою чи буденним успіхом. Вона може полягати й у вдяганні волосяниць, і в кафкіанському голодуванні художників. Та коли здатність витримувати випробування підкріплено вмотивованими амбіціями, — коли витривалість і вади перетинаються, — результатом стає механізм відтермінування винагороди.

Вищість плюс загроженість — формула продукування драйву. Вищість плюс контроль імпульсів — формула для витримування тягара. Коли Три сили інтегрують усі ці компоненти в культуру групи, її члени отримують екстраординарне бажання і змогу сьогодні зробити або пережити що завгодно заради кращого майбутнього^[6].

* * *

Однак такий успіх має свою ціну. У кожній з Трьох сил закладено свої патології. Глибоко загрожені люди часто є невротиками. Заперечення імпульсів може применшити здатність насолоджуватися красою і спокоєм, спонтанною радістю. А найнебезпечнішою є віра у вищість власної групи — вона здатна спонукати до зверхності й упереджень, і це ще не найгірше. Деякі з найбільших лих в історії — рабство, апартеїд, геноцид — зумовлені саме претензіями однієї групи на вищість над іншими.

Навіть коли Три сили функціонують порівняно невинно як рушій успіху, вони все одно можуть бути хворобливими через сповідуване ними визначення успіху.

Культури Трьох сил здебільшого зосереджуються на успіху в його загальноприйнятому, матеріальному, орієнтованому на престиж аспекті. Тут важелем руху стає загроженість. Затаєна образа, необхідність ствердити себе у світі чи проявити себе, звичайний страх, що як чужинець без знання мови, ти не матимеш що поставити на стіл — усі ці притаманні Трьом силам тривоги змушують людей надавати першочергового значення доходам, відзнакам й іншим формам зовнішнього визнання⁶⁷.

Однак матеріальні здобутки вочевидь не дорівнюють вдало прожитому або успішному життю. Історик Джеймс Траслоу Адамс, який запровадив у практику термін «американська мрія», писав, що людина повинна отримати дві освіти: одну — щоби «навчитися заробляти на життя, а іншу — щоби навчитися жити»⁶⁸. Цієї другої освіти Три сили з їхнім акцентом на зовнішніх здобутках не надають. Навпаки, виховання в культурі з високими запитами може спричинити пригніченість і гнів у тих, хто не хоче або не в змозі до них дотягнутися. У такому разі відтермінування винагороди формує ментальність постійного невдоволення наявними здобутками⁶⁹, і навіть роки психотерапії будуть безсилі зарадити цьому. Звідси й відомий жарт про те, що стати партнером юридичної компанії на Уолл-стрит — ніби виграти у змаганні з поїдання пирогів, де приз — ще один пиріг.

У своїх найгірших проявах Три сили можуть калічити життя і ламати психіку. Через нав'язані переконання про власне безталання

у разі нездобуття найвищих результатів завжди і всюди після двадцяти діти можуть усвідомити, що весь цей час прагнули того, чого насправді навіть не хотіли.

* * *

Ця книжка переважно про найуспішніші американські групи — їхні культурні особливості, притаманні їм напрями розвитку й патології. Крім того, буде детально розглянуто деякі із найбільш бідних груп в Америці. Ми спробуємо довести, підтверджуючи основну тезу цієї книжки, що цим групам бракує Трьох сил. Та існує надважливий момент, на якому варто одразу наголосити, — їхню бідність спричинила не брак Трьох сил. Американські малозабезпечені групи майже завжди опинялися у злиднях⁷⁰ унаслідок постійного експлуатування, дискримінації, позбавлення можливостей, а також через інституційні або макроекономічні чинники, які не мають нічого спільного з їхньою культурою.

Ба більше, у деяких випадках саме Америка зумовлювала нестачу Трьох сил у певній групі. Якщо впродовж століть вона зазнавала рабства і приниження, то їй буде важко і майже неможливо відтворити глибинне відчуття вищості. Водночас якщо члени певної групи навчаються не довіряти системі, якщо вони доходять висновку, що дисципліна і наполеглива праця насправді не винагороджуються, якщо вони не вважають людей на кшталт самих себе здатними на досягнення, то в них зовсім мало підстав контролювати свої імпульси і жертвувати наявними задоволеннями заради економічного успіху у майбутньому⁷¹. Тож умови, що спричиняють бідність, можуть водночас і витіснити Три сили з культури.

Якщо ж таке трапляється, ситуація погіршується. Можливо, найбільш бідні етнічні групи Америки опинилися у скрутному становищі не через нестачу Трьох сил. Хоча тепер, коли їм цих сил насправді бракує, проблема поглиблюється і злидні наступають на них із подвійним завзяттям. І щоб вирватися з таких умов, знадобиться набагато більше зокрема витривалості й драйву, а також винятковості особистості.

* * *

У США налаштовані на успіх завдяки Трьом силам групи поглинає процес креативної деструкції й змінює їх назавжди. Антитіла власної американської культури постійно атакують ці групи, спокушаючи їхніх представників вирватися з-під влади традиційних культурних обмежень.

За одного з можливих сценаріїв розвитку подій група функціонує настільки добре, що просто розчиняється, як-от американська гугенотська спільнота, що колись мала все, а потім зникла⁷². Згасання групи можна святкувати як тріумф плавильного тигля Америки або оплакувати як втрату культурної спадщини й ідентичності, однак підсумок один і той самий — успішна група, саме завдяки своїй успішності, асимілюється, укладає шлюби з представниками інших груп і американізується повністю. Американці ліванського походження (серед яких, як і серед інших американських арабів, дуже високий відсоток змішаних шлюбів⁷³) можуть слугувати яскравим прикладом цього явища у ХХ столітті.

Ще один можливий сценарій — занепад. Успіх завдяки Трьом силам, по суті, важко втримати. Він заспокоює, під його впливом загроженість притуплюється. А сучасні принципи рівності тим часом розмивають у групі відчуття вищості. І Америка зі своєю любов'ю до свободи та культурою отримай-це-тут-і-зараз послаблює контроль імпульсів. Під впливом усіх цих чинників білі англосаксонські протестанти (БАСП) втратили панівне становище в економіці США⁷⁴.

Багато американських євреїв зараз побоюються долі гугенотів — зникнення через асиміляцію й змішані шлюби. Та, мабуть, їм радше варто остерігатися талану БАСП, у яких за успіхом прийшов занепад. Острів Елліс^[7] і Нижній Іст-Сайд^[8] залишилися в минулому. Євреї, широко представлені скрізь — від Вашингтона і Уолл-стрит до Голлівуда, — тепер можуть почуватися у США менш загрожененими, ніж у будь-якій іншій країні впродовж останнього тисячоліття⁷⁵. Крім того, як ми продемонструємо далі, сучасна єврейська культура виявляється набагато менш орієнтованою на контроль імпульсів, ніж було раніше. Якщо це так, і якщо теза цієї книжки правильна, не варто надто покладатися на збереження успіху євреїв. До речі, щодо молодих представників цієї нації з'являється дедалі більше свідчень погіршення

академічної успішності з предметів, у яких американські євреї колись були лідерами⁷⁶.

Однак етнічні групи з Трьома силами не приречені на зникнення чи занепад. Існує інша болісніша й непевніша ймовірність. Коли діти в групах з Трьома силами зростають в Америці, то піддають сумніву вивчене у сімейній культурі: хто вони і як мають жити. Вони починають засвоювати американський світогляд, хоча повністю ще не американізувалися. Тому й схильні почуватися аутсайдерами як у своїй культурі, так і в більшій спільноті.

Балансування на межі культур може викликати у людей відчуття, ніби вони взагалі не належать до якоїсь групи, ніби у них немає культурної домівки. Однак таке існування здатне стати джерелом надзвичайної життєвої енергії й креативності. Воно може допомогти людям звільнитися з-під впливу обмежень культури групи завдяки відкиданню потенційних обмежень щодо своєї особистості, сексуальності, кар'єри й одночасним збереженням чільних ознак Трьох сил. Тож групи з Трьома силами в змозі відтворювати себе знову крізь покоління, а особистості здатні досягати таких форм успіху, величних або простих, які їхнім батькам навіть не снилися.

* * *

У цій книжці ми звертатимемося до культур і груп з Трьома силами, однак задля уникнення непорозумінь хочемо наголосити на двох важливих моментах.

По-перше, культура Трьох сил розвиває описані ознаки — відчуття вищості, затаєної образи, можливість витримати труднощі і т.ін. — не в усіх своїх представниках. І це нормально, адже для досягнення успіху в групі достатньо бути просто кращим за середній рівень. У 1941 році зірка бейсболу Тед Уїльямс відбивав лише чотири рази з десяти. Та позаяк для звичайного гравця Вищої бейсбольної ліги цей показник становить 2,6 разів із десяти⁷⁷, Уїльямс потрапив до Залу слави, і нікому досі не вдалося зрівнятися з ним за цим результатом. Так само для шаленого підйому певної культури достатньо, щоб чотири з десяти її представників досягли успіху, якщо у середовищі загалом такого успіху досягає, скажімо, одна людина із двадцяти.

По-друге, навпаки, особистість може володіти всіма ознаками Трьох сил навіть без виховання в їхній культурі. Легенди ходили про те, якої високої думки був про себе Стів Джобс. Задовго до того, як він став знаменитим, колишня дівчина вважала, що він страждає на нарцисичний розлад особистості⁷⁸. Так само відомим був його самоконтроль і прискіплива увага до деталей. Зі слів найближчих друзів: «Стів завжди відчував затаєну образу⁷⁹. Десь у глибині душі Стів завжди відчував загроженість, яку йому доводилося долати і стверджувати себе. Я думаю, саме сирітство підштовхувало його у такий спосіб, якого більшості з нас ніколи не зрозуміти».

Можливо, Джобс народився із рисами Трьох сил. Можливо, як припускає його друг, свою роль зіграло те, що він був сиротою. У будь-якій родині, незалежно від походження, особливо сильна мати або батько чи навіть бабуся або дідусь можуть прищепити дитині відчуття винятковості, завищені очікування і дисципліну, створюючи щось на кшталт мініатюрної культури Трьох сил в окремо взятій домівці. Люди також здатні самостійно розвинути в собі ці риси. Виховання у культурі Трьох сил не гарантує вам нічого виняткового чи недосяжного для інших, а лише підвищує ваші унікальні можливості⁸⁰.

* * *

Для кожної з передумов, закладених в основу теорії Трьох сил, наведено обґрунтований і порівняно несуперечливий масив емпіричних даних. Тут ми коротко викладемо те, що докладніше пояснимо у наступних розділах.

Результати і лабораторних експериментів, і польових досліджень⁸¹ щодо загрозливого і сприятливого впливу стереотипів неодноразово довели, що групове відчуття вищості сприяє успіху окремої людини. Загалом приналежність до групи, яка, на вашу думку, має надзвичайно високі здібності до чогось — навчання або спорту — наснажує вас здобувати кращі результати у цьому виді діяльності. Ба більше, соціологи, які спеціалізуються на іммігрантських спільнотах, виявили, що певні групи перетворюють відчуття гордості за культуру й історичну спадщину на «етнічну зброю», яка безпосередньо спонукає до вищих академічних результатів⁸².

Загроженість сприяє досягненням — засвідчено нещодавніми численними опитуваннями. Вони показують, що особисте відчуття недостатньої досконалості або низьких досягнень пов'язано із кращими результатами. Цей висновок підтвердили також два засадничі для двадцятого століття дослідження⁸³ щодо людей, які стали видатними. Одне із них провів Говард Гарднер, знаний переважно завдяки своїй теорії множинного інтелекту. Обидва дослідження показали, що відчуття загроженості, особливо якщо воно походить з дитинства, стало навдивовижу поширеним рушієм успіху. Гарднер цитує Вінстона Черчилля:

Удари долі, кпини і глузування в юності потрібні для пробудження тієї непохитності у досягненні своєї мети і наполегливої догадливості — без цього рідко вдасться здійснити великі вчинки⁸⁴.

Нині цілий підрозділ експериментальної психології присвячено феномену, відомому під різними назвами — «самоконтроль», «саморегулювання», «зміна пріоритетів», «сила его» або (привабливіше формулювання) — «воля» і «витривалість»⁸⁵. Усі ці концепції пов'язані із контролем імпульсів у тому сенсі, в якому ми це поняття використовуємо: здатність опиратися спокусам, особливо спокусі здатися перед посталими труднощами. Результати цих досліджень — починаючи з відомого «маршмеллоу^[9] тесту»⁸⁶ — переконливі й натхненні. Дітлахи з сильнішим контролем імпульсів краще навчаються, у підлітковому віці рідше потрапляють до в'язниці чи вагітніють, аподорослішавши отримують престижніші роботи і вищі доходи⁸⁷. У кількох дослідженнях було доведено, що воля і витривалість точніше спрогнозують оцінки і майбутній успіх, ніж рівень IQ і тести на навчальні здібності⁸⁸.

* * *

На завершення цього розділу потрібно згадати про чинник, який ми не зараховуємо до Трьох сил, — це освіта. Часто говорять, що євреї й азійці стають успішними в Америці завдяки походженню з культур, які шанують освіту. Якщо Три сили є переважно культурними чинниками успіху групи, то чому б не зарахувати сюди й освіту як один із головних компонентів?

Бо насамперед існують деякі очевидні винятки: далеко не всі успішні групи вважають навчання пріоритетом. Надзвичайно успішна, але доволі замкнена група сирійських євреїв у Брукліні⁸⁹ не робить акцент на освіті або інтелектуальності — навпаки, навчання у престижних університетах часто не схвалюють. Натомість до пріоритетів цієї спільноти належать бізнес, традиції, «сімейні підприємства» і бажання тримати молоде покоління під крилом. Через цю замкненість люди здебільшого, мабуть, ніколи й не чули про спільноту сирійських євреїв в Америці. Хоча вона протягом багатьох поколінь процвітає як в економічному, так і в культурному аспектах, елітна освіта явно не входила до формули їхнього успіху.

Звісно, більшість успішних груп в Америці й справді шанують освіту. Вони також схильні накопичувати гроші й важко працювати. Питання лише — чому. Найменш обдуманий висновок — через що культурні теорії часто не сприймають серйозно — взяти ці моделі поведінки, перетворити на означення, поєднати з культурою і запропонувати їх як «пояснення». Чому китайці накопичують такі великі, набагато більші за середній рівень, заощадження? Бо в них «жадібна» культура. Те саме з освітою. Чому батьки у багатьох успішних групах постійно торочать про освіту? Бо вони походять із «освітньої» культури.

Насправді багато американських груп, які рухаються до успіху, хоч і наголошують нині на академічних досягненнях, але не мають вкоріненої «освітньої» культури. Мормони традиційно не сприймали як пріоритет ані вищу освіту, ані ерудицію. Упродовж більшої частини свого існування мормонська церква лишалася порівняно закритою щодо інтелектуальних і наукових пошуків. У розпал дискусії про еволюцію президент церкви Гібер Дж. Грант звернувся у 1931 році до мормонів із закликом «покинути науковцям геологію, біологію, археологію й антропологію, адже вони не мають нічого спільного зі спасінням людських душ»⁹⁰. У 1967 році президент церкви Спенсер Кімбол розтлумачував викладацькому колективу Університету Бригама Янга, що мормони, «по-перше, люди Господа, і лише по-друге, люди письмового слова, та по-третє — люди науки... радше благочестиві віряни, ніж науковці»⁹¹.

Навіть коли нам здається, що певну культуру закорінено у вікових наукових традиціях, надто легковажно було б стверджувати, що зараз

вона зосереджується на освіті через ці традиції. Наприклад, говорять, що культура євреїв по своїй суті є «культурою навчання». Однак багато хто з єврейських іммігрантів, які пройшли острів Елліс, ледь володіли грамотою і прожили майже все життя в штетлах чи гетто у величезній скруті. Можливо, ці неосвічені м'ясники і кравці передали своїм дітям велику єврейську «освітню традицію» через синагоги, ритуали Песаху чи повагу, яку вони виказували равину. А можливо, й ні.

Натан Глейзер говорить, що його батьки-іммігранти і багато хто з їхнього покоління нічого не знали про єврейську освітню традицію⁹². Впливовий соціальний психолог Стенлі Шехтер стверджував те саме:

Я пішов до Єлю значною мірою проти волі батька⁹³. Він мало переймався вищою освітою. Він хотів, щоб я рік провчився у пральному училищі (я не жартую) на Середньому Заході, а потім приєднався до нього у сімейній справі. Ніколи не розумів, про яку це інтелектуальну наснагу євреїв-іммігрантів усі говорять. У моїй сім'ї все було інакше, і я знаю дуже мало сімей, де відбувалося саме так.

Натомість та єврейська група, яка, мабуть, найбільше дотримується старої традиції вивчення Талмуду і організована навколо цього — ультраортодоксальна спільнота сатмарів у Кірьяс-Джоель в окрузі Орендж — є однією з найбільш бідних з усієї нації⁹⁴.

Що ж це за притаманні певним групам риси, які змушують її членів — навіть бідних і «некультурних» — хапатися за освіту як спосіб висхідної мобільності? Якщо просто сказати, що вони походять з «освітньої культури» чи «працьовитої культури», це нічого не дасть. І звідси один крок до заяви про те, ніби успішні групи такі, бо роблять усе необхідне задля успіху, і два кроки до ствердження, ніби неуспішними стають ті, що походять із «лінивих» культур і не роблять необхідного для успіху.

Якщо коротко, то освіта — як і наполеглива праця — це залежна змінна. Це не пояснювальний чинник, а поведінка, яка сама потребує пояснення. Успішні групи в Америці надають величезного значення освіті своїх дітей, позаяк це найпевніший шлях до успіху. Перед нами постає завдання — проникнути глибше і докопатися до культурного коріння такої поведінки, щоби визначити, які фундаментальні сили культури її підживлюють.

* * *

Попри все своє розмаїття, Америка має власну глобальну культуру — і дуже потужну. Ось чому так багато говорять про «культурну гегемонію» Америки у світі і про те, що «глобалізація — це американізація». Тож потрібно поставити запитання про те, чи американська культура є культурою Трьох сил.

Безумовно, колись вона такою була. Упродовж тривалого часу Америка була за своєю суттю народом Трьох сил, наснаженим успадкованою від пуритан етикою праці, із сильним колективним почуттям затаєної образи на аристократичну Європу. І громадянам прищеплювали загроженість нового типу — кожна людина мусила стверджуватися через матеріальний успіх, а без нього вважалася невдахою. Токвіль усе це зауважив, коли описував «прагнення американців піднятися»⁹⁵.

Проте, як ми далі детально покажемо в цій книжці, Америка змінилася, особливо за останні п'ятдесят років. Сучасна американська культура — висока і низька, у республіканських і демократичних штатах, серед робітничого класу й у вежах зі слонової кістки — набагато амбівалентніша щодо всіх компонентів Трьох сил і підважує все, за що виступають Три сили. Загальна ідея, яка транслюється в усіх, державних і приватних, американських школах полягає в тому, що жодна група не є вищою за іншу. Вважається, що запорука щасливого життя — приймати себе таким, яким ти є, та почуватися впевнено. Без дотримання принципу жити-тут-і-зараз люди уникають щастя і самого життя. Хай які зерна істини містилися б у цих ідеях, іронія в тому, що Америка винагороджує багатством, престижем і владою тих людей, які на них не купуються.

Іншими словами, нині існує невідповідність між тим, що американці розповідають собі про спосіб мислення і життя, і тим, за що американська економіка реально винагороджує. І групи Трьох сил користаються з цієї невідповідності.

Розділ другий. Хто в Америці успішний?

У цьому розділі ми розглянемо найуспішніші (з огляду на доходи, навчальні здобутки, корпоративні й професійні досягнення, а також інші загальноприйняті показники успіху) групи в Америці. Однак спочатку потрібно пояснити, які види груп ми розглядаємо.

Існує безліч способів класифікації населення США. Численні дослідження економічної мобільності поділяють добробут американців з огляду на расу — найчастіше виокремлюють білих, темношкірих, азійців і латиноамериканців. Натомість новий бунтівний тренд зосереджується на класі й класовій ригідності: населення розподіляють на квінтільні групи^[10], багатих і бідних, 99% і 1%. Однак найширші узагальнювальні терміни, як-от раса і клас, приховують так само багато, як і пояснюють.

Реальність — хоч як незручно було би про неї говорити — полягає в тому, що деякі групи, залежно від своєї релігії, етнічної приналежності й національного походження, явно успішніші за інші. І якщо безпосередньо їх не розглянути, то неможливо зрозуміти, що насправді відбувається в Америці і якими є реальні важелі успіху в цій країні.

Відмінна риса багатьох (але в жодному разі не всіх) релігійних, етнічних і національних груп у тому, що вони є культурними групами. Їхнім членам зазвичай прищеплюють певні специфічні культурні цінності, вірування, звичаї й практики⁹⁶, їх навчають ідентифікувати себе з ними і передавати далі. Немає сенсу зазначати, що релігія, етнічна приналежність і національне походження є для культури точками відліку, а не кінцевими пунктами. Культурний розподіл всередині цих категорій, наприклад на прихильників фундаменталізму і його противників, іммігрантів першого і третього покоління, може мати вирішальний вплив на успіх групи, й у книжці ми висвітлюватимемо саме ці тонші відмінності^[11].

* * *

Якщо у Сполучених Штатах і є група, яка домоглася виняткового успіху в загальноприйнятому розумінні цього слова, то це мормони.

Буквально якихось п'ятдесят років тому мормонів часто сприймали як маргінальну групу. Багато хто з американців навряд чи й чув про Церкву Ісуса Христа святих останніх днів (слово «мормон» не використовується в офіційній назві церкви, воно походить із «Книги Мормона» — новітнього священного тексту, перекладеного, за словами засновника церкви Джозефа Сміта, ним самим із золотих табличок, принесених йому янголом⁹⁷). Сконцентрувавшись в Юті⁹⁸ й сусідніх штатах, мормони були замкненою ізольованою спільнотою, яка опиралася розвитку сучасної Америки. Аж до 1978 року Церква Ісуса Христа святих останніх днів відкрито дискримінувала темношкірих⁹⁹, відмовляючи їм у праві ставати священиками. У 1980 році мормони на Уолл-стрит усе ще були дивиною¹⁰⁰.

За три десятиліття стало важко не зауважувати карколомного успіху мормонів. Він ґрунтувався на найбільш мейнстримній, пристойній, традиційній для Америки моделі 1950-х¹⁰¹ років. Ви небагато знайдете мормонів-новаторів, які полишають навчання в університеті і заснують власні високотехнологічні стартапи. Натомість ви побачите корпоративний, фінансовий і політичний успіх, і це абсолютно логічно, з огляду на природу їхнього затаєного почуття образи. На мормонів довго дивилися як на полігамну, ледь не божевільну секту. І тепер вони затято намагаються довести, що є істиннішими за інших американцями, і дуже велику увагу приділяють президентським виборам.

Протестанти становлять приблизно 51% населення США, а мормони — лише 1,7% (5-6 мільйонів осіб)¹⁰². Однак дуже багато мормонів піднялися на верхні щаблі американських політичних і корпоративних систем.

Безумовно, найвидатнішим є Мітт Ромні. Перш ніж на чотири роки обійняти посаду губернатора штату Массачусетс, він був генеральним директором Bain Capital. Нині особистий капітал Мітта Ромні оцінюють у 230 млн доларів¹⁰³. До мормонів належить також колишній посол США в Китаї й певний час суперник Ромні у боротьбі за місце кандидата від Республіканської партії на президентських

виборах 2012 року Джон Хантсмен і лідер більшості у Сенаті США Гаррі Рід. Серед інших визначних політиків-мормонів¹⁰⁴ можна назвати сенатора Орріна Хетча (у 2000 році поступився місцем Джорджу Бушу-молодшому під час обрання кандидата від Республіканської партії), конгресмена Морріса Юдалла (у 1976 році програв Джиммі Картеру партійні перегони за місце кандидата від демократів) і Джорджа Ромні, батька Мітта і колишнього губернатора штату Мічиган (у 1968 році поступився місцем Річарду Ніксону під час обрання кандидата від Республіканської партії).

У діловому світі серед лідерів-мормонів: Дейвид Нілмен, засновник і колишній генеральний директор JetBlue; Джон Уїллард Марріотт-молодший, глава і син засновників Marriott International; Томас Грімм, генеральний директор Sam's Club; Дейв Чеккеттс, колишній генеральний директор Madison Square Garden і колишній президент баскетбольної команди New York Knicks, який нині очолює компанію SCP Worldwide, що зосередила свою діяльність на спортивній і розважальній сферах; Кевин Роллінс, колишній генеральний директор Dell; Гері Кріттенден, колишній генеральний директор Citigroup, American Express і Sears, Roebuck & Company; Гері Баумен, колишній генеральний директор Fisher-Price; Кім Кларк, колишній декан Гарвардської бізнес-школи; Стівен Кові, автор книжки «Сім звичок надзвичайно ефективних людей»^[12] (продано понад 25 мільйонів примірників); Клейтон Крістенсен, автор «Дилеми інноватора»^[13] (генеральний директор Intel Енді Гроув назвав цю книжку найважливішою серед усіх прочитаних ним за останні десять років), герой нарису в New Yorker «Падіння гігантів: чому Клейтон Крістенсен навчив бізнес»¹⁰⁵.

І це лише вершечок айсберга¹⁰⁶. Мормони піднялися на верхні щаблі компаній American Motors, Lufthansa, Deloitte, Kodak, Black & Decker, SkyWest Airlines, Lord & Taylor, Skullcandy і PricewaterhouseCoopers. Мормон Алан Ештон став співзасновником WordPerfect Corporation, яка у 1990-х роках зробила його одним із чотирьохсот найбагатших людей Америки. Едвін Кетмелл, вихований у традиційній мормонській родині в Солт-Лейк-Сіті, став у 1980-х роках піонером у галузі комп'ютерної 3D-анімації. Нині він президент

Walt Disney Animation Studios та її дочірньої компанії, володарки двадцяти шести «Оскарів», Pixar Studios.

Поza межами корпоративного світу мормони також зажили слави. Є інформація про те, що їх дуже багато у ЦРУ й на дипломатичній службі¹⁰⁷ (очевидно, це пояснюється їхніми лінгвістичними навичками, набутими на місіонерській роботі, й охайністю). А ще — «невідь-звідки»¹⁰⁸ — анімаційна програма Університету Бригама Янга стала основним постачальником фахівців для визнаних студій комп'ютерної анімації й візуальних спецефектів у США. Авторка надзвичайно успішної серії романів «Сутінкова сага» Стефані Маєр належить до мормонів так само, як і радіоведучий Гленн Бек, зірка фільму «Наполеон Динаміт» Джон Гідер і Кен Дженнінгс¹⁰⁹, рекордсмен телевізійної вікторини «Jeopardy!» (сімдесят чотири виграші поспіль).

Безумовно, перелік зірок, хай який приголомшливий, ще сам собою не доводить виняткового успіху. Крім того, варто зазначити, що мормонів (поки що) не дуже багато серед генеральних директорів компаній, які входять до списку Fortune 500. Однак існує один нюанс у шляху мормонів із такого собі затінку до вершин американської бізнес-еліти. Список Fortune 500 публікують з 1955 року. До 1970 року серед топ-менеджерів компаній Fortune 500 мормонів не було. З 1990 року їх налічується чотирнадцять: дванадцять з них є генеральними директорами, один — президентом і ще один — фінансовим директором¹¹⁰.

Наведемо ще деякі дані. У лютому 2012 року банк Goldman Sachs заявив, що додатково наймає 300 працівників. На той час 1300 осіб уже працювали у третьому за розміром мегаполісному операційному центрі (перші два у Нью-Йорку/Нью-Джерсі й Лондоні¹¹¹). Іде ж головний офіс з цими 1600 працівниками? У Солт-Лейк-Сіті, штат Юта. Згадаймо, що Уортонівська бізнес-школа при Пенсильванському університеті має репутацію однієї з найкращих і найпрестижніших у країні. У 2010 році тридцять один випускник Уортонівської школи¹¹² опинився у Goldman, саме стільки, як і менш відомої Школи менеджменту ім. Марріотта при Університеті Бригама Янга.

Отримати точні статистичні дані про доходи і заможність мормонів надзвичайно важко. Визнана американська дослідниця кореляцій між

релігійними віруваннями й багатством Ліза Кейстер зазначає, що розглянуті наразі вибірки занадто малі, щоб робити однозначні висновки (хоча з огляду на доступну інформацію, вона припускає, що мормони заможніші за середній рівень)¹¹³. Результати досліджень показують, що мормони належать до стійкого середнього класу. Вони частіше заробляють 50-100 тисяч доларів порівняно з усіма американцями (38% мормонів проти 30% загалом у країні), дещо рідше — менше 30 тисяч доларів (26% проти 31%), а понад 100 тисяч заробляють не частіше за інші категорії населення (насправді навіть рідше: 16% проти 18%)¹¹⁴.

Однак ці показники важко витлумачити. По-перше, вони відображають доходи домогосподарств, а мормони заохочують жінок повністю присвячувати себе материнству. Серед мормонів відсоток жінок, які вважають себе домогосподарками, вдвічі вищий, ніж серед усього населення¹¹⁵. Це дає чоловікам-вірянам Церкви Ісуса Христа святих останніх днів певні переваги (журналіст-мормон Джефф Бенедикт говорить, що саме дружини-домогосподарки дев'яти відомих генеральних директорів-мормонів є секретами їхнього успіху¹¹⁶) і водночас означає, що їм потрібно заробляти суттєво більше за чоловіків, які не належать до мормонів, щоб залишатися на рівні загальноамериканських показників доходів домогосподарств.

Ба більше, ці показники звальюють усіх мормонів до купи, а це так само оманливо, як й узагальнено розглядати, наприклад, «християнські» доходи в Америці сторічної давнини — так ніби повністю не враховувати феномен домінування білих англосаксонських протестантів. Мормонське вчення швидко поширюється світом. Четверту частину американських мормонів становлять ті, хто навернулися до цієї віри. Дехто з таких нових вірян відомий (наприклад, містер Бек), однак більшість порівняно бідні¹¹⁷, а це знижує загальні статистичні показники мормонських доходів. Мормони, для яких ця релігія дісталася у спадок¹¹⁸, заробляють щонайменше 50 тисяч доларів на рік набагато частіше за середньостатистичних американців (58% порівняно із 48% загалом у країні).

Безумовно, не всі молоді чоловіки з мормонських родин опиняються у Goldman Sachs. Досі існують маленькі

фундаменталістські громади мормонів — ізольовані, полігамні й порівняно бідні (ці групи відлучено від офіційної мормонської церкви¹¹⁹). У Колорадо-Сіті, штат Юта, одну з таких спільнот очолював «пророк» Рулон Джеффс¹²⁰, аж поки йому не виповнилося понад дев'яносто років. Станом на 2003 рік у «дядька Рулона» було приблизно сімдесят п'ять дружин і як мінімум шістдесят п'ять дітей. Ця спільнота із Колорадо-Сіті вважає Сполучені Штати сатанинською силою, але зрадістю приймає соціальну допомогу — у третини її членів продовольчі талони. Однак з погляду культури мормони-фундаменталісти різко відрізняються від переважної більшості сучасних мормонів. Далі ми пояснимо, що їхня економічна відсталість слугує доказом дієвості Трьох сил (яких у мормонів-фундаменталістів немає).

Однак справжній доказ неймовірної спроможності мормонів заробляти і накопичувати багатство — це сама Церква Ісуса Христа святих останніх днів. Вона тримає свої економічні показники в секреті як від зовнішнього світу, так і від самих вірян, тому точні цифри знають лише апостоли — верховна рада церкви, яка складається із дванадцяти осіб (жінок туди не допускають)¹²¹. Відомо, що церква володіє численними територіями у всій Америці — це величезний конгломерат прибуткових і неприбуткових організацій.

Площа земельних ділянок, які належать церкві в Америці, більша за штат Делавер. За даними колишнього президента Мормонської асоціації суспільних наук, у Флориді церква має більше нерухомості, ніж компанія Walt Disney, зокрема комерційне ранчо з вирощування худоби і цитрусових вартістю один мільярд доларів — найбільше господарство великої рогатої худоби у США. Церква Ісуса Христа святих останніх днів — найбільший американський виробник горіхів і один із найбільших постачальників картоплі. Вартість активів Venetian Life (страхова компанія, якою володіє церква) становить 1,6 млрд доларів. Також церкві належать щонайменше двадцять п'ять радіостанцій, комерційна нерухомість і парк розваг на Гаваях, включно зі стилізованими полінезійськими селищами — їх відвідує понад мільйон туристів на рік, і це один із найпопулярніших туристичних об'єктів країни¹²².

Англiканська церква¹²³ з її великою iсторiєю станом на 2008 рiк володiла майном вартiстю 6,9 млрд. У 2002 року, з урахуванням зiбраних у всiх американських парафiях грошей, загальний рiчний прибуток католицької церкви з її 75 мiльйонами вiрян становив 7,5 млрд доларiв¹²⁴. Якщо порiвняти, то у Церкви Исуса Христа святих останнiх днiв навiть менше десятої частини цих вiрян, i станом на 1997 рiк було пiдраховано, що їй належить майно вартiстю 25-30 мiльярдiв доларiв (кажуть, що це «дуже скромнi» оцiнки). I щороку воно дає дохiд 5-6 мiльярдiв доларiв. За даними одного з дослiджень, «з перерахуванням доходiв на одну особу жодна церква не наближається до таких показникiв»¹²⁵.

* * *

Гойзуетська бiзнес-школа — це пiдроздiл Унiверситету Еморi в Атлантi, штат Джорджiя. Назву Гойзуета мають багато iнституцiй в Атлантi — мiсцевий балет, центр iсторiї Атланти, Джорджiйський технологiчний унiверситет¹²⁶. Роберто Гойзуета був президентом i генеральним директором компанії Соса-Сола вiд 1981 року до своєї смертi у 1997 році, а також одним iз чiльних меценатiв Атланти¹²⁷. Пiсля втечi з родиною з Куби у 1960 році, з менш нiж сорока доларами у кишенi, Гойзуета став найуспiшнiшим CEO за всю iсторiю iснування компанії Соса-Сола. Він запровадив виробництво дiєтичної коли, глобалiзував бренд, забезпечив зростання прибуткiв компанії вчетверо, а також пiдвищення її ринкової вартостi з чотирьох до 180 мiльярдiв (3500% приросту).

Упродовж 1959–1973 рокiв сотнi тисяч кубинцiв — противникiв режиму Кастро¹²⁸ — втекли до Сполучених Штатiв. Бiльшiсть iз них оселилися в Маямi¹²⁹. Як згадувалося вище, кубинські бiженцi^[14] зазнали типового для Трьох сил краху статусу. На Кубi вони здебiльшого належали до середнього iвищого класiв: суддi, квалiфiкованi фахiвцi, iнженери, науковцi, офiснi працiвники великих корпорацiй¹³⁰. Дехто походив iз родин, якi володiли лiтнiми резиденцiями i колекцiонували живопис. Це були вершки суворо стратифiкованого суспiльства. А тепер їм допiкало не лише пониження — адже вони займалися неквалiфiкованою працею i стали

нижчим класом, що зазнавав зверхнього ставлення і дискримінації на расовому й етнічному підґрунті, — а й злість на Кастро, який не лише перемиг їх, а ще й забрав усе, що вони мали. Їхня «ганьба», як описав це один кубинський історик, «стала психологічним імпульсом, що живив їхні спроби утвердитися на економічній арені»¹³¹.

І вони справді утвердилися. У 1950-х роках Маямі все ще був переважно курортом і містом, до якого їхали доживати віку пенсіонери. Узимку тут обслуговували туристів і втікачів з холодного північного сходу ¹³². Нині в Маямі розташовано понад 1100 мультинаціональних корпорацій¹³³. Місто перетворилося на глобальний економічний хаб-центр з одинадцятим місцем у країні за обсягом валової продукції¹³⁴ і бурхливим діловим життям, в якому американці кубинського походження відіграють вагомую роль.

Опинившись в Америці, деякі біженці мали перевагу на старті. Коли 1959 року в цукрового магната Альфонса Фанхуля¹³⁵ конфіскували землі, у нього лишилося достатньо грошей, щоб купити у Флориді майже 1620 гектарів землі і знову розпочати свій бізнес. Нині корпорація Fanjul (яка все ще перебуває під контролем цієї родини) є найбільшим виробником цукру у світі, і серед її численних володінь — Domino Sugar. На відміну від Фанхуля, родина Бакарді¹³⁶ (атакож багато інших представників кубинської бізнесової еліти) завзято вітала революцію і навіть організувала на одному зі своїх виробництв розкішний обід на честь Кастро, але він туди не прийшов. Упродовж року Фідель Кастро конфіскував усі активи родини Бакарді на Кубі. Перш ніж залишити країну, сім'я знищила свою найціннішу власність — унікальну культуру дріжджів, використовувану у виробництві рому, — і вивезла з собою з Куби зовсім небагато дріжджів, щоб продовжити життя своєї ромової династії в Пуерто-Рико і Мексиці.

Однак більшість біженців приїхали до Сполучених Штатів так само, як Роберто Гойзуета, — майже без нічого. Станом на 1961 рік¹³⁷ від усіх, хто залишав Кубу, вимагали відступити все майно державі. З собою вони могли взяти не більше п'яти доларів. І деякі кубинці так само, як Гойзуета, своєю працею піднялися на вершину ділового світу. Гедаліо Грінберг¹³⁸ утік до Маямі 1960 року, а 1983 року купив компанію Movado — виробника годинників. Члени його сім'ї досі

лишаються головними акціонерами Movado Group (а син — генеральний директор). Чистий обсяг продажів на рік становить 500 млн доларів. Карлос Гутьєррес¹³⁹ прибув до США з родиною у шестирічному віці, не знаючи англійської мови. Він став генеральним директором компанії Kellogg, а в 2005–2009 роках був міністром торгівлі США. У 1962 році Ральф де ла Вега, десятирічний син кубинського бакалійника-гуртовика прибув до Маямі, без родини, грошей і знання англійської мови. У своїх мемуарах під назвою «Хай живуть перешкоди» він розповідає, що вижити йому допомогла урядова допомога — дешеві м'ясні консерви типу SPAM (їх привозили в контейнерах завбільшки з баночку для фарби), а щоб закінчити університет, доводилося мити туалети. У 2008 році де ла Вега став генеральним директором компанії AT&T Mobility зі 65000 працівників і понад 50 млрд доларів річного доходу¹⁴⁰.

Часто наголошують на тому, що, хоча біженці й прибували до Маямі дуже бідні, на Кубі їхнє становище можна було назвати привілейованим. Дехто з них навчався у найкращих приватних школах Гавани, дехто знав англійську і раніше проводив канікули в США. Однак було б просто неправильно стверджувати, ніби ці іммігранти одразу ж легко стали повноправними членами середнього класу і високооплачуваними професіоналами. Здебільшого вони приїжджали не просто без жодної копійчини, а й «без найменшого уявлення... де поселити свою родину, а тим паче — де знайти роботу»¹⁴¹. Для переважної більшості з них історія успіху — це історія гарування, задавленої гордості і самопожертви заради дітей. Колишні чиновники паркували машини¹⁴², судді мили посуд, лікарі розносили газети. Жінки, які раніше взагалі не мали потреби працювати, влаштовувалися швачками чи готельними покоївками або сортували криветки на складах біля річки Маямі — це була така важка робота, що її називали Сибіром. Як сказав один переселенець, «я поставив перед собою мету: мої діти мусять увійти до середнього класу, навіть якщо мені довелося б працювати на двох роботах — і я чотирнадцять років працював на двох роботах».

Усе це може видатися дуже схожим на поверхневі життєствердні історії успіху іммігрантів в Америці, однак, за словами Сюзен Екштайн, експертки з кубинської проблематики, «кубинці більше

втілили американську мрію, ніж основна частина латиноамериканців»¹⁴³. Станом на 1997 рік у списку вісімдесяти найбагатших американських мультимільйонерів латиноамериканського походження було тридцять два кубинці, хоча кубинці становлять лише 5% латиноамериканського населення США¹⁴⁴. Станом на 2004 рік понад 30% народжених у США дітей американців кубинського походження обіймали менеджерські й викладацькі посади¹⁴⁵, тимчасом як для латиноамериканців загалом цей показник становить лише 18%. Дослідження 2002 року свідчить, що понад 90% студентів кубинського походження увіці від вісімнадцяти до двадцяти чотирьох років навчалися в університеті на стаціонарі¹⁴⁶, а це, за наявними даними, — найвищий показник серед усіх етнічних груп країни. Лише через сорок років після прибуття біженців до Сполучених Штатів загальні прибутки їхнього бізнесу перевищили бюджетні надходження цілого острова Куба¹⁴⁷.

Американці кубинського походження становлять приблизно третину населення Маямі¹⁴⁸ і посідають панівне становище у місцевій політиці. Мер округу Маямі-Дейд (одна із найвпливовіших посад у штаті) і мер міста Маямі є американцями кубинського походження, як і багато їхніх попередників¹⁴⁹. На рівні країни усі три обрані у 2012 році до Сенату¹⁵⁰ латиноамериканці — Тед Крус, Марко Рубіо і Роберт Менендес — американці кубинського походження.

Загальновідомі кубинці — актори і діячі шоу-бізнесу¹⁵¹, як-от Енді Гарсія (його родина переїхала до США після провалу операції у затоці Свиней і створила багатомільйонну парфумерну компанію), Камерон Діаз, Ева Мендес і Глорія Естефан.

У спробах оцінити успіх кубинців в Америці важливо розрізнити перших біженців і хвилі іммігрантів після 1980 року¹⁵². Іммігранти цих пізніших хвиль часто походять із набагато біднішого середовища. Серед них 125.000 маріелітів і десятки тисяч бальсерос, або «поромників», які подолали сто сорок п'ять кілометрів на саморобних човнах. Спільнота кубинських біженців переважно є білою¹⁵³, а серед маріелітів і нових кубинців після 1990 року багато темношкірих осіб і представників змішаного расового походження.

«Економічне диво» американців кубинського походження належить насамперед біженцям та їхнім дітям. У США вони відтворили стратифіковане суспільство, в якому жили на Кубі до революції. Для маріелітів і нових кубинців зустріч із першими біженцями часто ставала холодним душем¹⁵⁴. Зазвичай вони не такі успішні в бізнесі, і їх майже немає у владній еліті Маямі¹⁵⁵.

Отже, історія кубинців в Америці є складною і має прихований темний бік. За статистикою, нові кубинці живуть не краще (а навіть дещо гірше) за інших латиноамериканців. Лише 13% маріелітів закінчили університет — це майже такий самий показник, як і серед інших латиноамериканців. Приблизно 70-80% нових кубинців «не найліпше» говорять англійською. Рівень бідності (приблизно 15% серед дорослих віком до шістдесяти п'яти років, майже 40% серед людей, старших за шістдесят п'ять) майже вдвічі вищий, ніж серед перших біженців, а їхні загальні середні доходи нижчі, ніж в інших латиноамериканців¹⁵⁶.

Натомість біженці відмежувалися від інших латиноамериканських груп в Америці як за своєю ідентичністю, так і за розмірами банківських рахунків. Самопожертва першого покоління принесла винагороду. Спільнота біженців разюче успішна не лише порівняно з іншими латиноамериканськими групами в США — станом на 1990 рік майже 37% народжених у США нащадків біженців¹⁵⁷ заробляли понад 50 тисяч доларів, а серед англо-американців цей показник становив лише 18%.

Більшість небілих маріелітів оселилися за межами Маямі¹⁵⁸. Багато хто живе у Нью-Йорку і Лос-Анджелесі: вони долучилися до великих громад інших латиноамериканців. Натомість біженці живуть у світі висхідної мобільності, досягають приголомшливого успіху в бізнесі, стають членами ексклюзивних елітних клубів Маямі, мають величезний політичний вплив і дедалі частіше вступають в університети Ліги плюща. Ця група має всі підстави хвалитися своєю приналежністю до американської еліти.

* * *

Надзвичайний успіх деяких вест-індських й африканських іммігрантських груп порівняно з темношкірими американцями, які не

є іммігрантами, останнім часом став предметом запеклих дискусій. Хоча іммігранти становлять лише 8% темношкірого населення¹⁵⁹ Америки^[15], добре відомо, як багато їх у найкращих американських університетах на Уолл-стрит. Однак важку артилерію — грубі цифри — напрочуд важко дістати.

Наприклад, університети Ліги плюща щороку оприлюднюють відсоток афроамериканців серед вступників, однак не повідомляють, скільки з них походять з іммігрантських родин, і не розкривають докладнішої інформації про їхнє походження. Інвестиційні фірми загалом зберігають сувору секретність щодо того, хто на них працює, і не оприлюднюють жодних даних про етнічне походження працівників. Тож дослідникам доводиться покладатися на вибіркові дослідження, а інколи — ламати голову над списками прізвищ, намагаючись вгадати, хто є нещодавнім вихідцем з Африки.

Найповніше і найавторитетніше вивчення чисельності темношкірих іммігрантів в американських університетах провів професор соціології з Принстону Даглас Массі у 1999 році. Дослідження показало, що в 41% темношкірих першокурсників в університетах Ліги плюща¹⁶⁰ принаймні один із батьків народився поза межами США. У 2004 році професори з Гарварду Генрі Луї Гейтс-молодший і Лані Гуїньє заявили, що, за їхніми підрахунками, темношкірі студенти університету здебільшого є іммігрантами або дітьми іммігрантів¹⁶¹. У будь-якому разі, якщо брати до уваги показники Школи права Єльського університету, велика чисельність темношкірих іммігрантів першого і другого покоління у топових навчальних закладах США нині ще помітніша.

У 2011–2012 навчальному році серед 205 першокурсників Школи права Єльського університету 18 були членами Асоціації темношкірих студентів-правників¹⁶², і серед цих 18 студентів лише двоє були афроамериканцями (далеко не ідеальний термін, який ми використовуємо в США щодо темношкірих, які не є ані іммігрантами, ані дітьми іммігрантів). Серед інших шістнадцяти — троє нігерійців, двоє ефіопів, один ліберієць, один гаїтянин, один ефіопсько-єврейського походження, один корейсько-гаїтянського походження, один ямайсько-пуерториканського походження, один панамсько-афроамериканського походження, один шведсько-афроамериканського

походження. Загалом у дванадцяти із вісімнадцяти осіб як мінімум один із батьків народився поза США.

Серед темношкірих іммігрантів найчисленнішою і найуспішнішою групою є нігерійці. У 2010 році у Сполучених Штатах мешкало 260000 вихідців із Нігерії¹⁶³. Це якихось 0,7% темношкірого населення країни. Однак у 2013 році приблизно чверть зі 120 темношкірих студентів Гарвардської бізнес-школи були нігерійцями¹⁶⁴. Уже у 1999 році представників цієї національності у найпрестижніших американських коледжах й університетах було дуже багато — майже вдсятеро більше за інших темношкірих студентів¹⁶⁵. Якщо виходити із загальної частки нігерійців серед населення США, можна сказати, що їхня кількість в університетах Ліги плюща навіть переважає частку американців азійського походження¹⁶⁶.

Після закінчення цих навчальних закладів нігерійці передбачувано досягають успіху. Їм особливо добре дається медицина¹⁶⁷. Загалом нігерійці становлять приблизно 10% усіх темношкірих терапевтів США. Хоча, можливо, медицина навіть не є їхньою найсильнішою стороною. З докторської дисертації, присвяченої великим досягненням другого покоління американців нігерійського походження, вони порівняно з іншими темношкірими «посідають чільні позиції у сфері банківських інвестицій»¹⁶⁸. Або, як пожартував нещодавно один афроамериканський аналітик із Goldman Sachs, «якби весь мій життєвий досвід зводився до Goldman, я подумав би, що населення Нігерії — десь мільярд осіб, адже більшість темношкірих, яких я бачу, — нігерійці». Крім того, складається враження, що нігерійців дуже багато у провідних юридичних компаніях Америки — щонайменше всемеро більше порівняно з їхньою загальною часткою серед темношкірого населення США¹⁶⁹.

Успіх нігерійців — так само, як і деяких інших іммігрантських спільнот, зокрема вихідців з Гани — це продовження тенденції, яку вже було зафіксовано в Америці багато десятиліть тому, щодо темношкірих іммігрантів з островів Карибського моря. Декілька найвідоміших американських активістів і борців за громадянські права та свободи темношкірого населення, зокрема Маркус Гарві, Малколм Ікс, Ширлі Чісхолм (перша темношкіра жінка у Конгресі) і Стоклі Кармайкл народилися у Вест-Індії або у сім'ях вихідців звідти¹⁷⁰.

У 1999 році тільки Ямайка¹⁷¹ відправляла до американських привілейованих університетів більше студентів, ніж Нігерія. У 2001 році син двох ямайських іммігрантів Колін Пауелл став першим темношкірим держсекретарем США¹⁷². А людиною, яка 1978 року дала Пауеллу звання генерала, був Кліффорд Александер, перший темношкірий міністр армії США. Батько містера Александера — ямайський іммігрант¹⁷³. Упродовж десятиліть — принаймні у північних штатах США — вихідці з Карибських островів і їхні діти були «напрочуд широко представлені у бізнесовій, професійній і політичній еліті»¹⁷⁴.

Варто зазначити, що успіх іммігрантів з Вест-Індії й Африки у США аж ніяк не є всеосяжним і в жодному разі його не можна порівнювати, наприклад, із успіхом індійців чи євреїв, чиї доходи є найвищими серед усіх груп країни. Кілька іммігрантських груп із Африки (зокрема із Сомалі, Судану й інших країн з великим відсотком біженців) належать до найбільш бідніших в Америці¹⁷⁵. Водночас навіть найуспішніші групи не досягли (поки що) верхніх щаблів у загальнонаціональних показниках доходів, хоча й демонструють кращі показники, ніж загалом у країні.

Тож, якщо говорити про доходи, американці нігерійського походження набагато заможніші за інших темношкірих американців¹⁷⁶ і за населення Америки в середньому 1^{77} . Майже 25% нігерійських домогосподарств заробляють понад 100000 доларів на рік, тим часом як для домогосподарств темношкірих американців загалом цей показник становить лише 10,6%. В Америці п'ять нігерійських домогосподарств зі ста заробляють понад 200.000 доларів на рік, а в темношкірих американців загалом такий заробіток можливий лише у 1,3 випадків зі ста. Середній дохід американського домогосподарства нігерійського походження становить 60.000 доларів на рік, а середні показники в країні — 51.000 доларів на рік. У 2010 році працюючи повний робочий день, нігерійські чоловіки заробляли в середньому 50.000 доларів на рік, в той час як серед народженого у США населення працездатного віку цей заробіток становив 46.000 доларів.

З огляду на те, що нігерійські американці здобувають університетську та післядипломну освіту чи не найшвидше серед інших груп, варто зауважити, що вони заробляють лише трохи більше

за інших американців. Майже точно можна сказати, що тут багато чинників взаємодіють. Насамперед нігерійську спільноту занадто обтяжують новоприбулі іммігранти з дітьми¹⁷⁸. Деякі із цих новоприбулих дуже бідні (а це знижує загальні показники доходів для всієї групи), і багато хто ще не здобув університетську або післядипломну освіту. Тож великі освітні досягнення нігерійців, можливо, окупилися ще далеко не повністю. Крім того, ще одним, вагомим, чинником цілком може бути дискримінація. Африканські іммігранти часто заявляють про те, що зазнають дискримінації за расовою приналежністю, а статистика весь час засвідчує, що висококваліфіковані іммігранти з Африки врешті-решт опиняються на некваліфікованій роботі¹⁷⁹ набагато частіше, ніж інші іммігранти й американці загалом.

Однак з усіх цих причин успіх нігерійців в Америці — зокрема винятковість їхніх результатів порівняно з іншими темношкірими — є особливо важливим для цієї книжки. Консерватори на кшталт Дінеш Д'Суза стверджують, що бідність афроамериканців спричинена не дискримінацією, а «дисфункціональною» культурою, якій притаманна «параноїдальна теорія расистської змови» і «схвалення криміналітету й беззаконня як автентичності темношкірих людей»¹⁸⁰. Натомість деякі ліберали стверджують, що культура афроамериканців навіть і близько не така і що єдина причина їхньої бідності — расизм, відкритий, прихований або «сутнісний»¹⁸¹. Обидві сторони помиляються.

Як ми покажемо далі, успіх американців нігерійського походження так само, як і деяких інших темношкірих іммігрантів (які постають перед тими самими інституційними перешкодами й упередженнями, що й афроамериканці) зумовлений переважно культурними силами. Багато чинників знижують загальний соціально-економічний статус афроамериканців, і водночас Три сили стають вагомим підґрунтям успіху темношкірих іммігрантів. Однак висновок полягає не в тому, що народжені в Америці темношкірі самі винні у своєму економічному становищі, а в тому, що Сполучені Штати протягом століть робили все можливе, щоб витиснути Три сили з культури афроамериканців — і досі продовжують це робити.

* * *

У червні 2012 році Pew Research Center опублікував доповідь під назвою «Піднесення американців азійського походження». У ній було зазначено, що в азійців найвищі доходи, найкраща освіта і найвищі темпи зростання спільноти серед усіх расових груп у Сполучених Штатах¹⁸².

Ми використовуємо словосполучення «американці азійського походження», як і Бюро перепису населення (та Pew Research Center), маючи на увазі усіх мешканців США, «які походять з Далекého Сходу, Південно-Східної Азії або Індійського субконтиненту». Однак для нашої мети поняття «американці азійського походження»¹⁸³ є не надто вдалим. Воно охоплює дуже різні культури: дві найуспішніші в країні групи (американців індійського і китайського походження) і кілька найбідніших¹⁸⁴ (за походженням^[16] — хмонги, лаосці й камбоджійці)¹⁸⁵.

Добре відомою особливістю найуспішніших азійсько-американських груп є надзвичайні досягнення їхньої молоді, яка невпинно здобуває престижні нагороди і перемоги в конкурсах. Наприклад, за останні п'ять років двадцять три особи з-поміж п'ятдесяти переможців¹⁸⁶ конкурсу талантів від Intel (загальнонаціональне змагання для старшокласників, яке Джордж Буш назвав «Супербоулом у науці») — азійського походження, переважно індійці, китайці, а також корейці.

Досягнення цих переможців конкурсу від Intel¹⁸⁷ приголомшливі навіть для такої типової матері-тигриці^[17], як я. Узяти хоча б Емі Чіао з міста Річардсон, штат Техас, фіналістку 2012 року. Додавши донор оксиду азоту до нанотрубки діоксиду титану, Емі «синтезувала наночастинку»¹⁸⁸, яку в New York Times назвали «по суті бомбою з дистанційним керуванням, що атакує ракові клітини». Це відкриває перспективи для неінвазивних методів — альтернативи хіміотерапії — у боротьбі проти ракових пухлин глибокого залягання. Приваблива сімнадцятирічна дівчина є співавторкою двох статей у рецензованих журналах, має бездоганні результати АСТ-тестування^[18], найкращі оцінки серед 1473 випускників своєї школи. Як визнана з відзнаками віолончелистка Емі грає у місцевому оркестрі. Вона заснувала

благодійну організацію, яка допомагає дітям іммігрантів освоювати правопис. Серед переможців Intel можна знайти десятки схожих біографій. Ось підліток китайського походження, саксофоніст, який розробив «метод лікування фенілкетонурії» і водночас є головним редактором шкільної газети. А ось підліток індійського походження, який «запропонував першу нетривіальну аналітичну нижню оцінку для непарних досконалих чисел» і водночас став королем випускного.

Серед усіх студентів, що навчаються за найпрестижнішими музичними програмами, приблизно 30-50% становлять¹⁸⁹ азійці й американці азійського походження. У Джульярдській музичній школі таких понад половина. Двома найбільшими групами є китайські та корейські скрипалі й піаністи. Міжнародний конкурс імені П. Чайковського¹⁹⁰, який відбувається кожні чотири роки (можливо, найпрестижніший музичний конкурс у світі) має відділення для юніорів у номінаціях «Скрипка», «Фортепіано» і «Віолончель». Від 1992 року лауреатами конкурсу стали четверо американців. Їхні імена: Емілі Ше, Дженніфер Ко, Сирена Хуан і Ноа Лі.

Тим часом індійці захоплюють нішу шкільних конкурсів правопису¹⁹¹. У 1999 році загальнонаціональне змагання Scripps National Spelling Bee виграла чотирнадцятирічна Нупур Лала із Тампи, штат Флорида. Матір дівчинки — індійка, батько — пакистанець із Індії. Після документального фільму «Зачаровані правописом» Нупур стала відомою. Канал ESPN почав транслювати фінал конкурсу у прямому ефірі, а спільнота американців індійського походження звернула особливу увагу на орфографічні змагання. У 2012 році перше, друге і третє місця посіли американці індійського походження. То вже вп'яте поспіль індійці перемогли.

Крім того, американці індійського походження здобувають першість не лише у змаганнях, обмежених однією дисципліною. Погляньмо на програму United States Presidential Scholars¹⁹², яка нагороджує одного юнака й одну дівчину в кожному з п'ятдесяти штатів, в окрузі Колумбія і в Пуерто-Рико (а також ще в тридцяти семи адміністративних одиницях) не лише за успішність у навчанні, а й за досягнення у мистецтві, соціальну роботу, лідерство та відданість високим ідеалам. У 2012 році з-поміж усіх — загалом 141 — блискучих переможців, 48 були американцями азійського походження,

у 2011 році — 52. І знову переважну більшість із них становили китайці й індійці.

Цілком передбачувано, що ці надзвичайно успішні американські підлітки азійського походження¹⁹³ суттєво випереджають інші групи у стандартизованому тестуванні, а також під час вступу до елітних університетів. Максимальна оцінка за тест SAT становить 2400 балів. У американців азійського походження результати загалом на 143 бали вищі за середні показники і на 63 бали вищі за показники білих, причому цей розрив явно збільшується. Азійці становлять приблизно 5% населення США студентського віку, але у Гарварді навчається 19% представників цієї групи, у Єлі — 16%, у Принстоні — 19% і у Стенфорді — 19%. І взагалі, якби до університетів Ліги плюща приймали лише за результатами National Merit Scholarship і балами SAT, ці показники могли би бути ще вищими. Тож дехто вважає, що в університетах Ліги плюща діє «прихована антиазійська квота»¹⁹⁴. Як відомо, до Каліфорнійського технологічного інституту приймають лише на основі академічної успішності — і там 40% студентів є азійцями.

Якщо ж говорити про дорослих, серед усіх етнічних груп у США найвищий середній дохід на домогосподарство мають індійці: 90.500 доларів на рік (загалом для населення Сполучених Штатів цей показник становить 51.800 доларів). Дивовижних результатів досягають 44% індійських домогосподарств, заробляючи понад 100000 доларів на рік, і це знов-таки найвищий результат серед усіх етнічних груп. Крім того, 12% домогосподарств одержують понад 200000 доларів на рік. (Загалом у країні показники: 21% — понад 100.000 доларів і 4% — понад 200.000 доларів). Тим часом китайці не набагато відстають. У них винятково високі середні доходи домогосподарств, і вони дуже широко представлені у категорії високих доходів. Загалом друге місце за рівнем сімейних доходів серед усіх етнічних груп посідають американці тайванського походження. Вони йдуть якраз за індійцями, а їхні особисті заробітки навіть вищі, ніж в індійців¹⁹⁵.

Успіх індійських і китайських американців поки що зосереджений на порівняно традиційних сферах і орієнтований на престиж,¹⁹⁶ який починається із відмінного навчання, National Merit Scholarships і найкращих шкіл. І не випадково віртуози східноазійського походження зазвичай грають класичну музику, а не джаз чи, скажімо,

рок. Так само й їхні професійні досягнення зосереджено у сферах, які вважаються практичними, стабільними, «респектабельними» і «здатними справити враження»¹⁹⁷. Це може видатися кліше, але у математиці, медицині, інженерії й точних науках справді дуже багато американців азійського походження, хоча кар'єрні вподобання молоді починають змінюватися¹⁹⁸. З 1965 року американці індійського походження здобули чотири Нобелівські премії, а американці китайського походження — шість¹⁹⁹.

Хоча багато американських родин китайського й індійського походження роблять ставку на академічні досягнення, обидві групи домоглися приголомшливих результатів і в бізнесі. Засновник Yahoo Джеррі Янг, засновник Zappos Тоні Шей²⁰⁰, співзасновник You-Tube Стів Чень, співзасновник Guitar Hero Кай Хуан і венчурний капіталіст Альфред Лінь (говорять, що він, як Мідас, перетворює на золото все, чого торкається) — усі американці китайського походження. Перелік досягнень американців індійського походження справляє ще сильніше враження. Амар Гопал Боз, син бенгальського іммігранта, заснував Bose Corporation, чисту вартість активів якої у 2011 році було оцінено в один мільярд доларів. Індійська іммігрантка у першому поколінні Індра Нуї — генеральна директорка PepsiCo. Серед інших компаній, генеральними директорами яких є або нещодавно були американці індійського походження, можна назвати Sun Microsystems, MasterCard, Verizon Wireless, United Airlines, Motorola, Motorola Mobile, Adobe Systems, Citigroup, Citibank, HSBC North America, McKinsey і US Airways²⁰¹.

Також складається враження, що американці індійського походження частіше порівняно з іншими азійськими американцями ідуть на ризик у великих фінансових операціях. Ще один мільярдер Вінод Хосла приїхав до Америки із Індії навчатися в аспірантурі й став співзасновником Sun Microsystems і партнером легендарної венчурної фірми Kleiner Perkins. Хосла — лише один із десятків підприємців індійського походження, які працюють у Кремнієвій долині²⁰². Індійці взагалі запустили у Кремнієвій долині більше стартапів, ніж будь-яка інша іммігрантська група — навіть більше за чотири наступні іммігрантські групи (британську, тайванську, японську і китайську) разом.

Американські індійці порівняно з іншими азійськими групами активніші у політиці, публічній сфері й медіа. Колись вступивши до Гарвардської медичної школи і Єльської школи права, Боббі Джиндал вирішив навчатися в Оксфорді як стипендіат Родса, а потім став губернатором штату Луїзіана²⁰³. Ніккі Гейлі, донька сикхів-іммігрантів, — губернаторка Південної Кароліни²⁰⁴. Пріт Бхарара (його фото з'явилося на обкладинці Time з написом «Цей чоловік веде війну з Уолл-стрит»²⁰⁵) — Федеральний прокурор США в Південному окрузі Нью-Йорка. Завдяки власним телешоу Фарід Закарія (колишній редактор Newsweek International) і доктор Санджей Гупта (володар премій «Еммі») відомі кожній родині. Серед інших американських публічних інтелектуалів можна назвати доктора Атула Гаванде, який пише для New Yorker, і лауреата Пулітцерівської премії доктора Сіддгартху Мукерджі (на церемонії вручення нагород у Бостоні у 2012 році перший, представляючи другого, пожартував: «Я був думав, що зарезервував за собою формулу «бути індійцем — отримати стипендію Родса — закінчити Гарвардську медичну школу»).

Натомість успіх американців китайського походження не такий масштабний. Публічних інтелектуалів серед них мало (а може й взагалі немає). Американці китайського походження підозріло рідко трапляються на верхніх щаблях²⁰⁶ в інвестиційних банках, адвокатських бюро і великих корпораціях Америки. Станом на 2013 рік серед 500 компаній зі списку Fortune було п'ять генеральних директорів індійського походження, однак жодного китайця²⁰⁷.

Малу чисельність китайців на керівних посадах можна частково пояснити дискримінацією і стереотипами. Однак деякі азійські активісти стверджують, що проблема також може полягати у пієтеті до влади, притаманному східноазійській культурі, яка водночас не заохочує саморекламу і прагнення керувати (а це в Америці вважається необхідним для успішного лідерства)²⁰⁸.

Далі ми зможемо розповісти про це набагато більше, але суть полягає в тому, що американці як індійського, так і китайського походження є взірцевими групами Трьох сил. В обох випадках саме загроженість — не лише економічна, а й соціальна і расова — живила майже маніакальне прагнення цих груп вирватися на вузькі стежки

престижу та успіху. І саме динаміка Трьох сил й далі розриває кайдани, що заважали прямувати цими стежками.

Три сили — це петля. Загалом американські індійці і китайці наразі перебувають там, де два-три покоління тому були євреї. Понад 65% дорослих американців китайського походження²⁰⁹ і 87% американців індійського походження²¹⁰ народилися поза межами Америки; понад 90% представників обох груп є іммігрантами або дітьми іммігрантів. (Водночас лише 15% дорослих американських євреїв народилися поза межами Америки²¹¹). Навряд чи китайські й індійські батьки є першими батьками-іммігрантами, які хочуть зробити зі своїх дітей лікарів, а не поетів. Однак, як ми продемонструємо далі, внутрішня динаміка Трьох сил, взаємодіючи із американським суспільством, змусить юних китайців й індійців дедалі більше пручатися і норувитися, опираючись конформізму, який намагаються прищепити їм батьки.

* * *

Перейдемо до євреїв. Зазвичай про єврейське багатство говорити важче, ніж про будь-чие інше. Перебільшені або навіть явно неправдиві твердження про єврейський економічний «контроль» у минулому призвели до дискримінації, ізоляції в гетто і до найжорстокіших злочинів в історії. Зрештою можна порівняно легко говорити, наприклад, про те, як китайська меншина (3% населення) володіє 70% корпоративного капіталу країни (такою була ситуація в Індонезії у 1990-х роках²¹²), однак набагато важче оцінити чи бодай просто обговорити обсяг економічного впливу євреїв. Колись Бюро перепису населення збирало дані про релігійні переконання, однак після Другої світової війни ця традиція перервалася, а тепер законодавчо заборонено вимагати відповіді на запитання про особисту релігійну приналежність²¹³.

Однак євреї справді потужна успішна меншина в Америці. Схоже, євреї не могли похвалитися значним економічним успіхом хіба що за часів античності, а відтоді незмінно процвітали, якщо в їхнє життя не втручалися²¹⁴. Нині приблизно 43% євреїв у світі (5,4 мільйони)

живуть в Ізраїлі і приблизно 40% (5,4 мільйони) — у Сполучених Штатах; 1,7% населення США за походженням євреї²¹⁵.

Американські євреї надзвичайно успішні ледь не в усіх нішах, окрім хіба що спорту: вони не «заробляють статки грою в гольф» (серед 90 учасників турніру серії «Мастерс» у 2010 році євреїв точно не було)²¹⁶. У 2011 році із десяти найбільш оплачуваних генеральних директорів у США²¹⁷ четверо були євреями: Роберт Айгер із Disney, Лью Франкфорт із Coach, Ральф Лоран із Polo та Айвен Зайнденберг із Verizon. (Для порівняння варто зазначити, що у першій десятці немає мормонів й американців азійського походження). Однак ці генеральні директори — просто нужденні чорнороби порівняно із десятима найбільш оплачуваними керівниками хедж-фондів. Тут у 2011 році четверо із десяти керівників також були євреями: Джим Саймонс (у 2011 році він заробив 2,1 млрд доларів), Карл Айкан (2 млрд доларів), Стів Коен (600 млн доларів) і Брюс Ковнер (210 млн доларів)²¹⁸.

Євреї відіграли вирішальну роль у розбудові світу великих фінансових операцій Америки (у Голландії й Англії за кілька століть до того євреї так само зробили вагомий внесок у заснування амстердамської та лондонської бірж²¹⁹). Американські євреї німецького походження, загалом ізольовані від банківського обслуговування підприємств, наприкінці ХІХ століття заснували інвестиційні банки, які потім стали титанами Уолл-стрит, як-от: Goldman Sachs, Kuhn, Loeb & Co., Lehman Brothers, Salomon Brothers і J. & W. Seligman & Co²²⁰. У 2011 році трьома топовими інвестиційними банками в Америці стали JPMorgan Chase, Goldman Sachs та Morgan Stanley²²¹, і у двох із них генеральними директорами були євреї: Джеймс Даймон у J.P. Morgan і Ллойд Бленкфейн у Goldman.

У 2009 році один репортер порахував євреїв у списку 400 найбагатших людей за версією Forbes²²²: із п'ятдесяти найвищих позицій двадцять обіймали євреї, а загалом із 400 згаданих осіб 139 були євреями. У 2011 році у списку Forbes серед тих, хто розбагатів на операціях з нерухомістю, кількість євреїв²²³ становила 60-70%. Із сорока мільярдерів, які пообіцяли заповісти половину своїх статків благодійним організаціям, майже двадцять євреїв²²⁴. Серед них мер Нью-Йорка Майкл Блумберг, медіа-магнат Беррі Ділдер і його дружина Діана фон Фюрстенберг (дівооче прізвище колишньої дружини

принца фон Фюрстенберга — Халфін, її батько — румунський єврей, а матір — грецька єврейка, яка пережила Голокост).

Єврейський успіх не обмежується лише торговельною і фінансовою сферами. Премію Antoinette Perry Award for Excellence in Theatre, більше відому як «Тоні»²²⁵, вперше було вручено 1947 року. 69% нагороджених нею композиторів і 70% літераторів були євреї. Серед найпопулярніших американських коміків багато євреїв. Це не Чарлі Чаплін, як багато хто думає, а брати Маркс, «Троє спільників», Джек Бенні, Джеррі Льюїс, Бетт Мідлер, Вуді Аллен, Джеррі Сайнфелд, а із наших сучасників — Бен Стіллер, Джон Стюарт, Адам Сендлер і Сара Сільверстейн²²⁶. 37% володарів премії Американської кіноакадемії за найкращу режисуру — євреї. Пулітцерівську премію у категорії нон-фікшн отримали 51% євреїв, а в категорії художньої літератури — 13%²²⁷.

Видається, що деякі професії для євреїв є особливо привабливими. У 2007 році агентство Reuters повідомило, що 29% американських психіатрів і 13% терапевтів є євреями²²⁸. Уже у 1930-х роках у нью-йоркських юридичних компаніях було дуже багато євреїв²²⁹. За певними оцінками, серед нью-йоркських юристів у той час численність євреїв сягала 65%. У Верховному суді США троє суддів із дев'яти — євреї. Архітектурні супер зірки-євреї — Річард Майер і Френк Гері, а також Даніель Лібескінд і Луїс Кан²³⁰. Ще одна професія, яка до вподоби євреям, — давати поради. Справжнє ім'я Енн Ландерс — Естер Полін Фрідмен. Її сестрою-близнючкою була Полін Естер Фрідмен — Абігайль Ван Бюрен («Люба Еббі»). Авторка знаменитої колонки порад з етикету «Міс хороші манери» при народженні отримала ім'я Юдіт Перлман²³¹.

Бюро перепису населення не збирає інформацію про релігійні переконання, тому загальні єврейські доходи неможливо оцінити достовірно. Безумовно, деякі американські єврейські родини бідують і, можливо, їхня кількість зростає. З нещодавно опублікованого звіту Об'єднаної єврейської асоціації²³², кожне четверте єврейське домогосподарство в місті Нью-Йорк бідує. Однак численні дослідження підтверджують, що загалом доходи євреїв вищі, ніж у будь-якої іншої релігійної спільноти США або етнічної чи національної групи, яку відстежує Бюро перепису населення. За

найдостовірнішими із доступних даних, середній дохід єврейського домогосподарства у 2010 році можна оцінити у діапазоні 97-98 тисяч доларів — це майже вдвічі більше за середні показники по країні²³³. (В американців індійського походження — найбагатшої етнічної групи, яку відстежує Бюро перепису населення, — у 2010 році середній дохід домогосподарства становив 90500 доларів²³⁴). Проведене кілька десятиліть тому²³⁵ дослідження виявило, що на той час доходи євреїв перевищували доходи протестантів на 246%, а білих католиків — на 243%. За даними фундації Pew²³⁶, 46% єврейських домогосподарств у 2006 році заробляли щонайменше 100.000 доларів на рік (і це знову найвищий показник для всіх етнічних і релігійних груп країни), і можна припустити, що нині ці показники вищі. Серед юдеїв-реформаторів 55% у 2006 році отримували дохід 100.000 доларів і більше, тим часом як лише 18% населення країни досягли таких показників²³⁷.

Єврейські інтелектуали завжди істотно впливали на життя американського суспільства в усьому діапазоні політичних проявів. Тож сильного впливу єврейських мислителів (інколи одних і тих самих) згодом зазнали і «нові ліві» 1960-х років, і рух неоконсерваторів²³⁸. Провідні авторські колонки у New York Times пишуть троє євреїв: Томас Фрідмен, Дейвид Брукс і Пол Кругмен. Багаторазово зафіксовано неймовірний внесок євреїв у розбудову американської науки: від точних до гуманітарних галузей. Автор робить висновок про те, що «неможливо знайти наукову сферу, в якій євреї не відіграли б виняткову роль»²³⁹.

Євреї також надзвичайно успішні в Голлівуді. Хоча здебільшого воліють не наголошувати на цьому факті. Винятком є журналіст Джоель Штайн, який 2008 року зазначив:

Коли кілька тижнів тому керівники кіностудій²⁴⁰ розмістили рекламну сторінку у Los Angeles Times, [...] цей відкритий лист підписали: президент News Corporation Пітер Чернін (єврей), виконавчий директор Paramount Pictures Бред Грей (єврей), генеральний директор Walt Disney Co. Роберт Айгер (єврей), виконавчий директор Sony Pictures Майкл Лінтон (хто б міг подумати — данський єврей), виконавчий директор Warner Bros. Беррі Мейєр (єврей), генеральний директор CBS Corp. Леслі Мунвес (достоту

євреї, і його двоюрідний дід був першим прем'єр-міністром Ізраїлю), виконавчий директор MGM Гаррі Слоан (євреї) і генеральний директор NBC Universal Джефф Закер (євреї у квадраті). Якби ще підписався хтось із братів Вайнштайн, ця група змогла б не лише закрити всю індустрію виробництва фільмів, а ще й зібрати мільярд — кворум для юдейського богослужіння.

Хоча євреї становлять лише 0,2% населення світу, понад п'ята частина лауреатів Нобелівської премії — євреї²⁴¹. Станом на 2007 рік із сорока двох американських Нобелівських лауреатів з економіки двадцять — євреї, а після 2007 року цей список доповнили ще кілька євреїв, зокрема містер Кругмен²⁴². Євреї становлять приблизно 2% населення США, але серед усіх Нобелівських лауреатів США — їх близько 36%²⁴³.

Однак, мабуть, найбільший внесок в американську науку євреї зробили у 1940-х роках, коли внаслідок антисемітизму Європа втратила колосальний науковий потенціал. Америка стала домівкою для найвидатніших тогочасних фізиків, зокрема для Едварда Теллера (званого як «батька водневої бомби»), Джона фон Неймана (засновника теорії ігор і головного учасника Манхеттенського експерименту) і, звісно, Альберта Ейнштейна. Разом із Робертом Опенгеймером, народженим в Америці євреєм, ці люди зробили вагомий внесок у перемогу США у перегонах за атомну бомбу²⁴⁴.

* * *

Американці іранського та ліванського походження також належать до найуспішніших (з огляду на доходи домашніх господарств²⁴⁵) національних меншин США. У наступних розділах ми детальніше розглянемо ці групи, а тут подаємо лише короткий огляд.

Іранська імміграція²⁴⁶ до Америки не відтворює європейський патерн. За наявною інформацією, з середини 1800-х до початку 1900-х років до Сполучених Штатів приїхало лише 130 іранців. Масово вони почали прибувати тільки у другій половині ХХ століття: до революції 1979 року — переважно студенти університетів, а після неї до США линув потік біженців, і прибічників шаха, і представників

переслідуваних меншин. Загалом, за даними Бюро перепису населення, іранська спільнота налічує приблизно 450 000 осіб.

До спільноти іранських іммігрантів у цій країні належать численні етнічні й релігійні підгрупи²⁴⁷: звісно, це мусульмани-шиїти, але разом з ними і вірмени, християни Ассирійської церкви сходу, євреї, курди, зороастрійці й бахаї. Здебільшого їхня успішність порівняно низька²⁴⁸: у 1980-х роках це було зумовлено ворожістю з боку американців через збільшення кількості захоплень американських заручників, а згодом через ймовірну асоціацію з ісламськими терористами. Виняток — іранська спільнота в Лос-Анджелесі, нині найбільша у США. Її представники навіть стали учасниками реаліті «Шахи з бульвару Сансет». Це шоу знайомило глядачів з життям порівняно заможних іранців Лос-Анджелеса і зазнало критики через стереотипне зображення героїв як «вульгарних позерів-матеріалістів»²⁴⁹.

На одній деталі реаліті «Шахи з бульвару Сансет» не зосередилися, зокрема на академічних досягненнях американців іранського походження. За результатами дослідження, що ґрунтувалося на даних Бюро перепису населення за 2000 рік, понад 25% іранських американців мали вищу освіту. А це автоматично робило їх на «найосвіченішою етнічною групою в США»²⁵⁰, причому докторантів серед них у п'ятеро більше, ніж серед усього населення країни. Станом на 2010 рік понад 17% іранців мешкали в будинках²⁵¹ вартістю понад мільйон доларів (загалом серед населення країни цей показник становить лише 2,4%), і це найвищий відсоток з-поміж усіх етнічних груп, відстежуваних Бюро. Їхній середній дохід домашнього господарства становить 68000 доларів²⁵² (у середньому в країні ця цифра дорівнює 51.000 доларів) і перевищує показник китайців. Кожне третє домашнє господарство заробляє понад 100.000 доларів на рік (загалом у країні такого показника досягає лише кожне п'яте домашнє господарство).

Ліванці, відомі своїм хистом до підприємництва, — одна з найуспішніших діаспор у світі. Бейрут і надалі потерпає від сутичок і міжусобиць, а Карлос Слім, ліванець-християнин із Мексики, чії статки оцінюють у 73 млрд доларів²⁵³, є найбагатшою людиною у світі. Крихітні кількісно ліванські меншини²⁵⁴ надзвичайно успішні у всій Латинській Америці, Західній Африці й Карибському басейні.

Ліванські іммігранти²⁵⁵ прибули до Сполучених Штатів двома великими хвилями. Приблизно 100.000 осіб, які іммігрували між 1880 і 1918 роками, були переважно бідними, але винахідливими християнами. Так само як німецькі євреї, вони швидко освоїлися і стали так званими крамарями, ходячи від дверей до дверей із пакунками й валізами, тягаючи на собі по дев'яносто кілограмів усілякого краму і продаючи все: від стрічок і прикрас до дитячого одягу. Багато хто, підзаробивши, відкривав бакалійні крамниці і банки, а чимало стали навіть мільйонерами. Натомість ліванці, які прибули до США після 1967 року (багато хто тікав від громадянської війни у Лівані або від арабо-ізраїльського конфлікту), отримали загалом ліпшу освіту і долучилися до відтоку мізків з Лівану. Серед них були мусульмани, друзи і християни.

Наразі у США приблизно 495.000 американців ліванського походження²⁵⁶, десть така сама кількість й іранських американців. Доходи ліванців дуже близькі до іранських. На тлі інших етнічних груп у США ліванці наближаються до верхніх щаблів за показниками медіанних доходів домашнього господарства, з огляду на відсоток тих, хто заробляє понад 100.000 доларів і понад 200.000 доларів.

Однак демографічні показники американців ліванського і іранського походження суттєво відрізняються: 65,4% американських іранців народилися поза межами США²⁵⁷, а серед ліванців лише 23% народилися поза її межами. Хоча цілком можливо, що люди, які в опитуваннях Бюро перепису населення ідентифікують себе як осіб ліванського походження, є ліванцями лише на чверть або половину. До таких осіб належать, наприклад, колишній голова президентської адміністрації Джон Генрі Сунуну (максимум наполовину ліванець) і його син Джон Едвард Сунуну, колишній сенатор від штату Нью-Гемпшир (максимум лише на чверть ліванець). У 2008 році він не пройшов на повторний термін, бо його обійшла Джин Шахін, дружина Федерального прокурора Білла Шахіна (який є ліванцем на три чверті)²⁵⁸.

* * *

У цьому розділі описано п'ять найуспішніших²⁵⁹ (з огляду на стандартні показники статків) релігійних, етнічних або національних

груп: євреїв, індійців, китайців, іранців і ліванців. Ще дві групи дуже вирізняються своїм успіхом на тлі численніших класів, які, за статистичними даними, пасуть задніх: успіх нігерійців (і деяких інших іммігрантів із Африки) вражає на тлі порівняно незначних результатів інших темношкірих американців, так само як успіх кубинської спільноти біженців — на тлі порівняно невеликих досягнень інших латиноамериканців. І нарешті, мабуть, економічно найдинамічніша з усіх груп у країні — мормони: за кілька десятиліть вони подолали шлях від середніх і навіть нижчих щаблів до вершин корпоративного успіху.

Решту цієї книжки присвячено спробам відшукати спільний ключ до величезного успіху всіх цих груп.

Розділ третій. Відчуття вищості

Прагнення піднести свою групу над іншими, можливо, одна із рідкісних, але водночас універсальних рис людської культури. У 1906 році Уільям Грем Самнер запровадив термін «етноцентризм» і вважав, що на цей гріх хибують абсолютно всі групи. Сучасні антропологи підтверджують, що майже кожній людській спільноті притаманний такий «синдром», тобто бажання зобразити «свою групу (інгрупу^[19]) достойною і вищою, а аутгрупи нікчемними і нижчими»²⁶⁰.

То чи всі групи мають відчуття²⁶¹ вищості^[20]? Ні. У деяких групах легенду власної вищості стерто на порошок (зазвичай іншими групами, які в такий спосіб закріплюють свій вищий статус) так давно, що її важко відродити. Одні плекають ідею про власне перебування на середньому рівні — не високому і не низькому. Інші так глибоко засвоїли сучасні постулати рівності, що не схвалюють або навіть піддають цензурі заяви про групові переваги. Дехто зазіхає на особливий статус, віктимізуючи себе і насолоджуючись цим (наприклад, проголошуючи себе найпригніченішим народом усіх часів), що часто свідчить про недостатню впевненість у своїй вищості.

Утім існують певні групи, у яких відчуття вищості глибше і сильніше, ніж в інших. Це притаманно абсолютно усім найуспішнішим групам Америки. Імовірно, саме євреї винайшли ідею «обраного народу». Безумовно, серед усіх претензій на обраність єврейська є найвідомішою. Упродовж трьох тисячоліть вона породжувала натхнення, глум і наслідування. Американським колоністам Нова Англія здавалася Новою Юдеєю. До того Олівер Кромвель²⁶² проголосив себе юдеєм. І набагато раніше Новий Заповіт²⁶³ повідомив християнам, що вони «обрані» просвітлювати інші народи. Кожен новий «юдей», віщуючи обраність чергового народу, нагадує світові, що на цей статус претендували євреї і підтверджує їхню першість, нехай навіть суто хронологічну.

Єврейське розуміння причин, з яких Бог обрав їх, завжди було дещо дивним. Вони стали обраними не тому, що вже були великим могутнім народом: «Не через численність вашу понад усі народи

Господь уподобав вас та вибрав вас, — пояснює Мойсей, — бо ж ви найменші зо всіх народів»²⁶⁴ [Повторення Закону 7:7]^[21]. І, безумовно, не через душевну чистоту. «Не через праведність твою, і не через простоту твого серця» [Повторення Закону 9:5], — додає Мойсей, хоча цього він міг би й не казати, з огляду на те, що його слухачі щойно насолодилися ідолопоклонською оргією. Старий Заповіт часто називає євреїв «грішним», «нечестивим», «дурним», «зіпсованим», «недостойним» і «безпутним народом».

Утім на тлі величезного обсягу історичних матеріалів на підтримку протилежного і попри всю самокритику, без якої єврейська теорія обраності не була б єврейською, євреї тисячоліттями плекали ідею, що вони — обраний Богом народ. Хай де вони селилися б, хай які труднощі переживали б, майже кожна єврейська дитина зростала, чуючи це твердження у синагозі, удома під час зустрічі Шабату і в усій спільноті на свята («Благословенний Ти, Господь і Бог, Цар всесвіту, який з усіх народів обрав нас і підніс нас над усіма») ²⁶⁵.

Абсолютна зухвалість твердження, ніби існує лише один Бог, творець усього всесвіту, і що Він вибрав нас (а не вас чи когось іншого) як Свій народ і «Свою власність»²⁶⁶ — досі залишається для багатьох порохом в оці. Вшанований у 1998 році Нобелівською премією португальський романіст Жозе Сарамагу сказав, що євреї «заражені страшною глибинною “переконаністю”, ніби [...] десь у світі існує народ, обраний Богом»²⁶⁷. Популярний грецький композитор Мікіс Теодоракіс, автор музики до фільму «Грек Зорба» (і державного гімну Палестини) заявив, що євреї — «корінь зла». В інтерв'ю ізраїльському репортеру він наголосив на їхньому відчутті себе «дітьми Господніми. Обраними»²⁶⁸.

Та чи продовжують сучасні євреї вірити у свою «обраність» і чи передбачає вона вищість?

Видатні єврейські філософи сучасної доби довго не могли змиритися з цими ідеями²⁶⁹. Спіноза заявляв, що «Бог не обирає наш народ перед іншими» — і за ці еретичні ідеї його у віці двадцяти трьох років вигнали зі спільноти²⁷⁰. Ідучи вузькою стежкою єврейської асиміляції в антисемітській Німеччині вісімнадцятого століття, філософ Мозес Мендельсон (дідусь композитора Фелікса Мендельсона) стверджував, ніби Бог відкрив євреям «закон», а не

релігію, і що євреї не мають особливих підстав претендувати ані на спасіння, ані на одвічні релігійні істини²⁷¹.

Перші покоління американських євреїв особливо емоційно ставилися до ідеї, що євреї — особливий, обраний Богом народ. На думку Арнольда Айзена, «відмовитися від претензій на обраність означало би відкинути сенс життя, який століттями живив єврейську ідентичність і віру, але водночас наполягати на цих претензіях означало би піддати сумнівам або навіть відкинути безцінний дар Америки, яка погодилася прийняти євреїв»²⁷². Реконструктивістський юдаїзм²⁷³, заснований у 1920-ті роки американським раввіном, відмовлявся від обраності, адже вона несумісна з рівністю і демократією. У реформістському юдаїзмі²⁷⁴ йшлося про «місію бути свідками присутності Бога», але відкидав ідею обраності або принаймні унікав її²⁷⁵.

Однак навіть зі зникненням ідеї обраності євреї фактично не відмовилися від думки про свою винятковість. «Немає сумніву, — писав про євреїв Фройд, — що вони винятково високої думки про себе, що вони вважають себе [...] вищими за інші народи»²⁷⁶. Відколи на початку двадцятого століття статус євреїв зріс, вони менше боялися висловлювати це відчуття винятковості. у 1915 році Луї Брендейс, який незабаром мав стати членом Верховного суду Сполучених штатів, у своїй промові в Нью-Йорку зробив таку приголомшливу заяву:

У якого народу у світі достойніше [...] минуле? Чиї життєві переконання більше варті поширення? [...] З-поміж усіх народів дві крихітні держави вирізняються своїм внеском у нашу нинішню цивілізацію: грецька і єврейська. Євреї дали світові три найбільші релігії, шану до закону і найвище розуміння моралі. Нашу концепцію закону втілено у Конституції Америки²⁷⁷.

Для Брендейса переслідування, яких упродовж століть зазнали євреї, були додатковим свідченням на користь цього народу. Він додав, що переслідування поглибили єврейську «здатність співчувати» і навчили їх «стійкості, терпіння, самоконтролю і самопожертви [...] поглибили пристрасть до справедливості»²⁷⁸.

Ідея історичної винятковості євреїв робила концепт обраності практично не потрібним. «Не в тім річ, відчуваємося ми обраними чи

ні, — заявляв народжений в Австрії єврейський філософ Мартин Бубер, — а втім, що наша роль в історії справді особлива»²⁷⁹. Це відчуття історичної унікальності, начебто підтверджене трьохтисячолітньою історією виживання і звершень, відлунює у серцях євреїв у всьому світі.

Однак така винятковість — двосічний меч. Майкл Шейбон описав «засадничу подвійну природу» переконання євреїв у власній винятковості²⁸⁰: це «скарб» і водночас «прокляття», «благословення» і «тягар», «окремішність, яка може знаменувати спасіння або знищення. У нашій історії обраність надто часто означала відсіювання». Проте навіть нацистський геноцид став чимось на кшталт викривленого символу національної вищості для деяких єврейських лідерів — особливо в Америці, починаючи приблизно з 1970-х років. Вони долучилися до того, аби багато інших євреїв, як-от історик Пітер Новик, сприймали змагання з іншими групами за те, «хто більше страждав», і «мало не гордість Голокостом» як «збочену сакралізацію» Аушвіца²⁸¹.

Сучасні американські євреї здебільшого ввічливо аплодували би словам головного британського раввіна і члена Палати лордів Джонатана Сакса, який засудив поняття «єврейської вищості» і «єврейської меншовартості», назвавши їх «двома боками однієї медалі»²⁸². Однак вони могли би отримати більше задоволення — принаймні на самоті — від матеріалів на кшталт статті під назвою «Єврейський геній» у каталозі Чарлза Мюррея за 2007 рік, де йдеться про «надзвичайно широку представленість» євреїв на «найвищих щаблях у галузі мистецтва, точних наук, права, медицини, фінансів, підприємництва та медіа»²⁸³.

У 2012 році 70% євреїв в Ізраїлі²⁸⁴ заявляли, що вірять в обраність власного народу. Для євреїв у США цей показник і близько не може бути таким, з огляду на опитування, за якими менше половини з них вірять у Бога. Та навіть без релігійної віри відчуття єврейської винятковості часто є складником їхнього виховання. Когось привчили пов'язувати цю винятковість з єврейською відданістю правосуддю, закону чи моралі, інших — з єврейською наполегливістю у постановці запитань, решту — з єврейськими інтелектуальними досягненнями²⁸⁵.

Хоча, як вважає письменник Філіп Рот, для цього може взагалі не бути жодного сформульованого базису. Він писав, що американські євреї успадкували від своїх батьків «не кодекс законів, не кодекс навчання, не мову і навіть не Бога», а радше тип світогляду, «нічим не підтвердженого світогляду», який «можна було перекласти двома словами: “євреї кращі”». І додав: «Було відчуття унікальності, і з огляду на нього ти міг сам винайти власну унікальність, винайти те, в чому ти кращий»²⁸⁶.

Хай що було би підґрунтям: божественна обраність, історія, інтелект, мораль чи «нічим не підтверджений світогляд», — єврейське відчуття певної винятковості проіснувало три тисячі років і навряд чи скоро зникне²⁸⁷.

* * *

Відчуття вищості у мормонів, як і у євреїв, історично закорінене в ідеї обраності, та в них бракує елементу екзистенційної тривоги.

Мормони без зайвих роздумів претендують на єврейську мантию. Їхні лідери називають свою спільноту Юдеєю, долину Солт-Лейк в Юті — Сіоном, авпророцтвах закликають до побудови «Нового Єрусалима»²⁸⁸. Мормони мають власного Мойсея — Бригама Янга²⁸⁹, і власний Вихід, коли вони на чолі з Янгом здійснили важкий перехід дикими просторами Америки, рятуючись від ворогів, які переслідували їх і вбили їхнього пророка Джозефа Сміта. Кожній мормонській дитині розповідають, як губернатор штату Міссурі Лілберн Боггс у 1838 році видав «наказ про знищення»²⁹⁰.

Проте щодо переконань, походження і духу мормонська віра має набагато менше спільного з юдаїзмом, аніж із доктриною про божественне призначення США^[22]. Сміт, якого часто описують як «релігійного генія»²⁹¹, збудував свою церкву переважно на ідеї доленосного значення Америки для світу²⁹², перелицювавши Святе Письмо, аби те пасувало цій ідеї. Сміту відкрилися істини, про які раніше ніхто й помислити не міг: що Едемський сад насправді був розташований у графстві Джексон, штат Міссурі²⁹³; що Адам і Єва жили в Америці; що купка юдеїв блукала Західною півкулею приблизно за 600 років до нашої ери; що сам Ісус після воскресіння

вирушив до Америки; що по всьому континенті велися запеклі війни між послідовниками Христа і його ворогами; що справжнє християнське Євангеліє збереглося в Америці у вигляді записів на золотих табличках, схованих під землею у північній частині Нью-Йорка; і що під час Другого Пришестя Христос повернеться до Америки. «Уся Америка — це Сіон»²⁹⁴, — проголошував Сміт, асам мав бути його пророком і очільником.

У такий спосіб з часів своєї появи мормонство змішували з ідеєю американської винятковості — тобто вірою Америки в себе, з тим, що дослідник мормонів Метью Боумен називає «впевненим у собі аматорством»²⁹⁵, — навіть попри те, що інші американці відкидали мормонів, піддавали остракізму і нападали на них²⁹⁶. Перетнувши країну у своїх фургонах²⁹⁷, здолавши гримучих змій, лихоманку, голод, вігілантів і ріку Міссісіпі завширшки понад півтора кілометри, вони додали першопрохідницький дух до своєї і без того «сутнісно американської релігії»²⁹⁸. На своєму шляху на захід вони харчувалися не манною чи мацою, а сухарями і шинкою.

Коли мормони знайшли прихисток у відлюдній долині Солт-Лейк, це лише посилило їхню віру у власну обраність Господом²⁹⁹. Америка відвернулася від справжньої віри, а вся християнська спільнота впала у Велике відступництво³⁰⁰. Єдина справжня церква Христа на Землі була в них. Лише їм Бог довірив служіння, істину і завдання спокутувати гріхи людства в очікуванні неминучого Другого Пришестя. Таке бачення себе — як Божих посланців перед Апокаліпсисом³⁰¹ — лишилося засадничим для ідентичності мормонів.

Вони вірять, що можуть спілкуватися безпосередньо з Богом і отримувати одкровення³⁰². Кожен мормон чоловічої статі старший дванадцяти років може стати «священиком»³⁰³, здатним «встановлювати зв'язок із божественною силою, щоб зцілювати, виганяти демонів, благословляти і освячувати»³⁰⁴. Мормони вирушають у «місії»³⁰⁵, щоб навертати до своєї віри решту людства. І їм це справді добре вдається. У всьому світі зводяться мормонські храми — і щойно їх освячують, люди іншої віри не можуть вже до них заходити³⁰⁶.

Деякі християни стверджують, що мормонство не є християнською релігією³⁰⁷, однак мормони глибоко переконані, що є послідовниками Христа. Вони моляться йому, освячують його іменем і вірять у його викупну жертву і воскресіння. Хоча окрім доповнення Біблії власними текстами, мормонство відрізняється від більшості християнських конфесій ще й своїми ключовими аспектами³⁰⁸ (саме за ними різняться між собою християнські конфесії). Зокрема, на метафізичному рівні мормонство заперечує глибинну низьку природу людини, на якій наполягають майже всі християни.

Наприклад, мормони відкидають вчення про первородний гріх. Професорка Колумбійського університету (і мормонка) Клаудія Бушман пише: «На відміну від інших християн, вони вважають себе вільними від первородного гріха, через який занепало людство»³⁰⁹. Мормонське віровчення справді відкидає звичний для християнства категоричний дуалізм людського і божественного, стверджуючи радше, що Бог є тілесною і загалом подібною до людини істотою³¹⁰ і що люди, своєю чергою, також мають божественну природу Господа. Тож мормонство, як говорив у ХІХ столітті лідер Церкви Ісуса Христа святих останніх днів Б.Г. Робертс, навчає, що «бути рівним Богу — це не зазіхання на чуже»³¹¹. Навіть нині мормони загалом вірять, що гідно проживши це життя, «у наступному вони самі набудуть божественної природи»³¹².

У свій невимушений спосіб мормони зберігають майже надприродну переконаність в існування життя після смерті. Вони сприймають свої родини як організовані божественною волею спільноти³¹³, яким судилося бути разом не лише зараз, а й потім. На них чекає особливий, третій рівень небес — «Царство Небесне». Ті, хто прийняв повне (за інтерпретацією мормонів) Євангеліє, вічно житимуть там, разом зі своїми земними родинами.

Однак найважливішим елементом вищості мормонів нині є моральність. Коли йдеться про ставлення до мейнстримових американських переконань і «сімейних цінностей», мормони повністю перехопили історичну ініціативу. Упродовж майже всього ХІХ століття вони відверто сповідували полігамність. Ба більше, рання мормонська ідеологія нібито сприймала кількість жінок як показник величі чоловіка і його наближеності до божественного³¹⁴. (У Бригама Янга

було приблизно від двадцяти семи до п'ятдесяти п'яти дружин³¹⁵, у Сміта, мабуть, тридцять³¹⁶, однак дехто стверджує, що за останні три роки свого життя він уклав вісімдесят чотири нові небесні союзи). Під сильним тиском уряду Сполучених Штатів у 1890 році Церква нарешті відмовилася від полігамії та у 1904 році³¹⁷ зреклася її ще раз.

Допоки мормони сповідували полігамію, американці могли дивитися на них як на розпусних аморальних збоченців. Нині вже мормони зі своїми поміркованими родинами і милими дітьми можуть вважати Америку розпусною і аморальною³¹⁸. З позиції Церкви Ісуса Христа святих останніх днів, як говорить Клаудія Бушман, мормонство — це «осередок моралі у світі морального занепаду»³¹⁹.

Отже, нині мормонське відчуття винятковості меншою мірою зосереджене на божественному призначенні Америки і набагато більшою — на моральності та місії. Якщо ви сидите у недільній школі у мормонській церкві, ви цілком можете почути, як діти співають: «Я — дитя Бога, / Він послав мене сюди»³²⁰. Гімн, покликаний донести до мормонських дітей їхні особливі стосунки з Богом, утілює ідею і божественного батьківства, і божественної місії. Кожне покоління мормонів навчають того, що світ чекав саме на них. Упродовж шести тисяч років Бог тримав свій «особливий скарб» при собі, чекаючи нинішнього моменту, щоб помістити його на Землю і спокутувати гріхи людства. Президент Церкви Езра Тафт Бенсон у 1980–1990-х роках говорив юним мормонам:

Протягом майже 6000 років Бог тримав вас, більшість із вас, при собі, щоб ви з'явилися на Землі в останні дні перед Другим Пришествям Господа... Бог до останнього етапу беріг декого зі Своїх найсильніших дітей, і вони допоможуть тріумфально вирушити у Царство... адже ви — покоління, яке має бути готове до зустрічі зі своїм Богом³²¹.

* * *

Улітку 2012 року популярний блогер, радіоведучий і власник YouTube-каналу Пепе Біллетте опублікував пост під заголовком «Я не латиноамериканець, я не іспаномовний, я американець кубинського походження!»:

Не знаю, як вам, pero^[23] мені щоразу, коли я чую, як мене називають «іспаномовним» або «латиноамериканцем», dan ganas de meterle una pata por culo a alguien^[24]. Моя відповідь завжди однакова... Я американець кубинського походження, ти, comemierda^[25]!

Oye^[26], єдине, чим я пишаюся більше за проживання в Маямі, — це те, що я американець кубинського походження³²².

Після тиради про те, що термін «іспаномовні» ніколи не застосовують щодо справжніх іспанців, яких називають європейцями, Пепе продовжив:

Зазвичай, коли у Сполучених Штатах люди говорять про «іспаномовних» або «латиноамериканців», то насправді мають на увазі мексиканців. Так, піро^[27], у 100% випадків... Як на мене, то це... доволі, блін, образливо. Кубинці і мексиканці належать до двох дуже різних культур і мають абсолютно різний досвід життя, тут, у США... Щоразу вмикаючи новини і слухаючи якісь статистичні дані про «латиноамериканців», я знаю, que esos comemierdas говорять, не про мій народ, sono^[28]!

Насправді Пепе — це взагалі-то лялька, а справжня особа невідома. Автор додатково зазначив, що не мав на меті «пропагувати ідею, ніби кубинці чимось “кращі” за інші групи». Утім його публікація спровокувала обурення серед некубинських латиноамериканців і багато хто її репостнув і твітнув у кубинській спільноті Маямі³²³. Правда полягає в тому, що Пепе висловив почуття, яке вочевидь поділяє більшість американців кубинського походження. Один визначний бізнесмен із Маямі пояснив:

Кубинці належать до іншої породи. Ми не з Карибів і не з Латинської Америки, ми з Куби. Ми особливі і відрізняємося від інших латиноамериканських груп. На відміну від інших іспаномовних у США, я не вважаю себе іммігрантом. Я біженець. Я полишив Кубу не з економічних причин, а через комунізм. Я поїхав, бо не мав іншого виходу³²⁴.

Кубинське відчуття власної особистості існувало задовго до перевороту Кастро. Як стверджують викладачі кубинського походження Гільермо Греньє і Лісандро Перес, ще «з часів колоній» і до приходу Кастро до влади кубинці «вважали, що посідають особливе

і привілейоване місце у світобудові», плекаючи сильне відчуття «унікальності і вищості стосовно [своїх] латиноамериканських і карибських сусідів»³²⁵.

Людині ззовні може бути важко зрозуміти достеменно, чому кубинці вважають свою батьківщину такою особливою. Пояснення самих кубинців з цього приводу часом суперечливі, а часом тривожні. Наприклад, Куба — «найбільш іспанська» країна у Латинській Америці. Куба — «найбільш африканська» країна у Латинській Америці. Куба — «напевно, єдина країна у Латинській Америці, де вплив аборигенних культур... майже повністю було видалено з національної свідомості». Острів становив унікальну цінність для Іспанської імперії, оскільки завдяки своїй великій гавані й ідеальному розташуванню був «ворітьми в обидві Америки». Куба (до комуністичної революції) найбільше походила на США з-поміж усіх латиноамериканських країн³²⁶.

Хоч яким би було пояснення, а кубинці за відчуттям винятковості можуть посперечатися з мормонами. У своїх захопливих спогадах історик Карлос Ейре — один із 14.000 дітей, вивезених літаками з Куби до США під час операції «Пітер Пен» у 1962 році, — розповідає, як вчитель у Гавані запитував клас про те, що сказав Колумб, ступивши на землю Куби:

Дивлячись учителю прямо у вічі, Мігель відповів:

— Колумб сказав: «Це найпрекрасніша земля, яку колись бачила людина».

— Чудово. Я радий, [...] що хоча б декого з вас виховали належним чином і розповіли вам про це вдома, перш ніж ви потрапили на сьогоднішній урок. Знаєте, слова Колумба дуже-дуже важливі. Напевно, це одні з найважливіших — і найправдивіших — слів, сказаних про наш острів.

— Так, Куба — це рай, — сміливо сказав Раміро. — Тато казав, що Едемський сад був тут, на Кубі, і що Адам і Єва були не лише першими людьми, а й першими кубинцями, і що все людство має кубинське походження. А ще він казав, що саме тому в нас тут не водяться отруйні гади.

— Правильно, Раміро. Куба — це рай. І цілком можливо, що саме тут був розташований рай із Біблії — Едемський сад. Хто з вас чув про

це раніше?

Чимало рук здійнялося.

— Так, Куба — це рай. Немає в світі іншого такого місця, як Куба, і тому ви маєте пишатися своєю країною³²⁷.

Кубинське відчуття вищості було особливо сильним у спільноті біженців (тих, хто полишив Кубу в період між 1959 і 1973 роками). Біженці належали переважно до того расового і класового середовища³²⁸, вже озброєного в дуже стратифікованому кубинському суспільстві відчуттям, що вони вищі і багато на що заслуговують. Здебільшого це були білі люди із середнього і вищого класу. Сюди належали члени деяких найвпливовіших кубинських родин. Ейре так само, як і родина Бакарді чи Роберт Гойзуета, походив «із найобранішої кубинської еліти»³²⁹. Його батько був відомим суддею і колекціонував картини — у вітальні висіло полотно із немовлям Ісусом, яке приписували Мурільйо, — а дід і баба замолоду мали рабів³³⁰.

Хоч би якими злидєнними прибули до Маямі біженці з Куби, вони ніколи не ототожнювали себе з іншими, порівняно бідними, іспаномовними спільнотами Америки — ба більше, відмежовувалися від них³³¹. Народжений на Кубі професор Мігель де ля Торре пише, що дітям кубинських біженців здебільшого «батьки і вся спільнота прищеплюють відчуття відмінності від інших латиноамериканців, особливо пуерториканців і мексиканців. Ці сповнені відчуття гордості за свій спадок діти підсвідомо привчаються ніколи нікому не дозволяти плутати їх з іншими іспаномовними. Кубинці взагалі виховані так, що вважають себе не гіршими — якщо не кращими — за мешканців Північної Америки, коли йдеться про розум, ділову інтуїцію і здоровий глузд». Створений біженцями анклав став зрештою заможною і сповненою життя Маленькою Гаваною, а Маямі перетворилося на «друге за розмірами кубинське місто у світі»³³².

І це знову повертає нас до Пепе. Через п'ятдесят років після прибуття перших біженців горде усвідомлення кубинської особистості, яке вони привезли з собою, не втрачає своєї могутності і серед сучасних американців кубинського походження, наділяючи їх яскравою ідентичністю. Це створює їм погану репутацію серед інших латиноамериканців і часто викликає роздратування, але водночас і змушує поважати. У 2010 році відомий мексиканський журналіст із

захватом проголосив кубинських вигнанців «єдиним народом (окрім євреїв), який, зазнавши глобального переселення, за понад третину століття не втратив відчуття власної ідентичності»³³³. Твердження, ніби лише кубинці з євреями серед усього діаспорного населення зберегли власну ідентичність, є неприпустимим перебільшенням, але водночас це яскравий приклад того, як інші латиноамериканці зазвичай сприймають спільноту кубинських біженців. Утім це порівняння не є і аж таким неадекватним. Як і біблійні євреї, кубинські американці витворили для себе власну ідентичність виняткового народу, вигнаного зі своєї землі обітованої.

* * *

Іронія цих претензій на унікальність — у їхній типовості. Усі винятково успішні групи в Америці мають відчуття власної вищості і загалом найбільше славляться цим. В Азії всі знають про відчуття вищості китайців — таке глибоке, що воно зберігалось, непохитне, мов скеля, протягом століть занепаду, а тепер виривається на поверхню внаслідок блискавичного піднесення Китаю. На Близькому Сході так само помітним є іранське відчуття вищості.

Подробиці та відчуття вищості інших згаданих нами груп залишимо на наступні розділи, в яких покажемо, як у кожному конкретному випадку відчуття вищості функціонує як елемент Трьох сил. Тут ми звертаємо увагу на протилежну, але так само важливу деталь — брак відчуття вищості в однієї із порівняно найнеуспішніших груп в Америці. Не можна повноцінно обговорити вищість і меншовартість у Сполучених Штатах, не взявши до уваги непросте питання раси, до якого ми далі переходимо.

* * *

Америка упродовж переважної частини своєї історії робила майже все, що здатна вдіяти країна, аби створити для свого білого населення наратив вищості — моральної, інтелектуальної, політичної та економічної, що цілком інший для всіх решти. Перевага білих стала предметом дискримінації рівних можливостей, який зачепив усіх небілих: від індіанських племен до китайських найманих робітників

і мексиканських чорноробів. Упродовж століть визначальним наслідком політики вищості білих було пригнічення темношкірих. Афроамериканці багато разів спростовували і переборювали наратив меншовартості, який їм намагалися накинути Сполучені Штати, однак його спадок досі живе.

Темношкіру Америку, звісно, не можна звести до якоїсь однієї ідеї — «або до десяти чи десяти сотень ідей»³³⁴, як писала видатна поетеса Елізабет Александер. У Сполучених Штатах афроамериканські родини і спільноти представлені на всіх рівнях соціально-економічної ієрархії. Уздовж Східного узбережжя, у Чикаго і в Каліфорнії мешкають давні темношкірі «аристократичні»³³⁵ династії, у яких розвинуто відчуття власної вищості. І воно доволі сильне, адже його підсилювали поколіннями. Однак здебільшого афроамериканці зростають не в такому світі.

Шон «Дідді» Комбс — репер, продюсер, ікона стилю, третій найбагатший афроамериканець і найзаможніша хіп-хоп селебріті — розповідає про дитинство темношкірих у США:

Для людей справді стало потрясінням, коли Біггі (інший репер, Кристофер Уоллес, який виступав під псевдонімом The Notorious B.I.G.) визнав, що коли ти молодий, темношкірий і живеш в Америці, то хочеться покінчити з собою...

Якщо досліджувати історію темношкірих, то знаєте, вона така депресивна. Ну, гаразд, ми були рабами, нас шмагали і обливали водою, ми створювали рухи за громадянські свободи та ставали бандитами. У мені зростала мотивація показати нас у всій нашій величі. І саме таким я завжди хотів бути у власному образі... І дітям я радше демонструватиму [багатство], а не вічні сюжети з новин про наші неблагополучні райони³³⁶.

Культура ніколи не визначає все повністю. Особистості можуть кидати виклик навіть найдомінантнішій культурі і писати власні сценарії — як зробив сам Комбс. Родини і цілі спільноти можуть створювати наративи гордості, відкидаючи панівні наративи свого суспільства. І навіть ці панівні наративи можуть змінюватися. Однак факт лишається фактом: попри історичні прориви на кшталт президентських виборів 2008 року, у більшості афроамериканців й далі не виховують — м'яко кажучи — відчуття вищості³³⁷.

І цей культурний факт у поєднанні з іншими складними расовими і класовими проблемами Америки сприяє запуску циклу бідності, як у незабутньому описі Ніколаса Пауерса:

Ви народилися у матері-одиначки — однієї із десяти мільйонів темношкірих, які живуть у бідності. З телевізора, повсякденних розмов чи пісень ви до п'яти років встигаєте вивчити, що чорне дорівнює негативному, а біле позитивному. Підсвідомо ви сприймаєте свою шкіру як тягар і гніт... Ви чуєте історії про родичів, яких ніколи не зустрічали, — вони щойно відсиділи термін за наркотики... Ваші ідоли — люди, які мають такий самий вигляд, як ви. Вони читають у кліпах реп про те, як убивати, красти і купувати. Ви розмовляєте не так, як багатії. Ви знате, де купити наркотики.

Ви завершуєте навчання, але роботи немає... Ви намагаєтеся організувати оборудку з наркотиками. «Швидкі гроші», — вважаєте ви... Вас знову і знову заарештовують, доки ви не опиняєтеся за ґратами... Через багато років вас випускають. Ніхто не бере вас на роботу. Ніхто не може дати вам притулок, це проти правил. Інколи ви жебраєте в поїздах, але втікаєте від сорому, раптом зустрівшись із родичем³³⁸.

Пауерс, як і Комбс, явно говорить лише про темношкірі спільноти бідних міських районів. Однак в американському суспільстві на всіх рівнях афроамериканці (зокрема, й найуспішніші) постійно наголошують на тому, який це важкий внутрішній тягар — бути темношкірим у Сполучених Штатах, і яка «несамовита сила духу» потрібна для успіху, «щоб на вас звернули бодай трохи уваги (за найліпших обставин)»³³⁹.

Проте брак колективного відчуття вищості аж ніяк не є причиною бідності афроамериканців. Історичні причини злиденного становища темношкірих навряд чи варто повторювати: рабство, насилля, розрив родин, ізоляція, систематична дискримінація і т.ін. Нині ціла низка чинників впливає на подальше існування бідності серед темношкірих: школи, які не можуть дати освіту, банки, які відмовляють у кредитах, роботодавці, які не наймають або не підвищують, і сам факт, що третина темношкірих молодих чоловіків у цій країні за ґратами або достроково звільнені³⁴⁰. Це взагалі не означає, що відсутність групового нарративу вищості стає на заваді успіху окремо взятого

афроамериканця. Вона просто створює додаткову перешкоду, не вигідне психологічне і культурне становище, чого найуспішнішим групам в Америці не доводиться долати.

Ба більше, теорія Трьох сил дає змогу для ще одного спостереження, з яким набагато важче мати справу чи бодай його просто визнати.

Офіційною мантрою в Америці була рівність — як мінімум із часів судового процесу «Браун проти управління освіти» і актів 1960-х років про громадянські права. Американський ідеал рівності можна критикувати як нездійснений — дехто може навіть називати його лицемірним — однак за буквою він чіткий і сповнений гідності. Усі люди рівні, усі раси рівні, кожна група нічим не гірша за будь-яку іншу.

Однак темний секрет полягає в тому, що групи, які досягли в Америці надзвичайного успіху, не кажуть собі «Ми на рівні з іншими». Вони кажуть собі, що кращі.

І в цьому парадоксальному сенсі рівність не є чесною стосовно афроамериканців. Вищість — це той наратив, у якому Америка невтомно відмовляла своєму темношкірому населенню і який вона витискала з нього не лише за старих часів рабства і «законів Джона Кроу», але так само і за нової ери рівності, коли всі мають плазувати перед ідеєю, що між різними расовими групами немає різниці. «Ми — вищий народ», — такого переконання Америка послідовно і свідомо намагалася позбавити темношкірих відтоді, як американські поселенці купили перших привезених із Африки рабів, і до часів рішучих дій, перевірки добробуту, звинувачення білих і масових ув'язнень.

Одна річ — коли група з тривалим відчуттям вищості дає клятву вірності ідеям всезагальної рівності. І зрештою декларування цих ідей не чинить фундаментального впливу на таке мовчазне переконання групи. Навпаки, проголошуючи, що всі люди рівні, члени групи можуть пишатися своєю щедрістю і відкритістю (це якраз і показує, наскільки насправді вони вищі). А от вимагати вірності цьому ідеалу у групи з довгою історією наративів приниження — це абсолютно інша річ.

Не випадково більшість великих американських коледжів і університетів для темношкірих — Морхауз, Спелман, Говард і багато інших — було засновано з метою прищеплення того типу колективної

гордості, який інші групи у Сполучених Штатах трансформують у наратив вищості³⁴¹. Для темношкірих студентів абсолютно інший досвід навчання — коли і найкращі студенти, і голова студентської ради, і здобувачі нагород з математики і точних наук є афроамериканцями. І коли, як у цих коледжах, у навчальному плані особлива увага приділяється досягненням афроамериканців й африканської діаспори, це також може мати великий вплив. Дослідження переконливо свідчать про те, що відчуття групової гордості, прищеплене студентам в університетах і коледжах, історично призначених для темношкірих, стало одним із чинників їхніх вищих академічних досягнень і економічної успішності³⁴². Навряд чи можна вважати збігом, що багато хто з найвпливовіших темношкірих в Америці — Мартін Лютер Кінг-молодший, Тургуд Маршалл, Джессі Джексон, Семюел Л. Джексон, Спайк Лі, Еліс Уокер і Тоні Моррісон — навчалися в коледжах, історично призначених для темношкірих³⁴³.

У 1960-х роках ідеологічні організації «Влада чорних», «Чорний — це красиво», «Нація ісламу», партія «Чорні пантери» і афроцентричні рухи намагалися виправити історію темношкірих і переписати расові наративи³⁴⁴, часто приміряючи на себе роль білих домінантів і навіть зазіхаючи на обраність Богом. Малколм Ікс³⁴⁵, за тих часів коли він ще був прибічником «Нації ісламу», закликав темношкірих вважати себе

не просто рівнею білому чоловіку, а навіть кращим за нього... Просто бути рівним йому — це ні про що не говорить. Хто він такий, щоб рівнятися на нього? Ви дивитесь на його шкіру. Не потрібно порівнювати свою шкіру з його. Та що там, ваша шкіра поруч із його схожа на золото.

У 1985 році Луї Фаррахан проголосив: «Я говорю світові, що Божий народ — це не ті, хто називає себе євреями. А Божим народом, обраним у цей кризовий час історії, є ви, темношкірі люди в Америці»³⁴⁶.

Мартін Лютер Кінг³⁴⁷, звісно, був правий, коли говорив, що «вищість чорних», яку він вбачав у постулатах «Нації ісламу» стане «так само небезпечною, як і вищість білих». Однак суть полягає в тому, що найуспішніші групи в Америці спекулюють переказами про вищість, в які продовжують вірити і які передають своїм дітям. Це

перевага, якої афроамериканці були позбавлені раніше — так само як і нині.

* * *

Чи можна емпірично дослідити ефект відчуття вищості? Дослідження вже проводилися, і їхні результати достеменно підтверджують те, що такі відчуття сприяють досягненням.

Уже на початку дослідження³⁴⁸ «загрози підтвердження стереотипу», здійсненого Клодом Стілом і Джошуа Аронсоном, сотні контрольованих експериментів довели, що на діяльність людей в усіх сферах дуже впливають їхні уявлення про те, успішна чи ні, з огляду на стереотипи, їхня група у цій діяльності. Просте нагадування людям про негативні групові стереотипи — інколи навіть звичайне прохання вказати расу або стать³⁴⁹ в анкеті перед тестуванням — може погіршити їхні результати.

Тож, темношкірі студенти отримують нижчі результати³⁵⁰ у стандартизованих тестах, коли в інструкціях їм нагадують про те, що різні раси демонструють різні результати тестів. Білі чоловіки-студенти Стенфордського університету³⁵¹, спеціально відібрані за високими здібностями до математики, показали гірші результати у складному математичному тесті, коли їм сказали, що експериментатори намагаються зрозуміти «феноменальні математичні досягнення азійців». Коли жінкам-шахісткам³⁵² нагадували, що найвищі позиції належать чоловікам, вони частіше програвали в онлайн-іграх, якщо думали, що їхнім суперником є чоловік (цей ефект зникав, коли їх переконували, що інший гравець — також жінка).

Дослідники також встановили й протилежний ефект — стимул підтвердження стереотипу. Наприклад, жінки показували кращі результати в уявному розвертанні дво- і тривимірних конструкцій³⁵³, коли їм говорили, що перевіряється здатність «бачити перспективу», і що саме жінкам це добре вдається. Однак вони давали собі раду гірше, коли чули, що завдання є «просторовим» і що від жінок не очікують хороших результатів. У лабораторному експерименті з міні-гольфа³⁵⁴ — ми не вигадуємо — білі демонстрували ліпші результати,

коли дізнавалися, що випробовують «спортивний інтелект», аніж коли випробовували «природні спортивні здібності». Азійські студенти істотно ліпше відповідали на математичні запитання, коли в інструкціях було зазначено, що «тести такого типу вимірюють об'єктивні інтелектуальні здібності, в яких простежують історичні відмінності залежно від етнічної спадщини»³⁵⁵. Важило, що цей ефект зберігався лише в тих азійських студентів, хто мав «потужну самоідентифікацію» зі своєю етнічною спадщиною; а для тих, в кого її не було, інструкція не змінювала нічого або майже нічого.

За межами лабораторії³⁵⁶ глибокі дослідження азійських і латиноамериканських старшокласників у Південній Каліфорнії виявили, що азійські студенти отримують зиск від стереотипу. Перевіряючи соціально-економічний статус із залученням в'єтнамців і американців китайського походження, соціологині Мінь Чжоу і Дженніфер Лі з'ясували те, що автори називають «рамками досягнень», зокрема позитивні стереотипи і прищеплені очікування (притаманні культурі цих груп і поширені в суспільстві загалом) щодо вищих академічних досягнень азійців суттєво позначилися на винятковій успішності в навчанні дітей азійських іммігрантів в Америці.

Відколи Стіл і Аронсон 1995 року опублікували свої перші результати, загроза й стимул підтвердження стереотипу були одними із найпопулярніших тем соціальної психології. Мабуть, найдивовижнішим відкриттям у цих дослідженнях стала чутливість індивідів навіть до єдиного, висловленого одним реченням легкого нагадування про пов'язаний із групою стереотип. А тепер уявіть, який стимул ви отримали би, якби віра у вищість вашої групи була частиною культури, в якій ви зростали, яку прищеплювали вам від народження батьки, бабусі, дідусі й спільнота загалом.

* * *

Тягар культури, що його несуть на собі афроамериканці — разом із їхньою чутливістю до загрози від стереотипу — різко контрастує з тим фактом, що в темношкірих іммігрантів його часто бракує, принаймні на час їхнього прибуття. У своїх захопливих спогадах «Будинок на Шугар-Біч» журналістка New York Times Хелен Купер, біженка

з Ліберії, описує, як її предки, вільні, народжені в Америці темношкірі, зробили вибір залишити Сполучені Штати і поїхати до Ліберії. І саме цей вибір, на її думку, визначив цілком випадково її місце народження й озброїв світоглядом, який відрізняв її від багатьох темношкірих в Америці:

Унаслідок цього вибору 150 років тому, я зростала не як темношкіра американська дівчинка, прибита до землі расовими стереотипами про людей, які животіють на соціальну допомогу... Натомість я отримала у спадок лотерейний виграш, один на мільйон: я народилася у прошарку, який міг вважатися шляхтою Ліберії — першої незалежної країни в Африці. Жоден американський багаж наслідків Громадянської війни / рухів за громадянські права не тягнув мене назад і не обтяжував думками про мою меншовартість порівняно з білими. Я не переймалася жодним європейським мотлохом штабу, чи був якийсь британський колоніальний господар у чомусь кращим за мене. Кому тут потрібна боротьба за рівність? Нехай усі інші спробують дорівнятися до мене³⁵⁷.

З культурної і психологічної позиції слова «нехай усі інші спробують дорівнятися до мене» і «я рівний іншим» розділяє прірва. Це вираження відчуття вищості. І воно може становити велику цінність, прищеплюючи впевненість меншині у суспільстві, де широко вкорінені негативні стереотипи.

Це, безумовно, справедливо, коли йдеться про американців нігерійського походження. Серед мешканців Західної Африки поширене стереотипне уявлення про «зверхність» нігерійців³⁵⁸. Однак переважна більшість американців нігерійського походження не є просто нігерійцями. Вони належать до іґбо або йоруба³⁵⁹ — двох народів, добре відомих у Західній Африці своєю винятковою успішністю і етноцентризмом (і часто саме це викликає обурення). Йоруба хваляться блискучим царським родоводом³⁶⁰ і колишньою величчю своєї імперії. Тим часом підприємливих іґбо, які швидко досягають успіху, часто називають «західноафриканськими євреями»³⁶¹. Чинуа Ачебе, покійний нігерійський письменник, іґбо за походженням і лауреат міжнародної Букерівської премії, попереджав про «небезпеки гордині», «непомірну гордість» і «любов до

зовнішнього блиску» в іґбо і про те, що інші нігерійці їх за це «зненавидять»³⁶².

Через ці наративи вищості теорія Трьох сил може прогнозувати здатність темношкірих іммігрантів дати відсіч негативним стереотипам краще, ніж це вдається афроамериканцям. І знову емпіричні докази підтверджують цей результат. Нещодавнє дослідження за участі понад 1800 студентів із двадцяти восьми елітних американських коледжів³⁶³ показало, що навіть після перевірки соціально-економічних чинників темношкірі студенти-іммігранти першого і другого поколінь не страждали від ефекту «загрози підтвердження стереотипу», як темношкірі афроамериканці. І, як виявили численні подібні дослідження, що сильніше темношкірі студенти-іммігранти ідентифікують себе зі своїм етнічним походженням, то кращі результати показують³⁶⁴.

Новоприбулі з Африки і Вест-Індії часто говорять про те, що настрої афроамериканців здаються їм занепадницькими³⁶⁵, і що саме така налаштованість не дає темношкірим домогтися успіху. Як висловився один випускник бізнес-школи, народжений у Сполучених Штатах у родині двох нігерійців:

Надто важить сприйняття, і я гадаю, що саме воно не дає афроамериканцям розвиватися. Якщо ви обмірковуєте або засвоюєте ментальність, за якою ціла система проти нас, ви не можете домогтися успіху... У нігерійців цієї проблеми немає. Мені здається, що нігерійці, які прибули з Нігерії, почуваються здатними на все... Немає враження, ніби вони думають, що не можуть займатися хімією чи інженерною справою через те, що вони темношкірі³⁶⁶.

Відчуття вищості може викликати вороже ставлення, але в суспільстві з глибоко вкоріненими упередженнями воно також може подарувати — за визначенням соціологів — «обладунки етнічної приналежності», надаючи деяким меншинам психологічної здатності «витримувати навіть дискримінацію й ізоляцію»³⁶⁷.

Саме про таке озброєння говорила Хелен Купер. Прибувши до Південної Кароліни в чотирнадцятирічному віці, вона зіткнулася з численними випадками расизму. З огляду на те, як вона розповідає свою історію, вистояти їй допомагало глибоко засвоєне відчуття

вищості, яке вона привезла з собою з Ліберії, де її родина належала до еліти — «народу Конго»³⁶⁸, нащадків звільнених американських рабів, які заснували цю країну, чим і відрізнялася від «місцевих селяків» (зневажлива назва «автохтонних» ліберійців). До того ж вона мала родину «достойників», а це важило навіть більше³⁶⁹: «Нехай ви здобули докторський ступінь у Гарварді, але якщо ви з “місцевих”... вас все одно вважали у ліберійському соціумі другосортним порівняно з “достойником”, нехай він навіть отримав якийсь нікудишній диплом, закінчивши якийсь технікум у Мемфісі, штат Теннессі». І коли сусідка-першокурсниця, «біла дівчина з міста Сігроув, Північна Каліфорнія»³⁷⁰ не захотіла жити разом із чорною» і переїхала з їхньої кімнати, Купер згадує, що «зателефонувала батькові, і ми обоє посміялися. Я не відчувала образи... Я просто не могла збагнути, як вона могла бути такою ідіоткою».

Той спосіб, у який Купер відбивала удари американського расизму, даючи відсіч одному видові етноцентризму за допомогою іншого, на диво поширений серед винятково успішних груп у країні. У меншин ця стратегія функціонує радше як щит для самозахисту, аніж як зброя для приниження інших.

* * *

Підсумовуючи, варто зазначити, що кожна із винятково успішних груп в Америці має глибоко засвоєне відчуття вищості, засноване на теології, історії або привезених до Америки особливостях соціальної ієрархії, які більшості американців взагалі невідомі. Якби у Сполучених Штатах вдалося знайти винятково успішну групу без відчуття вищості, це підважило б тезу Трьох сил і стало б аргументом на користь протилежного.

Та відчуття вищості важко підтримувати. Коли одне покоління змінює інше, ідентичність групи потрапляє під загрозу. Проти неї працюють усі сили асиміляції, зокрема інтенсифікована потуга американської культури. Расові меншини додатково зазнаватимуть нападів через упередження і дискримінацію. Американські ідеали рівності також братимуть участь у грі, роз'їдаючи претензії на вищість. Американці другого-третього покоління можуть (мабуть, справедливо) сприймати відчуття вищості своїх батьків як фанатичне або расистське

і відкидати його з цієї ж причини. Природа не терпить вакууму, і так само Америка не терпить відчуття вищості — за винятком свого власного. Однак винятковий успіх у Сполучених Штатах приходить до груп, які, попри цей тиск, знаходять спосіб зберегти віру у власну вищість.

Однак сама собою зверхність — це просто самовдоволення. За Вікторіанської доби в Англії титуловані особи вважали себе набагато вищими за інших, але не вирізнялися працелюбністю. Навіть опиняючись у скруті, вони зневажали роботу чи підприємництво. І тому, хоч би якими важливими були експерименти щодо загрози або стимулу підтвердження стереотипу, вони вказують лише на наявність стереотипів вищості або меншовартості групи. Це лише один компонент динаміки Трьох сил. І коли вищість поєднується з іншими елементами Трьох сил, вона породжує драйв, наполегливість і систематичний винятковий успіх групи.

Розділ четвертий. Загроженість

Тепер ми переходимо до загроженості — другого елемента Трьох сил.

Минуло майже двісті років, відколи французький аристократ Алексіс де Токвіль звернув увагу на своєрідну відмінність між Америкою й Європою. Він сказав, що в «Старому Світі» лишилися місця, де у вкрай неосвічених, убогих і пригноблених людей «обличчя, зазвичай, погідні, а самі вони відзначаються життєрадісністю»^[29]. Натомість в Америці «наділені найширшою свободою» люди «з найбільшими в світі життєвими благами» були «поважні й мало не смутні». Вони були «ненаситні» і весь час працювали — то над одним, то над іншим, то в одному місці, то в іншому. Токвіль сказав, що американці страждали від «таємного неспокою»³⁷¹.

Описаний Токвілем неспокій не був духовним. Не був він і простою жагою мандрів і прагненням нових вражень. І в жодному разі він не був тим, що наступна епоха охрестила екзистенційним неспокоєм. Ішлося про матеріальне: американці хотіли більшого. «Усі прагнуть невпинно здобувати нові статки, репутацію й владу»³⁷², «безперервно мислять про блага, яких самі не мають»³⁷³, завжди бачать «біля себе людей, що посідають вище становище». Ця спрага більшого не давала їм насолоджуватися тим, що вони справді мали, відволікала від щастя, яке вони мали б відчувати, оповиваючи їх «меланхолією». Зрештою, неспокій американців був пов'язаний із їхнім «бажанням піднятися суспільними щаблями»³⁷⁴.

По суті, Токвіль описував людей, охоплених почуттям загроженості саме втому сенсі, який ми маємо на думці: пекуча занепокоєність щодо себе і свого місця в суспільстві, яка за певних обставин може стати потужним двигуном боротьби за матеріальні здобутки.

Можливо, загроженіми є до певної міри всі. Загроженість може бути засадничою для становища людини (яке є неunikним наслідком усвідомлення власної смертності або самоусвідомлення як такого). Можливо, саме тому загроженіх людей часто описують як «самосвідомих». Однак загроженість не є однозначною. Вона буває

більшою або меншою і може стосуватися різних сфер. І так само вона не є вимірюваною величиною, яка лишалася б незмінною впродовж усього життя людини. Наприклад, більшість людей почуваються загроженішими у підлітковий період.

І головне: щоб почуватися загроженим, вам не обов'язково належати до якоїсь певної групи. Однак, поза сумнівом, тепер уже не можна сказати, що всіх американців підганяє невситиме бажання працювати і підніматися суспільними щаблями, як описував Токвіль. Загроженість деяких груп вирізняється своєю природою й силою.

Для Токвіля було великою загадкою, чому американці мали почуватися «такими стривоженими посеред свого добробуту»³⁷⁵. Ми повернемося до цього питання пізніше. Тут ми хотіли б зупинитися на конкретних проявах загроженості, притаманних успішним групам в Америці. Члени цих груп разюче стабільно і часто потерпають від деяких особливих тривог, які — у поєднанні з відчуттям вищості, що, здавалося б, є противагою загроженості, — особливо схильні жити драйв щодо накопичувального, матеріального, орієнтованого на престиж успіху.

І серед найпотужніших джерел цієї загроженості можна назвати глум, страх і родину. Ми розглянемо по черзі кожен із цих чинників.

* * *

Глум — легендарний мотиватор. Перефразовуючи британського драматурга Уїльяма Конгрива, можна сказати: «Найпекельнішим є обурення»³⁷⁶. Дивно, але для всіх винятково успішних груп Америки спільним є це почуття: кожна з них в Америці зазнала насмішкуватого, зневажливого і підозрілого ставлення. Кожна з них потерпає або потерпала, доки не досягла успіху, від загроженості, спричиненої зверхнім ставленням. Приниження в суспільстві може створити сильний імпульс для соціального зростання. «Можна витерпіти все, крімзневаги», — писав Вольтер³⁷⁷.

Насмішка, презирство і насамперед образа — ось важелі мотивації, добре відомі з художньої літератури й зовсім не охоплені корисними, але маловиразними термінами «людський капітал» і «соціальний капітал». Під час аналізу історії успіху американців кубинського походження постійно наголошують на тому, що кубинські біженці

привезли з собою значний «людський капітал» — набагато більший, ніж інші латиноамериканці. І це, безумовно, відповідало дійсності: приблизно третина першої хвилі кубинських іммігрантів (так звані золоті біженці) належала до кубинської еліти. Вони вже мали освіту й досвід як висококласні професіонали і керівники³⁷⁸. Однак їхні здобуті на Кубі дипломи і резюме зазвичай мало важили у Сполучених Штатах, і біженцям доводилося погоджуватися на будь-яку роботу, яка траплялася — навіть на низькокваліфіковану або некваліфіковану, зокрема різноробами чи прибиральниками³⁷⁹.

Безумовно, до груп із найвищим людським і соціальним капіталом у США належать «блакитнокровні» БАСПи, яких усе ще багато в найкращих закритих навчальних закладах Америки і які створюють підтримувані з покоління у покоління мережі випускників. Проте, за численними свідченнями самих представників цього класу, здається, що верхні щаблі спільноти БАСП уражені культурою бездіяльності і пасивності. «Один із не надто широко обговорюваних висновків із протестантської етики праці полягав у тому, що якщо ви народжені для успіху, то додаткові зусилля вам не потрібні»³⁸⁰, — писав Тед Френд. (Як згадує один із кузенів Френда, «для топ-менеджерів — більшість із яких успадкували, а не заробили свої статки, — було звичним піти з роботи між третьою тридцять і четвертою, а батько, який цілий ранок читав газети, приєднувався до них за нардами, бриджем, більярдом і випивкою»). Культура, в якій колись «цінували здібності, освіту й зусилля, — додає Пітер Сейлес, — тепер зверхньо дивиться на ці необов'язкові атрибути. У цих колах на інтелектуалізм позирають несхвально — він для євреїв і задротів»³⁸¹. Спадкоємець капіталів Johnson & Johnson зазначає: «Після кількох поколінь заможного життя багато людей просто ледащіють»³⁸².

Біженці з Куби аж ніяк не могли дозволити собі лінощів, з огляду і на свій матеріальний, і на психологічний стан. Кастро принизив їх, назвавши «покидьками і нікчемними хробаками»³⁸³, і багато хто з кубинських емігрантів вважали мало не особистою місією вибитися в люди на вільній землі й довести, що Кастро і комунізм помиляються. Як зазначає один із біженців, для американців кубинського походження «стало ідеологічним квестом домогтися успіху в економічній царині, щоб підживити зранену колективну гордість»³⁸⁴. Водночас у Флориді

вони зазнали неочікуваної дискримінації й презирства³⁸⁵. «Коли ми вперше прибули до Маямі, — згадує інший біженець, — на дверях багатьох будинків, які здавалися в оренду, були таблички “собакам і кубинцям вхід заборонено”. Можете уявити, як я почувався, прочитавши такі слова. Ніколи доти я не зазнавав дискримінації»³⁸⁶.

Стрімке падіння статусу саме собою стало для біженців додатковим поштовхом і стимулом³⁸⁷. Успішна американська професорка кубинського походження (у дитячих спогадах якої був маєток у Гавані із приватним майданчиком атракціонів на задньому дворі) описує, як почувався її батько, працюючи офіціантом у Маямі: «Під час роботи у ресторані або готелі мій батько часто зустрічався з людьми, які знали його раніше, коли він мав мільйони. Його дуже гнітила така малокваліфікована праця, але приниження лише спонукало його працювати ще старанніше»³⁸⁸.

У капіталістичному суспільстві для успіху ніколи не достатньо самого лише капіталу. Так само важить драйв, а обурення може його підживлювати. Роберт Соломон, дослідник Ніцше, писав, що обурення — найрозумніше із відчуттів. Це єдиний «надійний емоційний мотив, сталий і всеосяжний, який горить повільно, але довго, і на нього можна покластися»³⁸⁹. Для груп, які прибувають до Америки із відчуттям вищості, раптове — і часом травматичне — переживання презирства і зневаги може стати потужним мотиватором. Американці іранського походження — ще один яскравий приклад.

* * *

У Сполучених Штатах і загалом на Заході під античністю розуміють класичну Грецію й Рим. На стародавню Персію якщо й дивляться, то крізь грецьку призму сприйняття. Перші правителі Персії майже не лишили після себе письмових історичних свідчень про свою імперію, і тому наші знання про Персію Ахеменідів походять переважно із дуже обмеженої кількості грецьких джерел, як-от «Анабазис» Ксенофонта, «Перси» Есхіла і, найголовніше, «Історія» Геродота. Однак греки і перси запекло ворогували, а отже, грецькі автори не були повністю об'єктивні. Уявіть, що Саддам Хусейн пише «Історію Сполучених Штатів 1990–2006 років». Грецькі історики

говорять про персів як про «азійських варварів», а стародавніх правителів Персії часто змальовують як розніжених декадентів³⁹⁰.

І коли Голлівуд нещодавно вчинив так само, іранці в Америці й у всьому світі розлютилися. У блокбастері 2007 року «300 спартанців» спартанський цар Леонід (його грає Джерард Батлер) випромінює цілісність і героїчну маскуліність, тим часом як перського царя Ксеркса зображено зманіженим, розбещеним та обвішаним страхітливими сережками і ланцюгами. «Просто не можу отямитися від того, як цей дурнувятий фільм принизив нас усіх»³⁹¹, — написав у блозі один американець іранського походження.

Цей фільм принизив іранців тому, що вони дуже глибоко ідентифікують себе зі славою стародавньої Персії. Багато американців можуть цього не знати, але Іран — це і є Персія (на Заході Іран офіційно називався Персією до 1935 року), а Персія колись правила світом³⁹².

Заснована приблизно у п'ятому столітті до нашої ери імперія Ахеменідів була «наддержавою, подібної якій світ доти не бачив»³⁹³. Її влада охоплювала три континенти — територію, більшу, ніж будь-коли матиме Римська імперія. У період розквіту Персія правила понад 42 мільйонами людей³⁹⁴ — приблизно третиною населення тогочасного світу. Цієї славетної історії навчають кожну іранську дитину, і саме ця історія лежить в основі того, що фахівці з питань Близького Сходу часто називають перським «відчуттям вищості»³⁹⁵. Один із американських письменників іранського походження говорить: «Усі іранці знають про свою велику імперію». Їх навчають, що «Іран був не гіршим — якщо не кращим — за Рим чи Афіни»³⁹⁶. Як зауважує експерт із близькосхідної політики, аналітик Кеннет Поллак, історія є «джерелом величезної гордості» для іранців:

Вона наділила їх яскраво вираженим відчуттям того, що вони вищі за всіх своїх сусідів. І зараз, коли Тегеран таврує “всесвітню пиху” Сполучених Штатів, іронія полягає в тому, що на Близькому Сході типовим закидом щодо самих іранців є їхнє власне зверхнє ставлення до інших³⁹⁷.

Іранське відчуття вищості зміцнювалося впродовж століть, попри запеклий опір історичної реальності. Нехай Александр Македонський

підкорив Ахеменідів у 324 році до н. е., передавши владу над світом до рук греків³⁹⁸, але іранці перетворили цю поразку на джерело культурної гордості. Як пояснює Хуман Мажд, онук аятоли^[30], а зараз громадянин США, іранці вважають Александра

варваром і невігласом, що спалив дощенту прекрасні бібліотеки і найвеличніше місто у світі — Персеполіс. Однак і тут закладено переконливий приклад перського відчуття вищості — навіть цей неотесаний голворіз врешті-решт набирається розуму, щоб визнати вищість персів і оселитися (аж до кінця своїх днів) на їхній землі і одружитися із їхньою аристократкою. Хіба може існувати переконливіший доказ, що це найвеличніша відома світові цивілізація?

399

Арабське вторгнення у Персію всередині сьомого століття завдало ще одного удару по гордості іранців, але також не змогло її зламати. Століття потому іранська література описувала арабів як «диких бедуїнів»⁴⁰⁰, які харчуються винятково «верблюжим молоком і ящірками» і «постійно гризуться між собою»⁴⁰¹. Коли європейці панували на Близькому Сході, іранські інтелектуали могли звинувачувати у відсталості своєї країни арабо-ісламську навалу, яка знищила блискучу перську цивілізацію. У романах найвідомішого модерного письменника Садега Хедаята⁴⁰² арабів порівнювали з «сараною і пошестю», їх зображували «чорними, зі звірячими очиськами, сухими бородами й огидними голосами»⁴⁰³. Упродовж майже всього двадцятого століття іранські письменники «ставили знак рівності між арабським пануванням в Ірані (а відповідно, і приходом ісламу) та політичним і культурним занепадом своєї країни, прославляючи доісламський спадок Ірану»⁴⁰⁴.

Навіть нині, через півтори тисячі років після арабського завоювання, іранці наполягають на тому, що не є арабами — вони розмовляють фарсі, а не арабською — і зверхність іранців щодо арабів усе ще потужна. «Іранці не люблять, коли їх називають арабами»⁴⁰⁵, — самокритично заявляє один американець іранського походження в інтерв'ю іранській онлайн-газеті. — Сказати, ніби вони араби — те саме, що обізвати їх сміттям».

Однак століття гноблення і потрясінь далися ознаки. Поруч з іранським відчуттям вищості знавці Близького Сходу здавна зауважують «страшне відчуття загроженості, що пронизує іранську ментальність»⁴⁰⁶. Ця загроженість особливо гостро відчувається відносно Заходу, і це, як писав Роберт Грем, змушує Іран показувати два дуже різні обличчя: «відчуття вищості — щодо найближчих сусідів»⁴⁰⁷, а «відносно Заходу... небажання здаватися нижчими». Історик і професор Єльського університету Аббас Аманат, етнічний іранець, вважає, що саме загроженість підживлює іранську зовнішню політику. Він стверджує, що іранська гонитва за атомною зброєю — це «насправді прагнення держави посилити свої позиції»⁴⁰⁸, підштовхуване «міфічним і психологічним вимірами поразки і окраденості, спричиненими чужоземцями».

Тож на додачу до глибоко вкоріненого комплексу вищості, загроженість також могла бути частиною культурного спадку, який іранські іммігранти привезли до Сполучених Штатів⁴⁰⁹. Однак беззаперечно, що втрата статусу, тривожність, обурення і навіть «травма» є домінантами досвіду іранців в Америці, починаючи із захоплення американських заручників у 1979⁴¹⁰ році.

Так само як кубинські біженці, багато хто з іранців зазнав стрімкого краху статусу⁴¹¹, коли після Ісламської революції вони втекли до США. Високі класні професіонали, вчені і колись впливові особи раптом опинилися в ситуації бідності й мало не безробіття. Це була травматична втрата статусу, особливо для чоловіків. Голлівуд двічі показав її: у фільмі «Дім із піску і туману» це трагічне зображення полковника Массуда Бехрані (його зіграв Бен Кінгслі), який щоранку вдягає костюм, аби дружина не дізналася, що він працює прибиральником, а у фільмі «Зіткнення» це образ іранця-власника крамниці, якого дочка — майбутній медик — ледве врятовує від вчинення жахливого злочину на расовому підґрунті⁴¹².

Ба більше, американці іранського походження часто наражаються на жорстокі упередження і ворожість. Коли у посольстві США в Тегерані захопили американських заручників, іранські прапори привселюдно спалювали⁴¹³. Люди виходили на демонстрації з плакатами «забирайтеся додому, іранські виродки», «10 іранців як 1 хробак» і «свободу американцям або смерть іранцям». Гірка іронія для

тих іранців, які тікали до США, аби врятуватися від Ісламської революції⁴¹⁴.

За двадцять років Сполучені Штати знову сколихнула ворожість до іранців, коли терористи атакували дві вежі. Молода американка іранського походження, яка працювала у Нью-Йорку, згадує, як думала тоді: «Господи, хоч би це були не мусульмани, не іранці й не араби»⁴¹⁵. Після теракту 11 вересня 2001 року іранська ідентичність «перетворилася на тавро, яке потрібно було ховати». Вона викликала відчуття «загроженості і навіть ненависті до себе й сорому серед американців іранського походження у другому поколінні»⁴¹⁶. Упродовж останнього десятиліття іранцям в Америці доводилося стикатися з тим, що їх плутають з арабськими терористами і таврують як учасників «осі зла»⁴¹⁷. Деякі іранські батьки наказують дітям не говорити про своє походження⁴¹⁸. У смішному самоіронічному відео в інтернеті⁴¹⁹ справжні іранці відмовляються визнавати себе іранцями, стверджуючи натомість, що вони італійці. За словами іранського соціолога Мохсена Мобашера, який приїхав до Сполучених Штатів 1978 року, іранці почуваються вигнанцями як у своїй країні, так і в тій, де отримали прихисток і де їх «таврують і принижують»⁴²⁰.

Молоді іранці в Сполучених Штатах дуже потерпають від насмішок і підозр, що підтвердило нещодавнє опитування американців іранського походження у другому поколінні у Північній Кароліні⁴²¹. «Коли я кажу, що іранець, люди перепитують: “Ти з Іраку?”», — поскаржився один вісімнадцятирічний опитаний. Інші повідомляли про те, що їх називають «забродами з Близького Сходу» і «бородатими терористами». Особливо дратують негативні зображення іранців у медіа. Перси — «найдобріший народ, — сказала одна п’ятнадцятирічна дівчина, — але [медіа] нас показують якимись жорстокими тваринами, а ми ж не такі. Іран дуже принижують у новинах».

Усе це викликало в іранців у Сполучених Штатах неабияку потребу виділитися і набути видимих ознак звершень і солідності⁴²².

Щоразу нові дослідження показують іранців як спільноту, яка надзвичайно дбає про статус і цінує маркери престижу навіть вище за доходи⁴²³. Як засвідчив один американець іранського походження,

«у Південній Каліфорнії всі мерседеси, які ви бачите, належать іранцям. Вони можуть жити в халупі, але купують собі мерседеси, щоб виїжджати в люди»⁴²⁴. Саме цю турботу про статус експлуатують телевізійні шоу на кшталт «Шахів із бульвару Сансет», приділяючи водночас значно менше уваги важкій праці й драйву, які дали змогу американцям іранського походження здобути успіх. Іранці в Америці часто прямо описують мотивацію своїх досягнень — і налаштованість батьків на їхні досягнення — у термінах престижу і поваги. Ось як це пояснює одна студентка:

Американський ідеал полягає у вивченні того, що хочеш... Іранський же підхід полягає в тому, щоб обрати щось, що гарантовано принесе гроші або гарантовано буде престижним. Навчання — це шлях до мети, а не мета як така. Іранські батьки вибирають професії, з якими все добре склалося у дітей їхніх знайомих... Батько Тари хотів, щоб вона... стала стоматологом. Мій батько хотів, щоб я стала лікаркою, фармацевткою або хоча б медсестрою⁴²⁵.

Америка посилила прагнення іранців до перської ідентичності, яка нині серед американців іранського походження відділяє їх не лише від арабів, а також і від Ісламської республіки Іран. В опитуванні 95% іранських підлітків другого покоління в Америці заявили, що перська культура — центральний елемент їхнього самоусвідомлення⁴²⁶. Понад 80% назвали себе персами і лише два відсотки — іранцями. Понад половина з них вивчають фарсі, і багато хто розмовляє фарсі вдома з батьками. І майже всіх їх навчили, що перська культура є давнішою, багатшою і глибшою за американську⁴²⁷. Американські іранці в другому поколінні можуть «плутатися щодо точного змісту перської культури»⁴²⁸, але вони «точно впевнені», що вона «набагато вища» за американську.

Також вони впевнені, що для персів в Америці успіх обов'язковий: «Усі іранці успішні»⁴²⁹. Академічні досягнення сприймають як щось очевидне. «Якщо ти не отримуєш А, то засмучуєш батьків»⁴³⁰. Це прагнення досягти успіху — класичне для Трьох сил поєднання впевненості у своїх здібностях і потреби проявити себе у Сполучених Штатах — поширене і глибоко вкорінене. Вісімнадцятирічний юнак каже: «Докласти додаткових зусиль, щоб отримати більший будинок —

не проблема. Це така собі форма самопожертви. Пожертвуй чимось, змирися із цим і стань успішним. [Ось так] я це бачу»⁴³¹. Або, висловлюючись словами іншого студента: «Ми маємо це довести... Маємо піднести смолоскип і показати американцям, що ми не терористи»⁴³².

* * *

Попри свою багату й древню цивілізацію, індійці у Сполучених Штатах, так само як в Індії, не надто зосереджені на наративах «овіяної славою історії» — принаймні порівняно з персами й китайцями. Натомість індійське відчуття вищості, здається, пов'язане із глибокою стратифікацією індійського суспільства і приголомшливим розмаїттям кастових, регіональних, етнічних, мовних, релігійних й інших відмінностей⁴³³. Переважна більшість індійських іммігрантів в Америці⁴³⁴ походять із верхніх щаблів індійської^[31] соціальної ієрархії⁴³⁵, однак потрапивши до США, вони раптом стають аутсайдерами, яких не приймають повністю і які часто наражаються на дискримінацію. Унаслідок цього американські соціологи індійського походження пишуть про поширену в їхній спільноті⁴³⁶ «етнічну тривогу». І це допомагає пояснити надзвичайний драйв, який зробив із них найуспішнішу — за всіма показниками — етнічну групу в США з усіх, що виокремлюються під час переписів населення⁴³⁷.

Точні цифри знайти неможливо, однак існує загальне переконання, що ті американці індійського походження⁴³⁸, які не є сикхами і мусульманами, походять із трьох найвищих традиційних каст в індуїзмі⁴³⁹: брахманів (священнослужителів і вчених), кшатріїв (воїнів і представників знаті) або вайшіїв (торговців). Упродовж сотень, якщо не тисяч, років (навколо каст точиться дуже багато суперечок, починаючи з їхнього походження і закінчуючи змістом самого поняття) каста мали першочергове значення в Індії⁴⁴⁰. «Недоторканних», які перебували на самому низу і не належали до жодної каста, майже не вважали за людей. Їх допускали лише до такої брудної роботи, як асенізація і прибирання нечистот і трупів людей та худоби. Недоторканним було заборонено торкатися представників

вищих каст, і «вони мали носити на шії глиняні горщики, бо їхня слина, потрапивши на землю, могла її забруднити»⁴⁴¹. На одну сходинку вище перебувала найнижча каста — надари. Вони не мали права носити взуття або користуватися парасолькою під час дощу, а «головним показником їхнього низького статусу» була вимога, щоби їхні жінки оголювали груди в публічних місцях⁴⁴².

З очевидних причин практично всі відомі люди сучасної Індії належать до вищих каст: Джавахарлал Неру⁴⁴³, Рабіндранат Тагор⁴⁴⁴ й Індіра Ганді (дочка Неру) були брахманами; Махатма Ганді народився у вайшіїв⁴⁴⁵. Навіть зараз представники вищих каст, які становлять близько третини населення Індії, посідають панівне становище⁴⁴⁶. «Лише погляньте, скільки брахманів засідають у Верховному суді, — зазначила романістка Арундаті Рой у 2000 році, — скільки брахманів мають свої політичні партії»⁴⁴⁷. Хоча за конституцією Індії формально скасовано недоторканність і заборонено кастову дискримінацію⁴⁴⁸, приналежність до вищої касты лишається в Індії глибоко вкоріненим джерелом відчуття вищості⁴⁴⁹.

Однак відома західним людям інформація про «касту» є лише вершечком айсберга індійської соціальної стратифікації. Численні індійські групи мають глибокі й часто суперечливі претензії на вищість. Бенгальці пишаються званням індійських інтелектуалів⁴⁵⁰ (славетні американські інтелектуали індійського походження Амартія Сен і Сіддгартха Мукерджі народилися в родинах бенгальців-брахманів)⁴⁵¹. Гуджаратці — можливо, найчисленніша група індійців в Америці — відомі своїх хистом до підприємництва не лише в Індії, а й в усьому світі⁴⁵². У 2008 році гуджаратський сайт тріумфально повідомив, що двоє з трьох і четверо з десяти найбагатших індійських мільярдерів гуджаратці⁴⁵³. Сикхи, яких у США налічується приблизно 200 тисяч⁴⁵⁴, мають власну легенду про вищість, описуючи себе як воїнів-оборонців індуїзму — цей образ такий потужний, що, за Ведом Мехтою, найстарших синів в індуїстських родинах у Пенджабі виховують як сикхів, аби вони могли захищати своїх рідних⁴⁵⁵. Крім того, існує ще протистояння між північним і південним снобізмом: світлошкірі «арії» зневажають нижчих на зріст і темніших «дравідів», а ті зі свого боку вважають себе розумнішими й успішнішими

в навчанні⁴⁵⁶. Іна додачу до всього цього, багато індійських переселенців є випускниками престижних індійських технологічних інститутів — це аналог Ліги плюща, але вступити туди набагато важче⁴⁵⁷.

Деякі чинники індійського відчуття вищості можуть водночас провокувати відчуття загроженості. Щонайменше від початку ХХ століття явне «панування брахманів» спровокувало обурення і викликало антибрахманські рухи, зокрема серед лідерів інших вищих каст⁴⁵⁸. Однак домінування брахманів ятрить набагато менше порівняно з загроженістю й обуренням, які лишилися внаслідок століть британського колоніального правління з його сумнозвісною зверхністю, авторитарним придушенням і «вербуванням» місцевих еліт, а також «тягарем білої людини»⁴⁵⁹. Коли Тагор відмовився від лицарського звання після розстрілу мирної демонстрації в Амрітсарі у 1919 році, він став лише одним із багатьох індійців, які протестували проти «позолоченого сорому» і «приниження», накинутах Англією громадянам цієї країни, які «страждали від нечуваного для людей занепаду»⁴⁶⁰.

Отже, більшість індійських іммігрантів привозять із собою до Сполучених Штатів подвійне, якщо не потрійне, нашарування відчуттів вищості й водночас загроженості. В Америці вони стрімголов кидаються у вир абсолютно інших умов соціальної ієрархії, в якому їхні старі наративи вищості нічого не важать, а загроженість зростає. Досвід ізоляції, насмішок і навіть зневаги став важливою темою для багатьох американців індійського походження на всіх соціальних щаблях.

«Мені завжди було дуже незручно через моє ім'я, — згадує лауреатка Пулітцерівської премії Ніланьяна Судесна Лагірі, нині відома під іменем Джумпи. — Таке відчуття, ніби створюєш людям проблеми самим лише фактом свого існування»⁴⁶¹. Поширене твердження, ніби Америка є «християнською країною», розбудованою на «юдео-християнських цінностях», виштовхує індійців на маргінес. В Америці індійці іноді стають предметом насмішок за «поклоніння коровам»⁴⁶². Коли відмінники у навчанні, студенти індійських університетів опиняються в Америці, їх часом сприймають абсолютно інакше:

Якщо після приготування їжі вдома індійський студент зайшов у кабінет і від нього пахне каррі, викладач звертається до нього і каже: «Чому б вам не прийняти душ? Чому б не побризкатися одеколоном або ще чимось, перш ніж приходити в університет? Від вас увесь час пахне каррі». Мені це здається дуже кумедним, але водночас і дуже принизливим⁴⁶³.

Після 11 вересня 2001 року вихідці з Південної Азії, хай якої віри, стали в Америці об'єктом антимусульманських й антиарабських підозр і насилля. Чоловіки-сикхи у своїх тюрбанах — предмет гордості в Індії — особливо помітні й часто отримують тавро «терористів», а не статус захисників⁴⁶⁴. («Ви, арабські жовтопикі виб***ки, ви всі — трупи, ми вас усіх повбиваємо», — кричав білий чоловік сикхові після теракту 11 вересня)⁴⁶⁵. Індійські таксисти розповідали про випадки, коли на них плювали і називали їх арабами⁴⁶⁶.

У сучасній Америці індійців за расовою приналежністю відносять до азійців. Хоча тривалий час їх вважали європеїдами, але вирішальним є той факт, що їх не сприймають як білих. (У 1923 році Верховний суд Сполучених Штатів здобувся на постанову, що хоча корінні пенджабці, «представники вищих каст в індуїстській традиції», можливо, належать до «європеїдів», та вони не є «білими», а отже, не підпадають під привілеї для «вільних білих громадян»)⁴⁶⁷. Численні американці індійського походження заявляють, що їхня спільнота й далі зазнає упередженого ставлення⁴⁶⁸. Для поживлення бізнесу серед індійців-власників готелів у США поширена практика «відбілювання» вестибюлю: на рецепцію вони наймають білих. Один власник готелю сказав: «Гадаю, іншого виходу немає. Якщо у вас висококласний готель, а гостей реєструє індієць... Знаєте, наше суспільство часом ставиться до нас недобре». Є ще одне свідчення, що комплектувати рецепцію європейцями краще, аніж індійцями:

Навіть якщо це іноземець — нічого страшного. Буквально кілька тижнів тому мені в готелі трапилася французенка на рецепції... Знаєте, це створює своєрідну атмосферу. Мені це подобається. А от індійцям годі справити таке враження⁴⁶⁹.

Для багатьох американців індійського походження такі упередження є болісною реальністю, однак незвичне поєднання

вищості й загроженості знов-таки може стати потужною мотивацією. У 1971 році, відмовившись від «жирних» вакансій, які йому пропонували після закінчення Індійського технологічного інституту в Делі, Раджат Гупта приїхав до США⁴⁷⁰ і вступив до Гарвардської бізнес-школи. Журналістка Аніта Рагхаван пише, що Гупта походить із «одного з найдревніших родів Індії». Його батько навчався у Великобританії: лише 0,1% населення Індії за часів підпорядкування Британії мали цей привілей. Крім того, «у суспільстві, де колір шкіри мав першочергове значення, і Раджат, і його батько Ашвіні були світлошкірі. Це слугувало явною перевагою і забезпечувало природну вищість»⁴⁷¹. Однак попри те, що Гупта був одним із найкращих у своєму випуску в Гарварді, йому відмовили в усіх компаніях Уолл-стрит, зокрема (насамперед) у консалтинговому гіганті McKinsey⁴⁷². Двадцять років потому Гупта очолює McKinsey⁴⁷³.

Соціологиня Бандана Пуркаяста стверджує, що за патернами, здавна притаманними іммігрантським спільнотам у США, багато американських батьків індійського походження «дуже прагнуть досягнути успіху “зразкової етнічної меншини”», вимагаючи від дітей високих результатів у навчанні, щоб «дистанціюватися від тих, хто вважає їх “справжніми” меншинами на кшталт темношкірих або латиноамериканців»⁴⁷⁴. Інші вихідці з Південної Азії в Америці висувають до своїх дітей аналогічні вимоги внаслідок простого переконання, що небілі у Сполучених Штатах мають показувати надзвичайно високі результати, щоби досягти успіху. У будь-якому разі вони «чинять постійний тиск на своїх дітей, вимагаючи від них бути кращими, розумнішими й успішнішими в навчанні порівняно з білими однолітками»⁴⁷⁵.

Ставлення до раси в американців індійського походження в другому поколінні є надзвичайно складним. Юні нащадки вихідців із Південної Азії цілком можуть опинитися в ситуації гострого конфлікту з батьками, якщо зустрінатимуться із афро- або латиноамериканцями⁴⁷⁶. Мешканці порівняно заможних білих передмість більше захищені від расизму⁴⁷⁷, однак зовсім оминати «кольоровий бар'єр» у США важко, і багато молодих американців індійського походження відчують ту чи іншу форму «етнічної загроженості». Серед американських підлітків індійського походження

навдивовижу поширеним є тренд «відбілювання» шкіри⁴⁷⁸. Двадцятирічний фахівець індійського походження згадує:

Мені завжди здавалося, що я не маю шансів на прихильність дівчат, бо я був смаглявим і волохатим — аж ніяк не схожим на хлопця з обкладинки. Тому доводилося привертати увагу іншими способами. Я зосередився на навчанні й суспільному житті школи... У моєму випадку відчуття загрози через мій смаглявий колір шкіри особливо загострилося після 11 вересня. Кадри із в'язниці Абу-Ґрейб (білі американські солдати знущаються з оголених темношкірих чоловіків) лишили в мені дуже глибокий слід⁴⁷⁹.

Відчуття вищості, яке отримують у спадок американці індійського походження у другому поколінні, відрізняється від того, яке привезли з собою їхні батьки. Культура іммігрантських спільнот в Америці ніколи не є чистим втіленням стародавніх традицій. Унаслідок конфронтації з американським суспільством неодмінно відбувається трансформація⁴⁸⁰. У Сполучених Штатах кастові й регіональні відмінності почали набагато менше важити для індійців (хоча все ще можуть відігравати роль у шлюбах)⁴⁸¹. Багато молодих індійців, зростаючи, рідко чують, як в їхніх родинях говорять про касту. Такі розрізнення загалом вважаються дискримінаційними⁴⁸²; ба більше, досвід «індійської» (або «південноазійської») ідентичності об'єднав американців індійського походження, долаючи кастові й регіональні відмінності⁴⁸³.

Натомість індійці в Америці створили новий «нарратив вищої культури»⁴⁸⁴. Це нове відчуття вищості частково пов'язане з родиною. Родинам американців індійського походження притаманні надзвичайно тісні зв'язки, і в них найнижчий серед усіх інших вихідців з Азії рівень змішаних шлюбів⁴⁸⁵. За нещодавнім дослідженням фундації Pew, майже 70% індійців у Сполучених Штатах (більше, ніж у будь-якій іншій спільноті азійського походження) вважають, що порівняно з американськими родини з їхньої країни походження міцніші і є ліпшим втіленням сімейних цінностей. Багато американців індійського походження наголошують на своєму практикованому в новий спосіб індуїзмі⁴⁸⁶ (ця ідентичність виключає приблизно 10% мусульман, а також 18% християн, 5% сикхів і 2% джайнів серед американців

індійського походження)⁴⁸⁷. Усюди у Сполучених Штатах спостерігається бум в індуїстському храмобудівництві, попри те, що храмові релігійні практики потребують суттєвої трансформації⁴⁸⁸ індуїзму порівняно з його індійською формою (традиційний індуїзм децентралізований і не має постійних обрядових канонів або розкладу богослужінь). Крім того, ці центри відіграють роль суспільних інститутів, посилюючи спільну індійську ідентичність⁴⁸⁹.

Однак, можливо, найважливішим елементом відчуття вищості американців індійського походження нині є зворотній зв'язок: реакція на винятковий успіх спільноти. Важко знайти у Сполучених Штатах індійця, який так чи інакше не знав би, що його спільнота в Америці є надзвичайно успішною — успішнішою за білих. Зрештою, індійська спільнота в Америці розвинула глибоку, нехай навіть не висловлювану вголос, переконаність в існуванні своєї «особливої й вищої родинної/етнічної культури». Це відчуття вищості у поєднанні з невгамовним етнічним занепокоєнням є класичним рецептом забезпечення драйву Трьох сил⁴⁹⁰.

* * *

Нещодавнє дослідження фундації Pew підтвердило, що американці індійського походження не єдині вихідці з Азії, які зазнають проявів расизму і дискримінації⁴⁹¹. Уеслі Янг у *New York magazine* подає незабутній опис:

Іноді я здригаюся, побачивши своє відображення у віконному склі. Вугільно-чорне волосся. Скошені очі. Жовтаво-зелена шкіра, мов млинець пласке обличчя з байдужим, наче в рептилії, виразом... Часом я підозрюю, що саме так мене і сприймають інші американці: як невидимку, яку годі відрізнити від купи таких самих... Ми не люди, «яким добре дається математика» і гра на скрипці, а маса придушених, пригноблених і зневажених конформістів, квазі-роботів, які просто не мають значення ані в соціальному, ані в культурному контексті⁴⁹².

Якщо це не очевидно, варто зазначити, що дискримінація й упередження аж ніяк не надають внутрішньої сили. Для будь-кого — і групи з відчуттям вищості не виняток — поступово набутий тягар «неправильного» кольору шкіри чи рис обличчя, безжальна навала

стереотипів і медійних карикатур можуть зрештою стати непосильними і зламати дух. (Проте, аби ви знали, Уеслі Янга, одного із найобдарованіших письменників свого покоління, це явно не зламало). І, як зазначають багато американців азійського походження, «гендерно забарвлені расові стереотипи» лише погіршують⁴⁹³ ситуацію.

У Сполучених Штатах взірцем лідерів чоловічої статі — чи то у голлівудських фільмах, чи то в спорті, чи в корпоративному світі — майже ніколи не виступають азійці. (Почасти з цієї причини багато хто з американців азійського походження був просто у захваті від зіркової кар'єри баскетболіста Джеремі Ліня у New York Knicks). Культурні стереотипи про дотримання правил також відіграють роль. «Білим людям притаманний дуже важливий інстинкт, — сказав професор права Колумбійського університету Тим У в інтерв'ю з Янгом. — Вони вміють створювати враження, ніби лише вони роблять по-справжньому вагому роботу. Ви квотербек. Це така собі зверхність, яку азійське виховання з нас викорінює»⁴⁹⁴. Зрештою, чоловіки азійського походження опиняються в не вигідних умовах не лише в корпоративній Америці, а й на «ринку сексуальних партнерів»⁴⁹⁵.

Цькування дітей азійського походження у школах не зникає, а, можливо, стає дедалі поширенішим. Проведене 2004 року дослідження в середніх школах міста Нью-Йорк виявило, що китайські діти зазнають словесних і фізичних нападів набагато частіше, ніж темношкірі й латиноамериканці. Причина такого ставлення вочевидь не лише в тому, що китайські школярі менші й слабші за своїх однолітків, а й у переконанні, що китайські дітлахи добре навчаються і здобувають прихильність вчителів. У 2010 році у Філадельфії двадцятьох шістьох азійських учнів побили представники інших рас, тринадцять з них потрапили до лікарні⁴⁹⁶.

Такі випадки можуть лишати по собі тривалі й психологічно болісні наслідки. Дослідники виявили, що американські учні китайського походження не лише частіше стають об'єктами цькувань, а й сильніше потерпають від симптомів депресії. Ці випадки допомагають пояснити ворожість сучасної азійської молоді до стереотипів про «зразкову меншину». Однак напади на менших і старанніших дітлахів можуть — у супереч намірам агресорів —

налаштувати на успіх. Один із варіантів — світогляд, втілений у хрестоматійному «Колись ти працюватимеш на мене». Інший, можливо, єдиний у своєму роді — варіант Юля Квоня.

Квонь згадує, що в школі його постійно цькували і били, обзиваючи «китайозою» і «чурбаком»⁴⁹⁷. Він каже, що почав уникати людей і страждати на нервові розлади. Та зрештою, він закінчив Стенфорд і Школу права Єльського університету і виграв реаліті-шоу «Останній герой» 2006 року, частково завдяки своїм фізичним і стратегічним умінням, які здобули йому титули «володаря кілець», «лялькаря» і «хрещеного батька». Невдовзі журнал People назвав Квоня одним із найсексуальніших серед нині живих чоловіків і одним із найпривабливіших холостяків. В інтерв'ю Квонь сказав: «Хоч як мало в мене було шансів стояти перед камерою, приховане підґрунтя моєї загроженості допомагає пояснити, як я тут опинився»⁴⁹⁸.

* * *

Крім насмішки, іще одним чинником непогамовної загроженості для винятково успішних груп в Америці є страх — програти в боротьбі за виживання. Небезпеки бувають реальними й уявними, страх — раціональним та ірраціональним, а занепокоєння щодо матеріального переплітається із глибшими тривогами, що виникають у кожного аутсайдера.

Усі найуспішніші групи в сучасній Америці так чи інакше є аутсайдерами, і всі вони можуть відчувати страх, але євреї — це хрестоматійний випадок. «У душі кожного єврея постійно живе страх, що його переслідуватимуть і навіть уб'ють лише за те, що він єврей»⁴⁹⁹, — стверджує популярний радіоведучий Денніс Прейгер. Не всі євреї погодяться з Прейгером, але багато хто, можливо, підтримає Даніеля Сміта, який висловлюється не так драматично:

Якщо ви євреї... то змушені жити в світі, в якому — зі складних і незбагнених причин — на вас спрямовано несамоовиту всезагальну лютість, і внаслідок цієї-таки лютості вас спонукають до тіснішого зв'язку зі своїм корінням і навіть чекають цього від вас. Насправді ви немовби уособлюєте окреме сховище всієї приблизно 6000-річної колективної пам'яті та є носієм сподівань цілого народу на виживання... Не хочете

непокоїтися? Не хочете бути невротиком? Та годі вам. Ви для цього народилися⁵⁰⁰.

Тривалі переслідування можуть спричинити низку психологічних реакцій, зокрема відчай, безпорадність, бездіяльність і навіть сором⁵⁰¹. Однак інша ймовірна реакція — відчайдушне прагнення піднятися, здобути гроші чи велич і триматися за них. Стати таким успішним, щоб на тебе не могли напасти, чи принаймні мати ресурси для порятунку. Франц Кафка, єврей⁵⁰², у 1920 році писав у листі до Мілени, своєї подруги-католички, що «загрозене становище, загроженість всередині, загроженість серед людей» змушує «євреїв вважати, ніби їм належить лише те, що вони тримають руками й зубами», і відчувати, ніби «лише матеріальні набутки дають їм право жити».

Євреї не єдина група, яка непокоїться за своє виживання. Мормони зазнали тривалих переслідувань. Кубинські біженці й іммігранти з Африки, тікаючи від авторитарних режимів, часто втрачали все. І в цих спільнотах батьки також передають дітям відчуття ненадійності життя. Звідси походить кредо багатьох іммігрантських родин: у тебе можуть забрати твій дім, твій бізнес і навіть твою батьківщину, але не освіти, тому навчайся ще старанніше.

Тут ми далі не розглядатимемо цю динаміку, позаяк проаналізуємо її детально в наступному розділі. Натомість ми перейдемо до зовсім іншого виду загроженості, дуже поширеного яскраво проявляється в євреїв. І походить він не від переслідувань, а від батьків — хоча хтось скаже, що одне не виключає іншого.

* * *

Діти іммігрантів часто відчувають потребу спокутувати принесені батьками жертви, але здається, що в єврейській культурі це набуває нових обертів, перетворюючись на нескінченне почуття провини.

Стереотипна «єврейська матуся» вже встигла стати застарілим і неактуальним образом, але однією з її найпопулярніших особливостей була здатність викликати почуття провини. У відомій бродвейській гумористичній мініатюрі 1960 року Елейн Мей і Майк Ніколс розіграли телефонну розмову між єврейською матусею та її сином-ученим, який щойно взяв участь у запуску першої для країни

ракети. Вона телефонує, щоби поскаржитися, що той зовсім її забув. («Невже так важко підняти слухавку?») Звісно, тут зображено надмірну турботу, але найкомічніший момент — це коли матір висловлює іншу доволі незвичну думку. Вона говорить синові, що надто непокоячись за нього, пішла до лікаря, аби її «нерви перевірили за допомогою рентгену».

— Мамо, — відповідає він, — я почуваюся жахливо.

— Якби це було правдою, то я стала б найщасливішою матір'ю в світі. І справдилися б материнські благання⁵⁰³.

Чому, за цим стереотипом, матір хоче, щоб син «жахливо почувався»? Почасти через її бажання, щоби син хвилювався за неї, а почасти тому, що вона хоче бути потрібною. Однак водночас дитина завжди мусить відчувати, що чимось засмучує матір — або, інакше кажучи, що будь-яких зусиль завжди буде замало. Цю ідею втілено у ще одному анекдоті про єврейську матір, розказаному істориком Лоуренсом Епштайном:

Єврейська дівчина стає президентом і каже матері: «Мамо, ти маєш прийти на інавгурацію». Та відповідає: «Гаразд, я прийду. Що ж мені вдягнути? Зараз так холодно. Нащо тобі здалося те президентство? Що це за робота? Ти нічого з неї не матимеш, крім “цурісу”^[32]». Та вона приходить на інавгурацію. Дочка складає присягу, а матір тим часом обертається до свого сусіда-сенатора і каже: «Бачите он ту дівчину? У неї брат — лікар»⁵⁰⁴.

Коли матір надає перевагу синові-лікарю перед дочкою-президентом, тут можна вловити нотку сексизму або жіночого суперництва. Проте основний урок однаковий для сина й доньки: навіть якщо стати президентом, батьки не будуть тобою задоволені. Станеш президентом, вони побиватимуться, що ти не лікар. Станеш лікарем, вони шкодуватимуть, що ти не президент.

«Домінантна» єврейська матір, героїня цих жартів, яка стала широко відомою після роману «Недуга Портного» Філіпа Рота, начебто з'явилася у другій половині ХХ століття. За словами критикині культури Марти Ревітц, до того єврейську матір уявляли дбайливою жінкою, яка пригощає супом з кнейдлахом^[33]. Натомість

новий образ є «визначенням», яке «створили письменники-чоловіки в США у 1960-х роках»⁵⁰⁵.

Чоловікам-євреям також притаманне незадоволення дітьми. На початку ХХ століття у страшенно бідних іммігрантських спільнотах Нью-Йорка єврейські чоловіки загалом уникали своїх дітей, і «розчарування» часто ставало «єдиною емоцією, яку вони могли виразно донести»⁵⁰⁶. Як припускали потім численні єврейські письменники, таке незадоволення єврейських чоловіків своїми дітьми, особливо синами, могло бути проекцією їхнього «усвідомлення власного провалу»⁵⁰⁷, їхнім власним соромом через свою некваліфіковану роботу і нездатність забезпечити родині краще життя. У п'єсі «Смерть комівояжера» Артура Міллера можна знайти зворушливий опис такого батька. У популярному романі 1946 року «Залишаючи дім» Айзек Розенфелд описує сина, який «назавжди розчарувався у батькові і знаю, що той був так само розчарований у мені»⁵⁰⁸.

Однак це зовсім не означає, що дитина для єврейських батьків не є центром батьківського світу, порошинкою в оці. І знову, мабуть, найкраще описати це вдалося Ротові:

Що то за хист мали ці єврейські батьки?.. Як їм вдавалося змусити нас, єврейських хлопчиків повірити, що ми, з одного боку, принци, унікальні, мов єдинороги, геніальні й блискучі, і в світі ніколи не було таких обдарованих і прекрасних дітей — спасителів і уособлень чистої досконалості, а з іншого боку — незграбні, невмілі, дурнуваті, безпорадні й невдячні малі егоїстичні негідники!⁵⁰⁹

Немає потреби казати, що не всі євреї почуваються zagrożеними — і Вуді Аллен не єдиний виняток. І не всі єврейські стереотипи підживлено сумнівом, неврозом і тривогою. Наприклад, «єврейські принцеси» в Америці — феномен, якраз протилежний zagrożеності. Багато єврейських матерів і батьків в Америці зараз відкрито заявляють, що не можна змушувати дітей почуватися так, ніби вони повинні прагнути великих досягнень, аби задовольнити батьків. Між іншим, єврейська zagrożеність знижується у багатьох сферах — імовірно, покоління Рота останнім відчувало, що єврейство перетворює їх на «екзистенційних аутсайдерів» у Сполучених Штатах, — і далі ми покажемо, що саме через це успішність євреїв знижується.

* * *

Можливо, випадок євреїв найпоказовіший або принаймні найбільше зображений усатирі і, звісно ж, найдокладніше розібраний психоаналітиками, але феномен дітей, які відчують, що мають досягти успіху, щоби не розчарувати батьків, безумовно, масштабніший і особливо поширений у родинах іммігрантів. Діти, які бачили, як батьки по дві зміни працюють покоївками чи офіціантами, жертвуючи всім, аби оплатити навчання дітей, часто відчують внутрішнє прагнення втілити мрії й очікування батьків, щоб ті жертви не виявилися марні.

Губернатор Флориди Марко Рубіо під час виступу на з'їзді Республіканської партії 2012 року зворушливо (нехай навіть і заради власної користі) згадував свого батька-іммігранта, «який багато років працював барменом... Упродовж усіх цих років він стояв у кутку кімнати за барною стійкою, щоб я колись зміг зайняти місце на трибуні перед цілою залою»⁵¹⁰. Рубіо докладніше розвиває цю тему в своїй автобіографії. Коли замолоду він думав про все, чим батьки пожертвували заради нього, то молився щовечора, щоби дати їм «привід для гордості. Молю тебе, Господи, дай їм дожити до того часу, коли вони побачать, що вся їхня важка праця і жертви не були марними».

У дослідженні, в якому взяли участь понад 5000 дітей із іммігрантських родин, учені «раз у раз» виявляли пов'язану зі спокутуванням батьківських жертв тривогу, яка наснажувала досягнення другого покоління:

Унаслідок споглядання жертв, на які нібито заради них ідуть батьки, дітей переповнює почуття провини, обтяжене зобов'язаннями перед старшими. І саме воно підживлює їхню мотивацію до високих досягнень — і така динаміка, зі свого боку, може до певної міри давати батькам-іммігрантам інструмент психологічного впливу на дітей⁵¹¹.

Ця тривога може лишитися назавжди, навіть якщо батьків уже давно немає на світі.

В азійських родинах цей тиск, спрямований на досягнення успіху, часто ще сильніший. Дітям — особливо в китайських, японських і корейських іммігрантських родинах — часто прищеплюють думку, що їхній «провал» (наприклад, оцінка В) — це ганьба для всієї родини. Нещодавно у відкритому анкетному опитуванні на запитання, що змушує дітей добре навчатися у школі, майже третина американських матерів тайванського походження⁵¹² аргументували це честю родини (серед білих американських матерів ніхто не дав такої відповіді). Соціологиня з Гарвардського університету Вівіан Луї зазначає, що у традиційних конфуціанських культурах «предки завжди присутні й окрема жива особа є втіленням усього свого роду. Коли йдеться про досягнення, для кожного вони глибоко закорінені в родинних зобов'язаннях і престижі»⁵¹³.

Честь родини — лише фрагмент мозаїки. Важливо пам'ятати, що серед батьків-іммігрантів із Азії (і дуже багатьох інших батьків-іммігрантів) високі оцінки, винагороди, престижні школи й інші видимі маркери успіху є найкращим (і ймовірно, єдиним) захистом дитини від непевного, сповненого жорстокої конкуренції, потенційно ворожого світу⁵¹⁴. Звідси походить стереотип про одержимість азійських батьків рейтингами. «Гарвард на першому місці»⁵¹⁵ — постійне нагадування від старшого покоління про цей стереотип, і воно вдаряє багато кого в найболючішу точку. Запитання «Чому лише А замість А+?» часто лунає в багатьох азійських родинах в Америці⁵¹⁶. Тінейджер-кореець з другого покоління пояснює в межах дослідження серед американських студентів корейського походження: «Корейські батьки вказують тобі, що ти маєш робити, аби стати успішним... Ти повинен піти до медичної або юридичної академії й вчитися, вчитися, вчитися. Вони вважають, що найкращі заклади освіти — це Гарвард, Єль і Принстон. Я не кажу, ніби білі нехтують освітою, але для корейців... це зовсім інший рівень»⁵¹⁷. В Америці зустрічаються дітлахи азійського походження на ім'я Принстон Вон або Єль Чан — і не тому, що їхні батьки — випускники цих університетів.

Для західних батьків, які з головою поринули у книжки про утвердження самооцінки, був би моторошним азійський підхід, за якого на дітей часто здійснюють свідомий тиск за допомогою критичних порівнянь із неймовірно успішними дітлахами родичів або друзів⁵¹⁸. Усе це переходить у загроженість якраз такого виду, як ми описували: нашарування побоювань щодо матеріальної забезпеченості разом із постійним відчуттям, що ти «не на рівні», а «рівень» визначається дуже шаблонно, у термінах оцінок, рейтингів, заможності або престижу. Дівчина з південноазійської родини згадує:

У дитинстві батьки вважали мене поганою дівчинкою. Я навчалася добре, але цього було замало. Я завжди заздрила своїм (білим американським) друзям: батьки дуже лагідно з ними поводитися. Пам'ятаю, одна дівчина спекла брауні з марихуаною, і матір просто змусила її написати покайний вірш — і не призначила жодного іншого покарання⁵¹⁹.

Американській дівчині китайського походження, яка зростала у неблагополучному районі Лос-Анджелеса, дочці дуже бідних робітників швейної фабрики, у старших класах школи пророкували «блискуче майбутнє». Вона закінчила Університет штату Каліфорнія, однак навіть отримавши диплом, почувалася «пересічною», а не «блискучою»⁵²⁰. Попри величезний ривок соціальними сходами, її орієнтирами лишалися діти батьківських друзів, «які вступили до Єлю». Коли юну американку в'єтнамського походження, яка закінчила школу третьою в класі за рівнем успішності й отримала середній бал 4,21, запитали, чи батьки пишаються нею, вона відповіла: «Якби я посіла перше або друге місце, було би ліпше».

В американців азійського походження — від учнів середніх шкіл до студентів топових університетів — знову й знову виявляють одне й те саме невдоволення собою. Американська молодь азійського походження часто демонструє низьку самооцінку, попри академічні досягнення. Справді-бо, у всій Америці у них серед усіх расових груп найнижча самооцінка попри найвищі бали⁵²¹. Дослідження, в якому взяли участь майже 4000 першокурсників із двадцяти восьми престижних американських університетів, виявило, що азійці найменше серед усіх расових груп задоволені собою. Темношкірі студенти показали найкраще ставлення до себе, далі йшли латиноамериканці, потім білі й нарешті азійці. Починаючи з 1960-х років, американські викладачі засвоїли ідею, за якою погані результати учнів з етнічних меншин — та й взагалі будь-яких учнів — пояснюються низькою самооцінкою. Саме навколо цього переконання було побудовано всю нашу систему освіти. Однак факти його спростовують.

* * *

Загроженість здатна мотивувати. Ми вже обговорили деякі з найвідоміших успішних американських груп і завершимо дещо менш знайомим прикладом американців ліванського походження.

Джозеф Дж. Джейкобс народився 1916 року в Брукліні в бідній родині ліванських іммігрантів. Він заснував одну з найбільших проектно-будівельних компаній у світі. У своїй автобіографії Джейкобс описує, як він та інші американці ліванського походження потерпали

від зверхності американської баспівської еліти. Це було особливо болісно для людей, які плекали в собі «величезну гордість» за свій спадок⁵²².

Він пише, що ліванці «походять від давнього народу фінікійців» — семітів, відомих, як і сучасні ліванці, здібностями до підприємництва скрізь, хай куди закинула б їх доля. І греки, і римляни відзначали інтелектуальну вищість фінікійців, їхній гострий розум і мореплавський хист⁵²³. Вони з'являються в «Одіссей» як «шахраї» на великих «чорних кораблях», а Цицерон заявляє, що фінікійці зі своєю надзвичайною «кмітливістю» вперше принесли до Греції «жадобу, розкіш і невситиму спрагу до всього»⁵²⁴. Фінікійцям, безумовно, добре обізнаним у багатьох сферах, приписують винахід абетки, арифметики і скла.

Однак ліванець Джейкобс був не просто спадкоємцем обдарованих усілякими талантами фінікійців, а ще й ліванським християнином — маронітом, як і більшість американців ліванського походження його покоління. Як пояснює Джейкобс, мароніти «часто стверджують, що походять від учнів самого Христа»⁵²⁵. У Лівані, де християни донедавна панували в політиці, економіці й соціумі, добре відоме відчуття вищості маронітів. Навіть нині ліванці-мусульмани в Америці інколи розповідають, як «батьки навчали нас не пишатися, а стидатися. Соромитися себе і шанувати християн»⁵²⁶. Усе це наділило Джейкобса (хоча він і був сином простого вуличного торговця) неймовірним відчуттям вищості, яке у поєднанні зі сприйняттям ним баспівської зверхності, підганяло до успіху його й інших ліванців американського походження:

Ніхто не міг висловитися на нашу користь, ми не мали ані родин, ані рекомендаційних листів, тому працювали із подвійним зав'язанням, аби утвердитися перед цією верхівкою, цими нащадками прибулих на кораблі *Mayflower* — цими БАСПами, які гордовито позирали на «сирійських» іммігрантів і самою лише своєю присутністю немовби гірко допікали нам через наш брак статусу... Ми перебільшували своє приниження, але саме воно формувало нашу мотивацію... Ми заздрили розкутій невимушеності наших американських однолітків. Нас підганяло невдоволення і потреба «довести їм усім»⁵²⁷.

Джейкобсова загроженість і драйв походили також і з іншого джерела — від матері. Він згадує, що в дитинстві не було як уникнути «рушійної сили материнських амбіцій»: «[Ми] можемо і маємо бути кращими за будь-кого іншого, навіть за ідеальних себе». Він пише, що цей тиск «спантеличував і завдавав болю». Старший брат бунтував, але Джейкобс глибоко засвоїв ці вимоги. «Замолоду моя невпевненість у собі й подальший агресивний драйв, безумовно, живилися потребою догодити матері», задовольнити її «вимогу досягти успіху й поваги громади»⁵²⁸.

У ліванській спільноті в Америці не лише матір Джейкобса була такою. Він згадує, як його друг, інший ліванський підприємець Алекс Массад (якого Fortune називає найжорсткішим американським бізнесменом) погодився працювати в Mobil Oil. Массадова матір побивалася: «Чого ти не розпочав власну справу? Чому б тобі не відкрити крамницю?». Однак Массад не покидав роботи і швидко пробився у топ-менеджери Mobil Oil. Нарешті, завітавши одного разу додому:

Алекс тріумфально проголосив: «Мамо, я купив крамницю». Її немолоде обличчя засяяло від радості. Нарешті! Алекс дослухався до її порад, його шануватимуть у громаді... «Я купив Montgomery Ward^[34]!»

Її усмішка поступилася місцем незадоволеному й похмурому виразу обличчя. Новина не справила на матір враження. У розпачі вона сказала: «Це не те! Я мала на увазі твою власну крамницю!»⁵²⁹

Зі слів Джейкобса, у нього і його однолітків із ліванських американців у другому поколінні «був подвійний поштовх до успіху», щоб «утвердитися перед батьками»⁵³⁰ і водночас перед світом.

Коли йдеться про Джейкобса, ми віднаходимо все, що обговорювали в цьому розділі: відчуття вищості групи у поєднанні з гострою загроженістю, яка походить від пережитого соціального приниження і невпинного тиску батьків. Ці сили раз у раз поєднуються в найуспішніших групах в Америці, продукують затаєне відчуття образи, ментальність «я всім доведу» і, зрештою, надзвичайний успіх групи.

* * *

Загроженість — це ключ до успіху. Побудована на турботі про самооцінку американська культура або поради з популярної психології на кшталт «просто навчіться любити себе» говорять аж ніяк не про це. Та людину має щось наснажувати, щоб вона була натхненною, якась болісна шпора, якась втрата, яку потрібно відшкодувати. Дуже успішні групи надзвичайно гостро відчують цю загроженість⁵³¹.

У такий спосіб другий елемент Трьох сил завдає ще одного удару сучасним американським мантрам. У популярній психології та психотерапії, а тим паче у сучасних теоріях виховання дітей загроженість є ворогом. Це патоген, якого потрібно позбутися. Існує ціла прірва між пристрасним захистом самооцінки й активним сприянням загроженості, між «просто будь собою» і «хай що ти зробив би, цього замало», між «ти такий чудовий, і мама з татом завжди тобі допоможуть» і «якщо не отримуватимеш самі лише А, осоромиш усю родину і здохнеш на вулиці». За визначенням загроженість не сприяє успіху, однак здається, що в найуспішніших групах Америки вона працює саме в такий спосіб.

Розділ п'ятий. Контроль імпульсів

Якщо запитати в успішних людей, чому вони успішні, навдивовижу часто лунають спогади про невдачі. «У своїй кар'єрі я не влучив у корзину понад 9000 разів⁵³², — зазначив якимось Майкл Джордан. — Я програв майже 300 матчів. Двадцять шість разів мені довіряли вирішальний кидок, що мав принести перемогу, і я програвав. Знову і знову я зазнавав невдачі у своєму житті. Саме тому я досягнув успіху».

Реакція на невдачу — межа, що відокремлює успішних людей від решти. Успіх потребує більшого, ніж мотивація чи навіть глибоке прагнення зростати. Сила волі та стійкість до спротиву так само важливі. Вінстону Черчиллю приписують такі слова: «Якщо йдете крізь пекло, не зупиняйтеся»⁵³³.

Багато досліджень — і їхня кількість зростає⁵³⁴, — очолюваних фахівцями з соціальної психології й психології розвитку, як-от Рой Баумайстер, Керол Дук й Анджела Дакуорт, показують, що вирішальною для високих досягнень є здатність опиратися спокусі (особливо спокусі все кинути, якщо завдання потребує зусиль або часу чи викликає страх). Саме цю здатність опиратися спокусі ми розуміємо під контролем імпульсів. Цікаве відкриття в тому, що високий рівень контролю імпульсів у ранньому дитинстві трансформується потім у надзвичайні досягнення у багатьох сферах.

Це відкриття зробив — власне, натрапив на нього — психолог зі Стенфордського університету Уолтер Мішел під час проведення наприкінці 1960-х років нині відомого «маршмеллоу-тестування»⁵³⁵. Намагаючись з'ясувати, з якого віку діти здатні протистояти спокусі, Мішел почав класти ласощі перед дітьми віком від трьох до п'яти років. Дітям казали, що вони можуть або з'їсти свій смаколик (найчастіше маршмеллоу) одразу або почекати декілька хвилин й отримати ще один. Тим, хто витримав п'ятнадцять хвилин, давали ще один маршмеллоу^[35].

Мішел з подивом побачив, що вік не відіграє вирішальної ролі. У кожній віковій категорії більшість з'їдала зефірку, а меншість

трималася. Однак справжнє диво сталося багато років потому. Мішел, хоча це й не входило до його початкового плану, відстежив життя майже 700 учасників експерименту, коли ті були вже у старших класах. З'ясувалося, що дітлахи, які одразу не з'їли солодке, набагато краще навчалися і мали менше проблем у соціумі, на відміну від тих, хто піддався спокусі⁵³⁶.

Виявлена Мішелем кореляція між контролем імпульсів й успішністю, відтоді підтверджена багатьма дослідженнями⁵³⁷, просто вражає. Діти, які «пройшли» випробування маршмеллоу й змогли почекаати п'ятнадцять хвилин, отримали на 210 балів вищий підсумковий результат тесту SAT, аніж ті, хто з'їв свою порцію в перші тридцять секунд. Для визначення університетської успішності контроль імпульсів виявився кращим провісником, аніж результати тесту SAT і навіть рівень IQ⁵³⁸.

У найгрунтовнішому наразі дослідженні у Новій Зеландії відстежили понад тисячу осіб від народження до тридцятидворічного віку⁵³⁹. У ньому враховували їхній соціально-економічний статус, інтелект й інші чинники і виявили, що люди з високим рівнем контролю імпульсів у дитинстві згодом значно рідше страждали від наркотичної й алкогольної залежності та зайвої ваги, рідше працювали на низькооплачуваних роботах, рідше мали захворювання, що передаються статевим шляхом, чи опинялися у в'язниці. Люди з хорошим контролем імпульсів були здоровішими, заможнішими, частіше мали стабільний шлюб і виховували дітей у повноцінній родині.

Вдалося виявити ще дещо, так само — або навіть більш — значуще. Силу волі й наполегливість можна примножувати⁵⁴⁰. Саме до цього дійшла культура. Розвиток контролю імпульсів у дітей — та й взагалі в людини будь-якого віку — це потужний важіль успіху.

Та лише його недостатньо: контроль імпульсів як такий не має нічого спільного з досягненнями у навчанні або зароблянням грошей. Аміші у Пенсильванії, безумовно, вміють контролювати імпульси. Вони рішуче відмовляються від електроенергії і всіх сучасних благ цивілізації, але не мають виняткових академічних або економічних досягнень, бо їхня культура віднаджує їх від цих цілей.

Інакше кажучи, окремо взятий контроль імпульсів — це просто аскетизм. Як завжди, машину економічного успіху створює лише поєднання усіх трьох елементів Трьох сил.

* * *

Восьмого жовтня 2012 року очевидці на Нижньому Манхеттені й водночас інтернет-користувачі в усьому світі дивилися на чоловіка, який сімдесят другу годину поспіль стояв на вузькому шестиметровому стовпі. До того ж, до його тіла було приєднано дроти, через які проходила напруга мільйон вольт. Він не упав.

На медіа це не справило враження. Зрештою, той самий чоловік на Таймс-сквер перебував замороженим у брилі льоду понад шістдесят годин (йому знадобився місяць, щоб відновити рухливість ніг). Сорок чотири доби він сидів без їжі у контейнері з органічного скла, підвішеному над поверхнею Темзи (аж поки його тіло не почало перетравлювати власні органи). Світ втомився від фокусів Дейвида Блейна⁵⁴¹. «Цікаво було би побачити, як Блейн бодай один раз робить щось насправду захопливе⁵⁴², — нудилася одна британська газета, — щось таке, де не потрібна бездіяльність упродовж багатьох годин».

Читачі Кафки пригадають, що схожа доля спіткала «голодаря»⁵⁴³: спочатку ним захоплюються, але потім перестають звертати увагу, і він, забутий, довів себе до голодної смерті у клітці на цирковому задвірку. У Блейна й героя Кафки є спільна риса: вони вірять у досконалість витривалості. Західна філософія знайома з цією ідеєю щонайменше від тих часів, коли її почали проповідувати стоїки двадцять п'ять століть тому. Мудрець-стоїк показував свою моральну досконалість, контролюючи власні пристрасті — обмежуючи імпульси — навіть коли перед ним поставали величезні труднощі. Дейвид Блейн — це стоїцизм на стероїдах.

Значення Блейна, голодаря Кафки і стоїків для нашої тези полягає в тому, що всі вони є прикладом певного злиття вищості з контролем імпульсів — віри у вищість контролю імпульсів, досягнення вищості через контроль імпульсів, — що здатне створити самодостатній цикл дедалі більшої витривалості. У виняткових випадках люди з відчуттям вищості, побудованим навколо контролю імпульсів, зрештою опиняються на верхівці стовпа, витримуючи електричні розряди.

Однак у м'якших формах ця динаміка є ще одним потужним елементом Трьох сил. Багато найуспішніших груп в Америці вбудовують контроль імпульсів у своє відчуття вищості. Вони часто переконані, що можуть витримати більше і працювати довше, ніж того прагнуть середньостатистичні американці. Цю здатність вони вважають чеснотою, інтегрують її як предмет гордості у свою самоідентифікацію, а потім намагаються — часто дуже ефективно — прищепити своїм дітям.

Це, безумовно, справедливо щодо іммігрантів із Китаю, а дві третини нинішніх американців китайського походження є іммігрантами⁵⁴⁴. Однак у них як групи є не лише величезна доза контролю імпульсів. Вони також володіють усіма трьома елементами Трьох сил з надлишком.

* * *

В Азії всі знають про масштаби китайського відчуття вищості⁵⁴⁵. Навіть самоназва Китаю — Чжунго, яку часто перекладають нейтрально як «Середина імперія», китайською означає «центр світу» або «центр цивілізації». Китайський імператор був «Сином Небес».

Усі суспільства певною мірою етноцентричні, однак Китай унаслідок поєднання особливих обставин став винятковим випадком⁵⁴⁶. Ця оточена природними бар'єрами країна впродовж тисячоліть майже не контактувала з великими цивілізаціями Європи, Індії та Близького Сходу. За сусідів Китай мав роз'єднані кочові племена. Упродовж майже всієї своєї історії китайці були найбільшим об'єднаним угрупованням на величезній території. Вони далеко випереджали сусідів за писемністю та технологічним, політичним і культурним розвитком. Як зазначив історик Джон К.Фербенкс, «давній Китай спочатку був островом культури, тож цілком природно, що він вважав себе вищим за менш розвинені сусідні народи, які він поступово поглинав й асимілював»⁵⁴⁷.

Як і греки, китайці (хань^[36]) вважали всіх іноземців «варварами»⁵⁴⁸. Тих, хто чинив опір китайській культурі, іменували «сирими» (шен), а тим, хто хотів її засвоїти, давали поблажливішу назву — «приготовлені» (шу). Камбоджа, Центральна Азія, Індонезія,

Японія, Корея та В'єтнам — усе це були «васальні держави», правителі яких мали платити Китаю «данину»⁵⁴⁹ і схилитися ниць перед імператором. Вважали, що Китай вищий у моральному і культурному аспекті, тому його можна було підтримувати навіть за умов військової слабкості. Коли неписьменні монголи 1260 року завоювали Китай, тамтешні історики, наслідуючи персів, перетворили перемогу на тріумф: вони пояснили, що насправді це Китай переміг монголів, які зрештою «китаїзувалися»⁵⁵⁰, засвоївши китайські імена, ритуали, звичаї та цінності.

Коли ж династія Мін (1369–1644) вигнала монголів, Китай досягнув безпрецедентних у світовій історії висот⁵⁵¹. Його населення (понад 100 млн осіб) щонайменше вдвічі перевищувало узятє разом населення усіх європейських держав. Європа ще виповзала з Середньовіччя, а Китай уже мав паперові гроші, друкарство, порох і найрозвиненішу у світі залізорудну промисловість. У період розквіту флот династії Мін складався із понад 4000 суден, зокрема велетнів, які могли вмістити 1000 пасажирів і перевозити у чотириста разів більше вантажів, ніж їхні найбільші європейські аналоги. Натомість «королівський флот», відряджений Генріхом V на завоювання Франції, складався із чотирьох риболовних кораблів, кожен з яких міг за раз перевезти через Ла-Манш сто людей. Флагманський корабель Колумба «Нінья» завбільшки був приблизно як кермо китайського судна для перевезення скарбів.

Коли династія Мін завершила спорудження своєї нової столиці — Забороненого міста, — 26000 гостей насолоджувалися бенкетом із десяти поданих у порцеляні страв, а 600 гостей на весіллі Генріха V і Катерини Валуа пригощали солоною тріскою на «тарілках» з черствого хліба⁵⁵². Упродовж цього періоду і ще тривалий час потому китайська віра в те, що інші держави і народи підкоряються Синові Небес, простягалася далеко за межі Азії. Навіть у 1818 році, коли потужні англійська, російська та французька імперії от-от мали завоювати Китай, архіви династії Цін описували ці держави як китайських «васалів»⁵⁵³.

Сучасних китайських дітей — в Америці та в усьому світі — зазвичай виховують на переказах про те, що китайська цивілізація — найдавніша і найвеличніша у світовій історії, що Китай свого часу був

набагато розвиненішим порівняно із Заходом, що країни на кшталт Японії все запозичили в Китаю (включно із суші, оригамі й ієрогліфами канджі), що китайська мова найвитонченіша, найскладніша і найвишуканіша, так само як китайська кухня. Один американський письменник китайського походження згадує, як його батько

користався з будь-якої нагоди показати, якою розвиненою була китайська цивілізація за давніх часів. Він завжди насміхався з американських підручників з історії, за якими я навчався у школі:

— Тут, в Америці, вам, дітям, дуже просто! Ви маєте вивчити якихось двісті років історії! А ми в китайській школі мали вивчити понад п'ять тисяч років! Велика китайська цивілізація набагато, набагато давніша за американську!

Коли ми йшли поїсти до якогось італійського закладу, він часто розповідав мені, що китайці винайшли піцу і спагеті, та й взагалі геть усе, за кілька тисяч років до європейців⁵⁵⁴.

Колишня генеральна директорка Avon Products Андреа Цзюн дитиною засвоїла ті самі уроки: «У нас удома вважали, що всі вагомі в житті речі походять з Китаю, винайдені в Китаї і всім завдячують китайцям». Цзюн зауважує, що дорослішаючи, отримала велику «перевагу» із цього «захоплення китайською історією»: «Для мене ця китайська спадщина була прекрасним дороговказом, щасливим подарунком і величезним джерелом сил»⁵⁵⁵.

Однак тривалий період стагнації і занепаду, який Пол Кеннеді й інші історики датують 1500-ми роками⁵⁵⁶, а надто епоха європейського домінування, спричинили глибоку загроженість поруч із цим відчуттям вищості. Нерівні договори, нав'язані Китаю західними державами, «відкриті порти» й «іноземні концесії» — усе це ганьбило і принижувало. Китай був одурманений опіумом, пошматований і поділений. Англійці, французи, німці, американці, росіяни і португальці — всі вгризалися у свій шмат пирога⁵⁵⁷. За неофіційними свідченнями, навіть у самому Китаї можна було побачити вивіски «собакам і китайцям вхід заборонено»⁵⁵⁸. Ресентимент, який дехто з китайців міг зачаїти щодо Заходу, блякне порівняно з їхнім ставленням до японців, які захопили й окупували Китай наприкінці 1930-х років, вирізавши, за деякими даними, 300000 осіб та

згвалтувавши десятки тисяч жінок⁵⁵⁹. «Китай ніколи знову не зазнає приниження»⁵⁶⁰, — проголосив 1949 року Мао Цзедун, і навіть у сучасному Китаї, що переживає справжній бум і стає дедалі впевненішим у собі, це колективне відчуття образи і потреба «показати» Сходу і Заходу лишається потужною, яскраво вираженою силою.

Отже, коли після 1965 року сотні тисяч китайських іммігрантів почали прибували до Америки, ментальність у багатьох із них була наснажена не лише вищстю, а й загроженістю, й Америка її лише посилила. Як і багатьом новоприбулим до Америки, іммігрантам з Китаю часто доводиться «нести подвійний тягар іноземного походження і маргіналізації»⁵⁶¹. Це люди зі смішним акцентом і недолугим одягом, які не розуміють, що тут і до чого. Дехто переймається тим, як вижити. Один американець китайського походження згадує, як батько вимагав від нього успіхів у школі, «щоб тобі не довелось, як мені, гарувати у ресторані, обливаючись потом»⁵⁶². Багато хто сприймає зверхнє ставлення американців як приниження. Як сказала одна американка тайванського походження, «нехай ми не дуже чітко говоримо англійською... Але більшість китайців, які приїжджають сюди вчитися і здобувати вищу освіту — це еліта нашого суспільства. А тут люди цього не розуміють. Вони говорять з нами, як з недоумкуватими»⁵⁶³.

Крім того, постає також расове питання, яке обговорювалося у попередньому розділі. Ворожість до китайців існує у Сполучених Штатах здавна, від часів Акту про недопущення китайців 1882 року. У 2012 році дослідження Pew виявило, що лише 24% американців китайського походження «не вважають дискримінацію проблемою», 21% опитаних сказали, що особисто зазнавали дискримінації⁵⁶⁴. Ба більше, наявні ознаки, що зростання впливу Китаю у світі разом із роздратуванням, яке викликають успіхи американців китайського походження у навчанні (їх часом звинувачують, що вони «занадто стараються»⁵⁶⁵), можуть сприяти розпалюванню антикитайської ворожнечі у США⁵⁶⁶. Це своєю чергою може посилити загроженість американців китайського походження.

За класичною схемою Трьох сил, поєднання вищості й загроженості часто породжує в американцях китайського

походження формулу ментальності «та як вони сміють дивитися на мене зверхньо?» і сталеву волю до самоствердження. Одна американка китайського походження, яка приїхала до США дівчиною у 1990-х роках, ще й досі пам'ятає, як їй допекло, коли вчителька сказала її матері: «Вона ніколи не вивчить англійську». Нині ця жінка — висококваліфікований фахівець. Вона зазначає: «Мене так наснажувало бажання довести її неправоту, що я самостійно вивчала англійську за книжками і врешті-решт отримала найвищий бал в усній частині SAT тестування»⁵⁶⁷.

На вершині своєї кар'єри в НБА Джеремі Лінь описував таку саму потребу утвердитися:

Я знаю, багато людей кажуть, що я неприпустимо атлетичний і швидкий, та я не зовсім розумію, що вони мають на увазі, коли говорять про «неприпустимість». Однак, мабуть, річ у тім, що я американець азійського походження. І мені здається, що це добре. Я це приймаю, і це створює в мене відчуття затаєної образи.

Лінь додав: «Мені доводиться знову і знову утверджуватися, і, можливо, дехто в це не повірить»⁵⁶⁸.

У нещодавньому дослідженні спільнот китайського походження у місті Нью-Йорк знову і знову виринали схожі теми. «Ми китайці, і це завжди нам заважатиме, завжди працюватиме проти нас», — говорив одній американці китайського походження її батько-фізик. «Батько хотів, щоб ми були розумнішими. Потрібно бути розумнішими за інших, за більшість, бо якщо не маєш 110 балів, нікому ти не потрібен»⁵⁶⁹. Американська письменниця китайського походження Аньчі Мінґ пише, як казала своїй дочці-старшокласниці: «Краще тобі знати правду. Якби в Америці змагання за успіх проходило чесно, без огляду на расу, то в елітних університетах було б повно працелюбних азійців. Ти чула, як американці кажуть: “Не пощастило вам, китайозам”. От хто ти для них — китайоза»⁵⁷⁰. Китайський іммігрант, який мешкав у Квінсі, попереджав сина: «Ти мусиш старатися більше... На тебе дивитимуться зверхньо... Ти маєш бути набагато кращим за білих». Завдяки чому діти китайських батьків-іммігрантів мають бути «кращими за білих»? Завдяки контролю імпульсів.

* * *

У китайській мові існує вислів «чи ку». Його знає мільярд людей у Китаї і всі китайські іммігранти в Америці, а також, мабуть, усі їхні діти. У буквальному перекладі він означає «з'їсти гірке». Йдеться про здатність витримувати труднощі. Разом із наполегливістю і старанністю це одна із засадничих конфуціанських «навчальних чеснот»⁵⁷¹. Протягом тисячі років ці чесноти (які передбачають дисципліну, самоконтроль й опір спокусі скаржитися, деградувати або все кинути) були ключовими елементами виховання і навчання дітей у Китаї й інших позначених впливом конфуціанства країнах.

Культурна прірва відділяє ідею «вчитися має бути весело»⁵⁷² від усвідомлення того, що будь-яке справжнє навчання потребує труднощів, виснаження і навіть страждань. Зайдіть до будь-якої початкової школи в Китаї, Тайвані або Сінгапурі, і побачите не дітей, що бігають, відкриваючи світ і отримуючи винагороду за свою спонтанність та індивідуальність, а учнів, які дисципліновано сидять, муштруються, вивчають і читають напам'ять убивчо довгі тексти⁵⁷³. Каліграфія — частина основної шкільної програми — це терпіння, майстерність і точність⁵⁷⁴. Після уроків і вихідними мало хто навіть із найменших дітей «вештається з друзями». Набагато частіше вони присвячують довгі години додатковим урокам і репетиторам, а потім — суворо регламентованим заняттям музикою або спортом⁵⁷⁵. «Старайся більше, не лійнуся»⁵⁷⁶ — типове зауваження китайської матері своїй дитині (його було записано 2008 року під час великого компаративного дослідження батьківства), і воно вважається не жорсткою критикою, а заохоченням.

Така ситуація в Азії. А як щодо китайців, які живуть у США? Теоретично приблизно 66% американців китайського походження (іммігрантів у першому поколінні) можна протиставити традиційній китайській моделі батьківства. Зрештою, багато хто з них сам був вихований надміру жорстко, і тепер вони дедалі частіше кажуть, що для батьків важливо показувати свою любов і давати дітям більше свободи. (Навіть у самому Китаї деякі батьки зараз вдалися до інших крайнощів, упадаючи навколо єдиної дитини в сім'ї, і це викликає побоювання щодо покоління розніжених і розбалуваних «маленьких імператорів»⁵⁷⁷). Однак дослідження — а їх проводиться дуже багато

— раз у раз підтверджують, що загалом китайські батьки-іммігранти набагато суворіші за неазійських американців⁵⁷⁸ і перетворюють дисципліну, високі очікування, наполегливість і самоконтроль на частину повсякденної реальності своїх дітей.

Маленьких американських піаністів або скрипалів азійського походження так багато, що вони вже перетворилися на кліше. Багато хто не може зрозуміти не лише те, в який спосіб американські батьки азійського походження виховують стільки віртуозів, а ще й чому. Для чого ці виснажливі години вправ? В одному з досліджень азійські іммігранти (переважно китайці і корейці) — батьки учнів підготовчих класів Джульєрдської музичної школи⁵⁷⁹ — назвали дисципліну, зосередженість, важку працю і самопожертву типовими, але не вродженими «азійськими» чеснотами. Йшлося про те, що ці риси потрібно «засвоїти» і «постійно в них вправлятися», і батьки «сподівалися прищепити їх дітям за допомогою класичної музичної освіти», починаючи з дуже раннього віку. «Якщо вони оволодіють музичним інструментом, то не матимуть потім великих проблем із точними науками і математикою, — сказав один із батьків, — адже якщо маєш дисципліну такого типу, вміння концентруватися і долати перешкоди, робити щось знову і знову, то знатимеш: “Гей! Якщо я докладу всіх можливих зусиль, то досягну успіху”».

Звісно, існує багато винятків, але загалом китайські батьки-іммігранти — заможні й бідні, освічені й ні — схильні накидати своїм дітям режим і правила, дуже відмінні від тих, що панують у білих родинах. Ось лише кілька типових результатів емпіричних досліджень. Китайські американські дошкільнята й вихованці дитячих садочків упродовж приблизно години щодня⁵⁸⁰ вдома займаються «діяльністю, що потребує зосередженості», а білі американські дітлахи — менше шести хвилин на день. Американські діти китайського походження дивляться телевизор на третину менше часу порівняно збілими американцями⁵⁸¹. У відповідь на запитання про причини успішності дітей у школі матері китайського походження применшують значення вроджених здібностей і наголошують на роботі і зусиллях; натомість білі американські матері акцентують природні здібності, роль учителів і удачу⁵⁸².

Китайські матері-іммігрантки частіше змушують дітей додатково навчатися вдома⁵⁸³, а білі американські матері більше цікавляться розвитком у дітей соціальних навичок і самооцінки⁵⁸⁴. Засновник Zappos Тоні Шей згадує, як його батьки-іммігранти тайванського походження примусили його розпочати підготовку до SAT тестування вже у шостому класі. Він грав на фортепіано, скрипці, трубі та валторні і мусив був присвячувати кожному інструментові по півгодини щодня, а вихідними і «влітку щодня на кожен інструмент відводилося по годині»⁵⁸⁵. Зрештою, він додумався вмикати аудіозапис, щоб обманути батьків, а сам тим часом читав [\[37\]](#) журнали⁵⁸⁶.

Дослідження також підтверджують, що батьки-іммігранти китайського походження набагато перевершують західних своєю суворістю, коли йдеться про соціальну поведінку дітей. Вони часто забороняють їм «вештатися» з друзями після школи, користуватися телефоном з дорослішанням — ходити на побачення та пізні вечірки⁵⁸⁷. У дослідженні китайських іммігрантів — і з заможних передмість, і з робітничого класу — соціологиня Хелен Луї виявила, що «інші діти сприймають як належне речі на кшталт ночівлі в друзів, але вони стають причиною конфліктів» у китайських іммігрантських родинах. Як згадує одна з опитаних, «мені майже ніколи не дозволяли ночувати в інших. Боже збав, мене ж там можуть зіпсувати, — сміється. — Але я тоді була ще маленькою. Коли я подорослішала, їм довелося цим поступитися, так само як і сподіваннями на досягнення у навчанні»⁵⁸⁸. Ще одна респондентка згадує, що «почувалася трохи краще» від усвідомлення, що її американським друзям китайського походження доводилося боротися з аналогічними правилами: «Я маю подругу, вона старша за мене, і їй нікуди не можна ходити. Вона ще й досі ховає свого хлопця від матері. Знаєте, вона не може тусити до дванадцятої чи першої»⁵⁸⁹.

Контроль імпульсів неприємний, тому іммігрантським родинам китайського походження притаманні конфлікти між поколіннями. Респонденти Луї часто розповідали, що сваряться з батьками, приховують від них дещо, або «доводять до сказу»⁵⁹⁰. Така модель виховання може викликати фрустрацію, відчуження, бунт, а у крайніх випадках, про які ми поговоримо в наступному розділі, дуже

травматичні наслідки. Менше з тим, логічний висновок полягає в тому, що діти китайських іммігрантів розвивають сильніші навички дисципліни та наполегливості, аніж їхні неазійські однолітки — і вони самі загалом сприймають ці навички як «перевагу в навчанні»⁵⁹¹. Можливо, китайські батьки-іммігранти рідко це кажуть вголос, однак сила волі, яку вони прищеплюють своїм дітям, поєднується з відчуттям вищості китайської робочої етики і здатністю витримувати труднощі⁵⁹². Як пояснив один із батьків учня Джульярдської музичної школи, причина, з якої у старших класах оркестри всюди у Сполучених Штатах складаються переважно з азійців, полягає в тому, що

американським дітям бракує дисципліни. У них вечірки, гості, футбол, ігри надворі, багато часу надворі. Однак заняття музикою потребують жертв. Американські родини на це не здатні... І от є оркестр, а є музичний гурт. Для участі у гурті не потрібно багато займатися, але грати легко... Більшість американських дітей у гуртах, але за статистикою більшість азійських дітей в оркестрах, тому що вони дуже дисципліновані⁵⁹³.

Батьки дітей, які потрапляють до Джульярдської музичної школи, можуть бути занадто суворими навіть для азійської культури, однак такі погляди загалом типові. У проведеному в усій країні дослідженні Rew понад 62% американців азійського походження погодилися, що «більшість американських батьків недостатньо жорстко вимагають від своїх дітей високих результатів у навчанні»⁵⁹⁴. Насправді китайські (й інші азійські) батьки-іммігранти інколи вважають, що американським дорослим бракує тієї самої робочої етики та старанності, яку вони намагаються прищепити своїм дітям. Як сформулював респондент під час одного дослідження, «якщо американським батькам доводиться йти на великі жертви, вони цього уникають. Вони цього не люблять, вони самі певною мірою діти... Отже, я сказав би, що для нас на першому місці завжди наші діти. Ми намагаємося дати їм все найкраще, наскільки можемо»⁵⁹⁵.

Культивування контролю імпульсів у дітей вплетено у китайське відчуття вищості, і внаслідок цього — часто на горе дітям — величезний тиск суду вищої інстанції Трьох сил стає міцно вкоріненою

частиною повсякденного життя родини. Спогади молодого американського професіонала тайванського походження типові:

Коли ми з братом поверталися зі школи з найвищими оцінками, нас не дуже хвалили — іншого від нас і не очікували. Зрештою, ми були єдиними китайськими (чи азійськими) учнями у класі... Справжнє змагання для нас ще не почалося. Було багато зауважень у стилі «непогано, але не забувай, що сотні менших за тебе китайських дітлахів у Тайбеї, Пекіні та Пало-Альто стараються більше і мають кращі результати». Навіть у вісім років було відчуття, ніби ти вже відстаєш. Розмови за столом... були схожі на оновлення статусу надзвичайних азійських дітей, яких знала наша родина. Син таких-то щойно вступив до Стенфорда; дочка давнього сусіда по кімнаті щойно закінчила школу найкращою в класі... У всі ці твердження було вмуровано переконання, що китайські учні (американці китайського походження і громадяни Китаю) старанніші і мають більше шансів досягти успіху в школі і далі в житті⁵⁹⁶.

Тут яскраво виявляються усі Три сили. Ідея, що діти належать до привілейованої категорії і тому здатні на більше, сприймається як належне, хоча дітям і кажуть, ніби вони «відстають». Зараховуються лише конвенційні престижні досягнення на кшталт вступу до Стенфорда чи першого місця у випускному класі⁵⁹⁷. За одночасної вищості й загроженості єдиний спосіб рухатися далі (виправдати сподівання й утвердитися) — це працювати ще наполегливіше, ніколи не уповільнюючи темп.

* * *

Більшість зазначеного про контроль імпульсів у вихованні американців китайського походження можна також віднести й до інших успішних іммігрантських груп. Звісно, існують винятки, але американці корейського або індійського походження у першому поколінні також висувають високі вимоги щодо академічної успішності своїх дітей. Федеральний прокурор США Пріт Бхарара, який називав свого батька, іммігранта з Індії, «татом-тигром», згадує, що від нього «вдома вимагали лише найвищих оцінок за тести»⁵⁹⁸. Багато хто з таких батьків навчає дітей абетки раніше і муштрує їх

арифметикою змалечку⁵⁹⁹ (переважно тому, що вони вважають викладання математики у початкових класах американських шкіл жалюгідним). Один студент південноазійського походження розповів нам:

Я пам'ятаю, як вивчав десяткові дроби у середній школі і просто не міг з ними розібратися. Тато сидів зі мною цілу ніч, виснажений після дванадцятигодинного робочого дня, і я чудово пам'ятаю, що мав лише дві секунди на пошук відповіді. Він дав мені сотні задач, і я був дуже втомленим і роздратованим, але зараз математика для мене — дитяча забавка, і цим я цілковито завдячую йому⁶⁰⁰.

Зазвичай ці батьки-іммігранти вимагають, щоби діти після школи одразу йшли додому і займалися «корисними» справами. Вони суворо регламентують соціалізацію. «Мої батьки страшенно переймалися, щоб нас не зіпсували розхлябані американські цінності⁶⁰¹, — розповідає молода американка індійського походження. — Складалося враження, ніби вони вважають, що я впродовж двадцяти двох років нічим не повинна займатися, крім навчання, але до двадцяти п'яти років маю якимось вийти заміж за гарного індійського чоловіка». Американська матір нігерійського походження говорить, що завжди казала своїм дітям: «Ми ваші батьки, ми вас підтримуємо, а ваш обов'язок — вчитися. Ми не просимо, щоб ви нам давали гроші. Ваша робота — ходити до школи, слухати вчителів, повертатися додому і виконувати домашні завдання». Ще одна американська матір нігерійського походження згадує: «В моєму домі було заборонено ходити до торговельних центрів — хіба що коли потрібно щось купити. Не можна ходити до торговельних центрів просто повештатися, як деякі люди в цій країні»⁶⁰².

Як і в американських родинах китайського походження, спричинений цими суворими правилами конфлікт може особливо загострюватися, коли діти стають підлітками і помічають, як істотно відрізняється їхнє життя від життя шкільних друзів. Як пояснили дві молоді американки корейського походження:

У школі ви розмовляєте з білими подругами... і ходите [з ними] на вечірки з ночівлею, фарбуєте нігті, їсте піцу, але коли повертаєтеся додому... то ніби потрапляєте до іншого світу.

У більшості з нас батьки — іммігранти у першому поколінні. Ми знаємо, що діється в корейських родинах. Тиск з боку батьків... «Учися, учися, учися, виходь заміж за корейця, не огризайся»⁶⁰³.

Неважко зрозуміти, чому так багато іммігрантів схильні виховувати своїх дітей суворіше: іммігранти часто походять із традиційніших суспільств, їхнє економічне становище порівняно непевне, вони є аутсайдерами і часто недовірко ставляться до американської культури, яка здається їм занадто поблажливою, і вони вважають успіхи у навчанні найкращим (чи, можливо, єдиним) шляхом для своїх дітей до безпечнішого майбутнього. З усіх цих причин виявляється, що в батьків-іммігрантів загалом «більші очікування від дітей, ніж у батьків, народжених у цій країні»⁶⁰⁴ і вони, можливо, виховують у своїх дітей порівняно вищий рівень контролю імпульсів, на відміну від інших американців.

Це, безумовно, правда, коли йдеться про іммігрантів з Азії та зловживання наркотичними речовинами і алкоголем. Серед американських підлітків азійського походження — і американців азійського походження загалом — набагато нижчий рівень запійного алкоголізму і вживання наркотиків порівняно з усіма іншими расовими групами в США⁶⁰⁵. Крім того, в американських дівчат азійського походження явно найнижчий серед усіх етнічних груп рівень підліткового материнства (приблизно 11 випадків на 1000 американок азійського походження у 2010 році порівняно з 55 випадками для латиноамериканок, 50 для темношкірих і 24 для білих)⁶⁰⁶. Материнство для дівчат підліткового віку та обвинувачення у пов'язаних із наркотиками злочинах для хлопців суттєво корелюють із подальшими економічними перспективами⁶⁰⁷, тому контроль імпульсів серед американців азійського походження у самих лише цих сферах сприяє їхній надзвичайній фінансовій успішності.

* * *

Одна з найцікавіших особливостей контролю імпульсів полягає в тому, що він переходить з однієї сфери життя на інші.

Контроль імпульсів схожий на витривалість⁶⁰⁸. Якщо ви упродовж кількох місяців кожні кілька днів пробігаєте по вісім кілометрів, то

напрацьовуєте витривалість, яка дасть вам змогу не лише бігати, а й займатися будь-якими іншими фізичними вправами (наприклад, силовими) ефективніше, ніж раніше. Численні дослідження вже довели, що з контролем імпульсів усе так само. Практично будь-яке завдання з контролю імпульсів (навіть просте сидіння рівно), виконуване на регулярній основі хоча б упродовж кількох тижнів, підвищує загальну силу волі. Люди раптом стають сильнішими в усіх не пов'язаних із цим видах діяльності, які також потребують зосередженості, наполегливості або опору спокусі.

Саме тому суворіше виховання дітей може так багато змінювати, навіть якщо форми контролю імпульсів, важливі для тієї чи іншої культури, не мають нічого спільного з математичною муштрою чи успіхами в школі. Давайте розглянемо мормонів.

* * *

Більшість людей знають, що мормони не вживають алкоголю. Як пояснює Церква Ісуса Христа святих останніх днів, «Слово мудрості» (мормонський «кодекс здоров'я», який походить від часів одкровення 1833 року⁶⁰⁹) вимагає, щоб віряни утримувалися не лише від алкоголю, а й від тютюну, кави, чаю і, звісно, наркотиків. Азартні ігри, порнографія, подружня зрада й аборти вважають злом. Дошлюбні і позашлюбні сексуальні стосунки цілковито заборонено — це «гріх, який поступається тяжкістю лише вбивству і запереченню Святого Духа»⁶¹⁰.

Дисципліна і самоконтроль прищеплюються мормонським дітям змалечку. Щонеділі мормонські родини проводять по три години в церкві. Діти з трирічного віку навчаються в недільній школі. У чотирнадцять років мормонських підлітків заохочують відвідувати «семінарію»⁶¹¹, і багато хто з них щодня встає о п'ятій ранку, щоб упродовж години вивчати Святе письмо до початку інших уроків. Здається, ці спроби виховати «чистих» дітей дають результат. За результатами чотирирічного Державного дослідження молоді та релігії⁶¹², мормонські підлітки порівняно з підлітками будь-якої іншої конфесії рідше мають сексуальні стосунки, вживають алкоголь, курять марихуану і дивляться фільми для дорослих.

Однак для більшості мормонів чоловічої і жіночої статі головним і вирішальним для всього життя досвідом стає місія — дворічне перебування у визначеному для них місці, що загалом є табором для тренування контролю імпульсів. Цей досвід розпочинається у Місіонерському тренувальному центрі⁶¹³ зі штаб-квартирою у Прово, штат Юта. Молоді чоловіки та жінки проводять до двох місяців у напруженому вивченні мов, Святого письма і «по-армійському ефективному» засвоєнні місіонерських навичок. (Існує відомий жарт: «Яка різниця між Місіонерським тренувальним центром і в'язницею? — З в'язниці можна зателефонувати додому»).

Прибуваючи на місце призначення, яке може бути розташоване будь-де, від Нью-Джерсі до островів Тонга, вбрані у костюм з краваткою або скромну спідницю, місіонери працюють по десять-чотирнадцять годин на добу шість днів на тиждень, а сьомого дня прибирають удома⁶¹⁴. Фінансової винагороди вони не отримують. Вони мають відмовитися від машин, фільмів і побачень. Більшість місіонерів живуть порівняно бідно і весь час наражаються на зневагу, відмови й образи з боку незнайомих, яких намагаються повернути у свою віру⁶¹⁵. «Місія навчає наполегливості», — говорить колишній генеральний директор American Express⁶¹⁶ Гері Крітенден.

Ще одна вражаюча особливість мормонської місії полягає у «товариськості»⁶¹⁷: від вірян Церкви Ісуса Христа святих останніх днів вимагають виконувати місію парами. Компаньйони цілодобово разом — їдять, працюють, навчаються і моляться. Вони сплять в одній кімнаті і не можуть виходити поодиночці навіть на прогулянку чи у крамницю. Для декого цей досвід стає початком тривалої дружби. Для інших він сам собою є вправлінням у контролі імпульсів. Як сказав один місіонер, «думка про компаньйона спочатку здається травматичною»⁶¹⁸. Ви впродовж дев'ятнадцяти років зростаєте у суспільстві, яке наголошує на індивідуальності й приватності, а потім... усе це змінюється. Ви постійно поруч з іншою людиною, і обираєте її не ви. У деяких випадках ви точно її не обрали б». Робота в парі майже завжди допомагає одному чи обом місіонерам контролювати і заохочувати дотримання суворого режиму під час місії.

Декому важкі випробування мормонської молоді здаються надмірними, але немає сумнівів у тому, що для безлічі дорослих вони

трансформуються у велику наполегливість. Мормонські бізнесмени добре відомі тим, що не грають у гольф, не п'ють пиво на офісних корпоративах і не дозволяють собі навіть один мартіні за обідом⁶¹⁹. Вони також уникають і багатьох дозволених їм соціальних практик, присвячуючи «вільний» час церкві, спільноті й дотриманню звичаїв, наприклад «родинного вечора вдома»⁶²⁰: здебільшого мормонські батьки витрачають понеділкові вечори на релігійні практики разом із дітьми.

Отже, мормони — вражаюче втілення Трьох сил. Маємо групу, яка вважає себе дітьми Господа у буквальному сенсі слова — «богами в зародку»⁶²¹ — відправленими на землю, щоб спрямовувати Америку до її справжньої долі, а світ — до спасіння. Вони знають, що їхній спосіб життя вищий за «море морального занепаду», що вирує навколо⁶²². Однак водночас у Сполучених Штатах вони лишаються маргіналізованими, на них позирають з підозрою і постійно сприймають як «сектантів», ненормальних чи «збоченців» (такими словами раз у раз описували синів Мітта Ромні)⁶²³. Декілька протестантських конфесій офіційно заявили, що «не вважають мормонську церкву християнською». У 2006 році у Південній Кароліні 44% опитаних вважали, що мормони все ще практикують полігамію, а під час загальнонаціонального опитування 53% людей стверджували, що «мають певні сумніви» щодо кандидатів-мормонів або «ставляться до них дуже негативно»⁶²⁴.

Серед багатьох вірян Церкви Ісуса Христа святих останніх днів ці підозри стають джерелом дуже глибоких конфліктів. З одного боку, мормони прагнуть спростувати слова огудників і стати еталоном. Вони хочуть, щоб їх сприймали як «нормальних американців». З іншого, їм хочеться зберегти свою ідентичність «особливого Божого народу», власні осібні вірування, цінності і практики⁶²⁵. Унаслідок цього «когнітивного дисонансу»⁶²⁶ мормони інколи репрезентують себе такими надміру «правильними» і «американськими», що багато хто з американців вважає їх дивними (хоча мормонів, звісно, це навряд чи бентежить⁶²⁷).

Цей внутрішній конфлікт перетворився для мормонів на інстинкт, відколи Джозеф Сміт балотувався у президенти, хоча мормонам тоді загрожувало винищення. (Оррін Хетч, сенатор-ветеран від штату Юта,

носить на шії єврейську мезузу — сувій пергаменту з біблійними текстами — і пояснює: «Це для певності, що ніколи ніде не настане інший Голокост. Розумієте, в історії цієї країни мормонська церква єдина, щодо якої видали наказ про знищення»⁶²⁸). За описом соціолога і мормона-практика Армана Месса, Церква Ісуса Христа святих останніх днів у своїй історії вагалася між асиміляцією і відчуженням, респектабельністю й ексцентричністю⁶²⁹.

Можна написати цілі дослідження (і їх, поза сумнівом, пишуть) про збурення, спричинене серед мормонів історією, в якій цнотливу і безгрішну молоду жінку, що утримується від алкоголю і тютюну, спокушає надприродна істота — вампір і водночас сяючий янгол. Звісно, це сюжет мегауспішного циклу «Сутінки», авторка якого — благочестива вірянка Церкви Ісуса Христа святих останніх днів. Така природа мормонської загроженості: залученість і відторгнення, нормальність і незвичність, бажання стати частиною соціуму і водночас прагнення повернути інших в свою віру — бажання, щоб їх прийняли ті самі люди, яких вони хочуть повернути⁶³⁰.

За класичною моделлю Трьох сил, зрештою в багатьох вірян Церкви Ісуса Христа святих останніх днів сформувався надзвичайно дисциплінований драйв, аби утвердитися за допомогою успіху в бізнесі й інших ознак статусу. «Я зростав у Юті⁶³¹, тому завжди відчував деяку образу, — пояснює колишній генеральний директор Madison Square Garden Дейв Чеккетс. — Ми хороші громадяни, хороші люди, але нас неправильно сприймають. Значна частина мого драйву полягає у відчутті, що я маю щось довести»⁶³². Засновник і генеральний директор JetBlue Дейвид Нілмен вважає, що «мормонська церква — одна з найбільш неправильно сприйнятих організацій у світі»⁶³³, а свою сувору дисципліну пояснює так: «Йдеться про більші досягнення, ніж у будь-кого іншого»⁶³⁴.

Точнісінько як для ранніх кальвіністів, чию етику праці вивчав Макс Вебер, для мормонів успіх у бізнесі — це не лише спосіб довести вищість своїх цінностей і способу життя. Це також доказ Божої милості⁶³⁵. Гаролд Блум майже не перебільшував, коли назвав мормонство «пуританським анахронізмом» і, можливо, «культурою найбільшого трудоголізму в усій історії релігій»⁶³⁶.

* * *

Аскетизм ніколи не відігравав панівної ролі в юдаїзмі⁶³⁷, проте контроль імпульсів, поза сумнівом, фундаментальний для єврейської релігії та традиційного єврейського способу життя.

Десять заповідей можна було б назвати десятима великими імпульсами, які потрібно приборкати, і вони є лише часткою сотень приписів — якщо бути точними, у єврейській традиції їх 613⁶³⁸ — явлених Мойсею як вічний закон, що мав об'єднати єврейський народ⁶³⁹. Ранній раввінський юдаїзм стверджував, що самоконтроль — одна з найвищих етичних цінностей. «Хто сильний?»⁶⁴⁰ — запитує Талмуд. — Той, хто приборкує свої пристрасті. Адже сказано: “Кого важко розгнівати, той кращий за героя, і хто має владу над своєю волею кращий за того, хто підкорив ціле місто”». За Філоном Александрійським, єврейським філософом елліністичного періоду, стоїчна чеснота енкратія — самоконтроль або влада над собою — лежала в основі всієї структури законів Мойсеєвих, і в цьому євреї були зразком для всіх інших народів: «Мойсей наставляв [євреїв], щоб показати [енкратію] в усіх сферах життя, у контролі над словами, шлунком і органами, розташованими нижче»⁶⁴¹.

Упродовж століть раввіни своїми інтерпретаціями і застосуванням збільшували кількість правил єврейського законодавства, аж поки у XVI столітті в одному зі скорочених кодексів — «Шулхан арух»⁶⁴² — не зібрали тисячі правил, що регулювали всі аспекти життя від пробудження до сну. Ізоляція і антисемітизм справді могли посилити єврейські традиції самоконтролю у суспільствах, де статус євреїв був непевним. Іммануїл Кант наприкінці XVIII століття лишив свідчення про єврейську поміркованість у таких рядках: «Євреї зазвичай не напиваються — або принаймні старанно дбають про те, щоб їх не бачили п'яними». Він казав, що причина — «загрожений» і слабкий «громадянський статус» євреїв. Через нього вони мали поводитися обережно — «і тому не могли пити»⁶⁴³.

Щоправда, у XIX столітті в Америці євреї (переважно німецькі) часто підтримували асиміляційний реформістський рух, який зрікався віковичних суворих обмежень єврейського закону⁶⁴⁴. Раввін, який очолював реформістський рух в Америці, стверджував у 1885 році, що

обрізання — це «рудимент дикунського життя в Африці»⁶⁴⁵, а барміцва — застарілий ритуал⁶⁴⁶. У 1883 році на випускному банкеті для раввінів, які закінчили Гебрейський об'єднаний коледж (першу єврейську семінарію у Сполучених Штатах і найвище втілення реформістського руху) до меню входили молюски, «салат із креветок» і жаб'ячі лапки⁶⁴⁷.

Водночас мільйони східноєвропейських і російських євреїв, які линули до Нью-Йорка, починаючи приблизно з 1890 року, привезли з собою ортодоксальний юдаїзм і вірність усім старим обмеженням⁶⁴⁸. Книжка 1914 року про єврейське життя⁶⁴⁹ описує, як дуже побожні євреї у нових американських анклавів, подібно до ортодоксальних євреїв у Східній Європі, як і раніше, «регламентують кожен день свого життя, від колиски до труни, за допомогою скрупульозних всеосяжних правил середньовічного кодексу “Шулхан арух”». То був юдаїзм смуги осілості й штетлів, де в ізоляції жили євреї. Один (єврейський) спостерігач писав, що мешканці цих бідних селищ «зв'язані і закуті в кайдани» правилами, які наклали на себе для обмеження імпульсів:

Євреї [...] схильні відмовлятися навіть від тих задовольень, які дозволяє їм юдейський закон. Вони постійно впрягаються у нові ярма. Ховають свої природні потяги. Заперечують темні елементи своєї натури. Їхні вуха чують лише закон, очі бачать лише священні тексти, а голоси лише волають: «Слухай, Ізраїлю»⁶⁵⁰.

Навіть шабати — які для багатьох євреїв мали величезне значення як дні спочинку, присвячені родині, — перетворювалися на дуже регламентоване вправління у самоконтролі. Дотримання шабатів передбачало багатогодинні відправи і вивчення Тори. Якщо родина мала коня і віз, то не могла ними користуватися (у шабат їздити заборонено). Витончені докази раввінів можуть накласти заборону і на відпочинок. Якщо, наприклад, єврейським дітям пощастило жити біля річки чи озера, плавати вони не зможуть — раптом вони захочуть покататися на плоті, а пліт зламається і доведеться його лагодити — це праця, а працювати у шабат заборонено⁶⁵¹.

В Америці визначальна для шабату заборона — займатися прибутковою працею — сама собою стала формою контролю імпульсів: унаслідок цього обмеження виникало бажання заробити ще

більше. У популярному романі 1941 року «Що підганяє Семмі?»^[38] — історії сходження від злиднів до багатства, перетвореної на мюзикл, який довго не сходив з бродвейської сцени — батько-єврей з Нижнього Іст-Сайду нажаханий, коли його син повертається додому в суботу з грошима в руках.

— Мені пощастило підзаробити, — сказав Семмі.

— Семмі! — закричав батько. — Як ти міг торкнутися грошей у шабат?! Господь мав би покарати тебе смертю!

Старий вихопив гроші і жбурнув їх униз сходами⁶⁵²...

Поза незліченними релігійними обмеженнями типова єврейська модель виховання у першій половині ХХ століття відповідала вихованню убудь-якій сучасній азійській спільноті. Єврейські газети у Нью-Йорку надивовижу рано почали публікувати протести (самих євреїв) проти позакласних занять і тиску на дітей. Ці протести можуть здаватися моторошно знайомими декому із нас. У 1911 році один єврейський лікар писав у Forward:

Ми занадто тиснемо на своїх дітей. Після школи вони займаються музикою, ходять у талмуд-тори^[39]. Навіщо приносити їх у жертву нашим амбіціям? Невже ми повинні зібрати всі медалі і стипендії? Лікарі розкажуть вам про учнів, у яких розшарпані нерви і постійний головний біль. Більшість із них носять окуляри. Ліпше навчатися по три-п'ять годин на день шість місяців на рік, аніж по п'ять-дванадцять годин на день десять місяців на рік.

Заняття музикою — особливо фортепіано — відігравали значну роль ужитті цих дітей. Про це свідчить ще одна критична стаття у Forward:

Для мешканців будинку добре, коли у вітальні стоїть фортепіано. Воно дає втомленим працівникам відпочити душею. Однак найчастіше фортепіано слугує не для задоволення, а для того, щоб катувати малих дітей і доводити їх до нервових хвороб. Дівчинка приходить додому, виконує домашні завдання, а потім її змушують займатися під наглядом впевненого у користі цього заняття для своєї дитини батька. Він ніколи не задоволений її результатами. Йому здається, ніби він дарма платить по п'ятдесят центів за урок. Зрештою, батько горлає, а дівчинка плаче. Ці дітлахи не мають жодної вільної хвилини для себе. Їм нема коли бавитися⁶⁵³.

Тож два мільйони східноєвропейських євреїв, які іммігрували до Америки на початку 1900-х років, привезли з собою звичку до посиленої дисципліни, релігійних обмежень і важкої праці. Усе це вони не лише втілювали самі, а й передали своїм дітям. Подальші хвилі єврейської імміграції — наприклад, під час і після Другої світової війни — підживили культуру американських євреїв, бо привезли з собою той самий етос. Тривога, яку відчували євреї внаслідок антисемітизму в США впродовж майже цілого ХХ століття,

можливо, посилила їхній контроль імпульсів⁶⁵⁴, як це, на думку Канта, трапилося і в Німеччині. На тлі такої упередженості надзвичайний успіх, якого зрештою досягли американські євреї у галузях і сферах, що потребують довгих років навчання і практики — медицині, науці, праві, музиці — свідчить про те, що їм притаманні дисципліна і наполегливість.

Нині контроль імпульсів уже не можна з певністю назвати визначальним елементом культури американських євреїв. Ортодоксальність зникла, так само як й антисемітизм. Сучасні єврейські батьки у США набагато менш рішуче «тиснуть» на своїх дітей (принаймні відкрито), особливо у забезпечених прошарках. У деяких колах традиція бар-міцви і бат-міцви перетворилася на вечірки вартістю 250.000 доларів на честь тринадцятирічних підлітків — тож навряд чи можна говорити про культуру стриманості й опору спокусі. (На початку XXI століття бюджет одного зі святкувань бат-міцви, організованого в Сіргіані на Уолл-стрит, оцінювали семизначною сумою. Вбрана у кетсют героїня свята гойдалася на дроті над залом і «Джон Бон Джові сорок п'ять хвилин співав їй серенади»⁶⁵⁵). Ми ще повернемося до питання, чи втратила єврейська культура у Сполучених Штатах свій контроль імпульсів (а отже, і свої Три сили).

* * *

Америка доволі успішно ламає контроль імпульсів. Традиційне китайське виховання, яке наголошує на муштрі, слухняності та дисципліні, пережило дві тисячі років різних династій, комуністичний переворот і навіть Культурну революцію з її антиконфуціанським, антиінтелектуальним пафосом⁶⁵⁶. Однак здається що єдине, проти чого воно безсиле, — це Америка. Після лише одного покоління у Сполучених Штатах традиційне суворе виховання зникає з американських родин китайського походження⁶⁵⁷, батьківські очікування знижуються, а між другим і третім поколіннями відбувається стрімке падіння академічної успішності⁶⁵⁸.

Усі знають, що сучасна Америка не надто захоплюється суворим вихованням і контролем імпульсів, принаймні порівняно з традиційними суспільствами. До цього ми також повернемося, однак

основна ідея в тому, що сучасна американська культура транслює потужний заклик — жити тут-і-зараз. Загалом американці люблять отримувати що хочуть — і то негайно.

Не секрет, що успішні люди зазвичай живуть не так — натомість вони часто мають зиск із тих, хто так живе. Керівники американських корпорацій швидкого харчування відомі тим, що старанно уникають власної продукції⁶⁵⁹. Американські медіа до певної міри відкрито визнають і хвалять цінність контролю імпульсів. Інтерв'ю із зірками спорту часто наголошують на їхній етиці роботи і стійкості. Два найпопулярніші нові телесеріали — The Wire («Прослушка») (у Гарварді йому присвячено окремий курс)⁶⁶⁰ і Breaking Bad («Пуститися берега», здобув сім премій «Еммі»). Дія першого відбувається у Балтиморі, другого в Альбукерке. В обох серіалах йдеться про наркотики і залежність, і наскрізною темою є те, що найуспішніші авторитети, які заробляють мільйони, «не вживають». Обидва серіали наголошують на дисципліні, самоконтролі й витримці, притаманних наркобаронам та їхнім найкращим працівникам — і вони різко контрастують зі своїми слабодухими клієнтами, які живуть від дози до дози⁶⁶¹.

Однак реалії американської культури гостро суперечать традиційному вихованню із сильною дисципліною й іншими елементами контролю імпульсів, притаманними успішним групам, і це ще раз підкреслює й пояснює той факт, що найуспішніші американські групи схильні бути культурними аутсайдерами. Успіх у сучасній Америці часто приходить до груп, які опираються домінантній американській культурі.

Отже, контроль імпульсів — ще один аспект, в якому успішні американські групи не слухають флейту щуролова. Америка любить говорити американцям таке: усі рівні, любіть себе, живіть тут-і-зараз. А тим часом успішні групи в Америці заявляють своїм членам дещо інше: ви здатні на величезні досягнення, бо належите до особливої групи, але особисто ти не дотягуєш до цього рівня, тому маєш контролювати себе, опиратися спокусам і самостверджуватися.

Розділ шостий. Зворотний бік трьох сил

Розглянувши всі елементи Трьох сил та їхню вибухову взаємодію, побачивши, як вони працюють для найуспішніших груп Америки, ми переходимо до критично важливого питання: Три сили — це благословення чи прокляття? Чи людина має прагнути відтворювати їх у своєму житті й родині, а чи уникати?

За Три сили завжди доводиться платити. Вони приносять із собою певні характерні психологічні патології, які ми детально розглянемо в цьому розділі. На запитання, чи варті вони такої ціни, ми можемо дати просту відповідь, яка не буде неправильною: Три сили дуже ефективні, коли йдеться про надання людям можливості досягнути суспільно прийнятного успіху. Тож усе залежить від того, наскільки важливим є для вас суспільно прийнятний успіх. Для деякого — наприклад, бідних іммігрантів чи батьків із гетто, що намагаються дати дітям можливості, яких самі не мали — він, поза сумнівом, дуже значущий. Справді-бо, дискусії про вартісність суспільно прийнятного успіху — це розкіш, якої багато хто не може собі дозволити.

Проте існує складніша відповідь, яка містить глибшу правду. До Трьох сил варто прагнути саме заради того, щоб вирватися з них. Завдяки їхній жорсткості люди можуть потрапити туди, де будуть здатні писати власні сценарії — суспільно прийнятні чи ні, досягаючи успіху, хоч би як вони його для себе визначали — за умови, що на цьому етапі спроможуться відкинути обмеження Трьох сил. Інакше кажучи, Три сили — наче парадоксальна драбина Вітгенштайна: щойно ви нею піднялися, маєте її відштовхнути⁶⁶².

Наприкінці розділу ми повернемося до цього складнішого аспекту історії, а наразі поговоримо про найочевидніші патології Трьох сил.

* * *

Культури Трьох сил сприймають дитинство геть не так, як одержима молодістю Америка. Їхній підхід глибоко суперечить

ідеалам сучасних США щодо того, для чого потрібне дитинство і яким воно має бути.

Уславлення юності, мабуть, притаманне Америці від самого початку її історії. Це частина контрасту між «Старим» і «Новим» світами. («Молодість Америки — її найстаріша традиція, що зберігається вже триста років», — саркастично зауважив Оскар Уайлд⁶⁶³). Однак з 1960-х років американська одержимість тим, щоб бути або здаватися молодим разом зі зневагою до тих, хто є або здається старим, посилилася, і цифрова революція прискорила цю тенденцію. У США панує культура молодості, в якій молодість репрезентує свободу, творчість, задоволення, щастя, а вік — протилежність до кожного з цих понять⁶⁶⁴.

До благоговіння перед молодістю долучається ідеалізація дитинства. Дитинство уявляється як етап життя, що передує обмеженням, відмовам, заборонам, сумнівам у собі, які стають наслідками дорослішання. Дитинство було або мало бути найщасливішим часом нашого життя. Якщо коротко, дитинство має бути радістю. Навчання має бути радістю. Хороші батьки намагаються забезпечити своїм дітям гладенький шлях і зробити їхнє життя якомога безболіснішим, безтурботнішим і вільнішим⁶⁶⁵.

Групи Трьох сил мають абсолютно інші погляди, принаймні коли перебувають на вершині успіху. У культурах Трьох сил батьки розглядають дитинство як час інвестицій, навчання і підготовки до майбутнього. У такій перспективі дитинство стає складним. Передусім діти заборговують своїм батькам, як у багатьох родинах іммігрантів, де діти відчувають обов'язок віддячити за самопожертву батьків. «У школі я постійно вчилася, — згадує юристка, дочка ефіопських іммігрантів, — адже я добре усвідомлювала, що батьки заплатили надзвичайно високу ціну за мої привілеї. На мені тягарем лежав обов'язок домогтися надзвичайно високих результатів, щоб сповнене тяжкої праці минуле моїх батьків не пішло намарне»⁶⁶⁶. Як виявилось в одному дослідженні, для багатьох іммігрантських дітей «щастя має відійти на другий план». Успіх означає «важку працю і матеріальні здобутки, а не [...] емоційне переживання задоволення». Висхідна мобільність для цих дітей не лише мрія, а й обов'язок⁶⁶⁷.

У китайських (та інших східноазійських) родинах ідея важкого дитинства глибоко закорінена в конфуціанській філософській та етичній традиції. Як пояснює соціологиня і експертка з конфуціанства Цзінь Лі, у цій традиції всі діти «добровільно» і «зрадістю» виявляють пошану до батьків в обмін на «безумовну любов» й «абсолютну самопожертву». Уся людська моральність починається з цих зобов'язань, які «лишаються на ціле життя». У конфуціанському світогляді не існує ідеалізованого безтурботного дитинства. Найвища мета життя — моральне самовдосконалення шляхом навчання, і від дітей з найменшого віку очікується, що вони плекатимуть основні навчальні чесноти — старанність, уміння долати труднощі, прагнення до самовдосконалення⁶⁶⁸.

У цьому є злагоджена логіка, та коли властиві конфуціанському підходу елементи прищепленої батьками загроженості і контроль імпульсів перетворюються на крайнощі, результат може спричинити великі страждання. Коли щось іде погано (або часом, коли все йде добре), східноазійська версія Трьох сил може перетворити життя на ув'язнення серед стандартів, які неможливо виконати. Коли в модельєра Філіпа Ліма запитали, чому матір ніколи не відвідує його покази колекцій, він пояснив: «Знаєте, гадаю, це через азійську особливість культури: ти завжди недостатньо хороший. Розумієте, про що я? Ніби оцінка А надто низька і ти маєш отримати А+. Я ще не почувуюся готовим показати їй свою роботу»⁶⁶⁹.

У конфуціанському світогляді для дитини буквально немає досягнень, які не можна було б ще поліпшити. Дизайнерка одягу для знаменитостей Вера Вонг, яка створила весільні сукні для Уми Турман, Іванки Трамп, Мераї Кері, Аліши Кіз, Кім Кардашян і Челсі Клінтон, досі пам'ятає, як засмутила свою матір тим, що не пройшла до олімпійської збірної США з фігурного катання. Вона також з боєм згадує, як її батько не прийняв її кар'єрний вибір. Попри всю її славу, він до самої смерті так і не здобувся на «схвальний відгук, або “ура” на мою честь або щось на кшталт. Якби я бодай колись сказала, що почувуюся по-справжньому впевненою або сильною, це було б неправдою. Бо я такою не почувуюся. Я завжди бачу всі свої неправильні вчинки»⁶⁷⁰.

На додачу до тиску діти із культур Трьох сил можуть відчувати, що батьки просто перетворюють їх на інструменти досягнення успіху. «У

мене таке враження, ніби для батьків я — лише інвестиція, — сказав один молодий американець китайського походження⁶⁷¹. — Я маю розбудувати свій успіх на досягненнях першого покоління, здобути навіть більше, ніж батьки, принести їм славу, підняти родину з низів середнього класу до повноцінного середнього класу, а потім вище. Ми завжди несемо на собі тягар родинних очікувань чи спадків». Інколи виникає відчуття, ніби людину цінують лише за «престиж». Як сказав ще один американець китайського походження, «дідусь і бабуся пишаються мною, однак лише тому, що можуть похвалитися назвою моєї престижної школи»⁶⁷². І, звісно, якщо вами не можуть похвалитися, усе набагато гірше. «Якщо ви не можете цього досягнути, лишається змиритися: “Гаразд, я непотріб”»⁶⁷³. У найважчих випадках може виникнути справжня травма або й дещо гірше. Ось як романістка Емі Тань описує своє дитинство:

[Батьки] просто не розуміли, не знали, хто я насправді. Не знали, яким важливим могло стати для мене навіть крихітне визнання, і як навіть найменше зауваження могло мене знищити...

Пам'ятаю, одна з наших сусідок, дівчинка, з якою я гралася, померла. Імовірно, від лейкемії. Матір відвела мене на похорон і підняла на руки, щоб я могла подивитися на Рейчел. Я побачила складені на грудях руки і безкровне обличчя. Руки лежали непорушно, і мені стало страшно, адже з цією дівчинкою я часто гралася. Матір нахилилася до мене і сказала: «Ось що трапляється, коли не слухаєшся мами». Приклад тиску. Ця дівчинка не слухалася мами. Моя матір сказала, що Рейчел мусила мити фрукти, але не робила цього... І тому її вбили пестициди... За допомогою страху дітей контролювали заради їхнього ж добра. Отак я зростала...

Мене супроводжувала думка, що батьки ніколи, ніколи не будуть мною задоволені. Зростати з цією думкою важко... Це відчуття нестерпне, особливо коли зазнаєш того, що здається тобі першим провалом, який руйнує твоє життя, не лишаючи шансів...

Я дійшла стадії, коли так розлютила свою матір, що ми мало не вбили одна одну — в прямому сенсі слова. І мене нудило — в прямому сенсі слова. Мене корчило від спазмів і біль був таким сильним, що якоїсь миті [...] я подумала, ніби вмираю⁶⁷⁴.

Емпіричні дослідження проливають трохи світла на те, як часто азійсько-американське батьківство за моделлю Трьох сил призводить до психологічних проблем і якими серйозними вони можуть бути. Однак утворюється навдивовижу складна картина. У 1995 році було виявлено, що в американських дівчат-підлітків азійського походження «найвищий рівень симптомів депресії з-поміж усіх расових груп». Декілька нещодавніх досліджень підтверджують, що в учнів китайського походження вищий рівень стресу і стривоженості порівняно з білими американцями⁶⁷⁵. Одне дослідження надзвичайно успішних дев'ятикласників у розташованій на Східному узбережжі школі з дуже високим конкурсом виявило не лише те, що американські учні китайського походження демонструють «вищий рівень тривоги і симптомів депресії», а ще й те, що ці проблеми асоціюються з «опозиційною» моделлю виховання і браком батьківського «тепла»⁶⁷⁶.

З іншого боку, як ми вже зазначали, рівень надмірного вживання алкоголю і наркотичної залежності — що часто асоціюється з емоційними проблемами — для американської молоді азійського походження значно нижчий⁶⁷⁷. Ба більше, психіатричне обстеження 2010 року за участі 6870 білих американців і 1628 американців азійського походження з усіх регіонів країни виявило, що в останніх значно нижчий рівень соціального тривожного розладу, загального тривожного розладу, панічного розладу і посттравматичного стресового розладу⁶⁷⁸. Аналогічним чином дослідження 1990-х років встановило, що в американців китайського походження значно нижчий рівень випадків важкої депресії, ніж загалом у країні⁶⁷⁹. Почасти ці результати можна пояснити небажанням визнавати симптоми проблем (психічні захворювання для багатьох азійців і досі вважаються ганебними), однак кількість самогубств у середовищі американців азійського походження також нижча, ніж середні показники у країні. Хоча медіа говорять протилежне, насправді у США рівень самогубств у білих понад вдвічі перевищує цей показник в азійців⁶⁸⁰.

Разом із тим, вазійсько-американських Трьох силах, безумовно, існує зворотний бік. Як уже зазначалося, в американській молоді азійського походження найнижча самооцінка серед усіх расових груп попри найвищі академічні результати⁶⁸¹. Багатьом ця суперечність

здається загадковою. Один професор, фахівець із родинних стосунків, формулює це так: «Якщо ви добре працюєте, ви маєте добре почуватися». Та головний урок Трьох сил полягає в тому, що сумніви в собі (або переконаність у власній недосконалості) — це елемент драйву, який підштовхує до успіху⁶⁸². [\[40\]](#)

* * *

Є такий єврейський жарт: «5% євреїв трохи депресивні, а решта — геть ненормальні». Ви можете подумати, що патології Трьох сил для євреїв в Америці точнісінько такі самі, як для азійців, з огляду на певні очевидні спільні риси. Наприклад, заповідь шанувати батьків для юдаїзму так само засаднича, як і для східноазійської культури. Ще один спільний мотив — провина поруч із відчуттям, що ви ніколи не робите достатньо, щоб задовольнити батьків⁶⁸³. Батьки одержують «престиж» від успіху дітей, і в єврейській культурі це таке поширене явище, що для нього навіть існує назва — «начес»⁶⁸⁴.

Проте насправді суто єврейські патології суттєво відрізняються. Євреї плекають тривалу традицію піддання влади сумніву — традицію, закорінену в Талмуді і навіть Старому Заповіті (як приклад можна навести Книгу Йова). Можливо, тому конфуціанська модель шанування батьків і некритичного схиляння перед їхнім авторитетом не є нормою. У п'єсі Жуля Файфера молодий єврей описує, що заборгував батькам: «Я виріс з батьковим виглядом — батьковою манерою говорити — батьковою поставою — батьковою походою — і материним презирством до батька»⁶⁸⁵.

Єврейська схильність кидати виклик владі⁶⁸⁶ стала причиною появи неймовірних, часто революційних нових ідей у філософії, соціології та точних науках, однак вона зіграла важливу роль також і в сімейних нещастях євреїв. У дітей, які, м'яко кажучи, не шанували батьків стереотипно з'являлися неврози (щонайменше від часів, коли Фройд почав їх діагностувати). Діти, що кидають виклик батьківській владі, — центральні постаті єврейської американської культури. Їх часто уславлюють, але водночас вони часто стають причиною болісних конфліктів і невинуватих розколів у родині. «Скрипаль на даху»[\[41\]](#) — лише один із прикладів.

У радикальніших випадках єврейський драйв Трьох сил, здається, спричиняє деструктивне змагання між батьками і дітьми. Сини можуть захотіти перевершити своїх батьків (як це побачив Фройд) або батьки можуть заздрити своїм успішнішим синам — ця тема часто виринає в єврейській культурі, як, наприклад, у романі Джозефа Геллера «Чисте золото» або ізраїльському, відзначеному численними преміями фільмі 2011 року «Примітка» про батька й сина, дослідників Талмуду. Проте у східноазійській культурі ця тема досить рідкісна, якщо взагалі наявна⁶⁸⁷.

На початку ХХ століття у середовищі раних єврейських іммігрантів було особливо помітно, що пекуча зневага і дискримінація, яких вони зазнавали, хоч і додавала драйву за класичною моделлю Трьох сил, проте також посилювала конфлікт між батьками і синами. У багатьох родинах сини починали розчаровуватися у своїх скутих традиціями батьках, які ледь животіли, працюючи у дрібній торгівлі, соромитися їх і сприймати як перешкоду на шляху до власного успіху. «За моїх часів, — згадує Лайонел Тріллінг, — ми всі намагалися вирватися від своїх батьків»⁶⁸⁸. З іншого боку, якщо ці батьки самі вважали себе невдахами, їхнє пекуче невдоволення час від часу спрямовувалося проти власних синів і посилювалося, якщо виглядало на те, що син стане набагато успішнішим, ніж колись був батько. («Співак джазу» — перший голлівудський фільм зі звуковими діалогами — грає з цією темою). Хоч там як, а Деніел Белл писав, що для «юрми єврейських іммігрантів» тривожність, пов'язана із потребою домогтися успіху в Америці, «втілювалася у боротьбі між батьками і синами»⁶⁸⁹.

В Америці ХХІ століття багато євреїв-іммігрантів сприймають цю запеклу боротьбу між поколіннями як застарілу асоціацію з нижнім Іст-Сайдом. Досить потужний у житті й культурі американських євреїв ХХ століття Едипів комплекс уже просто не здається таким актуальним (можливо, саме тому фройдизм зійшов нанівець). Для багатьох молодих сучасних євреїв релігійний бунт уже не означає відкидання юдаїзму і наражання з батьківським гнівом. Часто в релігійній царині вони стають більшими консерваторами, ніж їхні батьки. Дуже мало хто з сучасних американських євреїв, які ще не досягли тридцяти років, соромиться того, що його батьком був дрібним торговцем.

Поширенішою є інша проблема: надзвичайно успішні батьки, які піднялися з самих низів і яких дуже важко наслідувати.

Це не означає, що всі старі єврейські загроженості і патології Трьох сил зникли. Навпаки, страх переслідувань, який штовхав євреїв до успіху в усьому світі впродовж століть, давно лишив свої руйнівні сліди у єврейській душі. Цей страх формував життя багатьох єврейських іммігрантів у Сполучених Штатах.

Взяти, наприклад, Майєра Гугенгайма, німецького єврея-іммігранта, який буквально піднявся з самих низів до багатства, спочатку продаючи вроздріб засіб для полірування кухонних плит, а потім зібравши один із найбільших статків Позолоченої доби. Гугенгайм, за описом його біографа Джона Дейвиса, здавався «карикатурою на єврея ХІХ століття. Він був низеньким, мовчазним, настороженим одинаком», «який уперто займався лише зароблянням грошей». Він довіряв лише членам родини і був «завжди насторожі щодо всіх інших людей, як друзів, так і ворогів». Дейвис пише далі:

Для жадоби Майєра — зумовленої століттями пригнічення і тиранії в Німеччині та Швейцарії — засадничим стало переконання, що безпека і щастя в цьому світі можливі лише завдяки грошам. [...] Лише якщо маєш гроші, тебе не зжеруть і не викинуть геть⁶⁹⁰.

Сучасні євреї часто — попри безпеку і вплив, яким тішаться багато хто з них — і далі потерпають від тієї самої тривожності. Це особливо слушно для євреїв, сімейний досвід яких пов'язаний з Голокостом. «У мене така собі фобія, — сказав якимось Джордж Сорос. — Як ви думаєте, чому я стільки заробив? Можливо, зараз я не відчуваю загрози, але мені здається, що якби [...] я опинився на місці батька у 1944 році, я б не вижив»⁶⁹¹. Американський єврей-правник згадує, як спроба німців винищити євреїв висіла хмарою над столом його родини:

Мої бабуся і дідусь вижили у Голокості. Вони зустрілися буквально по дорозі в Аушвіц. В їхніх родинях усіх винищили (крім одного дядька). У моєму поколінні мало хто мав бабусь і дідусів. Не можна було лишати їжу на тарілці. Якщо ми одружувалися не на євреях, то завершували роботу Гітлера. Голокост був повсюди.

За часів моєї молодості часто наголошували загроженість єврейського народу. Що як Америка виплюне нас, якщо їй так буде зручніше? Що як Ізраїль зітруть з карти одним натисканням кнопки?

Що як поліцейський оштрафував мого батька лише тому, що той був у ярмулці?⁶⁹²

Шалений запал, з яким так багато євреїв захищають Ізраїль, можливо, великою мірою пояснюється його майже міфічним (серед євреїв) статусом: це бастион проти світу, сповненого антисемітизму, єдина країна у світі, яка ніколи не зрадить своїх євреїв, єдине місце, де євреї можуть бути по-справжньому вдома. З притаманною Трьом силам наполегливістю євреї здобували багатство і владу, але не варто применшувати страх, який їх підганяв. Радіоведучий Денніс Прегер говорить:

Євреї, можливо, найзагроженіша група у світі. Багатьох неєвреїв це може здивувати, адже євреїв часто сприймають як дуже сильних. Однак єврейська сила і загроженість цілком сумісні. Насправді єврейську силу великою мірою зумовлює загроженість. На думку євреїв, що більшим є єврейський вплив, то менший для них ризик знову потрапити під удар⁶⁹³.

Якщо загроженість підштовхує євреїв до успіху, то він має свою ціну для їхнього психологічного стану.

* * *

Досі ми розглядали патології, притаманні надзвичайній загроженості та контролю імпульсів (у випадку деяких американців азійського походження). Усі носії патологій страждають від завданого ними болю. Так само дитина, інтеріоризуючи тиск батьків, відчувається жалюгідною. З іншого боку, асоційована з відчуттям вищості шкода зазвичай падає на інших, і тому цей елемент Трьох сил, мабуть, найодіозніший. Зазіхання групи на вищість були визначальним джерелом пригнічення, війни і геноциду впродовж усієї історії.

Безумовно, групове відчуття вищості може до певної міри здаватися менш огидним, коли слугує щитом від упереджень і ворожості більшості. Всі надзвичайно успішні групи в Америці — це етнічні або релігійні меншини. Легше уникнути кари за відчуття вищості, коли твоя група є меншиною у суспільстві, що плекає щодо вас задавнену ворожість або підозру. Американські групи Трьох сил,

так би мовити, граються з вогнем, однак не можна забувати про темний зворотний бік їхнього відчуття вищості.

«Глибоке відчуття гордості за китайську культуру» може легко перерости у загрозу: «Якщо одружишся не з китаянкою, ти нам більше не син». Антисіоністи на кшталт Ноама Чомскі вказують на те, що єврейські поселенці у Палестині на початку ХХ століття дивилися на місцевих арабів з презирством, називаючи їх «напівварварським народом», «дикунами», «безчесними» і «боягузами»⁶⁹⁴. Перська вищість означає, що всі інші мешканці Близького Сходу нижчі. Наполягання багатьох кубинців, що вони «не латиноамериканці» містить приховані конотації. Іммігрантів з Карибських островів і Африки часто звинувачують у зневажливому ставленні до американських темношкірих⁶⁹⁵. Спільною для багатьох іммігрантських груп у Сполучених Штатах хворобою є те, що творячи власну ідентичність або прагнучи, щоб їх визнали інші американці, вони надто часто вдаються до сумнозвісної расистської зарозумілості. «Рухатися до мейнстримної Америки — завжди означає повірити у міф про те, що темношкірі американці — справжні заброди, — пише Тоні Моррісон. — Хай якою була би етнічна або національна приналежність іммігранта — головним ворогом для нього неодмінно буде афроамериканець»⁶⁹⁶.

Мормонське відчуття вищості викликає не більше обурення, ніж будь-яке інше — певною мірою навіть набагато менше, адже їхня церква відкриває двері людям всіх рас і повертає мільйони вірян у всьому світі. Воно містить особливу рису, на яку варто звернути увагу. Відчуття вищості групи не завжди рівномірно розповсюджується на всіх її членів. Воно може вивищувати один клас людей над іншим усередині групи.

Офіційно мормонство стверджує, що чоловіки і жінки духовно рівні, але так само, як у католицизмі, жінок усунуто від священства, а отже і від верхніх щаблів церковної ієрархії⁶⁹⁷. Жінки ніколи не були представлені на Кворумі дванадцяти апостолів (головному керівному органі Церкви Ісуса Христа святих останніх днів) або в Першій президії — найвищому органі всієї церкви. Церква не приховувала своїх очікувань від жінок. У 1987 році президент церкви Езра Тафт Бенсон проповідував: «На початку Адамові — а не Єві — було сказано

заробляти хліб у поті чола свого. На противагу поширеним переконанням, покликання матері — бути вдома, а не на ринку праці»⁶⁹⁸.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років з університету Бригама Янга витіснили професорок, які пропагували гендерну рівність і критикували мормонський сексизм. Деяких мормонських лідерок відлучили від церкви через їхні феміністичні погляди⁶⁹⁹. У 1995 році Церква оприлюднила «Послання світові»⁷⁰⁰, яке більшість мормонів вважають мало не священним писанням. У ньому стверджується, що «шлюб між чоловіком і жінкою дуже важливий для [Господнього] вічного плану» і що «за Божественним призначенням, батьки мають стояти на чолі своїх родин» і «відповідати за те, щоб забезпечувати їх необхідним для життя», а «матері відповідають передусім за плекання дітей».

Авторка «Книги мормонської дівчини» Джоанна Брукс зворушливо пише про свій стан побожної вірянки, чия переконаність, що жінки повинні мати однакові з чоловіками можливості й прагнення, розсварила її із церквою:

Упродовж багатьох років я плакала⁷⁰¹ щоразу, коли заходила у мормонський дім прихистку^[42]... Плакала, бо церква покарала мене й інших жінок, таких людей, як я, зробивши нас вигнанками серед своїх... Як мені бракувало тієї приналежності, яку я мала, коли була юною мормонською дівчиною — простим робочим елементом великого мормонського плану спасіння, усміхненим втіленням нашої блискучої винятковості. Натомість виявилось, що я — уперта мормонка, яка важко торує шлях свого духовного виживання...

Мормони аж ніяк не забороняють жінкам бути успішними в навчанні або роботі. Нещодавно церква продемонструвала поступ, розширюючи можливості жінок ставати місіонерками. У 2012 році вона проголосила, що жінки можуть брати участь в місіях, починаючи від дев'ятнадцяти років (раніше — від двадцяти одного). Також для жінок було створено нову керівну посаду («лідерська сестра-наставниця»)⁷⁰³. Утім мормонська патріархальність іще існує, надбудовуючи додатковий рівень відчуття вищості для мормонів-чоловіків. За теорією Трьох сил, це має допомогти їм досягти успіху, однак це відбувається деякою мірою коштом мормонських жінок.

Якщо сучасним американцям нерівність статей у мормонстві здається відсталістю, потрібно пам'ятати, що нерівність і навіть нетерпимість притаманні майже всім успішним групам Америки. Темний бік будь-якого відчуття вищості — схильність до фанатизму, снобізму, замкненості або обмеженості поглядів — тобто нетерпимості до інших груп і способів життя.

Така нетерпимість у багатьох випадках взагалі становить умову існування групи. У найпрактичнішому вимірі етнічні або релігійні групи можуть зберегти свою ідентичність, лише забороняючи одруження «по за племенем». Саме з цієї причини американські євреї, які загалом дуже часто одружуються із неєвреями, побоюються, що через ці шлюби євреї зрештою розчиняться серед інших⁷⁰⁴. У східноазійській та індійській культурах традиційними є табу на одруження поза своєю групою⁷⁰⁵, хоча у США важко підтримувати цю традицію. (Для китайців, які ще пам'ятали масове згвалтування і різанину в Нанкіні, одруження з японцем чи японкою означало анафему, а нині шлюби між азійцями різних національностей стають дедалі поширенішими, особливо в Каліфорнії⁷⁰⁶). Ці групи виживають зі своїми цінностями, переконаннями, уявленнями про себе і шлюбами лише через свою нетерпимість і заперечення рівності всіх людей, і групи з найсильнішим відчуттям вищості мають найбільше шансів вижити.

* * *

Навіть коли Три сили функціонують порівняно надійно як машина досягнення успіху і не спричиняють очевидної шкоди або неврозів, вони все одно можуть сковувати — через те, як саме в них визначено успіх.

Культури Трьох сил схильні спрямовувати людей до конвенційної матеріалістичної самореалізації. Це безпосередній результат загроженості, яка ними рухає. Затаєна образа, потреба щось довести світові або утвердитися — ці типові для Трьох сил неспокої часто примушують людей шукати очевидні ознаки успіху, як-от: найвищі оцінки, відзнаки, високі зарплати, розкішні машини і «респектабельні» кар'єри⁷⁰⁷.

Часто здається, що культури Трьох сил стоять у бойовій позиції і більш зацікавлені в уникненні невдачі, аніж у заохоченні змістовного успіху або такого, що приносить задоволення чи відкриває нові шляхи. Фундамент, який закладають культури Трьох сил щодо суспільноприйнятних досягнень — елітний університет, престижна магістратура, хороша робота — може мимохіть перетворитися на стелю. Якщо ви ставите собі за мету бути успішним у суспільно прийнятних стандартах, на такому шляху порівняно легко орієнтуватися: це щось на кшталт заповнення анкети. «Отримувати гарні оцінки» — ставимо «плюс». «Бути старанним студентом» — «плюс». «Ввічливо поводитися зі статусними людьми, які можуть вам допомогти» — «плюс». Цей шлях важкий, але зрозумілий. Але якщо ви хочете бути інноватором чи митцем або якщо вас більше цікавить сенс вашої роботи, аніж гроші, тобто якщо ви хочете щось змінити у цьому світі, то готового плану немає. Можливо, для досягнення мети знадобиться навпаки відкидати усталене, ризикувати і викликати лють у сильних світу цього. Більшість культур Трьох сил такого не полюбляють⁷⁰⁸.

Якщо вже говорити відверто, немає нічого поганого у високій платні чи розкішному автомобілі. «Респектабельні» професії часто найбільше соціально значущі. Ось найочевидніший приклад: лікарі рятують життя; і навіть юристи часом допомагають людям. Нобелівська премія, звісно, статусна відзнака, проте немає нічого принизливого в тому, щоб її отримати. (Натомість у кар'єрі, яка вважається «нестандартною», дуже багато стандартного).

Небезпека полягає радше в тому, щоб оцінювати власну значущість лише зовнішніми вимірами і дозволяти, щоб ваше життя визначали не ваші власні цінності, зацікавлення чи прагнення, а чужі очікування або, точніше, страх не задовольнити ці очікування. На жаль, підкреслення цього страху і цих зовнішніх чинників самооцінки — ще одна особливість Трьох сил. «Коли я була молодшою, то думала, що досягнення полягають в тому, щоб заслужити схвалення інших — батьків, викладачів, потім впливових людей, — говорить Емі Тань. — Ось що я вважала досягненнями. [...] Це коли люди реагують на тебе і говорять тобі, чи ти досягнула чогось»⁷⁰⁹. Цілком можливо, що виховані в такий спосіб діти, зростаючи, приймають вагомі життєві рішення, орієнтуючись переважно на очікування батьків чи соціуму.

«Їм духу забракне, — прокоментувала одна молода американка індійського походження, говорячи про небажання своїх однолітків відкинути обрану для них батьками кар'єру. — Багато хто з них назавжди збереже цікавість, до інших речей, [але] вони не захочуть [утілювати їх]. Багато хто сказав би: мені все одно чим займатися. Я зароблятиму гроші, бо хочу, щоби батьки були щасливими». Як зазначає американська соціологиня індійського походження, результатом часто стає «самопожертва, почуття провини і фрустрація». Ще один можливий результат — відчуття, ніби ви живете не своїм життям або ціле життя боролися за те, чого навіть не хотіли⁷¹⁰.

Саме тому, мабуть, найкраще у Трьох силах — це те, що вони здатні наділити людей можливістю скинути їх.

* * *

Час і місце народження письменника Сола Беллоу і режисера Ана Лі розділено двома світовими війнами і половиною земної кулі, але вони мають дещо спільне: в обох батько зневажливо ставився до обраного сином роду занять. Батько Беллоу хотів, щоб той став бізнесменом. «Ти пишеш, а потім все стираєш?»⁷¹¹ — запитував він. — І ти називаєш це професією? Was meinst du^[43], “письменнику”?» Батько Лі хотів, щоб той став викладачем. Коли Лі виграв «Оскара», батько сказав, що для нього ще не все втрачено: «Тобі лише сорок дев'ять. Отримуй науковий ступінь, викладай в університетах і станеш шанованою людиною»⁷¹².

Беллоу і Лі мали ще дещо спільне. Обоє зростали у надзвичайно вимогливих родинах, де на них за моделлю Трьох сил покладали дуже великі сподівання. Батько Лі, директор престижної середньої школи на Тайвані, змалечку прищеплював синові суворі обмеження конфуціанської дисципліни. Молодший брат Лі пізніше згадував, що успішне навчання було «єдиним сенсом життя»⁷¹³. Сам Лі казав: «Я не розумів, чого хочу від життя, але знав, що мушу догодити батькові»⁷¹⁴. За біографом Джеймсом Атласом, матір Беллоу була «палкою прихильницею самовдосконалення», а провал її чоловіка «лише змусив її покласти на молодшого сина ще більші надії». Як і багато батьків-

іммігрантів тієї доби, вона накидала Беллоу суворий розпорядок занять класичною музикою:

Вона не давала йому спокою, примушуючи займатися — типовий сценарій для Норд-вест-сайду в Чикаго приблизно у 1927 році. [...] Раз на тиждень Беллоу брав скрипку, сідав на трамвай і здійснював тривалу поїздку до Будинку мистецтв на Саут-Мічиган авеню. Там на нього чекали важкі уроки з Грішею Борушеком, огрядним похмурим біженцем з Одеси, який навчав своїх учнів, «хльоскаючи їх по сідницях смичком»⁷¹⁵.

Обоє чоловіків бунтували проти сімейних очікувань. Рятуючись від того, що потім опишемо як «задушливу ортодоксальність»⁷¹⁶ свого дитинства, Беллоу не лишив родині іншого вибору окрім як звільнити його з сімейного вугільного підприємства, а далі почав писати оповідання і романи. Навіть коли їх публікували, гонорарів ледь вистачало на оплату помешкання, тому Беллоу змушений був просити грошей у братів⁷¹⁷. Зневага, яку це викликало в родичів, лишилася надовго. Коли у 1954 він отримав Національну книжкову премію (за «Пригоди Огі Марча»), його старший брат прокоментував: «Моє ім'я не потрапить до Енциклопедії “Британіка”, але я маю гроші, а він ні»⁷¹⁸.

На превеликий сором свого батька, Лі записався на трирічний курс з мистецтв у Тайвані після того, як двічі невдало намагався скласти державні іспити на вступ до університету. Лі говорить: «Мене дуже мучило почуття провини за те, що я не пішов його шляхом»⁷¹⁹.

Потім він поїхав до Америки і вивчав кіно у Нью-йоркському університеті, де вплинув на команду, яка працювала над фільмом свого однокурсника Спайка Лі⁷²⁰. Після завершення навчання він «пережив шість років пекучої безнадійної непевності». Він надіслав один зі своїх сценаріїв у понад тридцять продюсерських компаній, і жодна з них його не прийняла. Коли китайські родичі його дружини запропонували гроші, щоб той міг відкрити ресторан (вона відмовилася), Лі був майже готовий покинути кіно⁷²¹.

Беллоу і Лі — мало не хрестоматійні персонажі Трьох сил. Друг Беллоу, який спілкувався з ним у 1940-х роках, згадує про його «задавнене відчуття образи»⁷²². Син Беллоу Грег пише про

«загроженість» свого батька і про те, як він «кинув виклик американському літературному істеблішменту, уособленому Ернестом Гемінгвеєм»⁷²³. Крім того, Беллоу був відомий своєю «дисципліною»⁷²⁴. Лі також говорив про «загроженість» у своїй родині. Він згадує, що «був найстаршим сином, атому почувався так, наче весь тягар лежить на моїх плечах»⁷²⁵. Потреба Лі утвердитися дала йому змогу вистояти впродовж років невдач і відмов, які напевно загнали би більшість людей у глухий кут.

Обоє чоловіків, звісно, здійснили прорив — як з огляду на зміст своїх досягнень, так і в контексті співвідношення цих досягнень до їхньої етнічної ідентичності. Ще 1957 року, задовго до отримання Беллоу Пулітцерівської та Нобелівської премій, впливовий літературний критик Леслі Фідлер називав його «першим єврейським письменником, який посів центральне місце в американській літературі»⁷²⁶. З-поміж інших успішних американських письменників також були євреї (написаний у гемінгвеївському стилі роман 1948 року Нормана Майлера «Оголені й мертві» шістдесят два тижні був бестселером *New York Times*⁷²⁷), однак Беллоу першим пробився до широкого кола читачів, «не відхиляючись від характерної творчої манери американських євреїв»⁷²⁸ і прочинивши двері для цілого покоління Ротів і Геллерів, які прийшли потім. Лі першим з азійців виграв «Оскара» за найкращу режисуру, і то не один, а два рази⁷²⁹, і в його фільмах запаморочливе розмаїття жанрів і тем, на яке менш авторитетні постаті просто не наважилися б.

Загалом і Беллоу, і Лі відштовхнули свою драбину — однак лише після того, як піднялися нею. Прищеплені їм змалечку Три сили розвинулися у дивне поєднання загроженості, невтомного драйву і дисципліни, а також невичерпної потреби утвердитися. З такого погляду ці люди ніколи цілком не відмовлялися від Трьох сил. Навпаки вони досягли вершин у своїй професії лише завдяки рисам, якими їх наділили Три сили. Однак обоє чоловіків з цими рисами змогли кинути виклик обмеженням, які накладав той спосіб життя і той тип успіху, якого від них очікували. Три сили дали їм можливість подолати ці обмеження і написати власні оригінальні сценарії.

Америка — також один із головних героїв у цих історіях. Саме Америка вивільнила креативність обох чоловіків і стимулювала їхнє

творення себе. Беллоу та Лі були іммігрантами і стали зрештою, натуралізованими громадянами Сполучених Штатів. Однак важливо зазначити, що обоє почувалися подвійними аутсайдерами — спочатку у власній родині, а потім у США. «Я ніколи не почувався своїм у власній родині, — згадував колись Беллоу. — Завжди був осторонь»⁷³⁰. І нехай його головні герої-євреї проголошували свою приналежність до американців («Я американець, народився у Чикаго», — перші слова Огі Марча), однак Беллоу внаслідок свого єврейського походження описував себе як вічного «метека»⁷³¹ — аутсайдера або «резидента-чужинця» в Америці. Подібне говорив і Лі: «Я перекотиполе й аутсайдер. Нема жодного середовища, до якого я належав би повністю. Кожен мій фільм — таємний сховок, місце, яке я не розумію цілком, але сприймаю як найближче для себе»⁷³².

Виховані в культурах Трьох сил люди посідають дивне місце. На них тиснуть одночасно вимоги рідної культури і принади американської свободи. Балансуючи на межі двох світів, вони не належать повністю до жодного з них. Ця межова позиція має власну ціну і власні психологічні випробування, однак, можливо, це середовище із найбільшим потенціалом свободи та креативної продуктивності.

* * *

Ознака цього потенціалу свободи — потужний спротив стереотипам «зразкової меншини», дуже поширений серед молодих американців азійського походження. Багато хто з азійських студентів у США спеціалізується на гуманітарних дисциплінах і не хоче навіть чути про математику чи класичну музику⁷³³. Багато хто знаходить рольові моделі з-поміж шалено популярних американських зірок американського походження, які пішли проти стереотипів, як-от Джон Чо і Кал Пенн (відомі також як «Гаролд і Кумар»), Мінді Калін (зсеріалів «Офіс» і «Проект Мінді»), зірка YouTube Фредді Вон, комік Азіз Ансарі, баскетболіст Джеремі Лінь, а також Джейсон У — дизайнер одягу для знаменитостей, який створив сукню для Мішель Обама до церемонії інаугурації⁷³⁴.

Інші цікавляться кар'єрою у громадському та державному секторі, і це також незвично у контексті Трьох сил. Можливо, батьків-

іммігрантів лякає перспектива, що їхні діти підуть на порівняно низькооплачувані роботи у державних або неприбуткових організаціях — для них тут немає ані престижу, ані фінансової безпеки. Крім того, велику роль, особливо для молоді, відіграє сильне заохочення працювати на благо Америки і на суспільних засадах. Та іммігрантські спільноти можуть зрештою, почати пишатися своїми представниками, які відмовляються від багатства і натомість працюють на благо суспільства. Коли Пріт Бхарара, Федеральний прокурор США у Південному окрузі Нью-Йорка (перший Федеральний прокурор азійського походження) став відомим завдяки розслідуванням корупції на вищих щаблях Уолл-стрит, наприклад скандалу, пов'язаного з інсайдерською торгівлею у хедж-фонді Galleon Group, його вітали в індійській спільноті в Америці (атакож в Індії)⁷³⁵.

Проте цей самий скандал навколо Galleon Group приніс індійській спільноті в Америці ще жах і сором. Один із підсудних, якого Федеральний прокурор Бхарара знищив під час цієї справи, колишній генеральний директор McKinsey Раджат Гупта, теж американець індійського походження. Це підводить нас до останньої патології Трьох сил — патології драйву⁷³⁶.

* * *

Прагнення Трьох сил за своєю природою непогамовані — вбудованого обмеження немає. Хоч би яку арену ви обрали, майже завжди існує хтось вищий за вас, і навіть якщо ви змогли піднятися на самісіньку вершину, страх втратити цю позицію штовхатиме вас далі. Зрештою, Три сили можуть зробити людину жертвою ненаситних амбіцій і жадоби. У найгіршому прояві прагнення піднятися може стати відчайдушною манією, якій байдуже до законів, етики або шкоди, завданої іншим. Гупта і Берні Мейдофф — лише два приклади із сотень, які ілюструють цю хворобу Трьох сил.

Людам такі випадки часто здаються загадковими. Багато хто не розумів, навіщо Гупта, статки якого і так уже оцінювали у понад 80 мільйонів доларів⁷³⁷, який побував на офіційному прийомі в Білому домі, якого дуже шанували в його спільноті, вдався до нелегальних оборудок заради прибутків, щодо яких навіть нині немає певності. Під час винесення вироку суддя сказав: «Суд може без перебільшень

сказати, що йому ніколи ще не траплявся обвинувачуваний, чия попередня історія життя свідчила б про таку безмежну відданість не лише людству загалом, а й окремим особам у часи, коли вони потребували допомоги». Однак дехто, можливо, не здатен опиратися потребі дедалі більшого визнання, нескінченній затаєній образі й прагненню щось довести світові, піднімаючись дедалі вище⁷³⁸.

Навіть у своїх менш злоякісних формах одержимість Трьох сил за своїм визначенням не дає людині жити позбавленим драйву життям. Просте скромне існування — без видирання нагору якимись щаблями, без тривоги про те, чи інші вважають вас достатньо успішними — це, мабуть, найкраще життя. Однак зараженим Трьома силами людям воно рідко доступне.

Розділ сьомий. ІQ, інституції та висхідна мобільність

«Гораціо Елджер помер» проголошував один із заголовків Daily Beast 2012 року⁷³⁹. Присвячені американській висхідній мобільності некрологи доволі поширені⁷⁴⁰, вони перетворилися на нову міфологію. Попри зерна істини в міфі про те, що висхідної мобільності в Америці вже не існує, він так само оманливий, як і попередній, який стверджував, ніби в американському суспільстві немає поділу на класи.

Головне статистичне джерело, на яке посилаються, проголошуючи смерть висхідної мобільності в Америці — це результати дослідження Рев, оприлюднені 2008 року: 42% осіб, які зростали у найнижчому економічному квінтілі, у дорослому віці там і залишаються. Перший висновок з цієї цифри має бути очевидним: якщо 42% людей лишаються у прошарку з найнижчими доходами, то 58% його покидають⁷⁴¹. Інакше кажучи, більшість американців, народжених у найбідніших родинах, долають цю бідність. (Інше дослідження Рев, в якому використовували більшу і новішу вибірку даних, виявило, що дві третини американців, народжених у найнезаможнішому прошарку, у дорослому віці піднялися у вищий квінтіль)⁷⁴². В Америці підвищення рівня заможності лишається правилом, а не винятком⁷⁴³.

Показник у 42% також часто цитували, щоб довести, що за висхідною мобільністю Америка відстає від інших розвинених країн⁷⁴⁴. Одне з досліджень виявило, що в Данії лише 25% народжених у найбіднішому квінтілі чоловіків лишаються там у дорослому віці. Ба більше, за тим самим дослідженням, лише 8% американських чоловіків, народжених у найнижчому квінтілі, піднялися у найвищий порівняно, наприклад, із 12% у Великій Британії. Отже, у США немає шансів на карколомний злет. Сходження з низів до вершин надзвичайно рідкісне і складне⁷⁴⁵.

Нині ці статистичні дані повсюди, удрукованих та електронних джерелах, однак мало хто згадує, що в цих дослідженнях не взято до

уваги іммігрантів. (Як пояснює фундація Рев, коли дослідники розглядають мобільність між поколіннями у певній країні, «родини іммігрантів не враховано з тієї простої причини», що батьки іммігрантів «народилися в іншій країні»⁷⁴⁶). У випадку Америки втрачається суттєвий масив даних: тут мешкає понад 39 мільйонів іммігрантів⁷⁴⁷. Крім того, дослідження висхідної мобільності в Америці і далі виключають дітей іммігрантів, які приїхали сюди до 1968 року. Утому самому дослідженні фундації Рев, яке постійно цитують, щоб довести смерть американської висхідної мобільності, прямо сказано, що результати не стосуються родин іммігрантів, для яких «американська мрія жива й актуальна»⁷⁴⁸.

Америка дарує надзвичайну висхідну мобільність величезній кількості іммігрантів та їхніх дітей (саме тому так багато людей прагнуть сюди приїхати). Без винятків: діти бідних латиноамериканських, африканських та азійських іммігрантів завжди переживають стрімкий підйом у багатьох аспектах — хоча найпомітнішим він є у деяких азійських групах. Це явище потребує уваги і не дає змогу стверджувати, ніби в Сполучених Штатах висхідна мобільність мертва⁷⁴⁹.

Звісно, в Америці народитися у багатій родині — величезна перевага. Якщо ви народилися, як то кажуть, зі срібною ложкою в роті, то можете лишатися заможним, не вдаючись до важкої праці, дисципліни, драйву чи будь-якої іншої характеристики Трьох сил. (Для багатства не обов'язково мати Три сили — щотижня хтось виграє в лотерею). Проте якщо на рівні групи багатство передається у такий спосіб, імовірно, це шлях до занепаду.

Якщо ж узяти інший полюс, то бідність глибоко вкорінена в багатьох не іммігрантських спільнотах в Америці. Наприклад, округ Оуслі, штат Кентуккі, у серці Аппалачії, який називали «округом злидарів» у 1890 році⁷⁵⁰, лишився й у 2010 році одним із найбідніших округів у континентальних Сполучених Штатах, а за деякими версіями — найбіднішим⁷⁵¹.

Це розділ про висхідну мобільність і Три сили. Книжка розповідає переважно про американські найуспішніші групи та їхні спільні риси. А як щодо найбідніших американських груп? Цей розділ розглядає і деякі американські групи зі стабільно низькими доходами.

Він показує не лише те, що цим групам бракує Трьох сил, а ще й те, що іммігрантська висхідна мобільність (так само як нещодавній стрімкий злет мормонів) нерозривно пов'язана з Трьома силами.

Це також розділ про інші причини успішності та неуспішності. Три сили — це сукупність культурних чинників, однак культура існує не у вакуумі. Далі ми розглянемо, як Три сили взаємодіють з іншими теоріями та детермінантами диференційної успішності групи, зокрема з IQ, відбором іммігрантів, інституціями та класовою ригідністю: часом вони посилюють їх, часом працюють незалежно від них, а часом пояснюють вагомі явища, щодо яких інші теорії безсилі.

* * *

За статутом середньої школи Стайвесант на Нижньому Манхеттені, сюди приймають учнів винятково за результатами стандартизованих тестів⁷⁵². Хоча навчання безкоштовне, Стайвесант — одна із найкращих шкіл в Америці. Як і Академія Філліпса в Ексетері, що в Нью-Гемпширі (вартість навчання — 35 тисяч доларів на рік)⁷⁵³, Стайвесант щороку відправляє понад 25% своїх випускників до Ліги плюща й інших престижних університетів⁷⁵⁴. У 2013 році новий набір учнів складався із дев'яти чорношкірих дітей, 24 латиноамериканців, 177 білих і 620 азійців⁷⁵⁵. У Бронкс-саєнс — ще одній із найелітніших нью-йоркських державних середніх шкіл — 64% учнів були американцями азійського походження⁷⁵⁶.

Варто зазначити, що серед азійських вступників, які потрапляють до цих шкіл, багато дітей із бідних іммігрантських родин. У 2012 році понад триста учнів вступили до Стайвесанту й інших елітних нью-йоркських середніх шкіл. То були школярі із трьох районів Брукліна, серед яких Сансет-парк з великою спільнотою китайських іммігрантів, загалом таких бідних, що їхні діти отримують шкільні обіди за державний кошт. Більшість інших зарахованих до цих шкіл дітей народилися у районах середнього та великого достатку, як-от верхній Вест-Сайд на Манхеттені⁷⁵⁷.

Важливо наголосити на тому, що ці китайські школярі походять із низів робітничого класу — адже успіх азійців у Сполучених Штатах часто пояснюють як простий наслідок переваг, якими азійські

іммігранти вже володіють із самого початку, приїжджаючи до країни⁷⁵⁸. З 1965 року Америка видала багато дозволів на в'їзд на підставі технічних навичок і навчальних досягнень. Азійські іммігранти мають набагато вищі шанси отримати дозвіл на в'їзд на цій підставі, аніж, наприклад, мексиканці, які частіше приїжджають за програмою «возз'єднання сімей», як родичі громадян США. Це велика фора для деяких азійських іммігрантів⁷⁵⁹.

Наприклад, багато індійських іммігрантів у своїй країні закінчили один із політехнічних інститутів, де шалений конкурс на вступ. Вони прибувають до Америки із дуже затребуваними на ринку праці технічними навичками. Дехто з китайських іммігрантів отримував найвищі бали на стандартизованому для всієї країни вступному іспиті до університетів. Це вершки інтелектуальної еліти. Отже, немає нічого дивного, що представники цієї когорти потім здобувають у США докторський ступінь і стають висококваліфікованими фахівцями або вченими. Отже, критерії відбору іммігрантів великою мірою сприяли успіху індійців і китайців у США⁷⁶⁰.

Однак до цієї категорії потрапляють не всі індійські та китайські іммігранти. Китайці з Сансет-парку, які відправляють дітей до школи Стайвесант, рідко мають наукові ступені — йдеться радше про людей, які працюють у ресторанах чи на заводах⁷⁶¹. (Насправді більшість китайських іммігрантів отримують дозвіл на в'їзд не за освітніми чи професійними критеріями)⁷⁶². Те саме явище задокументували у всій країні. У Лос-Анджелесі, як і повсюди у Сполучених Штатах, спільнота китайських іммігрантів «дворівнева»: один сегмент походить із дуже освіченого середовища, а інший ледь отримує шкільну освіту. Однак в обох групах діти досягають надзвичайних успіхів у навчанні, перевершуючи своїх народжених в Америці однокласників. Ці діти розпочинають свій шлях у родинях низів робітничого класу, а далі прямують до отримання висококваліфікованої роботи — ідо порівняного комфорту та благополуччя⁷⁶³.

Отже, успіх китайців у США неможливо повністю пояснити критеріями відбору іммігрантів. Вони не розтлумачують висхідну мобільність американців китайського походження у другому поколінні, батьки яких приїхали сюди без жодних освітніх чи економічних

переваг. Тому дехто стверджує, що причина — IQ. Однак і для цього припущення немає статистичних підтверджень. У докладному огляді досліджень, які проводилися впродовж останніх п'ятдесяти років, експерт з IQ Джеймс Флінн виявив, що надзвичайну успішність американців китайського походження не можна пояснити вищим IQ. За Флінном, хоча американці китайського походження перевершують білих заможністю та результатами у навчанні, середній коефіцієнт інтелекту IQ не вищий, ніж у білих⁷⁶⁴.

Радше можна сказати, що американці китайського походження витискають зі свого інтелекту більше: китайці із IQ, наприклад, 103, отримують набагато кращі оцінки в школі, вищі бали на тестуванні і зрештою більш високооплачувані роботи порівняно із білими американцями, в яких IQ також 103⁷⁶⁵. Це актуально навіть коли йдеться про високі досягнення в математиці (які на думку багатьох людей, найбільше корелюють з IQ). Виявилось, що американці китайського походження отримують набагато вищі оцінки з обчислень, аналітичної геометрії та математичної частини SAT тесту порівняно з білими американцями, які мають такий самий IQ. Це означає, що IQ не вирішальний чинник. Один з психологів-спеціалістів із розвитку, в'їдливо зазначив: «Якби азійські учні справді були генетично розумнішими, то для перевершення інших їм не доводилося би щотижня сидіти над домашніми завданнями вдвічі довше»⁷⁶⁶.

Справжнє пояснення того, в який спосіб американським родинам китайського походження вдається відправляти дітей до школи Стайвесант чи Бронкс-саєнс, просте: для цього вони старанніше працюють. Завітайте у Чайнатаун у Сансет-парку суботнього вечора — і, попри вихідний, ви не побачите дітей, які відпочивають від школи. Вони вчать математику й англійську і додатково ходять на курси з підготовки до тестів, влаштовані відповідними компаніями. Діти відвідують ці підготовчі курси не лише вихідними, а й влітку. Заступник директора однієї з таких компаній сказав: «Гадаю, у цьому районі приблизно дев'яносто п'ять китайських школярів зі ста навчаються на одній із таких програм»⁷⁶⁷.

Ставлення азійців до навчання й їхня надзвичайно широка представленість в елітних державних школах Нью-Йорка спровокувала потужну негативну реакцію. У 2012 році фундація правового захисту

НААСР^[44] подала позов на місто Нью-Йорк, оскаржуючи дуже низьку представленість латиноамериканців і темношкірих в елітних школах і стверджуючи, що зарахування учнів винятково за результатами тестів — расова дискримінація. Дехто каже, що успіх азійців нечесний, бо інші етнічні групи не можуть оплатити своїм дітям програму підготовки до тестів. Інші взагалі критикують систему залучення дітей до навчання на курсах вихідними і після уроків і заявляють, що азійці «забагато» вчаться і що цей режим надто важкий для дітей⁷⁶⁸.

Усі ці заперечення зрозумілі, проте важко звинувачувати азійські родини у тому, що вони роблять. Багато хто з китайських батьків, які оплачують додаткову підготовку для своїх дітей (що може коштувати дві тисячі доларів і більше за одного учня), бідні, як-от подружжя, яке працювало без вихідних, щоб оплатити підготовчі заняття трьом своїм дітям за п'ять тисяч доларів на рік, попри те, що їхній сукупний дохід — лише 26.000 доларів на рік⁷⁶⁹. Ба більше, Нью-Йорк пропонує бідним родинам безкоштовні курси, і приблизно 43% тих, хто використовує цю можливість, — азійці (хоча азійці становлять лише 14% учнів нью-йоркських середніх шкіл)⁷⁷⁰. Що ж до закидів про «надмірність» у навчанні, китайські батьки говорять, що їхніх дітей звинувачують у добрій робочій етиці і правильних цінностях. Вони не погоджуються із твердженням, ніби змушують своїх дітей забагато працювати. Матір китайського походження із Бенсонгерста каже, що додаткова підготовка її дочки «тьмяніє» порівняно з тим, що та бачила, зростаючи: голодну смерть батька і братів у Камбоджі, тяжку працю матері швачкою, коли вони емігрували до Америки. «Усе дійсно важке позаду, наразі — найлегша частина».

Інші американці азійського походження умісті Нью-Йорк висловлюють схожі думки: «Наші батьки зазвичай не вірять в “обдарованість”», — говорить п'ятнадцятирічний американський підліток бангладеського походження, учень Бронкс-саєнс, який у шостому і сьомому класах проводив літні канікули і вихідні на першому поверсі «школи інтенсивної підготовки», вдосконалюючи навички математики і читання. Його батьки-іммігранти (водій таксі і касирка в аптеці) постійно розповідали про те, скільки всього їм довелося витерпіти в своїй країні, а також в Америці. «Ви намагаєтеся

відплатити за їхні труднощі, — сказав він. — І врешті це все лише важка праця»⁷⁷¹.

Інакше кажучи, досягнення американців азійського походження в елітних школах Нью-Йорка — це класичний приклад успіху Трьох сил. Для цього батьки і діти наснажують себе за допомогою звичного поєднання вищості, загроженості та контролю імпульсів. Це також класичний приклад старої доброї висхідної мобільності американської мрії, коли людина піднімається із порівняної бідності до порівняної заможності, і то завдяки не талану чи зв'язкам, а важкій праці. У Сполучених Штатах висхідна мобільність жива і потужна — просто не всі групи мають рівні можливості, щоб нею скористатися.

* * *

Одне з місць, де здебільшого бракує висхідної мобільності, — Аппалачія, особливо її центральна частина. Це регіон, до якого входить приблизно половина території штатів Кентуккі і Теннессі⁷⁷².

Говорити про Аппалачію важко — навіть для тих людей, які самі звідти родом. Коли у 2009 році Дайана Соєр, яка народилася на півдні Кентуккі, присвятила телерепортаж «20/20» проблемі бідності в Аппалачії, то отримала не лише загальнонаціональне визнання і премію Пібоді^[45], а й шквал несамовитої критики з регіону, якому намагалася допомогти. Дехто високо оцінив цей матеріал, однак набагато більше людей реагували приблизно так: «Що тобі до чужого життя? Не лізь»⁷⁷³. Або так: «Ваш елітний прошарок дуже зверхній». (Певні люди вважають, що варто поїхати з Аппалачії — і ви до цієї спільноти вже не належите). Або ось так: «Чого б вам не зібратися і не приїхати сюди, щоб зустрітися з людьми, які мають магістерські ступені, кваліфікацію і додаткову професійну підготовку? Тут повно людей, які дбають про здоров'я, забезпечують себе, не животіють на соціальні виплати, не впиваються дешевим віскі, не сидять на голці. Ми розумні, освічені, у нас ще не повипадали зуби, і ми залюбки поговорили би з вами і показали іншу аппалачію!!!!!!!»⁷⁷⁴

Якщо ви запитуєте людей з Аппалачії, звідки вони, то зазвичай назва місцевості не лунає. Вони частіше говорять про штат або частину штату, наприклад, Західну Вірджинію або округ Перрі, штат

Кентуккі. І їхні описи часто дуже суперечливі⁷⁷⁵. З одного боку, пекуча краса гірських струмків і крутих пагорбів, з іншого — потворна реальність помираючих міст, покинутих трейлерів і скошених гір, які розривали для видобування корисних копалин відкритим способом. З одного боку, гіркота від негативних стереотипів про реднеків^[46], рагулів і «білий непотріб», з іншого — схильність демонстративно підхоплювати ці найменування. Історик з Університету Західного Кентуккі Ентоні Харкінс зазначив, що «південні горяни» таврують назву «селюки» як «страшне приниження» і водночас «беруть її на озброєння для захисту своєї системи цінностей і на позначення свого культурного спадку»⁷⁷⁶.

Про Аппалачію існує багато міфів. Наприклад, у цьому регіоні начебто небагато людей із залежністю від метамфетамінів⁷⁷⁷. Однак існують також факти. В Аппалачії вищий рівень онкологічних і серцевих захворювань, а також проблем із тиском порівняно із показниками в країні загалом⁷⁷⁸. У центральній Аппалачії менше 12% дорослих мають вищу освіту (порівняно із 27,5% загалом в Америці). Попри здебільшого значні прибутки у регіоні, велика частина сільської Аппалачії — а регіон на 42% сільський порівняно із 20% на території решти країні⁷⁷⁹ — загрузла в незвичній для американських стандартів бідності. Статус округу Оуслі як одного з найбідніших у США не унікальний — те саме можна сказати про чотири сусідні округи у штаті Кентуккі. Зі ста американських округів з найнижчими середніми доходами приблизно чверть розташовано в Аппалачії, тому цей регіон, імовірно, найбідніший у США⁷⁸⁰.

Якщо можна говорити про «культуру Аппалачії», то це не культура Трьох сил. Загроженість, безумовно, дуже поширена в цьому регіоні як у вимірі економічних проблем, так і у відчутті мешканців, ніби вся країна їх зневажає. Проте багато хто з них шалено пишається своїм регіоном і культурою, тому можна стверджувати, що більшість не має глибоко вкоріненого відчуття вищості щодо решти американців.

Подібно до афроамериканців, мешканці Аппалачії постійно стають об'єктом принизливих стереотипів — генетичних, моральних, культурних, інтелектуальних. (Сучасне суспільство набагато поблажливіше, коли йдеться про образи чи зневагу щодо «білого непотребу», аніж бідняків із інших расових груп⁷⁸¹). Люди в

Аппалачії добре обізнані з цими стереотипами. Вони роками борються з ними, часто потужно і винахідливо, як у поганого хлопця Джима Гоуда у «Маніфесті реднека»:

У наших журналах, серіалах і блокбастерах весь час принижують рагулів, селяків, горців, когутів і бидло... Ми поступово почали сприймати білий робітничий клас як двовимірних персонажів із мультфільмів. Це роздуті від пива тюхтії, які весь час тягають рушницю, їдять свої шмарклі, ненавидять гомосексуалістів, трахають свиней і мацають своїх доньок...

Ненависть Америки до «білого непотребу» — це, зрештою, її ненависть до себе. Проекція почуття провини. Зручний для Америки спосіб демонізувати себе або радше виконати обряд екзорцизму й якось відокремити демона від себе⁷⁸².

Як говорить письменниця з Кентуккі Енн Шелбі, одна з поширених реакцій на жарти про реднеків — «підхоплювати тему. На кожен жарт про фермерів відповідайте двома. “Навіщо побудували міст через річку Огайо? — Щоб селяки плавали у затінку”. Верзій нісенітниць. Вдавайте, ніби ви геть без клепки в голові. Імітуйте і підкреслюйте усі стереотипні характеристики селяків. Один мій друг використовує цей метод і дуже його рекомендує. “Ви весь час збиткуєтеся з них, — говорить він, — а вони й гадки не мають”». Ще одна реакція — «гнів. [...] Він може здаватися простою нестриманістю чи надмірною дратівливістю, однак насправді йдеться про наслідок безлічі кривд, великих і малих. Можливо, у цьому величезному розмаїтому регіоні саме це найбільше нас об’єднує»⁷⁸³.

У місті Цинциннаті, де мешкає багато вихідців з Аппалачії, освітяни заснували декілька муніципальних шкіл, щоб «подолати стереотип “тупого селяка”». Координатор однієї з них пояснює: «Ми свідомо — і небезуспішно — намагалися допомогти людям відчутти й усвідомити, що бути такими, як вони є — нормально»⁷⁸⁴.

Годі й казати, що в усьому цьому аж ніяк немає глибоко вкоріненого відчуття вищості. А як щодо контролю імпульсів? Традиція фронтиру і гірської витривалості або суворої непохитності та непереможного духу не зникла, однак у сільській культурі Аппалачії, здається, розвинулося дещо інше. Багато хто — можливо, віддаючи данину згаданим стереотипам⁷⁸⁵ — описував «приреченість»,

«пригніченість» або «капітуляцію», що домінують у бідних спільнотах в Аппалачії⁷⁸⁶. У зворушливих спогадах «Удома, у серці Аппалачії» письменник із Західної Вірджинії Джон О'Браєн описував «фаталізм Аппалачії» як «глибоке відчуття, що ти за своєю природою нижчий, а життя абсурдне і безнадійне»⁷⁸⁷.

Можливо, у цьому відіграють роль і релігійні переконання. «Ми, мешканці Аппалачії, — віруючий народ»⁷⁸⁸, — пише Деніз Джіардіна, яка зростала у шахтарському селищі Блек-Вулф у Західній Вірджинії. «Багато хто в горах почав сприймати світ у такий спосіб: “Нащо перейматися? Ісус все одно прийде”. [...] Люди моляться, здобувають спасіння і чекають на Господа, який прийде і все владнає». Соціолог Кей Еріксон говорить, що «горянин» схильний почуватися «беззахисним перед Богом, який царює над Аппалачією, перед витівками природи, перед крутістю тих, хто експлуатує його самого та його землю»⁷⁸⁹. Інші стверджували — попри той факт, що багато хто в Аппалачії працює на двох-трьох роботах, лише щоб вижити⁷⁹⁰, — ніби колись важлива для горян пошана до праці підупала внаслідок державної соціальної допомоги⁷⁹¹.

Хоч би що стало причиною, реальність полягає в тому, що в Аппалачії спостерігаємо тривожні ознаки протилежності контролю імпульсів. Зайва вага доволі поширене явище, як і наркозалежність⁷⁹². Найпопулярніший наркотик — оксиконтин. Нелегальний трафік рецептурних опіоїдних знеболювальних в Аппалачії вищий, ніж деінде в країні⁷⁹³. Так звані «штампувальні пігулок» розкинулися по всій Аппалачії і дали привід для нового прізвиська місцевим мешканцям — «рагулі під кайфом»⁷⁹⁴. В одному окрузі штату Огайо у 2010 році в кожного десятого новонародженого результат тесту на наркотики був позитивним⁷⁹⁵. У цьому регіоні один із найвищих у країні рівнів підліткової вагітності — можливо, тому що від молодих жінок очікують материнства, а не заробітків. У 2009 році у Кентуккі в Аппалачії дівчата у віці п'ятнадцяти-дев'ятнадцяти років ставали матерями вчетверо частіше, ніж мешканки Нью-Гемпшира (і на 50% частіше, ніж дівчата цього віку загалом у країні)⁷⁹⁶.

Якщо коротко, культура Аппалачії не є культурою Трьох сил, однак не в цьому причина бідності. Це такий важливий момент, що ми

повторимо: причина бідності Аппалачії не в браку Трьох сил.

Основними причинами бідності в Аппалачії були географічне розташування, історія, тектонічні зсуви економіки і різновид «ресурсного прокляття»⁷⁹⁷ (з притаманними йому корупцією, експлуатацією дешевої робочої сили і дуже нерівномірним розподілом багатства, здобутого завдяки природним ресурсам). Традиційна промисловість занепала. Запаси деревини та солі виснажувалися, а багатство в регіон не поверталось. Вугільна індустрія дедалі більше механізувалася⁷⁹⁸. З гір знімали верхів'я — вугледобувні компанії отримували величезні прибутки, але це не просто лишало довкола пустки, а ще й нищило робочі місця. У самій лише Західній Вірджинії кількість шахтарських робочих місць зменшувалася зі 120 до 15 тисяч⁷⁹⁹. Згідно з одним із досліджень, в Аппалачії стає дедалі менш вигідно закінчувати школу. Автор робить висновок про те, що Аппалачія — регіон «подвійного ризику», де кваліфікація робітників низька, так само як і оплата праці. Це рецепт економічної стагнації⁸⁰⁰. Водночас індустріальні катастрофи в Аппалачії, як-от прорив дамби на Баффало-Крик у 1972 році або аварія в окрузі Мартин у 2000 році, не мали широкого розголосу, на противагу подібним катастрофам деінде в Америці (розлив у Мартині був у тридцятьоро більшим за розлив нафти з танкера Exxon Valdez, проте саме другий висвітлювали у міжнародних новинах), і жертви часто не отримували компенсації⁸⁰¹.

За таких обставин пригнічення і фаталізм — природні прогнозовані наслідки, а також прагнення якомога швидше отримати винагороду там, де це можливо.

Нині вже майже всі знають про марשמеллоу-тестування, однак одне з найважливіших нещодавніх відкриттів не привернуло достатньо уваги. Цей тест часто інтерпретують як спосіб визначити характер і знайти дітей з найкращим самоконтролем. Однак у 2012 році дослідники повторили експеримент, додавши один нюанс: до отримання першого смаколика дехто з дітей мав досвід ненадійності дорослих. Наприклад, ведучий дослідження повідомляв дітям, ніби почекавши кілька хвилин, вони отримають «чудовий набір для малювання», але не виконував обіцянки. Після такого досвіду майже всі діти «провалювали» марשמеллоу-тестування, тобто одразу ж ковтали перший смаколик, не дочекавшись другого. (Інші спілкувалися

з дорослим так само, з тією одинокою різницею, що той дотримував слова; і в цьому разі більшість дітей витримували тест). Проте малюкам не бракувало самоконтролю. Вони раціонально реагували на той факт, що дорослий, який обіцяв другий марשמеллоу, вже виявився не вартим довіри⁸⁰².

Якщо люди не довіряють системі і думають, що суспільство бреше їм, коли обіцяє винагородити важку працю і дисципліну, якщо їм здається, що такі, як вони не здатні на досягнення, вони не мають жодних причин вдаватися до контролю імпульсів і жертвувати наявними задоволеннями заради економічного успіху в якомусь непевному майбутньому. Це актуально і для бідних районів у сільській місцевості Аппалачії. Доведено, що пережиті в дитинстві лиха, зокрема злидні та жорстоке ставлення, мають тривалий негативний вплив на здатність людини контролювати імпульси⁸⁰³. Американське суспільство може знищити наратив вищості групи, так само як і контроль імпульсів. Тож ті самі умови, які спричиняють бідність, здатні вичавити Три сили з культури.

Та коли таке трапляється, бідність вкорінюється глибше. За статистикою, дівчата, які вагітніють у підлітковому віці, зрештою опиняються у набагато гіршому економічному становищі⁸⁰⁴, як і особи без вищої освіти та наркозалежні. Регіональна комісія Аппалачії нещодавно висловила «глибоке занепокоєння тим, як наркотична залежність руйнує економічне та соціальне полотно регіону»⁸⁰⁵. Те саме правдиво щодо багатьох груп в Америці: як білих, так і темношкірих, як селян, так і містян. Для них бідність почалася не з того, що їм бракувало Трьох сил, але нині їх справді бракує. Їхні проблеми посилюються, економічні перспективи погіршуються і тепер ще важче стає вибратися з прірви, до якої вони падають.

* * *

Чимало груп в Америці не мають висхідної мобільності, бо не хочуть її. Приблизно 200.000 амішів, які живуть переважно у Пенсильванії, Огайо й Індіані — яскравий приклад⁸⁰⁶. Наша теорія дуже добре відповідає таким групам: вони явно не володіють Трьома силами. Крім того, вони чудово ілюструють стосунки між Трьома силами і християнством.

Контроль імпульсів для амішів не проблема, хоча залежно від обряду вони можуть дещо відрізнятися суворістю вимог. В амішів-ренно фургони з чорним верхом, у амішів-байлерів — з жовтим, а «швейцарські» аміші зі штату Індіана хизуються відкритим верхом⁸⁰⁷. Аміші-бічі взагалі їздять на автомобілях. До іншого виду крайнощів вдаються шварцтруберські аміші: живуть без сучасного опалення, водопроводу і постійної подачі гарячої води, без холодильників і тракторів та майже без контакту зі світом⁸⁰⁸.

Однак більшість дітей амішів — коли вони ще в пелюшках⁸⁰⁹ — навчаються цілковитого по слуху, дисципліни і беззаперечного виконання всіх суворих приписів своєї віри⁸¹⁰. Йдеться не лише про вимогу носити простий одяг і не користуватися електрикою (звісно, телевізор і комп'ютерні ігри заборонено), а й про заборону досліджувати світ, розважатися чи ставити під сумнів владу. До чарівних казок, фантастики, фентезі і творів, в яких тварини розмовляють, ставлення несхвальне⁸¹¹. У три- або чотирирічному віці діти амішів починають працювати в будинку або на фермі. Вони також повинні сидіти на церковних богослужіннях, які провадять для дорослих верхньонімецькою мовою⁸¹². Різниця між дітьми амішів і «англійськими» дітьми вражає. Як зазначив один місцевий власник саду, коли діти амішів приходять збирати фрукти, то «зазвичай працюють, доки батьки не будуть задоволені. [...] Натомість англійські малюки можуть завзято збирати вишні хвилин п'ять-десять, допоки не знуються і не почнуть кидатися одне водного вишнями, лазити по деревах чи сердитися»⁸¹³. Іншими словами, третій елемент Трьох сил в амішів напрочуд розвинений. Чи мають вони відчуття вищості?

Самі аміші, звичайно, відповіли б заперечно. Їхнє кредо — безмежна скромність. Гординя — гріх⁸¹⁴. Улюблене місце у Біблії — «не величайтеся, але наслідуйте слухняних, ніколи не вважайте за мудрих себе!». На відміну від мормонів, аміші вважають, що люди набагато нижчі за Бога. У них виховують зневагу до будь-якої спроби індивіда піднятися над іншими⁸¹⁵. Справді-бо, причина, з якої вони вважають освіту після восьмого класу зайвою, полягає в їхньому переконанні, що середня школа і вища освіта живлять *Nochmut*^[47] — зверхність і гординю замість простоти і скромності⁸¹⁶.

Утім претензії на скромність самі собою можуть бути перелицьованою оповіддю про вищість (найскромніших людей у світі). Ніцше — от хто насправду мав відчуття вищості! Він вважав, що все християнство побудоване на зворотному варіанті зазіхання такого типу⁸¹⁷ — на вивищенні бідних і жалюгідних для знищення аристократичної цивілізації й зрештою, її заміни сучасною демократією та рівністю всіх людей. У випадку амішів правда, можливо, десь посередині.

За Джоном Гостетлером, провідним дослідником амішів, аміші — «не дуже етноцентричні»⁸¹⁸. Вони приймають інших, «не намагаючись судити чи наvertати їх». Вони навіть не вважають себе спасеними (вони на це сподіваються, але вірити у це було б гординою)⁸¹⁹. З іншого боку, аміші імпліцитно вважають решту Америки морально «нечистою»⁸²⁰. Зауваження на кшталт «коли дітям дозволяють щодня безконтрольно дивитися непотріб по телевізору, це варто вважати найбільшим злочином проти дітей» свідчать, що батьки-аміші вважають свій спосіб виховання кращим⁸²¹. На певному рівні, свідомо чи ні, більшість амішів, мабуть, пишаються тим, як мало в них пихи, і вважають, що коли вони живуть просто, помірковано і працювано, не намагаючись ні над ким вивищуватися, то стають вищими за всіх — або принаймні ведуть найкращий спосіб життя.

Проте незалежно від того, мають аміші відчуття вищості чи ні, одного вони точно не мають: притаманної Трьом силам загроженості.

Загроженість у культурах Трьох сил — це драгівлива стурбована невпевненість щодо своєї цінності чи місця у суспільстві, відчуття, що всі дії і здобутки якось фундаментально недосконалі. Ця загроженість пекуче особистісна, вона спонукає вас невпинно порівнювати себе з іншими і прагнути визнання і пошани. Саме з цього народжується голод досягнень і бажання «показати світові».

Навряд чи перебільшенням буде сказати, що основна ідея культури амішівне в тому, щоб прищепити загроженість Трьох сил. Аміші вчать вірян не перейматися своїм місцем в американському суспільстві. Вони відкидають ідею про те, що їхня значущість вимірюється американськими матеріальними цінностями. Мета не «показати світові», а радше «відмежуватися від світу». Вони успішно звертають

погляд всередину, уникаючи суджень, цінностей і критеріїв успіху, притаманних решті країни⁸²².

Ба більше, амішів якраз привчають вдовольнятися небагатьма простими речами. Вони неухильно намагаються задавити в дітях мислення, що спонукає до змагання між собою, порівняння себе з однолітками і спроб перевершити того, хто досягнув більшого⁸²³.

Наприклад, коли хлопці-аміші почали грати і вигравати у місцевій лізі софтбоулу, ланкастерські єпископи виступили проти: «Що як мотив — уже не відпочинок і не розвага, а дух суперництва? — запитувала одна з газет амішів⁸²⁴. — Що як ці команди змагатимуться на місцевих чемпіонатах, виграють першість штату і поїдуть на загальнонаціональні змагання?». Ігри з м'ячем самі собою не гріховні, але їх потрібно засуджувати, «коли вдаряти по м'ячу і ловити його вже не просто гра — коли це перетворюється на серйозне суперництво».

Звісно, аміші мають свої тривоги — про виживання, про врожай і дітей⁸²⁵ — однак у переважній більшості гостей аміші видаються спокійними й умиротвореними. Здається, аміші не мають жодної затаєної образи. Їм не допікає, що думають про них «англійці». Вони аж ніяк не переймаються тим, щоб утвердитися в очах американців⁸²⁶.

Тож аміші демонструють спосіб, у який група може оминати Три сили: релігійність дає змогу залишитися повністю поза межами системи. Як ми вже зазначали, усі найуспішніші американські групи — аутсайдери, однак це аутсайдери, які хочуть долучитися до решти або, принаймні, досягнути успіху в американському розумінні. Групи на кшталт амішів, повертаючись спиною до Америки, знаходять безпеку у своїй спільноті та вірі, придушуючи загроженість, яка змушує інших прагнути зовнішніх ознак успіху, як-от гроші, престиж і влада.

* * *

Аміші також підкреслюють, наскільки чужими є Три сили тисячолітній традиції християнського вчення, що зрікається всіх прагнень до мирського успіху і багатства. («Коріння всього лихого — то грошолобство», «будуть останні першими», «верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство

ввійти!»⁸²⁷). Християни багато досягнули, навчаючи бідних шукати безпеки у вірі, любові й спасінні, а не в мирських надбаннях.

Знадобилася теологічна революція, щоб привнести Три сили у християнство. Саме така революція відбулася під час Реформації, принаймні за відомим викладом раннього протестантизму Макса Вебера. Коли це сталося, ті, хто пішов за новою християнською вірою, піднялися до вершин економічного домінування у всьому світі, зокрема в Америці.

Класична праця Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» про пуритан та інших ранніх кальвіністів, напевно, була першим систематичним соціологічним дослідженням виняткового успіху групи. Книжка відома тим, що починається з документального «прикметного», за визначенням Вебера, факту: протестанти здобули економічну першість над католиками у всій Європі та Сполучених Штатах⁸²⁸. Вебер розтлумачив цей феномен, відкривши в ранньому протестантизмі незвичну сукупність культурних рис, які, хоча й не названі тими самими термінами, зрештою зводяться до того, що ми називаємо Трьома силами.

За Вебером, позначені сильним впливом кальвіністської доктрини протестантські секти, як-от пуритани, вважали себе обраними людьми, крихітною меншиною, призначеною Господом для спасіння, а решта людства потопає в темряві й гріхах. Однак вони також слугують і вражаючим прикладом загроженості. Кальвіністська доктрина навчала, що людство не може знати, хто спасений, а хто ні. Бог уже визначив вашу долю і жодні ваші зусилля — хороші вчинки, сповідання у гріхах, таїнства — не можуть змінити Його планів⁸²⁹. «Питання “Чи я обраний?” має рано чи пізно постати перед кожним вірянцем і заступити всі інші інтереси. “І як я можу бути певним?”»⁸³⁰

Гірше того, сумніви у власному спасінні свідчили про недосконалість віри, а отже, означали прокляття. Унаслідок цього стану особистої, теологічної й епістемологічної загроженості утворилося «вчення про докази» за допомогою мирського успіху⁸³¹. За мету матеріального збагачення правила не розкіш. Натомість ранні протестанти вірили, що заняття людини є або має бути її «покликанням» — роботою, яку Бог призначив їй у цьому світі⁸³².

У такий спосіб людина могла довести свою віру та обраність за допомогою наполегливої важкої праці, ощадливості, самодисципліни і, зрештою, прибутків. Головне, як казав Вебер, у тому, що «протестантська ділова людина могла виміряти свою вартісність не лише перед людьми, а й перед Богом за допомогою успішності у своїй роботі»⁸³³.

Інакше кажучи, за Вебером, успіх протестантів в Америці був успіхом Трьох сил. Причина, з якої пуритани важко працювали і відкладали гроші (контроль імпульсів) полягала в тому, що вони вважали себе особливими (вищість) і водночас мали це доводити буквально щомиті свого існування (загроженість). Вони мали показати всім: католикам, іншим протестантським сектам, своїй спільноті й самим собі, — що їх справді обрав Господь, і вони це робили за допомогою накопичення багатства⁸³⁴.

* * *

Вебер дійшов до пояснення протестантського економічного успіху культурними особливостями частково тому, що жодні інші версії не працювали. Він зауважив, що отримане у спадок багатство може частково, але не повністю пояснити нерівність між протестантами і католиками. Політичні або національні відмінності так само не впливали на успіх протестантів. Наприклад, не всі протестанти були англійцями і не всі англійці були багатшими і промислово розвиненішими за інших. Хоч ви розглядали гугенотів у Франції, хоч пуритан в Америці, хоч країни, де протестантів більшість або меншість — ви завжди знаходили один і той самий загадковий патерн протестантського економічного домінування — і він потребував пояснення в межах самої протестантської культури⁸³⁵.

Прикметна риса мормонського успіху в Америці полягає в тому, що він також кидає виклик усім основним поясненням економічної продуктивності групи. Успіх мормонів явно не походить від особливостей відбору іммігрантів, адже більшість мормонів — не іммігранти. А що сказали б прибічники теорії про IQ? Що масова генетична мутація в штаті Юта зробила мормонів розумнішими за інших американців? Дослідники, як-от Джаред Даймонд, показали, як географічні умови можуть формувати економічну долю народу, однак

важко було б навіть уявити, який вигляд мало би «географічне» пояснення успіху мормонів⁸³⁶.

Їхній успіх суперечить біологічним, географічним і демографічним поясненням, бо це успіх за моделлю Трьох сил. Загалом у мормонів і ранніх протестантів Три сили мають багато спільного. Мормони успадкували пуританське відчуття обраності, безмежну самодисципліну і не просто віру в те, що їх послали на землю з покликанням, а ще й у те, що досягнення мирського успіху, як сформулював письменник й історик Джеймс Керролл, «означає божественну прихильність»⁸³⁷.

Навіть час мормонського піднесення узгоджується з теорією Трьох сил. Лише у ХХ столітті Три сили консолідувалися в мормонській культурі, заклавши підвалини їхніх теперішніх величезних досягнень.

Нині жорстка самодисципліна — стабільна риса мормонської культури, що проявляється в їхній поміркованості, у дворічних виснажливих місіях, у консервативному ставленні до сексуальності, — контрастує з типовою для Америки поблажливістю. Проте жоден із цих елементів мормонства не утвердився аж до ХХ століття. «Слово мудрості» — писемну основу мормонських заборон алкоголю, тютюну, кави і наркотиків — сприймали лише як добру пораду, допоки Церква у 1921 році не зробила його дотримання обов'язковим для участі у храмових ритуалах⁸³⁸. Мормонський «родинний вечір удома»⁸³⁹ — вечір, який щотижня відводиться для співання гімнів, молитви і читання релігійних текстів з родиною — також з'явився на початку ХХ століття, як і заохочення мормонської молоді брати участь у діяльності церкви.

Упродовж ХХ століття відбувся прорив у місіонерській роботі⁸⁴⁰. За оцінками Церкви, у період між 1830 і 1900 роками у місіонерські поїздки вирушили приблизно 13.000 мормонів, між 1900 і 1950 роками — 50.000, а між 1950 і 1990 роками — 400.000, з 1990 року — мабуть, 650.000. Що ж до сексуальної свободи, то мормони були лібертінами і вдавалися до сексуальних практик, що жахали святенницьку Америку, аж поки Церква не заборонила полігамію у 1904 році⁸⁴¹.

Відмова мормонів від полігамії також завершила процес, який можна назвати сепаратистською «фазою в Юті», коли мормони шукали у віддаленій долині Солт-Лейк прихистку від цілої країни, яка їх

зневажала й атакувала. Коли проблему полігамії нарешті було вирішено, мормони обернулися до світу, вступаючи у взаємодію з Америкою, вішаючи державні прапори на будинку для молитов у Солт-Лейк-Сіті і налагоджуючи співпрацю з бойскаутами. У термінах Трьох сил можна сказати, що мормони ХІХ століття, як і аміші, знаходили прихисток у власній вірі, цінностях та ізоляції, байдужі до того, що думає про них решта країни. Однак у ХХ столітті набагато потужнішою стала одна із Трьох сил — загроженість.

Коли цей поворот назовні став визначальним у культурі Церкви Ісуса Христа святих останніх днів ХХ століття, мормони захотіли утвердитися в Америці, показати, що можуть домогтися успіху — що вони навіть можуть керувати Америкою і що більшою мірою американці, ніж самі американці⁸⁴².

Безумовно, неможливо довести, що поява або зміцнення цих елементів Трьох сил у мормонській культурі стали рушієм успіху, проте існує цікавий опосередкований доказ. Століття тому деякі мормонські спільноти не пристали на відмову від полігамії і відкололися від головної церкви⁸⁴³. Одна з них, Фундаменталістська Церква Ісуса Христа святих останніх днів⁸⁴⁴, ще й досі має значну кількість послідовників (мабуть, 10000), які мешкають переважно у Колорадо-Сіті, штат Аризона. Фундаменталісти відкололися ще до того, як головна церква зробила «Слово мудрості» обов'язковим і вдалася до інших заходів для посилення самодисципліни і самозречення у мормонській культурі. Тому Фундаменталістська Церква Ісуса Христа святих останніх днів не забороняє алкоголь і каву⁸⁴⁵ і не відсилає молодь у важкі дворічні місії. Ба більше, вона зберігає притаманну ранньому мормонству зосередженість на внутрішньому світі й живе по-своєму, байдужа до того, що думає про неї решта Америки. До речі, Колорадо-Сіті — одне з найбідніших міст у США⁸⁴⁶.

* * *

Упродовж останніх десятиліть діти тих, хто вижив під час Голокосту, — так звані вцілілі другого покоління — стали предметом багатьох досліджень. Нікого не здивували виявлені в цій групі симптоми посттравматичного стресового розладу — у поведінці

й у високому рівні гормону стресу кортизолу⁸⁴⁷. На підставі нещодавніх епігенетичних відкриттів виникло припущення, що травма батьків позначилася на генетичному спадку дітей, лишивши на наступному поколінні так звані генетичні шрами. Подив викликало зовсім інше: вцілілі другого покоління домоглися набагато вищих економічних результатів порівняно не лише з неєврейськими групами, а й з іншими євреями, які іммігрували приблизно одночасно з ними⁸⁴⁸. Це неочікуване відкриття змусило соціологів уважніше розглянути чинники успіху в родинах людей, які пережили Голокост. І вони виявили Три сили.

Одне з найсильніших і найболючіших вражень від спілкування з дітьми вцілілих полягає в тому, що вони величезною мірою почувалися зобов'язаними контролювати себе і придушувати власні почуття, потреби чи бунти, дбаючи про батьків:

Пам'ятаю, що в дитинстві мене завжди супроводжувала тривога і відчуття, що я маю дбати про батьків. Гадаю, матір сприймала мене як дорослу людину, на яку можна покластися, — хоча вона й не хотіла на мене поклатися. Мені здавалося, що діти мають більше свободи й поведуться безтурботніше... А на мені лежав тягар відповідальності за батьків. Я був дуже дорослим. У мене не було дитинства і можливості гратися й розважатися⁸⁴⁹.

У книжці про дітей тих, хто вижив під час Голокосту, психолог Аарон Гасс, який сам належить до «другого покоління», пише:

«Заради цього я пережив нацизм? Заради цього я пережив концтабори?» — такі болісні запитання я повсякчас чув від батьків, якщо сперечався з ними чи повертався додому пізніше, ніж обіцяв...

Я, мої потреби — усе це немовби блякло перед їхнім страхітливим минулим. Хіба я міг, розуміючи, що вони пережили, завдати їм ще більших страждань? Хіба я міг шарпати і без того оголені, виснажені нерви?.. Крихка чаша їхнього болю вже майже переповнилася. Я вважав, що батьки завжди на межі.

Дитиною і підлітком я не вдавався до бунтівних витівок... Коли я більше дізнався, що насправді пережили євреї в Європі, мені стало ще важче поводитися свавільно, критикувати, відмовлятися⁸⁵⁰.

Ці болісні оповіді — про травму про підвищену потребу в контролі імпульсів, прищеплювану дітям у дуже ранньому віці.

Дослідники навіть виявили, що вцілілим другого покоління, здається, в ранньому дитинстві «не дозволяли шуміти»⁸⁵¹.

Що ж до загроженості, тривога нащадків тих, хто вижив, певною мірою надто очевидна, щоб вимагати опису. Їх навчали тривожитися не лише за німеччиних батьків, а ще й за те, щоб світ не накинувся на них. Їм казали, що потрібно докладати більше зусиль у школі і в житті саме через його ненадійність.

Гелен Епштайн, яка також належить до вцілілих другого покоління, проводила розлогі інтерв'ю з дітьми інших уцілілих. Ось спогади двадцятидев'ятирічного канадця:

Батьки завжди казали, що людина може втратити все, але у неї лишається те, що було в голові. Вони казали, що я мушу здобути освіту, бо вороги можуть відібрати у нас все, за винятком освіти. Поступово, мірою усвідомлення того, хто наші вороги, я починав розуміти батьків⁸⁵².

Соня Тайц (теж уціліла в другому поколінні) у своїй зворушливій книжці спогадів «Донька годинникаря» пише:

Коли завершилося навчання у коледжі, я боялася повертатися у Вашингтон-Хайтс, до маминої кухні з цибулею, картоплею і моїм власним набором пателень. Я не хотіла потрапити на нещасливу стежку, опинитися серед убитих і звалених на купу. Я хотіла боротися і перемагати⁸⁵³.

Один із респондентів Гасса, автор сценаріїв для телебачення, згадує:

Матір виховувала нас незалежними, готовими до всього і орієнтованими на успіх: вона боялася, [...] що ми не зможемо подбати про себе, якщо знову трапиться щось на кшталт Голокосту. Ми мали бути успішними радше для своєї безпеки, аніж для щастя⁸⁵⁴.

До цієї загроженості додавалася ще одна: діти вцілілих часто описують тиск, який змушував їх досягти успіху в житті, щоб спокутувати тяжкі випробування батьків, компенсувати їхні жертви. Одне з досліджень підсумовує цю налаштованість так: «Вони

відчували, що це вони мають приносити радість, гордість і задоволення у життя своїх батьків. Усі учасники описували це зобов'язання робити батьків щасливішими ціною власного життя. [...] Дорослі описували відчуття постійного примусу досягати цілей, які поставили перед ними батьки»⁸⁵⁵.

Якщо цей тягар до певної міри типовий для іммігрантів другого покоління, то для дітей Голокосту він був особливо важким, і то не лише через батьківські страждання. Для багатьох вцілілих дуже велике значення мала потреба «оживити втрачені родини»⁸⁵⁶. У такому разі від дітей очікували, що вони якимось чином замінять родичів, убитих німцями (поляками, українцями чи ще кимось). Дітей часто називали на честь загиблих, батьки передавали їм «сильну потребу компенсувати втрату загиблих родичів, говорячи, наприклад, таке: “Ти — все що в нас лишилося”, водночас підкреслюючи їхню схожість із загиблими». Наведемо спогади лише двох таких дітей:

Я був не Давидом Гребером, а радше батьковими братами Ромеком, Мой шею, Адамеком і дідусем Давидом. Мій брат був не Гарві, а маминим улюбленим братом Гершелем або її батьком Ароном. Сестер назвали Сарою, Лією, Беллою і Моллі — на честь наших бабусь і тіток, любих родичок, яких наші батьки востаннє бачили перед [...] розлукою і засланням у табори, звідки ті так і не повернулися. Уособлювати шість мільйонів загиблих — величезна відповідальність і страшний тягар для дитини⁸⁵⁷.

Я не знав, чи зможу зробити щось бодай трохи значне в житті... Часом здавалося, що моє життя мені не належить. Крізь мене проривалися до життя сотні доль, обірваних війною. [...] У мені жили і батьки. Вони бачили в мені роки, втрачені під час війни та еміграції до Америки. Дитиною я часто думав, що моє життя — не просто якесь собі життя, а місія, покладена на мене іншими⁸⁵⁸.

І все одно, попри непомірні очікування і потребу придушувати власні імпульси, діти вцілілих повсякчас описують свій особливий спадок не в термінах віктимізації, а з гордістю. Виявляється, що природний наслідок набагато відомішої «провини вцілілого» — вищість уцілілого. Ще один нащадок уцілілих сказав Гаасу:

Я розмежовував тих євреїв, які вижили, і тих, які не вижили. Я завжди ледь не пишався тим, що мої батьки вижили. Мабуть, я вважав їх кращими євреями, бо вони так багато пережили і принесли в жертву. Я завжди почувався кращим за інших євреїв. Я пишався майже так, немовби сам там був⁸⁵⁹.

Епштайн наводить подібний коментар одного з опитаних:

Можливо, я промовляв слова «мої батьки були в концтаборах» спокійно, однак у моїх вухах вони бриніли, мов присяга. Вони з усією очевидністю об'єднували мене з «тими людьми» і відмежовували від зверхніх американців, яких це не торкнулося, — юдеїв чи ні — що так швидко судять про речі, яких не розуміють. Я з гордістю відповідав на їхній жаль, зніяковілість чи розгубленість⁸⁶⁰.

Тайц висловила схоже відчуття:

Мої батько і матір пройшли концентраційні табори. Не як жертви, а як люди, які вижили, які дивилися в обличчя смерті й здолали її. [...] Попри їхні травми, я вважала їх не слабкими, а подібними до Бога воїнами⁸⁶¹.

Отже, у дітей тих, хто пройшов Голокост, ми бачимо повний комплект Трьох сил, нехай навіть у дивній і травматичній формі. Справді-бо, читаючи описи цієї групи, ви знайдете майже дослівну термінологію Трьох сил: «відчуття вищості»⁸⁶², яке мають багато людей, чії батьки пройшли Голокост; «непереборна загроженість»⁸⁶³, яка спрямовує їх «до академічного і професійного успіху». З цього поєднання вищості й загроженості з'явилася майже компульсивна потреба працювати, прагнути і досягати: «Просякнута потужною енергією розбудови і досягнень, атмосфера для вцілілих бійців наповнювалася компульсивною діяльністю. Батьки придушували будь-які прояви віктимності, слабкості або жалю до себе. Гордість палко підносили як чесноту, а відпочинок і задоволення таврували як легковажність»⁸⁶⁴.

* * *

Для завершення цього розділу пасуватиме опис можливості занепаду групи. У 2012 році видавець The American Conservative Рон Унз зібрав приголомшливі статистичні дані, які засвідчували нещодавнє «стрімке зниження академічної успішності євреїв». Вдаючись до відверто неточного аналізу прізвищ, Унз стверджував, що кількість євреїв серед переможців математичної олімпіади в Америці впала з 40% у 1970-х роках до 2,5% після 2000 року. Між 1950 і 1990 роками єврейські старшокласники становили приблизно 25% фіналістів престижного загальноамериканського конкурсу талантів від

Intel, а починаючи з 2010 року — лише 7%. На олімпіадах з фізики ще у 1990-х роках 25% учасників з найвищими результатами були євреями, а впродовж останнього десятиліття — лише 5%⁸⁶⁵.

Якщо успішність у навчанні євреїв знижується — нехай навіть не так різко, як запевняє Унз (багато хто критикував його методологію і намагався показати перебільшення в його цифрах), — то це падіння перекреслить віру багатьох людей у те, що євреї краще навчаються з тієї простої причини, що в них вищий коефіцієнт інтелекту. Натомість зниження досягнень може цілком узгоджуватися з теорією Трьох сил⁸⁶⁶.

Три сили і твердження про високий IQ євреїв аж ніяк не взаємовиключні. Якби євреї справді мали вищий середній IQ — а це не доведено^[48], — то це безпосередньо живилоб відчуття вищості євреїв, зміцнюючи їхні Три сили. Однак високим IQ євреїв неможливо пояснити їхній успіх. Повторимо: дослідження раз у раз доводили, що IQ не єдиний чинник успіху⁸⁷⁰. Без мотивації IQ важко проявити. Драйв дає змогу прогнозувати досягнення надійніше, ніж IQ, а Три сили генерують драйв.

Однак група може втратити драйв, на відміну від IQ, упродовж лише одного покоління. Якщо бодай трохи озиратися на піднесення і падіння інших успішних груп в Америці, то євреї давно вже в черзі на вибування.

Іммігрантського успіху в Сполучених Штатах майже завжди вистачає лише на два покоління. У більшості груп іммігрантів — включно з азійцями, африканцями, латиноамериканцями і темношкірими вихідцями з Карибських островів — починаючи з третього покоління відбувається занепад. Навіть в успішних групах азійських іммігрантів «студенти у першому і другому поколіннях перевершують білих у навчанні, а третє покоління азійських студентів уже не краще за білих». І саме це прогнозує теорія Трьох сил: асиміляція й успіх зменшують загроженість і розхитують інші культурні чинники, які штовхали до успіху перше і друге покоління⁸⁷¹. Нині переважна більшість євреїв у Сполучених Штатах — американці у третьому, четвертому і п'ятому поколінні⁸⁷². Більшість із них — діти юристів, лікарів, банкірів й інших висококваліфікованих

професіоналів, і вони порівняно убезпечені і фінансово⁸⁷³, і у своїй американській ідентичності⁸⁷⁴.

Беллоу і Рот — які творили «єврейсько-американську»⁸⁷⁵ літературу, де серед героїв переважали євреї, що говорили єврейськими голосами, — поступилися місцем Метью Вайнеру, який створив «Безумців»⁸⁷⁶. Тепер заможні американські євреї вже не аутсайдери, на відміну від своїх предків-іммігрантів. Вони мають готуватися до, здається, невідвортної траєкторії Трьох сил, що хилиться до занепаду, — подібно до зображеного у «Безумцях» істеблїшменту БАСПів наприкінці 1950-х років⁸⁷⁷.

Однак існує можливість, що завдяки унікальній історії євреїв їхні Три сили менше залежать від іммігрантського статусу і стійкіші навіть до багатства. У жодній іншій групі поєднання відчуття вищості та загроженості не відіграло такої значущої ролі для історичної ідентичності. Нехай у сучасній Америці євреї — частина економічної та культурної еліти, однак вони ще пам'ятають євреїв Веймарської Республіки, так само заможних і асимільованих⁸⁷⁸. І навіть якщо євреї у Сполучених Штатах вже не бояться переслідувань, Ізраїль — з яким американські євреї часто відчувають майже етнічну спорідненість⁸⁷⁹ — все ще оточений 220 мільйонами людей, серед яких багато хто кидає виклик праву на існування цієї країни, а дехто — відкрито закликає її знищити⁸⁸⁰.

Напевно, найкращий доказ, що євреї ще почуваються загроженими, в тому, що вони дуже дратівливо реагують на будь-яку згадку про єврейський занепад. На відміну від БАСПів, які на позір сприймають своє сумне становище майже весело — час продати яхту і купити каное! — євреї здаються не готовими підняти білий прапор. Не існує книжок із назвами «Веселі гроші: останні дні єврейського процвітання»⁸⁸¹. Євреї навпаки відчувають загроженість від втрати своєї загроженості та, як завжди, переймаються своєю спільнотою, релігією й ідентичністю⁸⁸².

У такій перспективі, можливо, оцінки з математики або місця на змаганнях з точних наук для доведення занепаду євреїв не зовсім доречні. Зосередженість на точних науках і математиці могла бути абсолютно логічною для євреїв упродовж майже всього ХХ століття,

коли вони набагато гірше володіли англійською і поставали перед більшими перешкодами на шляху до успіху в таких галузях як право, журналістика, політика чи видавнича справа (так само групи іммігрантів зі Східної Азії зараз кидають усі сили на математику і точні науки). Варто нагадати, що євреї в Америці займають верхні щаблі не лише за стандартними показниками, як-от доходи домогосподарств, капітали чи навіть Нобелівські премії. Євреїв напрочуд багато — з огляду на їхню крихітну частку у населенні країни — серед найвизначніших американських поетів, захисників державних інтересів, акторів, журналістів, коміків й авторів коміксів.

Інакше кажучи, євреї у Сполучених Штатах пройшли шляхом Трьох сил далі, ніж інші винятково успішні групи. Євреї зазнали таких «проблем» успіху й асиміляції, перед якими інші групи Трьох сил не поставали. Певною мірою фундаментальна різниця між американськими євреями й американцями азійського походження полягає в тому, що євреї випереджають їх на три покоління. Як зазначалося на початку цієї книжки, успішну групу Трьох сил в Америці можуть спіткати кілька поворотів долі. Перший — зникнення через асиміляцію і шлюби. Другий — занепад. Однак цікавішою є ймовірність, що група зможе обернути свої можливості й енергію в новому напрямку, зберігаючи власну ідентичність, та водночас досягаючи раніше незвіданих (але також і конвенційних) форм успіху. Усі ці можливості нині відкриті для американських євреїв і тією чи іншою мірою усвідомлені.

Перед тими самими проблемами вже постають мормони, у яких дедалі більше людей — особливо серед молоді — бунтують проти культури конформізму⁸⁸³, що стала частиною мормонського іміджу. Американські бізнес-лідери китайського походження весь час визначають «азійське» небажання «заявляти про себе, привертати увагу і створювати галас» як чинник, що «обмежує їхні можливості просування як корпоративних посадовців»⁸⁸⁴. Американці індійського походження перестають задовольнятися успіхом у корпораціях. «Уже не обмежуючись коридорами корпоративної Америки», вони здобувають славу як публічні інтелектуали, судді або письменники. Поки що не відомо, чи такий вихід із шаблону дасть змогу цим групам Трьох сил уникнути низхідної траєкторії занепаду, за якої надзвичайний успіх тьмяніє у третьому поколінні⁸⁸⁵.

Що ж до євреїв, ахіллесовою п'ятою в їхніх Трьох силах може виявитися контроль імпульсів. Якщо вищість і загроженість майже злютовані з єврейською культурою, контроль імпульсів, здається, не має такого великого значення. Ми побачили, що самоконтроль і дисципліну тривалий час асоціювали з єврейською культурою, однак євреї в Америці контролюють себе набагато менше, ніж колись⁸⁸⁶, а єврейських батьків часто описують як «поблажливих»⁸⁸⁷. Євреї у Сполучених Штатах уже не американці іноземного походження, а просто американці. Тому вони засвоюють американський підхід до контролю імпульсів⁸⁸⁸, який не заохочує систематичної відмови від теперішнього задоволення заради майбутньої вигоди — ознаки будь-якої культури Трьох сил.

Сполучені Штати мають власну траєкторію Трьох сил. США — колись за своєю природою країна Трьох сил — нині рухаються в абсолютно іншому напрямку. Ця траєкторія — разом із можливістю її змінити — тема наступного й останнього розділу.

Розділ восьмий. Америка

Сполучені Штати народилися з Трьома силами. Були помітні всі звичні атрибути: драйв, витривалість, затаєна образа, прагнення піднятися — і, так, — патологічна впевненість у своїй вищості над рештою світу. Ці культурні сили допомагали американцям просуватися континентом і долати океани, перетворюючи тринадцять населених забородами колоній на промислового і торговельного велетня, непереборну військову потугу і зрештою, наймогутнішу країну в світі.

Однак потім дещо змінилося. Майже через два століття Америка втратила свої Три сили. Наслідки виявилися спустошливими, вони створювали хаос у нашій політиці, економіці, системі охорони здоров'я і нашому ставленні до майбутнього і наступних поколінь. Ба більше, як ми побачимо, фінансова криза 2008 року відбулася внаслідок того, що Америка втратила свої Три сили.

Цей розділ розповідає, як ця втрата сталася. Упродовж останніх десятиліть ХХ століття Америка оголосила війну загроженості й контролю імпульсів. Станом на 2000 рік від американських Трьох сил лишилося хіба що відчуття вищості, а воно, взяте окремо, веде не до успіху, а до самовдоволення, зверхності й пихи.

* * *

Нині в Америці все має більші розміри, ніж в Європі — тут більші автомобілі, холодильники, споруди, ванні кімнати і порції алкогольних напоїв, і це кумедно, адже за часів Томаса Джефферсона вважали, ніби все американське дрібніше.

«В Америці [...] всі тварини набагато менші, ніж у Старому Світі, — писав видатний французький натураліст Жорж-Луї Леклерк, граф де Бюффон⁸⁸⁹. — Жодну тварину в Америці не можна порівняти зі слоном, носорогом, гіпопотамом, дромадером, жирафою, буйволом, левом, тигром тощо». Впливовий Бюффон розмірковував: якщо в Америці немає великих тварин, то вона ніколи не стане могутньою країною. Будь-які завезені з Європи види й собі змаліють і стануть хирлявими — і те саме трапиться з людьми-переселенцями та їхніми

дітьми. За вердиктом абата Гійома Рейналя, ще одного письменника доби Просвітництва, не дивно, що Америка «не породила жодного доброго поета, жодного здібного математика, жодного генія бодай в якомусь мистецтві чи науці»⁸⁹⁰.

Усі знають про американську «винятковість»: ще за часів колонії у Массачусетській затоці було поширене переконання, що Америці судилося стати новим Ізраїлем, світлом для всіх народів, маяком прав і свобод⁸⁹¹. Джон Уїнтроп казав пуританам — своїм братам по вірі, — що їхня колонія має стати «містом, яке стоїть на верхів'ї гори»⁸⁹². За півтора століття перший номер *Federalist* нагадав американцям, що «народ цієї країни має право» вирішити, чи може існувати у світі країна, побудована на засадах політичної свободи⁸⁹³. «Ми, американці, — як казав Мелвілл, — особли вий, обраний народ — Ізраїль нашого часу. [...] Ми несемо світові ковчег свобод»⁸⁹⁴.

Однак часто забувають про те, що пліч-о-пліч з відчуттям вищості американців ішла глибока загроженість і велике відчуття образи — потреба утвердитися перед гордовитою Європою.

Перебуваючи в Парижі, Джефферсон писав своїм товаришам-мисливцям, закликаючи надіслати йому тушу гігантського лося-велетня, щоб спростувати твердження Бюффона⁸⁹⁵. Ставши президентом, він відправив Льюїса і Кларка в експедицію — почасти щоб зібрати кістки великих ссавців, передусім мамонтів, — і надсилав доказ за доказом у Національний музей природничої історії у Франції. До своїх «Нотаток про Вірджинію» Джефферсон долучив розділ «Тварини» з таблицею, в якій показав, що американські ссавці більші за європейських, і зазначив, що «гігантський» мамонт (якого у Вірджинії так і не знайшли) — безумовно, «найбільший мешканець суходолу», який «за кубатурою вп'ятеро-вшестеро» перевершував слона Старого Світу⁸⁹⁶.

Упродовж ХІХ століття американці плекали відчуття — мабуть, справедливе, — що древніші, космополітичніші народи Європи ставляться до них зверхньо. Ендрю Карнегі, навіть ставши «сталевим королем» і найбагатшою людиною в світі, написав цілу книжку, в якій каталогізував «домінування Америки в усіх сферах», зокрема у виробництві, торгівлі, освіті, літературі і плодючості⁸⁹⁷. Генрі Джеймс писав: «Гадаю, беззаперечним фактом є те, що американці — найменш

впевнений у собі народ у світі та найглибше переконаний, що всі інші мешканці планети змовилися, щоб їх принижувати»⁸⁹⁸.

На додачу до цього аутсайдерського прагнення утвердитися розвинулося ще одне, особистісніше відчуття загроженості. Радикальні відмінності між Америкою та Європою, які спостерігав Токвіль у 1830-х роках, полягали в тому, що Америка не мала «рангів»: не існувало поділу на аристократів і простий люд, походження не накидало на людину обмежень щодо того, які статки вона могла надбати і за яку сферу діяльності взятися (за очевидним великим винятком рабства). Теоретично будь-хто міг займатися будь-чим і піднятися на будь-які висоти⁸⁹⁹. Отже, місце кожної людини в суспільстві залежало від її власної поведінки, а значущість відображала її особисту економічну продуктивність. З розвитком економіки для кожного стало можливим — мабуть, уперше в історії — отримати оцінку і самому вважати себе «успішним» чи «невдахою» залежно від того, як добре він працював і скільки заробив.

Ми можемо назвати це загроженістю самого капіталізму — або, можливо, навіть загроженістю індивідуалізму. То була нова форма загроженості, не відома аристократичним суспільствам, яких люди знали, хто вони такі, залежно від родини, в якій народилися. Звідси походить іронія, така важлива для праці Токвіля «Демократія в Америці». У суспільстві, де всі мали так багато, кожного гризла жага здобути ще більше. У суспільстві, цілковито відданому ідеї рівності, кожен страждав він «прагнення піднятися»⁹⁰⁰.

Якщо Джефферсон і його мамонт — приклад відчуття вищості та водночас загроженості молодій Америці щодо Європи, то невтомний Бен Франклін — утілення контролю імпульсів по-американськи. Він народився у пуританській родині⁹⁰¹, і в «Альманасі бідного Річарда» у формі практичних порад намагався звабити своїх співвітчизників чеснотами стриманості, самоконтролю, працьовитості, заощадливості заради майбутнього, раціонального витрачання часу і стійкості перед нещастями:

Хто працьовитий, наполегливий та ощадливий, підкорить Фортуну.

Якщо любиш життя, не гайнуй часу, бо з нього життя зіткане.

Без труда нема плода.

Ніхто ніколи не мав слави [sic] без труда.

Воюй зі своїми вадами, дружи з сусідами.
Хто має терпіння, матиме все.
Хочеш прожити більше, їж менше.
Дозвілля — час для корисних справ.
Матір талану — наполегливість.
Час — це гроші⁹⁰².

Отже, Сполучені Штати по суті своїй прийшли у світ як країна Трьох сил: кидаючи виклик Старому Заповіту наративом про обраність свого народу, з пекучою загроженістю, одночасно колективною й індивідуальною, та пуританським спадком контролю імпульсів.

* * *

Однак це лише частина мозаїки. Культури не бувають монолітними. Навіть у межах однієї етнічної чи релігійної групи внутрішній культурний конфлікт не виняток, а правило. Культура такої розмаїтої країни, як Америка неодмінно стає продуктом різних цінностей, їхніх зіткнень, взаємодії і зазіхань на першість. Жодна єдина система цінностей ніколи не була визначальною для американської ідентичності. Яскравий приклад — американське ставлення до Трьох сил.

Із самого початку поруч із притаманними Трьом силам контролем імпульсів і прагненням піднятися завжди існував інший вимір Америки: бунтівна природа. Зрештою, Сполучені Штати утворилися внаслідок бунту, а революційна Америка на всіх щаблях шумувала від антиавторитарної закваски⁹⁰³.

Спостерігачі того часу зазначали, що американська революція «скрізь розхитала підвалини влади»⁹⁰⁴: «діти й підмайстри» стали «неслухняними», «індіанці перестали поважати своїх наглядців, а негри почали нахабно поводитися з господарями». Як зазначає соціальний історик Клод Фішер, місцеві вибори стали «галасливішими», у них брали участь більше «простих людей» і «натовпи частіше нападали на урядовців». Більше дружин вимагали розлучення.

Студенти стали «хуліганями». Молоді пари вважали, що їм вже можна одружуватися без дозволу батьків⁹⁰⁵ — або займатися сексом

без шлюбу. У багатьох містах Нової Англії третина наречених були вагітними⁹⁰⁶.

Церковні богослужіння стали такими розкутими, що Інкріз Матер нажахався би: «Надмірності. [...] Ті волають, ці марнословлять, ті плачуть, інші танцюють, стрибають, сміються і радіють. А ось дві чи три жінки падають горілиць [...] виставляючи свою наготу перед усіма перехожими»⁹⁰⁷. Массачусетський священик засуджував членів своєї конгрегації, які почали «думати і діяти на власний розсуд»⁹⁰⁸. У Нью-Гемпширі така собі місіс Люсі Мек Сміт вирішила читати Біблію по-своєму і переконала священика «охрестити її як християнку власного особистого віросповідання»⁹⁰⁹. Її син Джозеф також створив власне віросповідання — мормонство.

Об'єднання всієї цієї закваски було потрібне, щоб скинути ярмо влади і минулого. Ральф Уолдо Емерсон називав Америку «країною, де все починається»⁹¹⁰. Люди могли залишити позаду своє минуле, як Александер Гамільтон, коли прибув до країни, де не знали, що він незаконнонароджений⁹¹¹. Емерсон писав: «Я нічого не можу зробити ані з минулим, ані з майбутнім. [...] Я живу тут і зараз»⁹¹². Емерсон став речником нового підходу до того, як повинні жити люди: не замикаючись ані в минулому, ані в майбутньому, натомість живучи у теперішньому. Декларація незалежності довершено втілювала ту Америку, що хотіла жити-тут-і-зараз. Описуючи правління Великої Британії як «низку несправедливостей та узурпацій», Декларація відкидала «деспотизм» минулого, наполягаючи на праві людей керуватися лише власною теперішньою волею⁹¹³. «Земля належить живим», — писав Джефферсон, автор Декларації. Він навіть дійшов до тверджень, що в Америці жодне покоління не повинно писати законів для наступного, усі закони мали автоматично втрачати чинність за дев'ятнадцять-двадцять років⁹¹⁴.

Вимога Декларації керуватися теперішнім, у теперішньому і заради теперішнього стала революційним поворотом західної політичної думки, яка раніше завжди наполягала на традиції та божественному праві. Цей поворот аж ніяк не був суто американським. (Аналогічні міркування висловлювали у Франції). Це було до певної міри відкриттям — самовідкриттям сучасності, яка у своїй науці, торгівлі,

мистецтві й психології дедалі сильніше викриватиме марність минулого і недоліки накладених традиціями обмежень⁹¹⁵.

Однак цей бунт мав власну ціну. Нині, коли демократія так добре утвердилася, легко забути, що Америка була безпрецедентним експериментом, від якого багато людей очікували провалу і який справді ледь не провалився⁹¹⁶. Роки після революції стали періодом беззаконня і неефективного управління⁹¹⁷. Спалахували народні бунти, як-от повстання Шейса у Массачусетсі, яке тривало рік. Державні борги не виплачували. Штати не виконували взятих на себе за Статтями Конфедерації взаємних зобов'язань, як-от виплата податків і відмова від накладання мита на товари з інших штатів. Молоді Сполучені Штати небезпечно близько підійшли до анархії⁹¹⁸.

І саме тоді з'явилася Конституція.

* * *

Хоча більшість американців цього не розуміють, однак існує велика напруга між двома засадничими для країни документами — Декларацією незалежності і Конституцією Сполучених Штатів. Якщо Декларація втілила порив Америки, спрямований на відкидання минулого й авторитетів, то в Конституції яскраво проявлялися Три сили. Її осердям став контроль імпульсів.

Декларація незалежності спиралася на просту ідею: уряд здобував свою легітимну владу з одного-єдиного джерела — зі «згоди керованих». Воля народу вважалася верховною владою. Ця така проста і потужна радикальна ідея створила велику проблему. Вона засуджувала тиранію будь-якого типу, але з одним фатальним винятком. Що як більшість сама стане тиранічною? Розпалений простий народ може перетворитися на некерований натовп і захотіти покарати еретиків чи захопити майно заможних⁹¹⁹. Якщо народ став сувереном, то начебто немає обмежень для того, що покоління засновників країни називали «пристрастями».

Творцям Конституції знадобилося понад десятиліття потрясінь та дезінтеграції країни, перш ніж вони знайшли рішення цієї проблеми. Насправді було можливе лише одне рішення, яке б не заперечувало принцип народу-суверена. Якщо волі народу належала верховна влада, то народ мав погодитися на обмеження своїх пристрастей актом

народної волі. Саме так Джеймс Медисон (і безліч американців після нього) зрозумів мету Конституції. Медисон писав у *Federalist*: «Пристрастям загалу» не можна віддавати владу, та «якщо народ — єдине легітимне джерело влади», то він має погодитися «контролювати» і «стримувати» себе⁹²⁰. «Конституції — це пута, якими люди зв'язують себе у притомні миті, щоб не загинути від власних рук у нападі божевілля»⁹²¹.

Інакше кажучи, мета Конституції полягала в тому, щоб структурувати й обмежити бурхливу енергію демократії⁹²² системою стримувань та противаг з контролю імпульсів. Конституція встановила структуру уряду і сукупність принципів, які мали протягом багатьох наступних поколінь стримувати запал та імпульсивність більшості. Водночас Конституція посилювала владу закону (а для країни, зрештою, влада закону — це контроль імпульсів), створивши потужний центральний уряд⁹²³ з широкими законодавчими й виконавчими повноваженнями.

Джефферсон одразу зауважив відхід від принципів керування теперішнім і заради теперішнього, в які сам вірив. Він стверджував, що Конституція — нова форма тиранії, «тиранії одного покоління, яке накидає закон майбутньому»⁹²⁴. Проте саме майбутнім переймалися батьки Конституції.

Конституція не випадково не згадує про «пошук щастя», який Декларація незалежності називала невилучним правом людини. Під щастям можна розуміти майже будь-що, однак для поетичної американської душі воно завжди означало відмежовуватися від контролю імпульсів і жити в теперішньому. «Щастя, — сказав Уолт Уїтмен, — не деінде, а тут, не колись, а цієї миті»⁹²⁵. Культури Трьох сил не зосереджуються на щасті. Конституція проголошувала цілі, як от: викувати «досконаліший союз, встановити правосуддя, забезпечити мир вдома, подбати про громадський захист, сприяти добробуту суспільства й убезпечити благословенні свободи для себе і нащадків»⁹²⁶. Це спрямовані в майбутнє державні орієнтири, що беруть до уваги процвітання, свободу й успіх країни для майбутніх поколінь. Іншими словами, це цілі Трьох сил. Про особисте щастя тут не йдеться.

Ба більше, Конституція підживила — можливо, навіть створила — відчуття вищості Америки як країни. До 1789 року у політичному вимірі американці сприймали себе передусім як мешканців Вірджинії, Нью-Йорка тощо⁹²⁷. Їхня політична та колективна ідентичність зосереджувалася переважно на їхньому штаті, а не на країні. Натомість Конституція починається словами «Ми, народ Сполучених Штатів Америки». *Federalist* закликав американців вважати себе залученими до історичної, можливо, Богом даної місії показати, що великий вільний народ може вижити і процвітати (отже, вони водночас мали і дещо доводити)⁹²⁸. Це відбулося не одразу, та під впливом Конституції громадяни декількох штатів почали сприймати себе як американців, а Сполучені Штати стали для них локусом великого наратива вищості.

Сама Конституція стала центральним елементом цього відчуття вищості. Майже священне поклоніння «батькам-засновникам» розповсюдилося серед американців ХІХ століття⁹²⁹ (і протривало аж донині) — вони невтомно слухали, як головний документ їхньої країни називають «пам'ятником геніальності», «сильною і величною спорудою» і «безпрецедентним досконалим прикладом репрезентативної демократії, на який зараз спрямована увага і надія всього людства»⁹³⁰. Вищість Конституції не була релігійною чи етнічною — йшлося про вищість принципу. Американці побачили, що конституційні Сполучені Штати — країна вільних людей, де не правлять королі, де немає лордів, які зверхньо поглядають на простий люд, де кожен має свободу віросповідання і слова та всіх людей створено рівними.

* * *

Отже, Конституція зміцнила американські Три сили і започаткувала вражаюче зростання країни до континентального, а потім і світового лідера. Проте реальність, звісно, не відповідала ідеалу. Америка — країна Трьох сил — мала характерні патології. Ахіллесовою п'ятою стала вищість.

Попри свої піднесені ідеали, революційна Америка потерпала від усіх моральних слабкостей своєї епохи. Американське відчуття вищості наприкінці ХVІІІ століття і тривалий час потому уособлювало не лише стійкі принципи. Для дуже багатьох людей воно також

наповнилося обурливими переконаннями у вищості однієї раси над усіма іншими, «цивілізації» над «дикунством», чоловіків над жінками і християнства — особливо протестантизму — над усіма іншими релігіями⁹³¹.

Внаслідок цього драйв і прагнення американських Трьох сил призвели також і до деяких найтемніших плям американської історії⁹³²: щонайменше двох століть рабства за расовою ознакою і — навіть після Громадянської війни — ще одного століття сегрегації, насилля і систематичної дискримінації; до масового винищення, підкорення і депортації корінного населення Америки, зокрема до насильницького нищівного перегону кількох племен через половину континенту в 1830-х роках; до Акту про недопущення китайців 1882 року і забуті лінчування мексиканців та американців мексиканського походження уже у ХХ столітті.

* * *

Однак для тих, кому американські Три сили сприяли, вони стали надзвичайно потужним механізмом. Американські Три сили відрізнялися від пуританських. Американська наснаженість жити-тут і-зараз надавала їм більшої матеріалістичності та водночас більшого бунтівного потенціалу. Багато часу минуло, відколи Джефферсон проголосив, що «земля належить живим», і Емерсон сказав «Я живу зараз» — а американці лишаються в авангарді цього сучасного способу мислення. «Історія більшою чи меншою мірою балаканина⁹³³, — сказав у 1916 році Генрі Форд. — Це традиція. Ми не хочемо традицій. Ми хочемо жити зараз».

Це надало американським Трьом силам самотності. Вони звільняли і водночас обмежували. У деяких культурах Трьох сил визначений для окремої особи шлях суворо конвенційний і орієнтований на уникнення ризиків. Американські Три сили інші.

Американці хочуть наново побудувати світ — у кожному поколінні. Тому американці, покоління за поколінням, розширювали кордони, ламали старе і творили нові релігії, нові права і нові способи торгівлі, повсякчас займаючись тим, що в економіці, за Шумпетером, називають креативною деструкцією. Америка сутнісно була країною з культурою Трьох сил, і водночас у цій країні люди постійно піднімалися шаблями

Трьох сил лише, щоб відштовхнути їх, спираючись на драйв і дисципліну, щоб кинути виклик суспільно прийнятному і прокласти нові шляхи.

З огляду на засадничі цінності, країни американські Три сили стали спільним продуктом контролю імпульсів за Конституцією та бунтарського, утвердженого Декларацією права людей жити за власним розумом. Америці більшою мірою, ніж будь-якій іншій країні, вдалося поєднати два на позір протилежні імпульси: Три сили взяли до уваги відтерміновану винагороду і життя в теперішньому — почасти завдяки чарівній силі американської мрії. Просту формулу було вибудовано. Працюй наполегливо впродовж тижня, і зможеш відриватися на вихідних, або проводити час із дітьми, або робити що заманеться. Працюй наполегливо роками — і матимеш будинок, автомобілі й сім'ю своєї мрії.

За допомогою цього ефективного поєднання Америці вдалося стати не лише найпрацьовитішою країною у світі, а й прославитися вмінням розслаблятися і жити-тут-і-зараз. Це країна Кока-Коли, пивних вечірок і Каліфорнії. Американець може жити за принципами Трьох сил п'ять днів на тиждень, та у п'ятницю ввечері він проголошує незалежність. Жодне інше суспільство в історії не видобувало стільки з обох ідей.

А потім, у другій половині ХХ століття, дещо трапилось. Америка виступила проти загроженості й контролю імпульсів. Після витіснення цих двох елементів не лишилося нічого, крім відчуття вищості та бажання жити-тут-і-зараз. Це формула миттєвої винагороди, а не драйву, витривалості й інновацій.

* * *

Нині багато людей стверджують, що американську етику праці знищила соціальна допомога. «Хоча держава, дбаючи про всіх, поліпшила матеріальний стан малозабезпечених американців, — заявляє Heritage Foundation, — та зрештою підважила етику праці»⁹³⁴.

У категоріях Трьох сил у цьому твердженні, по суті, йдеться про те, що соціальна допомога знищила загроженість: бідних американців тепер врятовано від тверезого страху голодної смерті. Вони прекрасно живуть на допомогу збезробіття, сидячи біля телевізорів з великими екранами, замість працювати у McDonald's за мінімальну зарплатню.

І якщо говорити про історичні факти, сучасна Америка як держава соціального захисту справді постала з мети усунути загроженість. «Лишилася ще одна перепона, яку ми маємо здолати, — сказав Франклін Рузвельт у радіовиступі 1938 року. — Великою, загальнонаціональною перепоною є загроженість, людські злидні та страх»⁹³⁵. У своїй відомій промові 1944 року «Другий білль про права» Рузвельт проголосив, що Конституції «виявилось недостатньо, щоб гарантувати нам рівність у пошуках щастя»⁹³⁶, і що потрібно «звільнити Америку від загроженості». Недарма проривну програму із забезпечення добробуту Франкліна Рузвельта назвали соціальним захистом⁹³⁷.

Але соціальна допомога — лише мізерна частка американської боротьби із загроженістю. З боку представників заможних класів звинувачувати малозабезпечені прошарки у занепаді Америки щонайменше недалекоглядно. У деяких районах Балтимора, Детройта і Нью-Йорка шанси закінчити школу⁹³⁸ ледве дотягують до 50%, і водночас ватажки банд мають змогу заробляти до 130.000 доларів на рік, торгуючи наркотиками⁹³⁹ (і загинути десь у двадцять років⁹⁴⁰). З огляду на це, оплакувати втрату етики праці в наших бідних кварталах — означає не помічати майже нічого важливого в загальній картині⁹⁴¹. І так само недалекоглядно радити мешканцям центральної Аппалачії припинити скиглити і влаштуватися у McDonald's⁹⁴², коли внаслідок економічних змін, по суті, зникли всі сектори, які раніше забезпечували цілі міста⁹⁴³.

Американці справді втратили свою загроженість — а отже, і Три сили — наприкінці ХХ століття, та справжньою проблемою став сам успіх. Загроженість зійшла нанівець через процвітання, часом незаслужене, хоча частіше зароблене важкою працею і зумовлене найкращими рисами Америки: а саме тим фактом, що в нас хороші інституції й прекрасна система стимулювання інновацій. Будь-які фанатичні пошуки винних («Це все через соціальну допомогу! В усьому винне зниження податків! Усе почалося з Рейгана! Ні, геть в усьому винен Обама!») випускають з уваги той беззаперечний і найважливіший факт, що впродовж двох останніх десятиліть ХХ століття Америка зазнала одного з найбільших приростів багатства в історії людства⁹⁴⁴. 1980-ті роки стали епохою такого багатства і

надлишку, що ціле десятиліття втілювалося у романі Тома Вулфа «Багаття марнославства» і фільмі Олівера Стоуна «Уолл-стрит»⁹⁴⁵. А 1990-ті роки автоматично стали часом ще вищих статків навіть порівняно із попереднім десятиліттям⁹⁴⁶.

Завдяки буму доткомів і розвиткові венчурного капіталізму люди ледь за двадцять, щойно закінчивши університет, могли одного дня прокинутися мультимільйонерами⁹⁴⁷. Між 1995 і 2000 роками фондовий ринок виріс утричі⁹⁴⁸, а у 2000 році у Кремнієвій долині з'являлося щодня⁹⁴⁹ до 64 нових мільйонерів. Корпоративні виплати стрімко зростали⁹⁵⁰, але майже ніхто не скаржився, бо працевлаштування було стабільним і прибутки акціонерів також стрімко зростали⁹⁵¹. Люди без жодних особливих навичок чи обізнаності раптом вважали себе біржовими геніями, бо всі їхні покупки перетворювалися на золото. У всій країні зростали родинні статки: у 2007 році вони сягнули рекордного показника 120000 доларів⁹⁵². Лише за кілька років ціна на будинок, за яку його було придбано, зростала вдвічі. Водночас складалося враження, ніби глобалізація обіцяє американцям ще більше грошей, адже вона майже ототожнювалася з поширенням Starbucks, Disney, Coca-Cola, Nike та Gap⁹⁵³.

На додачу до всього цього, здавалося, ніби всі поклоняються Америці. З падінням комуністичних режимів уряди в усьому світі раптом почали благодіяти американських «радників» (дехто з яких на той час ще й факультету права Джорджтаунського університету не закінчив⁹⁵⁴) допомогти їм запровадити конституції та закони про іноземні інвестиції за американським зразком. Френсис Фукуяма написав книжку «Кінець історії», в якій стверджував, що західна ліберальна демократія — найповніше втілена в Америці — репрезентує «кінцевий етап ідеологічної еволюції людства» і «остаточну форму людського правління»⁹⁵⁵. Сорок країн, зокрема Мозамбік і Свазіленд, започаткували біржі за американським зразком⁹⁵⁶. Здавалося, ніби цілий світ прагне американізуватися. На землі лишилася одна супердержава — «наддержава» з економічним, військовим і культурним домінуванням, господарка світу, який раптом став однополярним⁹⁵⁷.

Усе це підживлювало американське відчуття вищості і натомість зменшувало їхнє відчуття загроженості. Уперше в історії Сполучені Штати не мали серйозних суперників чи ворогів. Америка вже не мусила нічого доводити світові — навпаки, цілий світ з усієї сили пнувся, щоб її наздогнати.

Утім, інші сили — особистісніші й психологічно обумовлені — також розхитували загроженість Америки.

* * *

«Я не знаю жодного психологічного розладу — від тривожності й депресії до низької успішності в школі та на роботі [...], а також подружнього насилля і розбещення малолітніх, який не брав би початок із проблеми низької самооцінки», — писав психотерапевт Натаніел Бранден, учень Айн Ренд і батько американського руху за підвищення самооцінки. Щодо неймовірної заяви Брандена дивовижно те, що багатьом американським читачам вона не здається ані нечуваною, ані навіть дискусійною — ось такого приголомшливого тріумфу домоглася філософія самооцінки у США⁹⁵⁸.

Книжка Брандена 1969 року «Психологія самооцінки» стала бестселером⁹⁵⁹. До 1980-х року освітяни підхопили його ідеї та додатково їх поглибили. Низька самооцінка відповідала не лише за всі психологічні проблеми — «майже будь-яку соціальну проблему можна звести до того, що люди недостатньо люблять себе», — стверджували реформатори⁹⁶⁰. «Багато руйнівних для суспільства проблем, якщо не всі вони, закорінені у низькій самооцінці численних людей, які складають суспільство»⁹⁶¹.

Школи у всій країні взяли собі за обов'язок прищеплювати своїм підопічним високу самооцінку. Ту саму мету поставили батьки. Психолог Керол Дук пише: «у 1990-х роках батьки і вчителі вирішили, що немає в світі нічого важливішого за самооцінку і що маючи самооцінку, дитина легко здобуде все що завгодно»⁹⁶².

Психологи і раніше говорили про самооцінку. Уільям Джеймс дуже тонко описав її у 1890 році. Однак для Джеймса головною умовою самооцінки лишалося досягнення⁹⁶³. Натомість новий рух перевернув каузальність: проголосили, що для досягнень потрібна самооцінка. Це

означає, що самооцінка передує досягненням. Дітям мали прищепити самооцінку, перш ніж вони чогось досягнуть.

Інакше кажучи, рух за підвищення самооцінки розірвав її зв'язок із поведінкою, що заслуговує визнання⁹⁶⁴. Якщо самооцінка лікує від низької успішності й поганих вчинків, потрібно навчити людей добре ставитися до себе⁹⁶⁵, любити себе і приймати себе, хоч би що вони зробили чи не зробили.

Після підвищення самооцінки американці стали набагато задоволенішими собою⁹⁶⁶, але їхні психологічні, навчальні та соціальні проблеми нікуди не зникли. Насправді обіцянки цього руху з усією очевидністю виявилися неправдивими^[49]. Однак він багато зробив, щоби зруйнувати Три сили серед усіх своїх прибічників, а також їхніх дітей.

Рух за підвищення самооцінки пропагує цілковиту протилежність загроженості Трьох сил. Ніхто не повинен відчувати свою недосконалість чи потребу «самостверджуватися» за допомогою досягнень. Перше правило успішного життя — це приймати себе.

Саме таку ідею пропонували численні книжки із саморозвитку, шалено популярні «семінари» із самовдосконалення, а також безліч психотерапевтичних методів («Основне завдання психотерапії — сприяти підвищенню самооцінки», — писав Бранден у 1969 році⁹⁷⁴). І головне: жодним чином не можна було створювати в дітей враження, ніби вони зазнали в чомусь невдачі або навіть не здобули першість. Тож з'явилися загальновідомі винагороди для всіх учасників, батьки почали просити вчителів не використовувати червоних ручок, бо «дітям сумно, коли вони бачать на сторінці забагато червоного», і поширилися універсальні фрази «Чудова робота!» і «Дивовижно!»⁹⁷⁵.

Водночас рух за підвищення самооцінки руйнує контроль імпульсів⁹⁷⁶. Дослідники виявили, що «люди з надзвичайно позитивним баченням себе» більше схильні давати волю імпульсам, які інші стримують. Свої бажання вони задовільнятимуть навіть «коштом інших»⁹⁷⁷. (Нещодавнє несподіване відкриття — люди з високою самооцінкою більше схильні до насильства і расизму⁹⁷⁸.) Виховані в зосереджених на самооцінці школах і родинх діти не вміють долати труднощі або стійко приймати невдачі⁹⁷⁹. Від розчарувань

і несхвалення їх захищають віддані змучені батьки, які стежать за кожним їхнім рухом, аби лише їхні діти почувалися «особливими»⁹⁸⁰. Їм прищеплюють віру, що вони мають право отримувати і робити будь-що, щойно забажають — і вони дратуються, якщо це неможливо.

Розхитування контролю імпульсів в Америці простягається далеко за межі виховання дітей. Воно позначилося на всіх суспільних сферах. Можливо, у цьому зіграли свою роль 1960-ті роки — десятиліття цілковитого відкидання обмежень і життя-тут-і-зараз⁹⁸¹. Однак більш значущим знов-таки виявилось підвищення рівня заможності. Забезпечені люди не відчували тиску, не мали життєво важливої причини вправлятися у дисципліні й стриманості. Важко жити так, ніби надворі Велика депресія, коли ви зростаєте в родині з помешканням за містом і двома джипами. Коли зникнення контролю імпульсів поєднується зі зниженням загроженості й надлишком легких грошей, постає суспільство, для якого дедалі важливішою стає миттєва винагорода.

* * *

Ми аж ніяк не першими привертаємо увагу до того, що миттєва винагорода — руйнівна сила, яка розхитує сучасну Америку⁹⁸², однак факти вражають.

Державний борг США, який у 1980 році становив приблизно 30% ВВП (приблизно та сама цифра, що й у 1790 році), нині сягнув захмарної позначки 17 мільярдів доларів, тобто понад 100% ВВП⁹⁸³. Американська інфраструктура — фізичне втілення здатності країни інвестувати у власне майбутнє — колись викликала заздрість у всьому світу. Нині Американське товариство інженерів-будівельників оцінює її на D+, і зокрема твердий бал D виставлено окремо за якість питної води, токсичні відходи і транспорт⁹⁸⁴. А найдивніше — принаймні, це викликало б подив, якби не пояснювалося втратою Трьох сил — полягає в тому, що інвестиції Америки в інфраструктуру впали (у відсотках до ВВП) ще за часів неймовірного процвітання 1980-х і 1990-х років⁹⁸⁵.

У 1960-х роках загроженість, зумовлена суперництвом із Радянським Союзом, спонукала США зберігати позиції світового

лідера у фундаментальних науках і нових технологіях. Відтоді витрати Америки на дослідження і розробку нових технологій зменшилися на понад 50%⁹⁸⁶ (знов-таки, у відсотковому відношенні до ВВП). У 2009 році американці витратили на картопляні чіпси більше⁹⁸⁷, ніж їхній уряд — на розробку і дослідження нових енергетичних технологій.

Попри стрімке зростання державного боргу країни, рівень особистих заощаджень американців⁹⁸⁸ знизився з 12,5% на початку 1980-х років до 2,5% у 2009 році (порівняно з даними про 38% у Китаї). Зниження відбувалося стабільно і не може вважатися лише наслідком фінансового краху 2008 року. З 1970-х років у Сполучених Штатах кількість людей із зайвою вагою зросла більш ніж удвічі. Нині третина дорослих американців мають зайву вагу⁹⁸⁹. Азартні ігри, легальні й нелегальні, також стрімко розвивалися⁹⁹⁰: між 1962 і 2000 роками ця ніша зросла на 6000%. Вживання наркотиків, яке у 1960-х роках ще вважали маргінальним, зараз мало не мейнстрим. За нещодавніми дослідженнями Колумбійського університету, майже кожен п'ятий сучасний школяр⁹⁹¹ вживає алкоголь, наркотики або тютюн упродовж шкільного дня, і приблизно половина школярів вживають речовини, що спричиняють звикання⁹⁹².

Усі ці проблеми — приклади задоволення теперішніх потреб коштом майбутнього. Ця тенденція в жодному разі не обмежується бідними верствами населення. Понад половина учнів американських приватних шкіл⁹⁹³ стверджує, що вживання наркотиків там «квітне буйним цвітом». У Каліфорнії дослідження констатувало⁹⁹⁴ вживання наркотиків і алкоголю серед «молоді із достатком вище середнього»: в підлітків із родин із річним доходом домогосподарства понад 120000 доларів⁹⁹⁵ «вищий рівень наркотичної залежності, ніж у будь-якої іншої соціоекономічної групи сучасної американської молоді». Попри поширені твердження, в Америці всі групи, незалежно від доходів, загалом однаковою мірою потерпають від проблеми зайвої ваги⁹⁹⁶.

Ба більше, турбота про самооцінку дітей набагато поширеніша серед заможніших американців. Як сказав директор приватної школи у Кремнієвій долині для підготовки до вступу в університет, «неповага до дисципліни — справжня пошесть серед заможних батьків»⁹⁹⁷. Фахівці з психології розвитку спостерігають вибух нарцисизму серед

американських дітей, особливо заможних⁹⁹⁸. Так звані міленіали зі своїм відчуттям обраності, сподіваннями «завтра стати генеральними директорами» і своєю вірою, що «не ми мусимо припасовувати своє життя до робочого місця, а робоче місце має підлаштовуватися під нас»⁹⁹⁹ переважно походять не з малозабезпечених прошарків чи етнічних меншин. Це діти заможних білих бебі-бумерів¹⁰⁰⁰.

Коли ці діти виростають і починають працювати, роботодавці не в захваті від їхнього світогляду. «Міленіали не завжди хочуть працювати, — сказав консультант Ерік Честер в інтерв'ю Forbes.com, — а якщо й хочуть, то їхні умови не завжди узгоджуються з вимогами роботодавців. Надто часто трапляється, що молода працівниця запізнюється на десять хвилин і приходиться у капцях, піжамних штанах і футболці зі слоганом “Моя внутрішня дитина — байстрюк”. Вона метушиться, вдаючи, ніби працює, доки все навколо не втихомириться достатньою мірою, аби вона могла написати повідомлення друзям чи зайти у Facebook зі свого смартфона»¹⁰⁰¹.

А найгірше те, що попит на миттєву винагороду дістався наших політичних і економічних інституцій.

* * *

Усі демократії ризикують, що політики надаватимуть перевагу короткотерміновим здобуткам, а не національним інтересам у тривалій перспективі. Якщо політики прагнуть переобиратися, вони мають задовольняти своїх виборців тут і зараз, а про майбутнє нехай дбає хтось інший. З такого погляду питання не в тому, як державний борг зріс до такої неймовірної суми, а чому це сталося лише тепер. Частина відповіді — у культурному середовищі і в тому, чи заохочує культура норми стриманості, відповідальності, дисципліни й інвестування. В американській культурі 1980-х і 1990-х років ці норми не заохочували. Не варто недооцінювати небезпеки такого повороту. Для політиків навіть війна може правити за форму миттєвої винагороди. Скорботну розплату часто доводиться віддавати ще довго після того, як ініціатори пішли з посади.

Хибне відчуття безпеки, відсутність контролю імпульсів і миттєва винагорода — у цих силах підсумовано глибинні причини фінансового краху 2008 року. Замість жити в межах свого бюджету, американці

середнього класу, зваблені низькими початковими відсотками і легкими умовами отримання кредитів¹⁰⁰², купували будинки за 500.000 доларів за гроші, яких не мали, з кредитів, яких не могли виплатити¹⁰⁰³. Замість традиційних поміркованих процедур кредитування банки видавали позики мало не кожному, збираючи швидкі виплати і передаючи ризик іншим¹⁰⁰⁴. Замість виконувати стримувальну функцію, установи з оцінки кредитоспроможності отримували солідні прибутки, надаючи ризикованим цінним паперам з іпотековим покриттям найвищий рівень надійності AAA¹⁰⁰⁵. Замість довготермінових надійних інвестицій для клієнтів, Lehman Brothers, Bear Stearns та інші інвестиційні банки загрибали мільярди, об'єднуючи ці субстандартні облигації у надзвичайно складні інструменти, щоб приховати справжній рівень ризику, і не брали на себе жодних довготермінових затрат. Один фінансист потім описав ці деривативи: «Вони могли вибухнути наступного дня, а вас це анітрохи не зачепило би»¹⁰⁰⁶.

Тож крах 2008 року був скороченням Трьох сил. Усередині була бульбашка — бульбашка нерухомості — і, як зазначили економісти Роберт Шиллер і Нуріел Рубіні, — кожен такий «бум і крах» живиться пошестю «надмірно оптимістичної» впевненості, що бум «триватиме вічно», а ризики катастрофи ніколи не стануть реальністю¹⁰⁰⁷. Інакше кажучи, людей мотивувало відчуття не загроженості, а безпеки. І замість опиратися спокусі заради здобутків у тривалій перспективі, люди відкидали усі обмеження в гонитві за швидкими грошима. Тих, хто — як-от Шиллер та Рубіні — радили контролювати імпульси впродовж років перед кризою, сприймали як Кассандру¹⁰⁰⁸.

Багато хто дивується, чому американці так безтямно наразилися на бульбашку кредитування і заощаджень наприкінці 1980-х року, доткомівську бульбашку в 1990-х роках, а потім, після двох попередніх, — найбільшу з них у 2000-х роках. Причина в тому, що Америка втратила свої Три сили, і ця втрата спричинила хворобу всієї системи. На всіх рівнях економіки, від позичальників до банкірів і мільярдерів із хедж-фондів, ніде люди не відчували достатньої загроженості та навіть близько не проявляли достатнього самоконтролю. Так Америка провалила марשמеллоу-тестування — і розплатилася за це.

* * *

Що це нам дає?

Сорок років тому Деніел Белл стверджував, що з метою максимізувати витрати споживачів розвинений капіталізм навмисно і безжально перетворює американців на гедоністів, які не бажають далі виконувати роботу, потрібну для виживання капіталізму¹⁰⁰⁹. Минуло тридцять років — і Самуел Гантінгтон почав стверджувати, що «нова хвиля іммігрантів» розмиває ядро культури БАСПів і підважує традиційні американські чесноти¹⁰¹⁰. Обидва намагалися пояснити, чому Америка втрачає свою здатність до відтермінованої винагороди — і обидва помилялися.

Проблема Америки не в капіталізмі. Белл не взяв до уваги тривалу здатність Америки породжувати одночасно працьовитих заробітчачан і марнотратних споживачів, як заповідає американська мрія. Проблема Америки також не в іммігрантах. Не вони роз'їдають американські Три сили — навпаки, іммігранти привозять Три сили до Америки. Правда в тому, що немає зовнішніх сил чи груп, які можна було би звинуватити у стрімкому поширенні миттєвої винагороди всередині американського суспільства. Це внутрішня хиба. Суспільство, кероване обіцянкою відтермінованої винагороди, стає таким унаслідок рідкісного поєднання трьох культурних рис: відчуття вищості, загроженості та контролю імпульсів. Упродовж останніх десятиліть ХХ століття Америка втратила два із цих елементів, а отже, свої Три сили. Унаслідок цього утворилося суспільство миттєвої винагороди.

Інакше кажучи, щоб вилікуватися від хвороби миттєвої винагороди, Америці довелося б відновити свої Три сили, однак це потребувало б конфлікту між ними і деякими з найцінніших — або принаймні найчастіше згадуваних — американських заповідей: усі люди і групи рівні; просто будь собою, а не таким, якими тебе хоче бачити хтось інший; живи-тут-і-зараз. Щодня в Америці мільйони голосів повторюють ці мантри. Перша в гострій суперечності із відчуттям вищості Трьох сил, друга — із загроженістю, а третя — з контролем імпульсів.

Усі три заповіді містять глибоко приховане зернятко правди. Повністю відмовитися від них означало б відкинути американські

ідеали рівності, індивідуалізму й пошуків щастя. Тож вихід — повернутися до Трьох сил, які не суперечать цим ідеалам. Якщо Америка прагнучиме оживити Три сили, вони мають бути вартими того. Для цього ми на завершення опишемо кожен елемент Трьох сил по черзі.

Передусім відчуття вищості. Це єдиний елемент Трьох сил, який Америка не втратила. Америка все ще вірить у свою винятковість. Американці й далі за звичкою публічно називають свою країну «найвеличнішою у світі» — від європейців (чи будь-кого іншого) ми майже ніколи не чуємо таких слів. Тоні Блер одного разу назвав Сполучене Королівство «найвеличнішою країною у світі», й англійська преса дошкульно висміяла його¹⁰¹¹. Натомість коли Барак Обама сказав, що вірить у винятковість Америки, «так само, як, гадаю, англійці вірять у винятковість Великої Британії, а греки — у винятковість Греції»¹⁰¹², його піддали критиці за недостатньо палке й автентичне висловлення винятковості.

Для держави відчуття вищості може бути величезним джерелом упевненості, єднання і готовності до жертв. Водночас це одні з найнебезпечніших сил у людській історії. Нацистська Німеччина мала велетенське відчуття вищості, так само як й імперіалістична Японія.

Єдина виправдана підстава для відчуття вищості — відповідність американським конституційним ідеалам рівності та відкритості. Сучасна Америка лишається найвідкритішою до талантів і мрій країною у світі. Це вищість, якої варто прагнути, — тобто вищість, яка залучає, а не ізолює, й яка обмежує імперіалізм, а не плекає його.

Цей різновид відчуття вищості недоступний етнічним або релігійним групам, які не можуть рівною мірою відкритися всім народам, усім бекграундам і релігіям. Це означало би втрату власної ідентичності. Проте, на щастя, Америка не етнічна чи релігійна група. Це величезна і розмаїта держава. З цієї позиції США мають перевагу перед групами Трьох сил. Америка може і повинна відстоювати принципи рівності та залученості, недоступні етнічним і релігійним меншинам. Саме ця рівність і залученість і далі принадажуватимуть до берегів Америки групи Трьох сил із їхньою несамовитою економічною потугою.

Наступна — загроженість. На рівні держави загроженість у багатьох аспектах деструктивна. Насамперед вона також може

робити країни агресивними: переконаність, що «державна безпека» під загрозою легко стає виправданням для жорстокого наступу на громадські свободи чи необґрунтоване розв'язання війни. Ба більше, хоч би що спричинило загроженість країни — напади, від яких вона потерпала, економічні загрози — ці чинники стягнуть потім власну, іноді жахливу ціну. Втім, за Трьома силами (на противагу підвищенню самооцінки), проблеми і критичний погляд на себе можуть приносити користь.

Упродовж своєї історії Америка здебільшого була вискочкою і невдахою. Лише наприкінці Холодної війни вона постала як беззаперечний світовий лідер. Одна з причин стрімкого розвитку Китаю — його загроженість. (За словами дослідників Китаю Орвілла Шелла та Джона Делурі, глибоке «приниження» і відчуття, що Захід вирвався вперед і «втирає ноги», стали «болючими батогами, які змушували китайців приносити жертви», щоб їхня країна відновила колишню могутність)¹⁰¹³. У Китаї стільки Трьох сил, що хоч греблю гати: роздуте відчуття вищості, конфуціанська традиція контролю імпульсів і понад усе — рішуче прагнення знову утвердитися у світі. У 1980-х та 1990-х роках американцям бракувало загроженості.

Отже, жахіття 11 вересня 2001 року, війни без перемог після нього, підйом Китаю і навіть фінансова криза — усе це парадоксальним чином мало один корисний наслідок: повернення загроженості Трьох сил. Однак потрібна американцям загроженість це не страх чи войовничість. Загроженість Трьох сил — це спрага самоствердження, поєднання вищості з відчуттям, що ми — принаймні поки що — недосконалі. В історії Сполучені Штати сягали найвищих вершин, коли американці відчували поклик утвердити характер, етику і волю до перемог своєї країни у скорботних випробуваннях. Так американці вчинили після Перл-Харбору, коли США не лише зазнали нападу на власній території, а й саме оговтувалися від найтяжчої економічної кризи в своїй історії. На краще чи на гірше, нині Америка знову має таку можливість.

І нарешті, контроль імпульсів. У перспективі контроль імпульсів може бути найактуальнішим елементом Трьох сил, адже він відкриває шлях Трьох сил перед кожним, без огляду на походження. Три сили не лише «для своїх». Це не ексклюзивна власність груп, наділених Трьома силами. Навпаки — шлях відкритий для кожного. Щоб

долучитися — а це дуже нелегко — потрібна витривалість: перетворення здатності важко працювати і долати труднощі на джерело особистої вищості.

За цього типу вищості не йдеться про гру з нульовою сумою. Він не ексклюзивний для однієї етнічної чи релігійної групи. Він узагалі не пов'язаний із груповою приналежністю. Це гордість, яку людина відчуває за власну силу волі та власні досягнення. Такої вищості, так само як відчуття вищості країни, пов'язаного з рівністю, варто прагнути.

Суддя Верховного суду США Соня Сотомаєр, яка народилася у південному Бронксі в родині бідних пуерториканців, зростала не в групі Трьох сил й аж ніяк не у дисциплінованих батьків з великими сподіваннями. Батько був алкоголіком, а «мама вирішувала для себе цю проблему, менше буваючи вдома», — згадує Сотомаєр у своїй надзвичайній автобіографії «Мій любий світ»¹⁰¹⁴. Однак Сотомаєр, яка приблизно з восьмирічного віку робила собі болючі ін'єкції інсуліну проти діабету першого типу¹⁰¹⁵, пише, що попри «нестабільне дитинство» вона мала «дар упертої витривалості» і віру в те, що може подолати будь-які перешкоди, які підготувало для неї життя¹⁰¹⁶. Вона не завжди добре навчалася у школі, але у п'ятому класі «зробила дещо незвичне для дитини. [...] Я вирішила підійти до найрозумнішої дівчинки у класі і запитати, як навчатися добре»¹⁰¹⁷. Учителі незабаром пересадили її до ряду, «відведеного для найкращих учнів», а за кілька років вона подала документи у Принстон, — попри пораду консультанта з профорієнтації, який рекомендував «католицькі університети».

Мета цього прикладу не в тому, щоб сказати: «Дивіться, в Америці легко вирватися зі злиднів — Сотомаєр змогла». Історія Сотомаєр навпаки показує, якою неймовірною мусить бути людина, щоб подолати перешкоди й інституції, спрямовані проти неї.

Відмінність між особистостями із Трьома силами, як-от Сотомаєр, і групами Трьох сил у тому, що члени групи заохочують і спонукають одне одного більше працювати, а особистості іноді можуть покладатися лише на власні ресурси. (Як у випадку Сотомаєр, участь бодай одного родича чи наставника може здійснити величезний вплив)¹⁰¹⁸. Часом особистостей із Трьома силами навіть можуть зневажати члени їхньої групи.

Багато хто привертав увагу до «опозиційної» течії у сучасній міській культурі темношкірих, які зневажають старанне навчання і «гарні оцінки» як «білу поведінку»¹⁰¹⁹. (Однак із тезою цієї книжки узгоджується важливе дослідження економіста з Гарварду Роланда Фраєра, який виявив, що цього явища немає в школах, де навчаються лише темношкірі)¹⁰²⁰. Проте рідко звертають увагу на дивну подвійну зневагу, яку почали плекати американські заможні високоосвічені класи щодо дисципліни і старанності в навчанні.

Наприклад, у відповідь на величезний масив даних про стрімке зниження успішності американців у математиці і точних науках, шалено популярною стала така думка: «Та не переймається, Америці допоможе пониження планки, а не підвищення». У нещодавній дуже популярній статті про інноваційні секрети автор закликав американських батьків дозволити дітям «робити менше», лазити в інтернеті, «дрейфуючи від одного захоплення до іншого, з одного сайту на інший», і просто «йти за своїми вподобаннями». «Не забувайте, що Білл Гейтс і Марк Цукерберг покинули університет, щоб іти за своїми мріями»¹⁰²¹, — повчально додає автор.

Це диснеївська версія миттєвої винагороди у творчості та навчанні (як у «Покахонтес», коли героїня «зазирнула у своє серце» — і одразу ж заговорила англійською). Американські діти вже зараз витрачають по сім-вісім годин щодня на гаджети для розваг¹⁰²² і проводять перед телевізором на 70% часу більше, ніж у школі¹⁰²³. Основна ідея філософії «роби менше і просто йди за своїми вподобаннями» полягає в переконанні, що важко здобути успіх, якщо не любиш те, що робиш. Однак прихильники такого підходу зручно «забувають», що справжні досягнення і творчість — у мистецтві, професійній діяльності чи підприємстві — потребують драйву і наполегливості не менше, ніж натхнення. Коли у лікаря і письменника Халеда Госсейні запитали, що допомагає вивчитися на лікаря, він відповів: «Дисципліна. Терпіння. Наполегливість. Готовність відмовитися від сну... Здатність витримувати зневіру. Приймати виснаження як життєву обставину». Коли ж його запитали, що потрібно, щоб стати письменником, він відповів: «Те саме»¹⁰²⁴.

Знайомі описують Гейтса і Цукерберга — не кажучи вже про Стіва Джобса — як найпрацьовитіших і найзавзятіших людей, яких вони знали. Звісно, креативність також потребує свободи підважувати авторитети і кидати їм виклик (саме тому Китай поки що відстає від нас у винахідливості), простору для подиву і вільних асоціацій. Однак факт залишається фактом: ви не можете винайти Google, Facebook чи iPod¹⁰²⁵, якщо не опанували основи, не хочете працювати годинами і не можете підняти себе з підлоги, коли життя нокаутує вас перші десять разів.

Наступна теорія струн цілком може осягнути когось, хто просто гулятиме пляжем, однак можете не сумніватися, що ця людина знатиме квантову фізику і роками сушитиме голову над рівняннями, які викине геть. (Пікассо і Мондріан оволоділи традиційною технікою, перш ніж винайти живопис, якого доти ніхто не бачив). Справжній шлях до революційних інновацій та підприємництва — драбина Трьох сил. Джефф Безос запустив Amazon 1995 року, коли був «повним банкрутом», і примусив себе — а також своїх венчурних інвесторів — вкладати кожен пенні прибутків назад у бізнес упродовж щонайменше п'яти років. Він дотримав слова, а решту знають усі. Отак народження покупок водин клік відбулося внаслідок бездоганного акту контролю імпульсів¹⁰²⁶.

Тут аж ніяк не йдеться про те, що Три сили зроблять вас щасливими. Справді, якщо успішні люди схильні відчувати свою вищість і водночас невідповідність, то успіх до певної міри передбачає таку собі компромісну угоду зі щастям. Відчуття власної недосконалості болісне. Однак життя без важко здобутих досягнень і тріумфального подолання труднощів може не приносити задоволення. Коли ми надзвичайно добре робимо хоч будь-що винятково складне — виникає глибоке задоволення і навіть захват. Змушуючи себе піднятися на новий рівень чи подолати нову перепону, ми відчуваємо радість і гордість.

Спроби поговорити про те, як люди знаходять сенс життя, майже неодмінно завершуються банальностями, однак все одно складається враження, що справжні досягнення приходять з тривалої роботи. Життя, присвячене лише теперішньому, щоб почуватися добре тут і зараз, навряд чи можна назвати самореалізацією. Теперішнє саме собою надто мізерне і порожнє¹⁰²⁷. Усім нам потрібне майбутнє, щось вище і більше за нашу теперішню винагороду, щось, до чого ми прагнемо і в що свідомо робимо свій внесок. Австрійський психолог Віктор Франкл (який пережив Голокост) писав, що щастя «не можна піймати; воно має прийти [...] як незапланований побічний ефект особистої відданості чомусь більшому за нас самих»¹⁰²⁸. Три сили не обіцяють змістовного життя, та уможливають його, даючи людям змогу вловити пульс часу — жити не лише в теперішньому, а також і в майбутньому, присвячувати себе змінам світу в чомусь великому чи малому, а потім робити все можливе, щоб втілити ці зміни.

Зрештою, Три сили — це спосіб зміцнитися, який можна використати для егоїстичного самозбагачення або для блага інших. Людям, які володіють Трьома силами, нічого не гарантовано, і вони ризикують зазнати справжніх патологій. Однак саме такі люди здатні перетворювати власні і чужі життя.

* * *

Поза сумнівом, заклик до Америки відновити її Три сили парадоксальний, адже якщо Три сили Америки спираються на толерантність, можливості та рівність, то успіх Трьох сил країни загалом завжди перебуватиме в опозиції до успіху Трьох сил окремих груп. Тією чи іншою мірою відчуття вищості кожної групи Трьох сил майже за визначенням не толерантне або навіть упереджене. Тож Три сили Америки перебуватимуть у конфлікті із відчуттям вищості своїх груп і намагатимуться його підтяти. Іронія полягає в тому, що цей конфлікт до певної міри забезпечить аутсайдерський культурний статус американських груп Трьох сил — принаймні для першого або другого покоління — а це, своєю чергою, сприятиме їхнім Трьом силам (поглиблюючи їхню загроженість) і стимулюватиме їхній успіх.

Однак у довготривалій перспективі Три сили Америки надто потужні для шовінізму цих груп. Їх просто поглинуть. Справжня перспектива Америки з Трьома силами — це день, коли в країні зникнуть усі успішні групи і залишаться успішні індивіди.

Подяки

На цю книжку нас надихнули наші батьки, Леон і Дайана Чуа і Сай та Флоренс Рубенфелди.

Ми дуже вдячні друзям, родичам і колегам. Це Брюс Акерман, С'юзан Роуз-Акерман, Тоні Кронмен, Ненсі Грінберг, Генрі Гансманн, Марина Сантіллі, Деніел Марковіц, Сара Білстон, Іен Айрс, Дженніфер Браун, Джон Морлі, Ерін Морлі, Дейвид Греуол, Джордан Смоллер, Алексис Конта, Сильвія Остерер, Мішель Чуа і Катрін Чуа — усі вони дуже допомогли своїми блискучими зауваженнями, читаючи ранні версії цієї книжки. Також нам неймовірно допомогли розмови з Адамом Коеном, Елізабет Александер, Сюзан Бірке-Фідлер, Джеймсом Банді, Енн Дейлі, Стівом Екером, Полом Фідлером та Енн Тоффлмайр. Окрема подяка Набігі Сайд, Томові та Кеї Данненбаумам, родинам Роулс і Суетт за їхні докладні коментарі до окремих розділів цієї книжки.

Деякі засадничі ідеї цієї книжки вперше з'явилися у 2008 році під час семінару з права, який називався «Закон і процвітання». Ми вдячні яскравим студентам, які ділилися своїми ідеями на початкових етапах підготовки цієї книжки. Це Лігія Абре, Яу Анім, Моніка Белл, Бريدж Колбі, Жаклін Есай, Ронан Ферроу, Джон Файнер, Джим Лігтенберг, Патрісія Мун, Нік Пайаті, Амелія Роулс, Бен Тайблсон, Ліна Тетелбаум, Наталія Волосин, Шеньї У та Дейвид Чжоу. Також ми безмежно вдячні Джеффри Лі за непохитність, що врятувала нас від невимовного сорому.

Ми не змоглиб написати цієї книжки без чудової групи помічників-дослідників. Ми хотіли б окремо висловити свою вдячність Геллі Епстін, Ребецці Джейкобс, Крістін Цан, Джордані Конфіно, Стефані Лі, Іді Араї Брумскін, Річу Тао та Мен Цзя Ян — кожен з них присвятив цій книжці десятки, інколи сотні годин, так само як Сем Аделсберг, Адемола Адевале-Садік, Кейсі Арнолд, Тянь Хуан, Джастін Ло, Берт Ма, Рена О'Лірі, Відья Сатчит, Венлін Су, Айві Саттон, Джей-Ді Ванс, Дамаріс Уолкер, Райан Ватцел та Ейлін Зелек. Крім того, із окремими розділами нам дуже допомогли такі студенти: Джасміт Агуджа, Барретт Андерсон, Аріела Ангалт, Йозеф Ансорге, Нана Акуа

Антуї-Ансорге, Амар Бакші, Рейчел Баєфскі, Уолкер Брумскін, Крістін Баззерд, Кетрін Черрі, Уша Чілукурі, Селіа Чой, Біккі Дейвид, Рейчел Демпсі, Еллі Едлебі, Адіті Елесуоропу, Артур Евенчик, Адель Фор, Джеймс Флінн, Юсеф Гарб'єй, Дана Стерн Гіббер, Ноа Грінфілд, Наталі Гаускнехт, Стефані Гейс, Деніел Герц-Ройфе, Мая Годіс, Джейн Цзян, Лора Джонс, Тессіті Джонсон, Натан Гейк, Діана Кейн, Джессі Каплан, Гаррісон Корн, Філіп Котлаба, Даг Ліб, Мін-Ї Лінь, Дермот Линч, Сара Маген, Нік МакЛін, Дженніфер МакТірнан, Яннік Морган, Люк Норріс, Айлін Ноулан, Джонатан Росс-Гаррінгтон, Емілі Шофілд, Ріма Ша, Сопен Ша, Локлун Шелфер, Джеймс Ши, Джон Сігел, Меттью Сайп, Алекс Таубс, Кейтлін Таллі, Чес Тайлер, Анна Віннік, Джастін Зарембі та Бен Цвайфах.

Майкл ван дер Хейден і особливо Сара Краус із Бібліотеки права Єльського університету зачаровували нас своєю енергійністю та винахідливістю. Ми в захваті від них і дуже вдячні. Також ми б хотіли подякувати Патрісії Шпігельгалтер, Карен Уільямс і Розанні Гонзієвські за їхню допомогу і підтримку.

Ми висловлюємо свою любов і вдячність Софії та Луїзі Чуа-Рубенфелд за їхнє терпіння, ідеї і часом дошкульні редакторські зауваження.

І нарешті, ми хочемо сказати, що безмежно вдячні неймовірним літературним агентам Тіні Беннетт і Сюзанні Глюк, Бену Платту, Сарі Хатсон і всій команді Penguin, а найбільше — нашій неймовірній редакторці Енн Годофф, яка краще ніж будь-хто інший розуміла, що ми хотіли сказати цією книжкою.

Примітки

Розділ перший. Три сили

1 Je. Benedict, *The Mormon Way of Doing Business: How Nine Western Boys Reached the Top of Corporate America* (New York and Boston: Business Plus, 2007), pp. x–xii; James Crabtree, “The Rise of a New Generation of Mormons”, *Financial Times*, July 9, 2010; Richard N. Ostling & Joan K. Ostling, *Mormon America: The Power and the Promise* (New York: Harper One, 2007), p. 136; Shumpeter, “The Mormon Way of Business”, *The Economist*, May 5, 2012; “The List: Famous Mormons”, *Washington Times*, Oct. 21, 2011; Caroline Winter, “God’s MBAs: Why Mormon Missions Produce Leaders”, *Business Week*, June 9, 2011; “Mormons in Business”, *Businessweek.com*, June 9, 2011; див. також Matthew Bowman, *The Mormon People: The Making of an American Faith* (New York: Random House, 2012), pp. 223–5 (про успіх мормонів у політиці та бізнесі); Claudia L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT & London: Praeger, 2006), p. 187 (про зростання успішності мормонів у фінансовій, корпоративній, правничій та адміністративній сферах).

2 Crabtree, “The Rise of a New Generation of Mormons”.

3 Див., наприклад, Fareed Zakaria, “The Myth of America’s Social Mobility”, *CNN World News*, Feb. 24, 2013, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/02/24/the-myth-of-americas-social-mobility>; Timothy Noah, “The Mobility Myth”, *The New Republic*, Feb. 8, 2012; Josh Sanburn, “The Loss of Upward Mobility in the U.S.”, *Time*, Jan. 5, 2012; Rana Foroohar, “What Ever Happened to Upward Mobility?”, *Time*, Nov. 14, 2011.

4 Див. Pew Research Center, *Second-Generation Immigrants: A Portrait of the Adult Children of Immigrants* (Washington, DC: Pew Research Center, February 7, 2013), p. 7; Julia B. Isaacs, “Economic Mobility of Families Across Generations”, in Julia B. Isaacs, Isabel V. Sawhill, and Ron Haskins, *Getting Ahead or Losing Ground: Economic Mobility in America* (Washington, DC: Economic Mobility Project, The Pew Charitable Trusts, 2008), pp. 18–19; Ron Haskins, “Immigration: Wages, Education, and Mobility”, in Isaacs, et al., *Getting Ahead or Losing Ground*, pp. 81–90;

Richard D. Alba and Victor Nee, *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 2003), pp. 240, 242, 244–5; Renee Reichl Luthra & Roger Waldinger, “Intergenerational Mobility”, in David Card & Steve Raphael eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2014), pp. 169, 183, 201; див. також Ruben G. Rumbaut, “Paradise Shift: Immigration, Mobility, and Inequality in Southern California”, Working Paper No. 14 (Austrian Academy of Sciences, October 2008), p. 37 (наведено підсумки дослідження, яке виявило вражаючі відмінності між різними групами іммігрантів, але також зазначено, що, «порівняно зі своїми батьками, всі групи з кожним поколінням здобувають дедалі кращу освіту»).

5 Isaacs et al., “Economic Mobility of Families Across Generations”, p. 6. Сьомий розділ детальніше розповідає про висхідну мобільність в Америці та нерівноправність іммігрантів.

6 Див. Miguel Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans* (Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1998), pp. 20–1, 35–7; Guillermo J. Grenier and Lisandro Perez, *The Legacy of Exile: Cubans in the United States* (Pearson Education, 2003), p. 48, 52.

7 Інтерв'ю взяте у Хосе Піко, директора і президента JPL Investments Corp. у Маямі, штат Флорида. Інтерв'ю проводила Ейлін Зелек 6 січня 2012 року (документ у авторів); див. також Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 37.

8 Maria Cristina Garcia, *Havana USA: Cuban Exiles and Cuban Americans in South Florida, 1959–1994* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), p. 20; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 36.

9 Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, pp. 46–7. 10 Див. Kevin A. Hill and Dario Moreno, “Second-Generation Cubans”, *Hispanic J. of Behavioral Sciences* 18 (1996), pp. 175, 177.

11 Див. “Magazine Publishes List of Richest U.S. Latinos”, *HispanicBusiness.com*, May 8, 2002, режим доступу: <http://www.hispanicbusiness.com/news/newsbyidfront.asp?id=6775>.

12 U.S. Census Bureau, *American Community Survey, Table DP03: Selected Economic Characteristics* (2010, сукупність даних за п'ять років) (етнічна група 403 — кубинці) (4,0% домашніх господарств серед американців кубинського походження мають річні доходи понад

200 000 доларів США), режим доступу: <http://fact.nder2.census.gov>; *ibid.*, Table DP03: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за п'ять років) (етнічна група 400 — латиноамериканці) (1,6% домашніх господарств латиноамериканців мають річні доходи понад 200 000 доларів США).

13 Sara Rimer & Karen W. Arenson, "Top Colleges Take More Blacks, but Which Ones?", *New York Times*, June 24, 2004.

14 Douglas S. Massey, Margarita Mooney, Kimberly C. Torres & Camille Z. Charles, "Black Immigrants and Black Natives Attending Selective Colleges and Universities in the United States", *American Journal of Education* 113 (2007), pp. 243, 249–51.

15 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 004 — афроамериканці) (38,463,510); *ibid.* (код групи 567 — нігерійці) (260,724).

16 Із відомостей Мессі можна зробити висновок про те, що у 1999 році нігерійці уже становили приблизно 6–7% темношкірих американських студентів у найелітніших американських університетах. Див. *ibid.*, p. 248, Table 1 (іммігранти становили 36% темношкірих студентів у 10 найпрестижніших університетах вибірки і 41% в університетах Ліги плюща), p. 250 (нігерійці становили 17% темношкірих студентів-іммігрантів). У другому розділі ми зазначаємо, що надзвичайно висока представленість нігерійців у топових американських навчальних закладах зараз може бути ще вищою.

17 Здається, що в топових американських юридичних компаніях нігерійців щонайменше всемеро більше порівняно із їхньою загальною часткою з-поміж темношкірого населення США. Дослідження проведено на замовлення авторів у липні-серпні 2013. Детальніше про це йдеться у другому розділі. Див. також Patricia Ngozi Anekwe, *Characteristics and Challenges of High Achieving Second-Generation Nigerian Youths in the United States* (Universal-Publishers, 2008), p. 129 (цитата із інтерв'ю, під час якого сказали, що нігерійці «панують» у банківському інвестуванні).

18 Edith Hamilton & Huntington Cairns, eds., *The Collected Dialogues of Plato Including the Letters* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996), p. 23 (Apology 38a).

19 Oliver Wendell Holmes, Ralph Waldo Emerson, in *The Works of Oliver Wendell Holmes* vol. 11 (Boston and New York: Houghton, Mifflin & Co., 1892), p. 201.

20 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 013 — індійці) (середні доходи домогосподарства оцінено у 90525 доларів США). Ibid., Table DP03: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за 3 роки) (середній дохід для населення США загалом оцінено у 51 222 долари США).

21 U.S. Census Bureau, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 016 — китайці; 540 — іранці; 509 — ліванці) (середній дохід домашнього господарства оцінено приблизно у 68000 доларів США для американців іранського походження і 67 000 — для американців китайського та ліванського походження).

22 Arthur Sakamoto, Kimberly A. Goyette & ChangHwan Kim, “Socioeconomic Attainments of Asian Americans”, *Annual Review of Sociology* 35 (2009), pp. 255, 256; Ron Unz, “The Myth of American Meritocracy”, *The American Conservative*, Nov. 28, 2012.

23 Див. Unz, “The Myth of American Meritocracy”.

24 Див., наприклад, Laurence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform has Failed and What Parents Need to Do* (Simon & Schuster, 1996), pp. 83, 88; Min Zhou, *Contemporary Chinese America: Immigration, Ethnicity, and Community Transformation* (Philadelphia: Temple University Press, 2009), pp. 224–5; Min Zhou and Jennifer Lee, “Frames of Achievement and Opportunity Horizons”, in David Card and Steven Raphael, *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality*, pp. 206, 210–1, 212, 216; Rumbaut, “Paradise Shift”, p. 12; див. також Margaret A. Gibson, “The School Performance of Immigrant Minorities: A Comparative View”, *Anthropology and Education Quarterly* 18, no. 4 (Dec. 1987), pp. 262–75 (йдеться, зокрема, про дітей незаможних панджабських сикхів); Alba & Nee, *Remaking the American Mainstream*, p. 240 (зазначено, що у китайських іммігрантів м'яо, які самі часто не вміють читати і писати, діти «попри це, отримують високі бали»).

25 Raphael Patai, *The Jewish Mind* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 342, 548 (задокументовано, що між 1901 і 1996 роками євреї, «становлячи менше половини відсотка населення планети»,

отримали 35% Нобелівських премій з економіки, 27% — з фізіології та медицини, 22% — з фізики і 20% Нобелівських премій загалом); див. pp. 339–42, 547–8.

26 Steven L. Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement* (Sonoma, CA: Deucalion, 2009), viii, Table 1 (євреї отримали 51% Пулітцерівських премій за нехудожню літературу і 13% — за художню).

27 Stewart F. Lane, *Jews on Broadway: An Historical Survey of Performers, Playwrights, Composers, Lyricists and Producers* (Je.erson, NC & CITY: McFarland & Company, 2011), p. 190 (69% композиторів, які отримали «Тоні», були євреями).

28 Nathan Vardi, “The Forty Highest-Earning Hedge Fund Managers”, *Forbes*, March 1, 2012, http://www.forbes.com/lists/2012/hedge-fund-managers-12_land.html.

29 Lisa A. Keister, *Faith and Money: How Religion Contributes to Wealth and Poverty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), p. 86 and table 4.1.

30 Jacob Berkman, “At Least 139 of the Forbes 400 are Jewish”, October 5, 2009, режим доступу: <http://www.jta.org/2009/10/05/fundermentalist/at-least-139-ofthe-forbes-400-are-jewish> (дата звернення: 1 червня 2012 року).

31 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Routledge, 1992), p. 35.

32 Lisa A. Keister, *Getting Rich: America’s New Rich and How They Got That Way* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005), pp. 164, 172; див. також *The Pew Forum on Religion and Public Life, U.S. Religious Landscape Survey* (Washington, DC: Pew Research Center, Feb. 2008), p. 60 (13% протестантів-євангелістів заробляли 100 000 доларів США на рік або більше; з-поміж населення США загалом такі доходи мали 18% людей, 15% з-поміж протестантів в Америці загалом, 43% з-поміж американців індійського походження і 46% з-поміж американських євреїв).

33 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 3; Terryl L. Givens, *People of Paradox: A History of Mormon Culture* (Oxford University Press, 2007), pp. xiii, xvi; Jan Shipps, *Mormonism: The Story of a New Religious Tradition* (Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 1985), p. 125.

34 Див., наприклад, Kenneth M. Pollak, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America* (New York: Random House, 2004), p. 3; Robert Graham, *Iran: The Illusion of Power* (London: Croom Helm Ltd, 1978), pp. 190–2; John K. Fairbank, “China’s Foreign Policy in Historical Perspective”, *Foreign Affairs* 47, no. 3 (April, 1969), pp. 449, 456; Q. Edward Wang, “History, Space, Ethnicity: The Chinese Worldview”, *Journal of World History* 10, no. 2 (Fall, 1999), pp. 287–8.

35 Ramesh Bairy, *Being Brahmin, Being Modern: Exploring the Lives of Caste Today* (New Delhi: Routledge, 2010), pp. 87, 277–81; Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and its Implications* (Chicago & London: University of Chicago Press, 1980), pp. 79–80; див. також Narendra Jadhav, *Untouchables: My Family’s Triumphant Escape From India’s Caste System* (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 2007), pp. 1, 3, 4.

36 Chinua Achebe, *There Was a Country* (New York: Penguin Press, 2012), pp. 74–6; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1985), pp. 27–8, 154–5, 164–6, 243–9; Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Doubleday, 2003), pp. 108–9.

37 Див. загалом Avi Beker, *The Chosen: The History of an Idea, and the Anatomy of an Obsession* (New York: Palgrave MacMillan 2008); David Novak, *The Election of Israel: The Idea of the Chosen People* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Daniel H. Frank, ed., *A People Apart: Chosenness and Ritual in Jewish Philosophical Thought* (Albany: SUNY Press, 1993); Arnold M. Eisen, *The Chosen People in America: A Study in Jewish Religious Ideology* (Bloomington: Indiana University Press, 1983).

38 Див. Louis Dembitz Brandeis, “The Jewish Problem: How to Solve It” (промову виголошено у червні 1915 року), передрук у Steve Israel & Seth Forman eds., *Great Jewish Speeches Throughout History* (Northvale, NJ: Jason Aronson, Inc., 1994), p. 74; Patai, *The Jewish Mind*, pp. 324, 339; Nathan Glazer, *American Judaism* (2d ed.) (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989), p. 136.

39 Див., наприклад, Nancy Foner, *From Ellis Island to JFK: New York’s Two Great Waves of Immigration* (New Haven and London: Yale University Press, 2000), pp. 72, 90; Eleanor J. Murphy, “Transnational Ties

and Mental Health”, in Hirokazu Yoshikawa & Niobe Way eds., *Beyond the Family: Contexts of Immigrant Children’s Development* 121 (2008), pp. 79, 81; Vivian S. Louie, *Compelled to Excel: Immigration, Education, and Opportunity Among Chinese Americans* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), pp. 123–5.

40 American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Text Revision, Fourth Edition* (Washington, DC: American Psychiatric Assn., 2010), p. 720.

41 Sigmund Freud, “‘Civilized’ Sexual Morality and Modern Nervous Illness”, in James Strachey, ed. & trans., *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (London: Hogarth Press, 1986) 9, p. 186 («Загалом наша цивілізація збудована на пригніченні інстинктів»).

42 Див. Jed Rubenfeld, *Freedom and Time* (New Haven and London: Yale University Press, 2001), p. 34; Jon Savage, *Teenage: The Creation of Youth Culture* (New York: Viking, 2007); Patricia Cohen, *In Our Prime: The Invention of Middle Age* (New York: Scribner, 2012), p. 168.

43 Amy Chua, *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance — and Why They Fall* (New York: Doubleday 2007), p. 38.

44 Irving Howe, *World of Our Fathers* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), pp. 51 («покидьки»), 230 («неохайно вдягнені, галасливі і вульгарні»).

45 Stephen Birmingham, *The Rest of Us: The Rise of America’s Eastern European Jews* (Boston: Little Brown 1984), p. 17; див. також Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt, Brace & World: 1966), p. 82 («єврейськість» у циклі «У пошуках втраченого часу» Пруста постає «як фізична вада і водночас таємничий особистий привілей»).

46 Див. Richard M. Cook, *Alfred Kazin: A Biography* (New Haven & London: Yale University Press, 2007), pp. 32, 33 (опис того, що Казін називав «приниженням», якого зазнавав від «наділених вродженим хистом до спілкування», з яким так і не змирився і яке «дуже-дуже його озлобило»); Peter Manso, *Mailer: His Life and Times* (New York: Simon & Schuster, 1985), pp. 340–1 (цитує Роду Лазар Вулф, яка сказала, що Норман Мейлер прагнув «влади над світом.

Він не хотів бути простим хлопцем із Краун-стрит»); Ross Wetzsteon, *Republic of Dreams Greenwich Village: The American*

Bohemia, 1910–1960 (New York: Simon & Schuster, 2002), p. 491 (опис того, як Делмор Шварц «метався між [...] надзвичайно високою самооцінкою та небаченою ненавистю до себе»); Greg Bellow, *Saul Bellow's Heart: A Son's Memoir* (New York: Bloomsbury, 2013), p. 54 (син описує свого батька, Сола Беллоу, як «невідомого єврейського письменника з “відчуттям особистої загроженості”, що кинув виклик американському літературному істеблішменту, уособлюваному Ернестом Гемінгвеєм»); James Atlas, *Bellow* (New York: Random House, 2002), pp. 10, 23, 32, 50; Florence Rubinfeld, *Clement Greenberg — A Life* (New York: Scribner & Sons 1998), p. 83 («Хоча Грінберг здавався самовпевненим, під його зверхністю крилася непевність, яку він мав приховувати за всяку ціну, особливо від себе самого»); Wetzstein, *Republic of Dreams*, p. 533 (Клемента Грінберга описано як «зверхнього і невпевненого в собі»); Norman Podhoretz, *Making It* (New York: Random House, 1967), p. 5 («мої “найшляхетніші” поривання були пов’язані із банальним прагненням піднятися над класом, в якому я народився» і «величезною мірою були сформовані і окреслені стандартами і цінностями класу, до якого я хотів увійти, сам того не знаючи») and p. 38 (опис «зневаги», якої він зазнав у Колумбії від тих, «хто отримав своє багатство у спадок»); Alan M. Wald, *The New York Intellectuals: The Rise and Decline of the Anti-Stalinist Left from the 1930s to the 1980s* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1987), p. 34 (зазначено, що Лайонел Тріллінг «був дуже чутливим до намагань суспільства ізолювати євреїв», що «особливу ворожість у нього викликали претензійні євреї німецького походження, які хизувалися своїм підвищенням культурного рівня»); див. Alan Bloom, *Prodigal Sons: The New York Intellectuals & Their World* (New York: Oxford University Press, 1986), p. 308 («Засадничим для успіху нью-йоркських інтелектуалів було їхнє прагнення домогтися чогось у суспільстві, яке зневажило їхніх батьків»); див. також pp. 17, 21–23, 27, 155.

47 Див. Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morals and Ecce Homo* (Walter Kaufmann, ed.) (New York: Vintage Books, 1989), pp. 54, 73, 124 («озлоблення» описане як «невичерпне і невтолиме»), 126–28; див. також Robert C. Solomon, “Nietzsche and the Emotions”, in Jacob Golomb, Weaver Santaniello & Ronald Lehrer, eds., *Nietzsche and Depth Psychology* (Albany, NY: State University of New York Press, 1999), pp. 127, 142.

48 Foner, *From Ellis Island to JFK*, p. 91.

49 Див. Susan Eva Eckstein, *The Immigrant Divide: How Cuban Americans Changed the US and Their Homeland* (Routledge, 2009), p. 83; David Rie. , *The Exile: Cuba in the Heart of Miami* (New York: Simon & Schuster, 1993), p. 48; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, pp. 34–36; Tara Bahrapour, “Persia on the Paci. c”, *The New Yorker*, November 10, 2003; див. також Foner, *From Ellis Island to JFK*, p. 91.

50 Див., наприклад, Jin Li, *Cultural Foundations of Learning: East and West* (New York: Cambridge University Press, 2012), p. 71; Min Zhou, *Contemporary Chinese America: Immigration, Ethnicity, and Community Transformation* (Philadelphia: Temple University Press, 2009), pp. 194–5; див. також Richard R. Pearce, “Effects of Cultural and Social Structural Factors on the Achievement of White and Chinese American Students at School Transition Points”, *American Educational Research Journal* 43, no. 1 (Spring 2006), pp. 75, 94–5; Wenfan Yan & Qiuyun Lin, “Parent Involvement and Mathematics Achievement: Contrast Across Racial and Ethnic Groups”, *The Journal of Educational Research* 99, no. 2 (2005), pp. 116, 120–1; Bandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second-Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (New Brunswick, NJ & London: Rutgers University Press, 2005), p. 91; Clara C. Park, “Educational and Occupational Aspirations of Asian American Students”, in Clara C. Park, A. Lin Goodwin & Stacey J. Lee, eds., *Asian American Identities, Families, and Schooling* (Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2003), pp. 135, 149–50.

51 Див. Li, *Cultural Foundations of Learning*, p. 207 (зазначено, що китайські батьки «вишукують у своїй спільноті хороших учнів» і «часто говорять про них зі своїми дітьми, вдаючись до явних порівнянь і заохочуючи дітей переймати ці зразки»); Jin Li, Susan D. Holloway, Janine Bempechat & Elaine Loh, “Building and Using a Social Network: Nurture for Low-Income Chinese American Adolescents’ Learning”, in Hirokazu Yoshikawa & Niobe Way eds., *Beyond the Family: Contexts of Immigrant Children’s Development*, vol. 121 (2008), pp. 9, 18 (під час дослідження, в якому взяли участь незаможні американські підлітки китайського походження, 77% із них сказали, що їхні батьки часто порівнюють їх із успішнішими родичами або однокласниками); див. також Lee & Zhou, “Frames of Achievement”, p. 216.

52 Louie, *Compelled to Excel*, pp. 97–8; Lee & Zhou, “Frames of Achievement”, p. 216; Li et al., “Building and Using a Social Network”, pp. 15, 18–20; Kyle Spencer, “For Asians, School Tests are Vital Steppingstones”, *New York Times*, October 26, 2012.

53 Ruth K. Chao, “Chinese and European Mothers’ Beliefs About the Role of Parenting in Children’s School Success”, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 27, no. 4 (July 1996), pp. 403, 412; див. також Louie, *Compelled to Excel*, p. 48. (зазначено, що у культурах, позначених впливом конфуціанства, «особисті досягнення міцно вкорінені у родинні зобов’язання та престиж»); Peter H. Huang, “Tiger Cub Strikes Back: Memoirs of an Ex-Child Prodigy about Parenting and Legal Education”, *British Journal of American Legal Studies* (2012), pp. 21–3 («Моїй матері це не сподобалося. [...] Вона сказала, що я осоромив не лише себе, а ще її, усіх своїх родичів, усіх китайців, усіх азійців, усіх людей і врешті-решт усі вуглецеві форми життя»).

54 Alfred Kazin, *A Walker in the City* (New York: Harcourt, Brace & Company, 1951), p. 21.

55 Cook, Alfred Kazin, p. 13; див. також Kazin, *A Walker in the City*, p. 21 (про своє бруклінське дитинство він згадує: «Усі результати навчання, які не були абсолютно ідеальними, завжди наводили мене на думку, що я можу до скону залишитися у робітничому класі»).

56 Див. Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 20, 47 (наведено посилання на державне дослідження молоді і релігії, що тривало чотири роки).

57 U.S. Census, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 013 — індійці) (зафіксовано 8,2% незможних або 2,7 млн. осіб).

58 Wesley Yang, “Paper Tigers”, *New York Magazine*, May 8, 2011.

59 Natalia Pogonina, “The Art of Defense”, *Chess.com*, March 22, 2011, режим доступу: <http://www.chess.com/article/view/art-of-defense> (звернення: 2 грудня 2012).

60 Див. Min Zhou, “The Ethnic System of Supplementary Education: Nonprofit and For-Profit Institutions in Los Angeles’ Chinese Immigrant Community”, in Beth Shinn and Hirokazu Yoshikawa, eds., *Toward Positive Youth Development: Transforming School and Community Programs* (New York: Oxford University Press, 2008), p. 232; John U. Ogbu and Herbert D.

Simons, “Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education”, *Anthropology & Education Quarterly* 29, no. 2 (1998), pp. 155–88.

61 AviBeker, *The Chosen: The History of an Idea and the Anatomy of an Obsession* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), p. 85 (цитата Бенджаміна Дізраелі).

62 Див. Roy F. Baumeister and John Tierney, *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength* (New York: Penguin Press, 2011); Angela L. Duckworth, “The Significance of Self-Control”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108, no. 7 (2011), pp. 2639–40; Angela L. Duckworth, Christopher Peterson, Michael D. Matthews, & Dennis R. Kelly, “Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goals”, *Journal of Personality and Social Psychology* 92, no. 6 (2007), pp. 1087–1101; див. також Bob Sullivan and Hugh Thompson, *The Plateau Effect: Getting From Stuck to Success* (New York: Dutton, 2013), pp. 68–74.

63 Див., наприклад, Louie, *Compelled to Excel*, pp. 47–8; Grace Wang, “Interlopers in the Realm of High Culture: ‘Music Moms’ and the Performance of Asian and Asian American Identities”, *American Quarterly* 61, no. 4 (December 2009), pp. 892, 894, 896; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 89; Maryam Daha, “Contextual Factors Contributing Ethnic Identity Development of Second-Generation Iranian American Adolescents”, *Journal of Adolescent Research* 26, no. 5 (2011), pp. 543, 560–1.

64 Див. Claudia L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT, and London: Praeger, 2006), p. 64; Keith Parry, “The Mormon Missionary Companionship”, in Marie Cornwall, Tim B. Heaton, and Lawrence A. Young, eds., *Contemporary Mormonism: Social Science Perspectives* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), pp. 182, 183–85; Benedict, *The Mormon Way of Doing Business*, p. 65.

65 У нещодавньому дослідженні 37% американських студентів заявили про неконтрольоване споживання алкоголю. Lloyd D. Johnston, Patrick M. O’Malley, Jerald G. Bachman & John E. Schulenberg, *Monitoring the Future: National Survey Results on Drug Use, 1975–2012*, vol. 2 (Ann Arbor, MI: The University of Michigan Institute for Social Research, 2012), p. 27.

66 Daron Acemoglu & James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (New York: Crown, 2012). Див. Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies* (New York and London: W.W.

Norton and Company, 1999); Jared Diamond, “What Makes Countries Rich or Poor?” *The New York Review of Books*, June 7, 2012.

67 Див., наприклад, Bloom, *Prodigal Sons*, p. 17 (зазначено, що на початку ХХ століття в єврейських іммігрантських родин «статки перетворилися на реальний показник успішності американського зразка»); Vandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (Rutgers University Press, 2005), p. 91 (американці південноазійського походження «часто приділяють особливу увагу досягненням в обмеженій царині “білих комірців” у медичній, технологічній, юридичній та науковій галузях»); Mitra K. Shavarini, *Educating Immigrants: Experiences of Second-Generation Iranians* (New York: LBF Scholarly 2004), p. 148 (наголошено важливість як «символічного статусу», так і економічного становища для американців іранського походження); Maryam Daha, “Contextual Factors Contributing to Ethnic Identity Development of Second-Generation Iranian American Adolescents”, *Journal of Adolescent Research* 26, no. 5 (2011), pp. 560–1; Lisa Sun-Hee Park, “Ensuring Upward Mobility: Obligations of Children of Immigrant Entrepreneurs”, in Benson Tong ed., *Asian American Children: A Historical Handbook Guide* (Westport, CT: Greenwood Press, 2004), p. 126.

68 James Truslow Adams, “To ‘Be’ or To ‘Do’: A Note on American Education”, *Forum* LXXXI, no. 6 (June 1929), pp. 321, 325.

69 Див., наприклад, Zhou, *Contemporary Chinese America*, p. 195.

70 Див., наприклад, Thomas J. Sugrue, *The Origins of the Urban Crisis: Race and Inequality in Post-War Detroit* (Princeton: Princeton University Press, 1996), pp. 5–14; Dwight B. Billings and Kathleen M. Blee, *The Road to Poverty: The Making of Wealth and Hardship in Appalachia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 8–24.

71 Celeste Kidd, Holly Palmeri & Richard N. Aslin, “Rational Snacking: Young children’s decision-making on the marshmallow task is moderated by beliefs about environmental reliability”, *Cognition* 126 (2013), pp. 109–14.

72 Див. Jon Butler, *The Huguenots in America: A Refugee People in New World Society* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983), pp. 80–6, 96–100, 122–3, 132.

73 Alixa Na., “Lebanese Immigration into the United States: 1880 to the Present”, in Albert Hourani & Nadim Shehadi eds., *The Lebanese in the World: A Century of Emigration* (London: Centre for Lebanese Studies, 1992), pp. 159–60; Andrzej Kulczycki & Arun Peter Lobo, “Patterns, Determinants, and Implications of Intermarriage Among Arab Americans”, *Journal of Marriage and Family*, vol. 64, no. 1 (Feb. 2002), pp. 202–10.

74 Див., наприклад, Jerome Karabel, *The Chosen: The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale, and Princeton* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 2005); Robert C. Christopher, *Crashing the Gates: The De-WASPing of America’s Power Elite* (New York: Simon & Schuster, 1989), pp. 17–18; Peter Schrag, *The Decline of the WASP* (New York: Simon & Schuster, 1970); Ronald W. Schatz, “The Barons of Middletown and the Decline of the North-Eastern Anglo-Protestant Elite”, *Past & Present* 19 (2013), pp. 165, 197–200; James D. Davidson et al., “Persistence and Change in the Protestant Establishment”, *Social Forces* 74, no. 1 (1995), pp. 157–75; Digby Baltzell, “The Protestant Establishment Revisited”, *The American Scholar* 45, no. 4 (1976), pp. 499–518.

75 Див., наприклад, Charles E. Silberman, *A Certain People: American Jews and Their Lives Today* (New York: Summit Books, 1985), p. 23 («американські євреї зараз живуть у вільнішому і відкритішому суспільстві, аніж будь-яка із діаспорних спільнот минулого»).

76 Див. Unz, “The Myth of American Meritocracy” (зазначено, що кількість єврейських призерів на олімпіаді з математики серед старшокласників впала з приблизно 40% у 1970-х до сучасного показника 2,5%).

77 Clay Davenport, “Baseball Prospectus Basics — About EqA”, Feb. 24, 2004, <http://www.baseballprospectus.com/article.php?articleid=2596> (середній показник відбивання усіх часів для вищої ліги: 0,262). Уїлльямс у 1941 році мав показник 0,406. Bill Pennington, “Ted Williams’ .406 is More Than a Number”, *New York Times*, September 17, 2011.

78 Walter Isaacson, *Steve Jobs* (New York: Simon & Schuster, 2011), pp. 265–6 (цитата Тіни Редс).

79 Je.rey S. Young & William L. Simon, iCon Steve Jobs: The Greatest Second Act in History (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2005), p. 7.

80 За словами Опри Вінфрі, саме цю роль виконувала її бабуся: «Я стала такою, якою я є, завдяки своїй бабусі. Моя сила. Здатність до суджень. Усе. Усе це я мала уже в шість років. [...] Я зростала у домі без вбиральні і водогону. Ніхто б навіть не уявив для мене іншого майбутнього, окрім як на фабриці чи на бавовняному полі десь у Міссісіпі. Ніхто... Ніхто. Слава богу, що ті шість перших років мого життя мене виховувала бабуся».Janet Lowe, Oprah Winfrey Speaks: Insight from the World's Most Influential Voice (John Wiley & Sons, 1998), pp. 6, 8.

81 Засаднича стаття про загрозу стереотипу Claude M. Steele and Joshua Aronson, "Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans", Journal of Personality and Social Psychology 69 (1995), однак зараз про це написано дуже багато. Прекрасний глибокий огляд подано у Michael Inzlicht and Toni Schmader, eds., Stereotype Threat: Theory, Process, and Application (Oxford University Press, 2012). Там вміщено обговорення протилежного явища — сприятливої дії стереотипу. Обидві дії стереотипу детальніше описано у третьому розділі цієї книжки.

82 Див. Zhou, "The Ethnic System of Supplementary Education", p. 232; Ogbu and Simons, "Voluntary and Involuntary Minorities", pp. 155–88.

83 Victor Goertzel and Mildred George Goertzel, Cradles of Eminence (Little Brown and Company, 1962), pp. vii–viii, 55, 60–7, 131 (дослідження 400 видатних особистостей підтверджує теорію про те, що «задоволені» і «стабільні» люди схильні ставити «низьку мету для себе та своїх дітей»), 174, 183, 214–6, 272–3, 302–49; Howard Gardner (in collaboration with Emma Laskin), Leading Minds: An Anatomy of Leadership (New York: Basic Books, 1996), pp. 1–9, 32–3, 249–53. See also Angela L. Duckworth, David Weir, Eli Tsukayama & David Kwok, "Who does well in life? Conscientious adults excel in both objective and subjective success", Frontiers in Psychology 3 (Sept. 2012), pp. 1, 5–6 (дослідження загальнодержавного рівня, в якому взяли участь 9646 дорослих американців, виявило, що «позитивніше налаштовані дорослі насправді менше заробляють та заощаджують»).

84 Gardner, Leading Minds, p. 33 (цитата Вінстона Черчилля).

85 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 1–17; Angela L. Duckworth, “The Significance of Self-Control”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108, no. 7 (2011), pp. 2639–40; Angela L. Duckworth, Christopher Peterson, Michael D. Matthews, and Dennis R. Kelly, “Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goals”, *Journal of Personality and Social Psychology* 92, no. 6 (2007), pp. 1087–1101; Kelly McGonigal, *The Willpower Instinct* (New York: Avery, 2012), p. 12; Bob Sullivan and Hugh Thompson, *The Plateau Effect: Getting from Stuck to Success* (New York: Dutton, 2013), pp. 57–74. Angela L. Duckworth, Patrick D. Quinn, and Eli Tsukayama, “What No Child Left Behind Leaves Behind: The Roles of IQ and Self-Control in Predicting Standardized Achievement Test Scores and Report Card Grades”, *Journal of Educational Psychology* 104, no. 2 (2012), pp. 439–51.

86 Першоджерело: Walter Mischel, Ebbe B. Ebbeson and Antonette Rasko. Zeiss, “Cognitive and Attentional Mechanisms in Delay of Gratification”, *Journal of Personality and Social Psychology* 21, no. 2 (1972), pp. 204–18; Yuichi Shoda, Walter Mischel, and Philip K. Peake, “Predicting Adolescent Cognitive and Self-Regulatory Competencies from Preschool Delay of Gratification: Identifying Diagnostic Conditions”, *Developmental Psychology* 26, no. 6 (1990), pp. 978–86.

87 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 10–13 (узагальнення); Duckworth, “The Significance of Self-Control”, p. 2639 («рівень самоконтролю, наявний [...] протягом першого десятиліття життя, визначає прибутки, ставлення до заощаджень, фінансову стабільність, престижність професії, фізичне та психічне здоров'я, (не)вживання наркотиків і наявність або відсутність судимостей [...] у дорослому віці. Цікаво, що цінність самоконтролю для прогнозування співвідносна із такими показниками, як загальний інтелектуальний розвиток або соціоекономічний статус родини»). Детальніше про це йдеться у п'ятому розділі.

88 Baumeister and Tierney, *Willpower*, p. 11; Duckworth, Peterson, Matthews, and Kelly, “Grit”, p. 1098; Duckworth, “The Significance of Self-Control”, p. 2639; Duckworth, Quinn, and Tsukayama, “What No Child Left Behind”, p. 445; Inge-Marie Eigste, Vivian Zayas, Walter Mischel, Yuichi Shoda, et al., “Predicting Cognitive Control from Preschool to Late Adolescence and Young Adulthood”, *Psychological Science* 17, no. 6 (2006), pp. 478–84.

89 Jeffrey S. Gurock ed., *American Jewish Life 1920–1990*, *American Jewish History*, vol.4 (New York & London: Routledge, 1998), pp. 112–3 (зазначено, що більшість сирійських євреїв в Америці живуть у Брукліні, що вони «орієнтовані радше на бізнес і небагато хто з них навчається в університеті» і що «молоді подружжя часто вирішують лишитися у спільноті»); див. також Morris Gross, *Learning Readiness in Two Jewish Groups* (New York: Center for Urban Education, 1967); Hayyim Cohen, “Sephardi Jews in the United States: Marriage with Ashkenazim and Non-Jews”, *Dispersion and Unity* (Jerusalem) 13–14 (1971–72), pp. 151, 152–3; Zev Chafets, “The Sy Empire”, *New York Times*, October 14, 2007.

90 Matthew Bowman, *The Mormon People: The Making of an American Faith* (New York: Random House), pp. 182, 200; див. також *ibid.*, p. 180 (у мормонстві середини ХХ століття переважав «теологічний консерватизм, який відкидав захоплення наукою і логікою в ім’я зосередження на релігійних текстах»); Gregory A. Prince and Wm. Robert Wright, *David O. McKay and the Rise of Modern Mormonism* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2005), p. 160 (цитуючи президента Церкви Ісуса Христа святих останніх днів Девіда МакКея, «мета справжньої освіти — виховати характер, а наука, історія та література — лише способи досягнути поставленої мети»).

91 President Spencer W. Kimball, “Education for Eternity” (address delivered at Brigham Young University, Sept. 12, 1967) (in part quoting then-BYU president Ernest L. Wilkinson), режим доступу: <http://education.byu.edu/edlf/archives/prophets/eternity.html>.

92 Nathan Glazer, “Disaggregating Culture”, in Lawrence E. Harrison and Samuel P. Huntington, *Culture Matters: How Values Shape Human Progress* (Basic Books, 2000), pp. 219, 224.

93 Stanley Schachter, in Gardner Linzey and William M. Runyan, eds., *A History of Psychology in Autobiography* (American Psychological Association, 2007), цит. у: Steven Pinker, “The Lessons of the Ashkenazim: Groups and Genes”, *The New Republic*, June 26, 2006.

94 Sam Roberts, “A Village with the Numbers, Not the Image, of the Poorest Place”, *New York Times*, April 20, 2011.

95 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, trans. George Lawrence, ed. J. P. Mayer, vol. II, part III, chap. 19 (Garden City, NY: Anchor Books, 1969), p. 627.

Розділ другий. Хто в Америці успішний?

96 John R. Baldwin et al., eds., *Redeining Culture: Perspectives Across Disciplines* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2006), pp. 139–226; див. А. L. Kroeber and Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (New York: Vintage, 1952). Численні дослідники визначали культуру суто у вимірах ментальності. Цей підхід асоціюють з американським археологом Волтером Тейлором, який писав: «Культура складається з ідей. [...] Це ментальний феномен, а не матеріальні об'єкти чи приступна для спостереження поведінка» [W.R. Taylor, *A Study of Archeology* (American Anthropological Association, 1948), pp. 98–110]. Ця концепція, що насправді існувала до Тейлора (див. Albert Blumenthal, *Culture Consists of Ideas* (Marietta, Ohio: Marietta College Press, 1937)), досі зберігає великий вплив. Див., наприклад, Samuel P. Huntington, “Foreword: Cultures Count”, in Lawrence E. Harrison and Samuel P. Huntington, eds., *Culture Matters: How Values Shape Human Progress* (New York: Basic Books, 2000), p. xv: «Ми визначаємо культуру у цілковито суб'єктивних термінах як цінності, настрої, вірування, орієнтації, приховані вихідні положення, які превалюють у суспільстві»; Dan Sperber, *Explaining Culture: A Naturalistic Approach* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), p. 1 (культура «у першу чергу і передусім складається із вірусних ідей»).

Проблема цього підходу полягає в тому, що він багато лишає поза увагою. Їжа — це не ідея, не ставлення і не переконання, але майже всі погодяться, що страва (суші чи фалафель), спосіб її споживання (руками, виделкою чи паличками) і те, скільки люди їдять, становить частину культури. Одяг так само не є «ментальним феноменом», але той факт, що людина вдягнула сарі або майку, безумовно, може мати культурне значення. Словом, культура має містити не лише те, що люди думають, а й те, що вони роблять. Див. Roy G. D'Andrade, “Cultural Meaning Systems”, in Richard Schweder and Robert Alan LeVine, eds., *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Education* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), pp. 88, 90, 96, 115 (критика підходу, згідно з яким культура складається зі «значення і символу», «знання і вірування» або «концептуальних структур», а не зі звичаїв та поведінки).

Можливо, з цієї причини деякі антропологи, зокрема Кліффорд Гірц, пристали на «певне» визначення культури як «загального способу

життя суспільства: його цінностей, практик, символів, інституцій і людських стосунків» [Huntington, “Foreword”, p. xv]. Однак цей підхід, як зазначає Гантінгтон, надто загальний. Культурою стає все. Конгрес США, безумовно, інституція. Чи він є культурою?

Соціолог Талкотт Парсонс поділив усі людські дії на чотири ієрархічно структуровані системи: поведінкову або фізіологічну; особистісну; соціальну та культурну. Перша мала належати до царини біології; друга — психології; третя (що містила інституції) до соціології; четверта — до антропології. Див., наприклад, Talcott Parsons, *On Institutions and Social Evolution* (Chicago: University of Chicago Press, Leon Mayhew, ed., 1985), pp. 157–58; Talcott Parsons, *Social Systems and the Evolution of Action Theory* (New York: Free Press, 1977), p. 86. Можливо, класифікація Парсонса придалася до того, щоб розділити сфери академічних досліджень, однак у реальному світі психологія, інституції та культура не надаються до герметичної ізоляції. Вони повсякчас змішуються і чинять взаємний вплив.

Хоча б з цієї причини ми в цій книжці не намагаємося визначити культуру. Деякі явища ми описуємо як культурні, але так само їх можна потрактувати як психологічні або соціальні. Загалом, беручи приклад із Орландо Паттерсона, ми зараховуємо до культури все — мистецтво чи товари широкого вжитку, поведінку чи переконання — все, що виражає самоусвідомлення групи і бажаний для її членів спосіб життя. Див. Orlando Patterson,

“Taking Culture Seriously: A Framework and an Afro-American Illustration”, in Harrison and Huntington, *Culture Matters*, pp. 202, 208. У такій перспективі культура — це колективна спроба відповісти на певне засадниче для людства запитання. Батьки, так само як школи і телебачення, передають відповіді на це запитання дітям. Саме тому родина, освіта і телебачення такі просякнуті культурою (на додачу до всього іншого).

Для цієї книжки особливо важливо, що культури орієнтують людей у часі, спонукаючи їх, приміром, схилитися перед минулим, жити теперішнім або прямувати у майбутнє. Це явище помітили і проаналізували автори із багатьох галузей. Один із прикладів такого аналізу — «Протестантська етика і дух капіталізму» Макса Вебера, ще один — роман Мілана Кундери «Некваліфікованість»; і ще один — концепція «довготривалого орієнтування» організаційного антрополога Герта

Гофстеде, яка вважається придатною до емпіричної перевірки в будь-якій країні. Див. Geert Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2d ed.) (Thousand Oaks, CA, London and New Delhi: Sage Publications, 2001), pp. 351–72. Ми побачимо, що ці часові орієнтири можуть здійснювати потужний вплив на економічні досягнення групи.

97 Claudia L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT: Praeger, 2006), p. xiii; Matthew Bowman, *The Mormon People: The Making of an American Faith* (New York: Random House, 2012), pp. ix, xiv–xv.

98 Neal R. Peirce, *The Mountain States of America: People, Politics, and Power in the Eight Rocky Mountain States* (New York: W.W. Norton, 1972), p. 192.

99 Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 91–3, 97–98; Armand L. Mauss, *The Angel and the Beehive: The Mormon Struggle with Assimilation* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), pp. 51–3.

100 James Crabtree, “The Rise of a New Generation of Mormons”, *Financial Times*, July 9, 2010.

101 Див. Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 187–8 («мормони успішні у фінансовому, бізнесовому та правничому секторах. [...] Більше мормонів йдуть на сцену, у науку і мистецтво»). Захопленню історією мормонської музики, літератури, театру і образотворчого мистецтва див. у Terryl L. Givens, *People of Paradox: A History of Mormon Culture* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007), chaps. 7–10.

102 Церква Ісуса Христа святих останніх днів офіційно заявляє, що в неї у США приблизно 6 млн вірян. Це означало б, що приблизно 2% населення США — мормони. Однак незалежні дослідники вважають, що справжні цифри менші. Див., наприклад, Rick Phillips and Ryan T. Cragun, *Mormons in the United States 1990–2008: Socio-demographic Trends and Regional Differences* (Hartford, CT: Trinity College, 2011), p. 1 (за цими оцінками, мормони становлять 1,4% дорослого населення); The Pew Forum on Religion and Public Life, *A Portrait of Mormons in the U.S.* (July 24, 2009) (1,7% дорослого населення), режим доступу: <http://www.pewforum.org/Christian/Mormon/A-Portrait-of-Mormons-in-the-US.aspx>

103 Edwin Durgy, “What Mitt Romney is Really Worth: An Exclusive Analysis of His Latest Finances”, *Forbes*, June 4, 2012.

104 Richard N. Ostling and Joan K. Ostling, *Mormon America: The Power and the Promise* (New York: Harper One, 2007), pp. xiii, xv, 137, 140; Caroline Winter, “God’s MBAs: Why Mormon Missions Produce Leaders”, *Business Week*, June 9, 2011.

105 Je. Benedict, *The Mormon Way of Doing Business: How Nine Western Boys Reached the Top of Corporate America* (New York and Boston: Business Plus, 2007); Winter, “God’s MBAs”; Crabtree, “The Rise of a New Generation of Mormons”; Larissa MacFarquhar, “When Giants Fail: What Business Can Learn from Clayton Christensen”, *New Yorker*, May 12, 2012; Shumpeter, “The Mormon Way of Business”, *The Economist*, May 5, 2012; “The List: Famous Mormons”, *Washington Times*, Oct. 21, 2011; “Mormons in Business”, *Businessweek.com*, June 9, 2011.

106 “Mormons in Business”; Brent Schlender, “Incredible: The Man Who Built Pixar’s Animation Machine”, *CNN Money.com*, November 15, 2004, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2004/11/15/8191082/; Max B. Knudson, “2 More Utahns Join Forbes’ 400”, *Deseret News*, October 10, 1990, <http://www.deseretnews.com/article/126660/2-MORE-UTAHNS-JOIN-FORBES-400.html?pg=all>.

107 Grace Wyler, “11 Surprising Things You Didn’t Know About Mormons”, *Business Insider*, June 24, 2011, <http://www.businessinsider.com/11-surprising-thingsyou-didnt-know-about-mormons-2011-6>.

108 Jon Mooallem, “When Hollywood Wants Good, Clean Fun, It Goes to Mormon Country”, *New York Times*, May 23, 2013.

109 Ostling and Ostling, *Mormon America*, p. 149.

110 Дані зібрано для авторів у травні 2012 (документ у авторів). Щоб дізнатися про всі компанії, що потрапляли до списку Fortune 500 від його започаткування у 1955 році, див. CNN Money, “Fortune 500”, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune500_archive/full/1955/.

111 Див. Winter, “God’s MBAs”; Julie Steinberg, “Goldman Looks West for New Flock”, Fins Finance, Mar. 12, 2012, <http://www.ns.com/Finance/Articles/SB/B0001424052970204781804577271884170878826/Goldman-Looks-West-for-New-Flock>.

112 Winter, “God’s MBAs”.

113 Lisa A. Keister, *Faith and Money: How Religion Contributes to Wealth and Poverty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), pp. 181–8.

114 The Pew Forum on Religion and Public Life, *A Portrait of Mormons in the U.S*, Table: Education and Income.

115 Phillips and Cragun, *Mormons in the United States 1990–2008*, pp. 5–6.

116 Benedict, *The Mormon Way of Doing Business*, pp. 144–6.

117 Pew Forum, *A Portrait of Mormons*, Table: A Demographic Portrait of Converts to Mormonism (40% новонавернених мормонів заробляють менше 30000 доларів США на рік, а серед ненавернених такі доходи мають лише 21%). 118 Ibid.; див. також Phillips and Cragun, *Mormons in the United States 1990–2008*, p. 8 (58% мормонів у Юті заробляють 50000 доларів США або більше, а загалом такі доходи мають 45% мешканців США).

119 Ostling and Ostling, *Mormon America*, p. 57.

120 Jon Krakauer, *Under the Banner of Heaven: A Story of Violent Faith* (Doubleday, 2003), pp. 12–13. 121 Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 31–3, 111–3. 122 Ostling and Ostling, *Mormon America*, pp. 124–6; Winter, “God’s MBAs”. 123 The Church of England, “Funding the Church of England”, <http://www.churchofengland.org/about-us/facts-stats/funding.aspx>; William C. Symonds, “The Economic Strain on the Church”, April 15, 2002, режим доступу: http://www.businessweek.com/magazine/content/02_15/b3778001.htm.

124 “The U.S. Catholic Church: How It Works”, *Business Week*, April 14, 2002, <http://www.businessweek.com/stories/2002-04-14/table-the-u-dot-s-dot-catholicchurch-how-it-works>; United States Conference of

Catholic Bishops, “Catholic Information Project”, August, 2006, <http://old.usccb.org/comm/cip.shtml> (загальний річний прибуток з усіх парафій оцінено у 7,35 млрд доларів США); Pew Research Center, “U.S. Catholics: Key Data from Pew Research”, February 25, 2013 («у США приблизно 75 млн католиків»), <http://www.pewresearch.org/key-data-points/u-s-catholics-key-data-from-pew-research/>.

125 Ostling and Ostling, *Mormon America*, pp. 118, 408; Winter, “God’s MBAs”.

126 Див. “Distinguished Faculty”, Georgia Tech Office of Hispanic Initiatives, <http://www.hispanico.ce.gatech.edu/goizueta-fellowship/faculty-sta>. (обговорення “The Goizueta Foundation Faculty Chair” та “Roberto C. Goizueta Chair for Excellence in Chemical Engineering”); “Atlanta Ballet Receives \$2 Million Gift from The Goizueta Foundation”, The Atlanta Ballet, January 4, 2012, <http://www.atlantaballet.com/press/goizueta-foundation-gift-010412>. Від свого започаткування у 1992 році Фундація Гойзуети виділила понад 370 млн доларів США на підтримку освіти, соціальної роботи та мистецтва.

127 David Greising, *I’d Like to Buy the World a Coke: The Life and Leadership of Roberto Goizueta* (New York: John Wiley & Sons, 1998), pp. xvi–xviii; “Goizueta Remembered for Service to Church”, *The Georgia Bulletin*, Oct. 23, 1997.

128 Див. Miguel Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans* (Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1998), pp. 20–1, 33–4, 44–6; Maria Cristina Garcia, *Havana USA: Cuban Exiles and Cuban Americans in South Florida, 1959–1994* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), ch. 1; загальний огляд у: Richard D. Alba and Victor Nee, *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge, MA, and London: Harvard University Press, 2003), pp. 189–92; Guillermo J. Grenier and Lisandro Perez, *The Legacy of Exile: Cubans in the United States* (Pearson Education, 2003), pp. 23–27.

129 Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, pp. 23–5; див. Susan Eva Eckstein, *The Immigrant Divide: How Cuban Americans Changed the U.S. and Their Homeland* (Routledge, 2009), pp. 2–3; U.S. Census, *American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки)* (код групи 403 — кубинці).

130 Garcia, *Havana USA*, p. 15; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 33. Зокрема, серед так званих золотих вигнанців, які

прибули під час першої хвилі імміграції до США, приблизно 25% були судьями, правниками, фахівцями середньої або високої кваліфікації; 12% обіймали на Кубі адміністративні або керівні посади і 31% працювали у церкві або у торгівлі. Thomas D. Boswell and James R. Curtis, *The Cuban-American Experience: Culture, Images, and Perspectives* (New Jersey: Rowman & Allanheld, 1984), pp. 45–6.

131 Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 47.

132 Garcia, *Havana USA*, pp. 5, 86–7.

133 WorldCity, “The 2009 Who’s Here Multinational Economic Impact Study” (2009), p. 2, режим доступу: http://www.bus.miami.edu/_assets/les/news-media/recent-news/WhosHere09.pdf (дата звернення: 5 липня 2013).

134 The U.S. Conference on Mayors, *U.S. Metro Economies: Outlook — Gross Metropolitan Product, and Critical Role of Transportation Infrastructure* (2012), appendix table 1; див. також Garcia, *Havana USA*, pp. 86–7; Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, pp. 48–50.

135 Див. Patrick Verel, “Fordham Alumnus Recounts Rise to Top of Sugar Industry”, *Inside Fordham*, February 25, 2013, http://www.fordham.edu/campus_resources/enewsroom/inside_fordham/february_25_2013/news/fordham_alumnus_reco_90307.asp; Marci McDonald, “A Sweet Deal for Big Sugar’s Daddies”, *U.S. News & World Report*, August 6, 2001.

136 Tom Gjelten, *Bacardi and the Long Fight for Cuba: The Biography of a Cause* (New York: Viking, 2008), pp. 194–5, 205–6, 208, 235–6; W. Blake Grey, “Bacardi, and Its Yeast, Await a Return to Cuba”, *Los Angeles Times*, October 6, 2011.

137 Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 21.

138 Douglas Martin, “G. Grinburg, Watch Baron, Dies at 77”, *New York Times*, January 6, 2009; “Movado Group, Inc.”, 2013 Form 10-K, filed with the Securities and Exchange Commission, http://www.sec.gov/Archives/edgar/data/72573/000119312513126699/d444274d10k.htm#tx444274_3.

139 Kateri Drexler, “Carlos Gutierrez”, in *Icons of Business: An Encyclopedia of Mavericks, Movers, and Shakers 1* (Westport, CT: Greenwood Press, 2007), pp. 203–21.

140 Ralph de la Vega, *Obstacles Welcome: How to Turn Adversity into Advantage in Business and Life* (Nashville: Thomas Nelson, 2009), pp. 1–

3, 10; Robert Reiss, “A Journey from Cuba to Corporate Leadership”, *Forbes*, April 5, 2010.

141 Garcia, *Havana USA*, p. 18.

142 Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, pp. 33–4, 36, 47–8 (цитата із інтерв'ю з антропологинєю Мерседес Сандоваль); Garcia, *Havana USA*, p. 20; див. також “Marco Rubio Won't Be V.P.”, *New York Times Magazine*, Jan. 26, 2012.

143 Susan Eckstein, “Cuban Emigres and the American Dream”, *Political Science and Politics* 4, no. 2 (June 2006), p. 297.

144 Miguel de la Torre, *La Lucha for Cuba: Religion and Politics on the Streets of Miami* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003), p. 35. 145 U.S. Census Bureau, *American Community Survey Reports, The American Community — Hispanics: 2004* (February 2007), p. 16 and . g.12.

146 Marcela Muniz, *Latinos and Higher Education: Snapshots from the Academic Literature* (College Board 2006), p. 17, режим доступу: http://advocacy.collegeboard.org/sites/default/files/latinos-and-highered_snapshots.pdf.

147 Eckstein, “Cuban Emigres”, p. 297 (підраховано за неофіційним фактичним курсом обміну).

148 U.S. Census, *American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2011, сукупність даних за один рік) (округ Маямі-Дейд, Флорида) (код групи 403 — кубинці)*.

149 Eckstein, *The Immigrant Divide*, p. 94; “Miami-Dade County — Office of the Mayor”, <http://www.miamidade.gov/mayor/>; див. також de la Torre, *La Lucha for Cuba*, p. 19.

150 “Latino Congress Members: 2012 Election Sets a New Record with the Most Latinos Elected to U.S. Senate, House in History”, *Huffington Post*, November 7, 2012, http://www.huffingtonpost.com/2012/11/07/latino-congress-members_n_2090311.html.

151 Tom Seymour, “Andy Garcia on Coppola, Corleone and City Island”, *Empire*, <http://www.empireonline.com/interviews/interview.asp?IID=1235>; Robert Sullivan, “Sunshine Superwoman”, *Vogue*, June 2009, p. 97; Cindy Pearlman, “Eva Mendes Relies on What's Inside to Figure Things Out”, *Chicago Sun-Times*, March 31, 2013.

152 Alba and Nee, *Remaking the American Mainstream*, pp. 189–92; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, pp. 20–1, 33–4, 122; Grenier and

Perez, *The Legacy of Exile*, pp. 23–27; Emily H. Skop, “Race and Place in the Adaptation of Mariel Exiles”, *International Migration Review* 35, no. 2 (2001), pp. 449–71.

153 Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, pp. 38–9; Garcia, *Havana USA*, p. xi; Skop, “Race and Place in the Adaptation of Mariel Exiles”, p. 450. 154 Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, pp. 68–9; Interview with Jose Pico; Interview with Domitila Fox.

155 Eckstein, *The Immigrant Divide*, pp. 88–9.

156 *Ibid.*; Pew Hispanic Center, Fact Sheet: Cubans in the United States, Aug. 25, 2006, <http://pewhispanic.org/files/factsheets/23.pdf>. 157 Kevin A. Hill and Dario Moreno, “Second-Generation Cubans”, *Hispanic J. of Behavioral Science* 18, no. 2 (1996), pp. 177–8. 158 Emily H. Skop, “Race and Place in the Adaptation of Mariel Exiles”, *International Migration Review* 35, no. 2 (Summer 2001), p. 461.

159 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (коди групи 001 — населення загалом; 004 — темношкірі або афроамериканці). Станом на 2009 рік приблизно 1 млн американських темношкірих іммігрантів прибули з африканських країн, переважно з Нігерії (19%), Ефіопії (13%), Гани (10%) та Кенії, Сомалі і Ліберії (по 6% відповідно). Randy Capps, Kristen McCabe, and Michael Fix, *Diverse Streams: African Migration to the United States* (Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2012), p. 4. Того ж року було зафіксовано приблизно 1,7 млн іммігрантів з Вест-Індії. Це були вихідці переважно з Ямайки (36%) та Гаїті (31%). Kevin J.-A. Thomas, *A Demographic Profile of Black Caribbean Immigrants in the United States* (Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2012), p. 5.

160 Douglas S. Massey, Margarita Mooney, Kimberly C. Torres and Camille Z. Charles, “Black Immigrants and Black Natives Attending Selective Colleges and Universities in the United States”, *American Journal of Education* 113, no. 2 (Feb. 2007), pp. 243, 249, 267. Зауважте, що дослідження Мессі охопило лише чотири університети з Ліги плюща (Колумбійський університет, Принстон, Пенсильванський університет та Єль).

161 Gates Jr. and Lani Guinier: Sara Rimer and Karen W. Arenson, “Top Colleges Take More Blacks, But Which Ones?”, *New York Times*, June 24, 2004.

162 Дослідження, яке провела у червні 2012 року Іда Арейя-Брумскін, на основі особистих інтерв'ю членів Асоціації темношкірих студентів-правників Єльської школи права.

163 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 567 — нігерійці).

164 Дослідження, яке провела у січні 2013 року Іда Арейя-Брумскін, користуючись Harvard Business School Intranet, групою Facebook Асоціації темношкірих студентів-правників Єльської школи права та особистими опитуваннями.

165 Мессі виявив, що у 1999 році 27% темношкірих першокурсників в елітних американських університетах були «іммігрантами за походженням» (іммігрантами або дітьми іммігрантів) і що 17% з них були нігерійцями, а це означало, що 4,6% темношкірих студентів були нігерійцями. Massey et al., “Black Immigrants”, pp. 248, 251. На той час нігерійці становили приблизно 0,47% темношкірого населення Америки (приблизно 165000 із 35000 000), тому їхній відсоток серед темношкірих студентів приблизно у 10 разів перевищував їхній відсоток у темношкірому населенні Сполучених Штатів. U.S. Census, Table PCT001: Total Population (year: 2000) (код групи 004 — темношкірі або афроамериканці; 567 — нігерійці).

166 Точних даних не існує, але за цифрами, які наводить Мессі (про те, що 41% темношкірих студентів Ліги плюща іммігранти і 17% темношкірих студентів-іммігрантів в елітних університетах — нігерійці), можна припустити, що приблизно 7% темношкірих студентів Ліги плюща у 1999 році були нігерійцями. Якщо загалом приблизно 8% студентів Ліги плюща у 1999 році були темношкірими (див., наприклад, Aisha Cecilia Haynie, “Not ‘Just Black’ Policy Considerations: The Influence of Ethnicity on Pathways to Academic Success Amongst Black Undergraduates at Harvard University”, *Journal of Public & International Affairs* 13 (Spring 2002), pp. 40, 41), то приблизно 0,56% студентів Ліги плюща були нігерійцями. На той час нігерійці становили приблизно 0,06% загального населення США (приблизно 165 000 із 281 млн осіб). U.S. Census, Table PCT001: Total Population (year: 2000) (код групи 001 — населення загалом; 567 — нігерійці). Згідно з цими оцінками, нігерійці порівняно зі своєю часткою у населенні США були представлені приблизно удев'ятеро більше, і

протягом останнього десятиліття ця цифра могла зрости. Натомість коли йдеться про американців азійського походження, вони становлять 5% населення. Кажуть, що в університетах Ліги плюща їх 12–18%, тобто їхня частка надмірного представництва вчетверо менша. U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (коди групи 001 — населення загалом; 012 — азійці); Carolyn Chen, “Asians: Too Smart for Their Own Good?”, *New York Times*, December 19, 2012. Даних щодо етнічного розподілу всередині азійської спільноти в Лізі плюща знайти не вдалося.

167 У 2008 році Американська медична асоціація нарахувала 34000 темношкірих лікарів. American Medical Association, “Total Physicians by Race/ Ethnicity — 2008”, <http://www.ama-assn.org/ama/pub/about-ama/our-people/member-groups-sections/minority-a.airs-section/physician-statistics/total-physicians-raceethnicity.page>. Серед них приблизно 3 500, здається, нігерійці, зокрема понад 50 осіб у самому лише місті Шарлотт у Північній Кароліні. Mike Stobbe, “Nigerian Physicians’ ‘Phenomenal’ Influx into Charlotte, North Carolina”, *Charlotte Observer*, December 27, 2004, режим доступу: <http://naijanet.com/news/source/2004/dec/27/1000.html>.

168 Patricia Ngozi Anekwe, *Characteristics and Challenges of High Achieving Second-Generation Nigerian Youths in the United States* (Universal-Publishers, 2008), p. 129 (цитата учасника інтерв’ю).

169 Повну інформацію про кількість темношкірих юристів у топових юридичних компаніях Америки здобути нелегко. Використовуючи загальнонаціональний рейтинг юридичних фірм США (Vault Law 100), ми розглянули п’ять топових компаній країни із головними офісами у Нью-Йорку і п’ять топових компаній із головними офісами у місті Вашингтон. Дослідження виконано на замовлення авторів у липні-серпні 2013 року (документ у авторів). За результатами нашого дослідження, загалом щонайменше 5% темношкірих юристів у цих 10 компаніях мають нігерійське походження, а це щонайменше всемеро перевищує їхню загальну частку у темношкірому населенні (0,7%).

170 Див. Alba and Nee, *Remaking the American Mainstream*, p. 198; Violet M. Showers Johnson, “What, Then, Is the African American? African

and Afro-Caribbean Identities in Black America”, *Journal of American Ethnic History* 28 (2008), p. 101 n. 26.

171 Massey, Mooney, Torres and Charles, “Black Immigrants”, p. 251.

172 Colin Powell, *My American Journey* (New York: Ballantine, 2003), pp. 7–8.

173 Catherine Reef, *African Americans in the Military* (New York: Facts on File, 2004), p. 3.

174 Richard Alba and Victor Nee, *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003), p. 198.

175 Capps, McCabe and Fix, *Diverse Streams*, p. 17; Sam Roberts, “Government Offers Look at Nation’s Immigrants”, *New York Times*, February 20, 2009 («сомалійці — наймолодші і найбідніші» іммігранти в Америці). За одним із дослідників, африканські іммігранти наприкінці 1990-х років були гірше забезпеченими, ніж інші темношкірі іммігранти (F. Nii Amoo-Dodoo, “Assimilation Differences Among Africans in America”, *Social Forces* 76, no. 2 (1997), pp. 527, 528), а інша дослідниця стверджує, що гаїтяни та «темношкірі іммігранти з Африки не мають [...] вищих досягнень, ніж афроамериканці» (Suzanne Model, *West Indian Immigrants: A Black Success Story?* (Russell Sage Foundation, 2008), p.2.). Однак ці автори не виокремлюють із африканців групи, як-от нігерійців чи ганців.

176 U.S. Census, *American Community Survey*, Table DP03: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за п’ять років) (коди груп 004 — темношкірі або афроамериканці; 567 — нігерійці).

177 U.S. Census, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 001 — населення загалом; 567 — нігерійці). Приблизно 21% американських домашніх господарств загалом мають доходи понад 100 000 доларів США на рік і 4,2% заробляють понад 200 000 доларів США на рік. U.S. Census, *American Community Survey*, Table DP03: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за п’ять років).

178 Понад 25% американців нігерійського походження в’їхали до країни у 2000 році або пізніше. U.S. Census Bureau, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 567 —

нігерійці); Dennis D. Cordell & Manuel Garcia y Griego, “The Integration of Nigerian and Mexican Immigrants in Dallas/Fort Worth Texas”, Working Paper, <http://iussp2005.princeton.edu/papers/51068>, p.20 (зауважено контраст між високими доходами нігерійських іммігрантів загалом і низькими доходами іммігрантів, які прибули нещодавно; розтлумачено, що «багато нігерійців, які прибули після 2000 року [...] студенти з обмеженими фінансовими можливостями»).

179 Capps, McCabe, and Fix, *Diverse Streams*, pp. 16–9; Patrick L. Mason and Algernon Austin, “The Low Wages of Black Immigrants: Wage Penalties for U.S.-Born and Foreign-Born Black Workers”, EPI Briefing Paper No. 298 (Washington, DC: Economic Policy Institute, Feb. 25, 2011).

180 Dinesh D’Souza, *The End of Racism: Principle for a Multicultural Society* (New York: Free Press, 1996), p. 24.

181 Див. Richard Thompson Ford, Book Review, “Why the Poor Stay Poor”, *New York Times*, March 6, 2009 (опис цих свідчень); див. також Mary C. Waters, *Black Identities: West Indian Immigrant Dreams and American Realities* (New York: Russell Sage Foundation, 1999), pp. 7–8, 13; Ezekiel Umo Ette, *Nigerian Immigrants in the United States: Race, Identity, and Acculturation* (Lexington Books, 2012), pp. 129–30.

182 Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans* (Washington, D.C.: Pew Research Center, April 4, 2013) (updated edition) p. 1.

183 Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans*, p. 22.

184 Asian American Center for Advancing Justice, *A Community of Contrasts: Asian*

Americans in the United States: 2011 (2011) pp. 9–10, 34, 36, 38–40, 45 (наведено дані за три роки U.S. Census Bureau, 2007–2009 American Community Survey).

185 Pew Research Center, pp. 2, 7, 57; Asian American Center for Advancing Justice, *A Community of Contrasts*, pp. 9–10.

186 Society for Science and the Public, “Intel STS Past Results”, <http://www.societyforscience.org/page.aspx?pid=330>.

187 Society for Science and the Public, *Intel Science Talent Search 2012 Finalists*, <http://apps.societyforscience.org/sts/71sts/.nalists.asp> (біографії Емі Чіао, Джека Лі та Аніруд Прабху).

188 Kenneth Chang, “Nanotechnology Gets Star Turn at Speech”, *New York Times*, Jan. 25, 2011, <http://www.nytimes.com/2011/01/26/science/26light.html>.

189 Grace Wang, “Interlopers in the Realm of High Culture: ‘Music Moms’ and the Performance of Asian and Asian American Identities”, *American Quarterly* 61, no. 4 (December 2009), p. 882.

190 “International Tchaikovsky Music Competition for Young Musicians”, <http://tchaikovsky.ch/de/index.html>; електронний лист від Івана Щербака, директора з міжнародних проєктів Асоціації лауреатів конкурсу імені Чайковського, надісланий 6 серпня 2013 року, підтверджує, що Дженніфер Ко (1992), Емілі Ше (1992), Сирена Хуан (2009) і Ноа Лі (2012) — єдині лауреатки Міжнародного конкурсу імені П. Чайковського від США (документ у авторів).

191 Visi R. Tilak, “Why Indian Americans Are Best at Bees”, *Wall Street Journal*, June 2, 2012, <http://blogs.wsj.com/indiarealtime/2012/06/02/why-indian-americans-are-best-at-bees/>.

192 U.S. Department of Education, U.S. Presidential Scholars Program, <http://www2.ed.gov/programs/psp/2012/scholars.pdf> та <http://www2.ed.gov/programs/psp/2011/scholars.pdf>.

193 Статистику представленості азійців у Гарварді, Єлі, Принстоні та Стенфорді взято з сайтів університетів на Collegeboard.org, розділ “Campus Life, Student Body”, режим доступу: <https://bigfuture.collegeboard.org/college-university-search>. Статистику тестів SAT взято з College Board і процитовано у: Scott Jaschik, “SAT Scores Drop Again”, *Inside Higher Ed*, Sept. 25, 2012, режим доступу: <http://www.insidehighered.com/news/2012/09/25/sat-scores-are-down-and-racial-gaps-remain>.

194 Див. Ron Unz, “The Myth of American Meritocracy”, *The American Conservative*, Nov. 28, 2012.

195 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (коди групи 001 — населення загалом; 013 — індійці; 018 — тайванці) (середні доходи домашнього господарства та індивідуальні доходи); *ibid.*, Table DP02: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за п’ять років) (код групи 001 — населення загалом; 013 — індійці) (відсотки рівня доходів).

196 Bandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (Rutgers University Press, 2005), p. 91; Mei Tang, Nadya A. Fouad and Philip L. Smith, “Asian

Americans' Career Choices: A Path Model to Examine Factors Influencing Their Career Choices", *Journal of Vocational Behavior* 54 (1999), pp. 142, 142–6; S. Alvin Leung, David Ivey and Lisa Suzuki, "Factors Affecting the Career Aspirations of Asian Americans", *Journal of Counseling & Development* 72 (March/April 1994), pp. 404, 405; див. також Min Zhou, "Assimilation the Asian Way", in Tamar Jacoby ed., *Reinventing the Melting Pot: The New Immigrants and What It Means to be American* (New York: Basic Books, 2003), pp. 139, 140–3.

197 Див. Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 91; Yuki Okubo, et al. "The Career Decision-Making Process of Chinese American Youth". *Journal of Counseling & Development* 85, no. 4 (2007), p. 440; Pei-Wen Winnie Ma and Christine J. Yeh. "Factors influencing the career decision status of Chinese American youths". *The Career Development Quarterly* 53, no. 4 (2005), pp. 337, 338; Philip Guo, "Understanding and Dealing with Overbearing Asian Parents", December 2009, <http://www.pgbovine.net/understanding-asian-parents.htm>; див. також Min Zhou "Negotiating Culture and Ethnicity: Intergenerational Relations in Chinese Immigrant Families", in Ramaswami Mahalingam ed., *Cultural Psychology of Immigrants* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006), pp. 315, 323 (зазначено, що китайські батьки-іммігранти часто мають три основні мети: «Жити у власному будинку, працювати на себе і відправити дітей до одного з університетів Ліги плюща»).

198 Mitchell J. Chang, Julie J. Park, Monica H. Lin, Oiyen A. Poon and Don T. Nakanishi, *Beyond Myths: The Growth and Diversity of Asian American College Freshman, 1971–2005* (Los Angeles: UCLA Higher Education Research Institute, 2004), pp. 4, 17–20.

199 Американські нобелівські лауреати індійського походження: Гар Гобінд Корана (премія з медицини, 1968), Субрахманьяр Чандрасекар (премія з фізики, 1983), Амартія Сен (премія з економіки, 1998) та Венкатраман Рамакрішнан (премія з хімії, 2009). Див. Surekha Vijh, "Indian Americans Become a Force to Reckon with", *News East West*, October 8, 2012, <http://newseastwest.com/how-indian-americans-became-a-force-to-reckon-with>. Американські нобелівські лауреати китайського походження після 1965 року: Семюел Тінг (фізика, 1976), Ян Лі (хімія, 1986), Стівен Чу (фізика, 1997), Деніел Цуї, (фізика, 1998), Роджер Цянь (хімія, 2008) та британсько-американський дослідник Чарльз Као

(фізика, 2009). Див. China Whisper, “The 10 Ethnic Chinese Nobel Prize Winners”, March 18, 2013, <http://www.chinawhisper.com/the-10-ethnic-chinese-nobel-prize-winners>.

200 Tony Hsieh, *Delivering Happiness: A Path to Profits, Passion, and Purpose* (New York and Boston: Business Plus, 2010). Шей пише, що батьки хотіли, аби він вчився на лікаря або здобув докторську. Але «я завжди мріяв заробляти гроші, бо для мене це означало, що згодом я матиму свободу робити все, що забажаю». Ibid., pp. 9–10. Див. також “Jerry Yang”, Forbes.com, <http://www.forbes.com/profile/jerry-yang/>; “Steve Chen”, CrunchBase, <http://www.crunchbase.com/person/steve-chen>; Derek Andersen, “How The Huang Brothers Bootstrapped Guitar Hero to a Billion Dollar Business”, TechCrunch, December 30, 2012, <http://techcrunch.com/2012/12/30/how-the-huang-brothers-bootstrapped-guitar-hero-to-a-billion-dollar-business/>; Michael Arrington, “Alfred Lin Has the Midas Touch”, TechCrunch, July 28, 2009, <http://techcrunch.com/2009/07/28/alfred-lin-has-the-midas-touch-the-man-with-2-billion-in-acquisitions-under-his-belt/>.

201 Katherine Jacobsen, “Amar Bose, Inventor of Bose Speakers”, Dies, Christian Science Monitor, July 15, 2013; “Top 6 Indian CEOs in America”, SiliconIndia, March 15, 2012, <http://www.siliconindia.com/news/usindians/Top-6-Indian-CEOs-in-America-nid-109397-cid-49.html>.

202 “Vinod Khosla — Partner Emeritus”, Kleiner Perkins Cauley & Byers, <http://www.kpcb.com/partner/vinod-khosla>; Vivek Wadhwa, “The Face of Success, Part I: How the Indians Conquered Silicon Valley”, Inc., January 13, 2012, <http://www.inc.com/vivek-wadhwa/how-the-indians-succeeded-in-silicon-valley.html>.

203 Jill Konieczko, “10 Things You Didn’t Know About Bobby Jindal”, U.S. News & World Report, May 22, 2008.

204 Jonathan Martin, “Democratic South Carolina Chair Defends Nikki Haley Barb”, Politico, May 14, 2013, <http://www.politico.com/story/2013/05/dick-harpootlian-nikki-haley-90918.html>.

205 Див. Massimo Calabresi and Bill Saporito, “The Street Fighter”, Time, Feb. 13, 2012.

206 За звітом New York City Bar, азійці у 2010 році становили 12% з-поміж усіх адвокатів юридичних компаній і були беззаперечно

найчисельнішими серед адвокатів, які належали до етнічних меншин: 55% порівняно із 20% темношкірих і 17% латиноамериканців, хоча загальна частка афроамериканців та латиноамериканців у США перевищує частку азійців у два і три рази відповідно. Див. New York City Bar, 2010 Law Firm Diversity Benchmarking Report: A Report to Signatory Law Firms (New York City Bar Association, 2010), p. 15. Водночас азійців лише 2,5% серед компаньйонів цих юридичних фірм. У 10 топових нью-йоркських фірмах азійцям ведеться дещо краще: серед компаньйонів їх 4,1%. (Показник 4,1% для «десяти топових» нью-йоркських юридичних компаній взятий із нашої власної обробки даних. Перелік із десяти топових компаній ми взяли із рейтингу Vault 2012 для міста Нью-Йорк). Аналогічним чином дослідження найбільших корпорацій у районі Затоки виявило, що хоча азійців багато серед працівників, вони погано представлені серед директорів компаній та на найвищих керівних посадах. У 2008 році азійці становили 5,3% у радах директорів і 9,3% керівного складу у районі Затоки, попри те, що вони становили 21% працівників цього регіону. Див. Buck Gee and Wes Hom, “The Failure of Asian Success in the Bay Area: Asians as Corporate Executive Leaders”, Corporate Executive Initiative, March 28, 2009, pp. 3, 5.

207 “Where’s the Diversity in Fortune 500 CEOs?”, DiversityInc, <http://www.diversityinc.com/diversity-facts/wheres-the-diversity-in-fortune-500-ceos>. 208 Gee & Hom, “The Failure of Asian Success in the Bay Area”, pp. 3, 5; Wesley Yang, “Paper Tigers”, New York Magazine, May 8, 2011 (цитата професора Колумбійського університету Тима У).

209 Min Zhou, “Negotiating Culture and Ethnicity: Intergenerational Relations in Chinese Immigrant Families”, in Ramaswami Mahalingam ed., Cultural Psychology of Immigrants (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006), pp. 315, 317.

210 Pew Research Center, The Rise of Asian Americans, p. 44.

211 Jonathon Ament, Jewish Immigrants in the United States (United Jewish Communities Report Series on the National Jewish Population Survey 2001–01, October 2004), p. 4, n.3.

212 AmyChua, World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability (New York: Anchor Books, 2004), p. 43.

213 U.S. Census Bureau, “Religion Statistics and Publications”, <http://www.census.gov/prod/www/religion.htm>.

214 Chua, *World on Fire*, pp. 79–82, 202–4, 217–21; Thomas Sowell, *Migrations and Culture: A World View* (New York: Basic Books, 1996), pp. 236–7 (зазначено, що «за стародавніх часів» євреї ще не були торговими посередниками і «більшість євреїв насправді були бідними»); див. загалом Michael Grant, *The Jews in the Roman World* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1973).

215 Див. “The Jewish Population of the World (2010)”, Jewish Virtual Library, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/jewpop.html>. Існують значні розбіжності щодо оцінок кількості євреїв в Америці. Див. Ira Sheskin and Arnold Dashefsky, *Jewish Population in the United States, 2012* (Storrs, CT: North American Jewish Data Bank, 2012), p. 7–14, 15 (там ідеться про методологічні труднощі, а ймовірну кількість євреїв у США оцінено у 6–6,4 млн).

216 Jeremy Fine, “No Jewish Masters”, *Jewish Journal*, Apr. 11, 2010, http://www.jewishjournal.com/the_great_rabbino/item/no_jewish_masters_20100411/. Євреїв загалом мало в американському спорті, однак, за однією захопливою книжкою, їхній внесок не такий уже й мізерний. Див. Franklin Foer and Marc Tracy, eds., *Jewish Jocks: An Unorthodox Hall of Fame* (New York: Twelve, 2012)

217 “America’s Highest Paid Chief Executives”, *Forbes*, March 25, 2011, http://www.forbes.com/lists/2011/12/ceo-compensation-11_rank.html.

218 Nathan Vardi, “The 40 Highest-Earning Hedge Fund Managers”, *Forbes*, March 1, 2012, http://www.forbes.com/lists/2012/hedge-fund-managers-12_land.html#fulllist.

219 Amy Chua, *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance — and Why They Fall* (New York: Doubleday 2007), pp. 151, 196–7.

220 Barry E. Supple, “A Business Elite: German-Jewish Financiers in Nineteenth-Century New York”, *Business History Review* 31, no. 2 (1957), pp. 143–78; див. також Steven L. Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement* (Sonoma, CA: Deucalion, 2009), pp. 208–15.

221 Lisa Du, “The 20 Investment Banks That Took in the Most Money in 2011”, *Business Insider*, March 7, 2012,

<http://www.businessinsider.com/bloombergmarkets-magazine-the-20-investment-banks-that-took-in-the-most-money-in-2011-2012-3>.

222 Jacob Berkman, “At Least 139 of the Forbes 400 are Jewish”, Oct. 5, 2009, <http://blogs.jta.org/philanthropy/article/2009/10/05/1008323/at-least-139-of-the-forbes-400-are-jewish>.

223 “The Forbes 400: The Richest People in America” (industry .lter: real estate), Forbes, http://www.forbes.com/forbes-400/list/#page:1_sort:0_direction:asc_search:_filter:Real%20Estate_filter:All%20states_filter:All%20categories (дата звернення 27 березня 2012 року); відомості про релігійні переконання зібрано за замовленням авторів, документ у авторів; Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, p. 238.

224 Mark Tracy, “Generous Jews: Nearly Half of ‘Pledge’ Billionaires are MOTs”, *Tablet Magazine*, August 5, 2010, <http://www.tabletmag.com/scroll/41829/generous-jews>.

225 Stewart F. Lane, *Jews on Broadway: An Historical Survey of Performers, Playwrights, Composers, Lyricists and Producers* (Jefferson, NC: McFarland & Company, 2011), p. 190.

226 Lane, *Jews on Broadway*, pp. 42–3, 111; David K. Israel, “The Top 20 Jewish Comedians of All Time”, *Mental Floss*, <http://mentalfloss.com/article/22596/top-20-jewish-comedians-all-time> (дата звернення 19 серпня 2013 року).

227 Pease, *The Golden Age*, viii-ix, Table 1.

228 <http://www.reuters.com/article/2007/09/03/us-psychiatrists-religion-idUSN0228386620070903>.

229 Див. Steven Silbiger, *The Jewish Phenomenon: Seven Keys to the Enduring Wealth of a People* (Atlanta: Longstreet Press, 2001), p. 29.

230 Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, pp. 76–7, 134–5.

231 Ruth Andrew Ellenson, “Jewish Advice Columnists from Miss Manners to Dear Abby”, *Jewish Women*, Fall 2008.

232 Jacob B. Ukeles, Steven M. Cohen, and Ron Miller, *Jewish Community Study of New York: 2011 Special Report on Poverty* (rev. ed) (New York: UJA-Federation of New York, June 2013), pp. 15, 72. Звіт визначає «бідність» як показник, «менший, ніж 150% федерального визначення порогу бідності». *Ibid.*, p. 21. Cf. Keister, *Faith and Money*, p. 171 (йдеться про те, що рівень бідності серед євреїв «суттєво менший» порівняно з іншими релігіями).

233 Ця оцінка ґрунтується на даних Pew Forum on Religious and Public Life, U.S. Religious Landscape Survey — Religious A.liation: Diverse and Dynamic, February, 2008 (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2008) (reporting 2006 data). У дослідженні Pew не подано цифри про загальні доходи домогосподарства, однак дослідження зазначає, що у 2006 році 46% домашніх господарств американських євреїв мали доходи щонайменше 100000 доларів США. Ibid., pp. 60, 78. Із цього ми, за найскромнішими підрахунками, зробили висновок про середні доходи 90000–90 900 доларів США. Потім ми перевели ці показники у долари 2010 року (так само, як робить Бюро з перепису населення для своїх підрахунків доходів різних груп за кілька років; у такий спосіб було знайдено показник 90500 доларів США, згаданий у тексті про доходи американців індійського походження). Ми використовували інструменти відділу праці і статистики Міністерства праці (режим доступу: http://www.bls.gov/data/in.ation_calculator.htm) і отримали показники 97346–98320 доларів США. Середні доходи для американського домашнього господарства становили приблизно 51000 доларів США. U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Pro.le in the United States (2010, сукупність даних за три роки).

234 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Pro.le in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 007 — індійці).

235 Keister, Faith and Money, 171. Одне дослідження, яке тривало 25 років, виявило, що майже половина всіх євреїв має понад 600 000 доларів США чистого капіталу порівняно із 6,8% білих консервативних протестантів, 0,8% темношкірих консервативних протестантів, 14,2% «мейнстримових» протестантів, 13,7% католиків і 10,6% респондентів загалом. Як щодо людей із найменшими статками? Якщо визначати найменші статки як нуль або менше, то до цієї категорії потрапляють 11% білих консервативних протестантів, 32,5% темношкірих консервативних протестантів і 8% католиків. Загалом 13% респондентів зовсім не мали статків. Серед євреїв таких було 2,1%. Keister, at 90 (table 4.2).

236 Pew Forum on Religion and Public Life, U.S. Religious Landscape Survey: Religious A.liation: Diverse and Dynamic (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2008), p. 78.

237 Ibid.

238 Див., наприклад, Murray Friedman, *The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), chs. 2, 4–6.

239 Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, pp. 55, 29–39, 64–71, 52–57.

240 Joel Stein, “How Jewish Is Hollywood?”, *Los Angeles Times*, Dec. 19, 2008, режим доступу: <http://www.latimes.com/news/opinion/commentary/la-oe-stein19-2008dec19,0,4676183.column>.

241 Pease, *Golden Age of Jewish Achievement*, at ix (23%); Raphael Patai, *The Jewish Mind* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 342, 548 (задокументовано, що між 1901 і 1996 роками євреї, «становлячи менше половини відсотка людства», виграли 35% Нобелівських премій з економіки, 27% — з фізіології або медицини, 22% — з фізики і 20% Нобелівських премій загалом).

242 Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, p. 68; “All Prizes in Economic Sciences”, [Nobelprize.org](http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates), http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates.

243 Ari Ben-Menahem, *Historical Encyclopedia of Natural and Mathematical Sciences* (New York: Springer, 2009), vol. 1, part 3, p. 2891, n.39.

244 Див. Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, pp. 44–5, 53; Ronald W. Clark, *The Birth of the Bomb* (New York: Horizon Press, 1961), pp. 1–3, 8–13; Martin J. Sherwin, *A World Destroyed: The Atomic Bomb and the Grand Alliance* (New York: Alfred A. Knopf, 1975), pp. 49–50; C. P. Snow, *The Physicists* (Boston: Little, Brown & Co., 1981), pp. 79–80, 103, 131.

245 Для детальнішого огляду див. другий розділ.

246 Mehdi Bozorgmehr and Daniel Douglas, “Success(ion): Second-Generation Iranian Americans”, *Iranian Studies* 44, no. 1 (January 2011), pp. 10–13; див. також Mitra K. Shavarini, *Educating Immigrants: Experiences of Second-Generation Iranians* (New York: LFB Scholarly Publishing, 2004), pp. 35–41; U.S. Census, *American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки)* (код групи — іранці).

247 Shavarini, *Educating Immigrants*, pp. 2, 47–51.

248 Shavarini, *Educating Immigrants*, pp. 2–6.

249 Mike Hale, “The Children of Old Tehran Go Hollywood”, *New York Times*, Mar. 9, 2012; Jon Michaud, “Life in Irangeles”, *The New Yorker*, Mar. 14, 2012.

250 Ali Mostashari and Ali Khodamhosseini, “An Overview of Socioeconomic Characteristics of the Iranian-American Community, based on the 2000 U.S. Census” (Iranian Studies Group at MIT) February 2004, <http://www.isgmit.org/projects-storage/census/socioeconomic.pdf>; див. Phyllis McIntosh, “Iranian-Americans Reported Among Most Highly Educated in U.S.”, *Payvand Iran News*, Jan. 26, 2004, режим доступу: <http://www.payvand.com/news/04/jan/1191.html>.

251 U.S. Census Bureau, *American Community Survey*, Table DP04: Selected Housing Characteristics (2010, сукупність даних за п’ять років) (код групи 001 — населення загалом; 540 — іранці).

252 U.S. Census, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Characteristics in the United States (2010 3-year dataset) (код групи 540 — іранці).

253 Carlos Slim: “The World’s Billionaires”, *Forbes*, March 2013; Chua, *World on Fire*, pp. 60–1.

254 Chua, *World on Fire*, pp. 66–7, 115–20; див. загалом Albert Hourani and Nadim Shehadi, eds., *The Lebanese in the World: A Century of Emigration* (London: The Centre for Lebanese Studies, 1992).

255 Alixana, “Lebanese Immigration into the United States: 1880 to the Present”, in Hourani and Shehadi, *The Lebanese in the World*, pp. 141–2, 145–8, 161–3; Philippe W. Zgheib and Abdulrahim K. Kuwatly, “Autonomy, Locus of Control, and Entrepreneurial Orientation of Lebanese Expatriates Worldwide”, *Journal of Small Business and Entrepreneurship* 24, no. 3 (2011), pp. 345, 347; Zeinab Fawaz, *Success Factors of Lebanese Small Businesses in the United States* (Bloomington, IN: AuthorHouse, 2012), pp. 3–5, 19–20.

256 U.S. Census Bureau, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 509 — ліванці).

257 U.S. Census, *American Community Survey*, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 509 — ліванці; 540 — іранці).

258 William Saletan, “Lawrence of Nashua: New Hampshire’s all-Arab-American Senate Race”, Slate, October 16, 2002, http://www.slate.com/articles/news_and_politics/ballot_box/2002/10/lawrence_of_nashua.html.

259 Не існує надійних критеріїв і остаточних рейтингів щодо виняткової економічної успішності груп в Америці. Коли йдеться про середні доходи домашніх господарств за 2010 рік, єврейський показник у приблизно 97000 доларів США, можливо, найвищий з усіх груп. Індійці (приблизно 91000 доларів США) на другому місці, а іранці (68 000 доларів США), китайці (67 000 доларів США) і ліванці (67 000 доларів США) також дуже близькі до верхівки. Ці п’ять груп також перебувають на верхівці або біля неї, коли йдеться про відсоток домашніх господарств, які заробляють понад 100 000 доларів США на рік і понад 200 000 доларів США на рік. (Щоб дізнатися середні доходи в усіх групах, відстежуваних Бюро з перепису населення, див. U.S. Census Bureau, American Community Survey, Table S0201 (2010, сукупність даних за три роки); щоб дізнатися частку людей, які заробляють понад 100 000 доларів США і понад 200 000 доларів США, див. *ibid.*, Table DP03 (2010, сукупність даних за п’ять років); щодо євреїв, див. вище примітку про доходи євреїв). Однак показники доходів лише частково висвітлюють економічну успішність. Академічна успішність серед молоді — засадничий критерій успіху наступного покоління, доходи якого виміряти поки що неможливо. Корпоративні та бізнесові досягнення — важливий маркер загальноприйнятого успіху в американській економіці, а мобільність між поколіннями (здатність дітей, народжених у незаможних батьків, піднятися до порівняно високої забезпеченості) — це ще один ключовий показник виняткового економічного успіху групи у США. Ми намагалися взяти до уваги всі ці чинники, обираючи, на яких групах зосередитися у цій книжці.

Однак наша вибірка, безумовно, була обмежена в часі, просторі та джерелах. Перш за все наша книжка — це зріз успішності станом на 2010 рік. Це важливе уточнення, адже — як ми детальніше покажемо далі — успіх Трьох сил знижується залежно від покоління. Із часом успішні групи з’являються і зникають. Ми також обмежили свій огляд значними за чисельністю спільнотами в Америці. Ми брали 100 000 осіб за межовий мінімум. Крім того, ми відмовилися від деяких

групових класифікацій Бюро з перепису населення через те, у яких спосіб Бюро одержує інформацію про походження громадян.

У переписі населення, що проводять раз на десятиліття, людей уже не запитують про їхнє етнічне або національне походження (хоча запитують про «расу»). Натомість Бюро з перепису населення бере дані з American Community Survey (ACS), щорічного опитування (також керованого Бюро), в якому людям ставлять запитання відкритого типу щодо їхнього «походження або етнічної приналежності». Людина може дати декілька відповідей, з яких записують перші дві. У результаті деякі класифікації Бюро надто розпливчасті для нашої мети (наприклад, «європейці»), а інші сумнівні. Наприклад, дані Бюро показують, що 1,1 млн американців «британського» походження належать до найзаможніших у країні; однак водночас, за даними Бюро, 27 млн «британських» американців мають набагато менші доходи. (Див. U.S. Census Bureau, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 520 — британці; 529 — англійці)). Можна припустити, що люди, які себе ідентифікують як «британських» американців, утворюють чітко виражену культурну групу (і цілком можливо, що це група Трьох сил), однак ми не могли перевірити цю гіпотезу, тому врешті-решт вирішили не брати «британських» американців до свого аналізу.

Ми також вирішили не брати до свого дослідження дві азійські групи — американців корейського та філіппінського походження, — хоча за деякими показниками обидві групи доволі успішні. Корейці — дуже цікавий, але неоднозначний випадок: деякі з них мають надзвичайно високі досягнення, а інші ні. Див. Renee Reichl Luthra and Roger Waldinger, “Intergenerational Mobility”, in David Card & Stephen Raphael, eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2013), pp. 169, 182. (Американці корейського походження мають високі відсотки як академічної успішності, так і бідних домашніх господарств). Загалом, за стандартним критерієм доходу, американці корейського походження навіть близько не такі винятково успішні, як групи, що ми вивчаємо. Наприклад, їхній середній дохід домогосподарства майже не відрізняється від загальних показників для населення США (приблизно 51 000 доларів США) (Див. U.S.Census, *American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States* (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 001 — населення загалом; 023 — корейці)). На відміну від корейців, американці філіппінського походження складають одноріднішу спільноту і мають дуже високі прибутки домашніх господарств. Однак коли йдеться про особисті доходи, американці філіппінського походження одержують надивовижу мало. Наприклад, чоловік-філіппінець, який працює, заробляє в середньому приблизно 45 000 доларів США — і це нижче за середній показник по країні (Див. *ibid.* (код групи 019 — філіппінці)). Натомість американці єврейського, індійського, китайського, іранського та ліванського походження — на верхніх щаблях, коли йдеться як про доходи домашнього господарства, так і про індивідуальні.

Групи, які ми тут обговорюємо, аж ніяк не єдині успішні групи в Америці. Існує багато інших, менших груп, як-от вихідці з Південної Африки та Мальти, але ми не маємо достатньо часу і місця, щоб їх дослідити. Наше початкове припущення полягає в тому, що найуспішніші з цих груп цілком можуть мати Три сили, але дослідження цього питання доведеться відкласти.

Розділ третій. Відчуття вищості

260 Ross A. Hammond and Robert Axelrod, “The Evolution of Ethnocentrism”, *The Journal of Conflict Resolution* 50, no. 6 (December 2006), p. 926. Самнер писав: «Кожна група плекає власну гордість і марнославство, підносить власних божеств і презирливо дивиться на чужинців». William Graham Sumner, *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals* (Boston: The Athenaeum Press, 1907), p. 13; див. також Paul C. Rosenblatt, “Origins and Effects of Group Ethnocentrism and Nationalism”, *The Journal of Conflict Resolution* 8, no. 2 (June 1964), p. 131.

261 Alfred Adler, *The Science of Living* (Garden City, NY: Garden City Publishing, 1929), pp. 79 («досліджуючи комплекс вищості, [...] ми майже завжди виявляємо більшою або меншою мірою прихований комплекс меншовартості», 97 («комплекс вищості — один зі способів, який людина із комплексом меншовартості може використовувати як спосіб втечі від своїх проблем»). Адлер вперше використав поняття «комплекс вищості» за деякий час після того, як вперше застосував «комплекс меншовартості». Це було у 1925 і 1926 роках відповідно. Див. Heinz L. Ansbacher and Rowena R. Ansbacher, eds., *The Individual Psychology of Alfred Adler* (New York: Harper & Row, 1964), pp. 256. Однак обидва поняття уже були у вжитку у 1922 році. Див., наприклад, “Calls Our Women Superior: French Philosopher Declares Americans ‘Will Go Far’”, *New York Times*, Jan. 30, 1922 («У Європі Фройд проголосив жінок неповноцінними, бо у них комплекс меншовартості, [...] однак тут це явно не так. Тут у них те, що я назвав би комплексом вищості»).

262 Todd Gitlin and Liel Leibovitz, *The Chosen Peoples: America, Israel, and the Ordeals of Divine Election* (New York: Simon & Schuster 2010), pp. xiii, 65–72; Harry S. Stout, *The New England Soul: Preaching and Religious Culture in Colonial New England* (Oxford: Oxford University Press, 1986), p. 8.

263 Новий Заповіт. «Але ви вибраний рід, священство царське, народ святий, люд власності Божої, щоб звіщали чесноти Того, Хто покликав вас із темряви до дивного світла Свого, колись ненарод, а тепер народ Божий, колись непомилювані, а тепер ви помилювані!» (1 Петра 2:9–10).

264 Gitlin and Leibovitz, pp. 15–16.

265 Hayim Halevy Donin, *To Pray as a Jew: A Guide to the Prayer Book and the Synagogue Service* (New York: Basic Books, 1991), p. 326 (молитва для святкових днів); див. *ibid.*, p. 52 (благословення Тори) («вибрав нас з-поміж усіх народів»), p. 325 (благословення Шабату) («обрав нас і очистив нас понад усіма народами»).

266 А тепер, коли справді послухаєте Мого голосу, і будете дотримувати заповіту Мого, то станете Мені власністю більше всіх народів, бо вся земля то Моя! (Вихід 19:5)

267 Див. Jon D. Levenson, “Chosenness and Its Enemies”, *Commentary*, December 2008, p. 26 (цитата Жозе Сарамаго); див. також Paul Berman, “Something’s Changed: Bigotry in Print. Crowd Chant Murder”, in Ron Rosenbaum, ed., *Those Who Forget the Past: The Question of Anti-Semitism* (New York: Random House, 2004), pp. 18–19.

268 Levenson, “Chosenness and Its Enemies”, p. 26; The Associated Press and Haaretz Service, “Israel complains about Greek composer’s anti-Semitic remarks”, *Haaretz*, November 12, 2003; Je. Weintraub, “Theodorakis’s Jewish Problem (2004)”, July 15, 2005 <http://je.weintraub.blogspot.com/2005/07/theodorakis-jewish-problem-2004.html>.

Теодоракіс стверджував, що його заява було вилучено з контексту (і що його заява «Я — антисеміт» — «обмовка»). Mikis Theodorakis, *Letter to the Central Board of Jewish Communities in Greece*, May 16, 2011, http://www.kis.gr/en/index.php?option=com_content&view=article&id=421:mikis-theodorakis.

269 Див., наприклад, Menachem Kellner, “Chosenness, Not Chauvinism: Maimonides on the Chosen People”, in Daniel H. Frank, ed., *A People Apart: Chosenness and Ritual in Jewish Philosophical Thought* (Albany: SUNY Press, 1993), pp. 51–76; David Novak, *The Election of Israel: The Idea of the Chosen People* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 31–108.

270 Benedictus de Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus*, trans. Samuel Shirley (Boston/Leiden: E.J. Brill, 1991) [1677] p. 100; Steven Nadler, *Spinoza: A Life* (Cambridge: Cambridge University Press 1999), pp. 120–32.

271 Див. Paul Johnson, *A History of the Jews* (New York: Harper & Row, 1987), p. 301 («вузька стежка»); Moses Mendellsohn, *Jerusalem: A Treatise on Ecclesiastical Authority and Judaism*, trans. M. Samuels (London: Longman, Orme, Brown, and Longmans: 1838) vol. 2, pp. 89,

102 («Іудаїзм не зазіхає на жодні особливі одкровення вічних істин [...] і не є релігією одкровення в тому сенсі, який зазвичай вкладають у це поняття. Одкровення релігії — це одне, а одкровення закону — інше»). Однак порівняйте з Allan Arkush, *Moses Mendelssohn and the Enlightenment* (Albany: SUNY Press, 1994), pp. 218–19 (де йдеться про те, що Мендельсон все-таки сповідував ідею єврейської обраності).

272 Arnold M. Eisen, *The Chosen People in America: A Study in Jewish Religious Ideology* (Bloomington: Indiana University Press, 1983), pp. 3–4.

273 Див. Avi Beker, *The Chosen: The History of an Idea, the Anatomy of an Obsession* (New York: Palgrave MacMillan, 2008), pp. 23–24, 72–73. Реконструктивісти — поки що найменша із чотирьох основних груп американських євреїв. Офіційно це 82000 вірян. За оцінками на 2000 рік, 9% американських євреїв вважали себе ортодоксальними іудеями, 25% — консервативними іудеями, 33% — іудеями-реформістами, 2% — реконструктивістами (і 31% — «просто євреями»). Jonathan Ament, “American Jewish Religious Denominations”, *United Jewish Communities Report Series on the National Jewish Population Survey 2000–2001*, Report 10, February 2005, p. 3.

274 Заява дуже впливового раввіна-реформіста, що євреї-реформісти «вірять у те, що мають місію», але «відкидають» ідею, ніби «євреї — єдиний обраний народ», див. Jacob R. Marcus, “Genesis: College Beginnings (1978)”, in Gary Phillip Zola, ed., *The Dynamics of American Jewish History: Jacob Rader Marcus’s Essays on American Jewry* (Lebanon, NH: Brandeis University Press, 2004), p. 144.

275 Pittsburgh Platform, Union of American Hebrew Congregations (November 1885); “A Statement of Principles of Reform Judaism”, Central Conference of American Rabbis (Pittsburgh, May 1999), <http://ccarnet.org/rabbis-speak/platforms/statement-principles-reform-judaism/>.

276 Sigmund Freud, “Moses and Monotheism”, in James Strachey, ed., *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (London: Hogarth Press, standard edition, 1964), vol. 23, pp. 105–6.

277 Louis Dembitz Brandeis, “The Jewish Problem: How to Solve It” (промову виголошено у червні 1915), передрук у Steve Israel & Seth Forman eds., *Great Jewish Speeches Throughout History* (Northvale, NJ: Jason Aronson, Inc., 1994), p. 74.

278 Brandeis, “The Jewish Problem: How to Solve It”, p. 77; див. також Adam Garfinkle, *Jewcentricity: Why Jews Are Praised, Blamed, and Used to Explain Just About Everything* (Hoboken, NJ: Wiley, 2009), p. 58. (Багато євреїв «стали переконаними у власній моральній вищості над неєвреями приблизно пропорційно до страждань, яких зазнали від них»).

279 Martin Buber, “Hebrew Humanism”, in *Israel and the World: Essays in a Time of Crisis* (Syracuse University Press 1997), pp. 240, 250.

280 Michael Chabon, “Chosen, but Not Special”, *New York Times*, June 6, 2010.

281 Peter Novick, *The Holocaust in American Life* (Boston: Houghton Mi. in, 1999), p. 280.

282 O.ce of the Chief Rabbi, “Faith Lectures: Jewish Identity: The Concept of a Chosen People”, May 8, 2001, <http://www.chiefrabbi.org/2001/05/08/faith-lecturesjewish-identity-the-concept-of-a-chosen-people>.

283 Charles Murray, “Jewish Genius”, *Commentary*, April 2007, p. 29.

284 Nir Hasson, “Survey: Record Number of Israeli Jews Believe in God”, *Ha’aretz*, Jan. 27, 2012, <http://www.haaretz.com/jewish-world/survey-record-numberof-israeli-jews-believe-in-god-1.409386>); Harris Interactive, *The Harris Poll No. 59*, Oct. 15, 2003, p. 2, <http://www.harrisinteractive.com/vault/Harris-Interactive-Poll-Research-While-Most-Americans-Believe-in-God-Only-36-pct-A-2003-10.pdf>.

285 Див., наприклад, Raphael Patai, *The Jewish Mind* (Detroit: Wayne State University Press, 1996), pp. 324, 339; Pease, *The Golden Age of Jewish Achievement*, pp. 387–9; Brandeis, “The Jewish Problem”, p. 74.

286 S. Leyla Gurkan, *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation* (London and New York: Routledge, 2009), p. 124 (цитата Філіпа Рота); Charles E. Silberman, *A Certain People: American Jews and Their Lives Today* (New York: Summit Books, 1985), pp. 80–81.

287 Michael P. Kramer, “The Conversion of the Jews and Other Narratives of Self-Definition: Notes Towards the Writing of Jewish-American Literary History; Or Adventures in Hebrew School”, in Emily Miller Budick ed., *Ideology and Jewish Identity in Israeli and American Literature* (Albany: SUNY Press, 2001), pp. 177, 191.

288 Matthew Bowman, *The Mormon People: The Making of an American Faith* (New York: Random House, 2012), pp. 36–8, 94; Claudia

L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT: Praeger, 2006), pp. 15–16, 18; Terryl L. Givens, *People of Paradox: A History of Mormon Culture* (Oxford University Press, 2007), p. xii, xvi.

289 Leonard J. Arrington, *Brigham Young: American Moses* (New York: Alfred Knopf, 1985).

290 Matthew Bowman, *The Mormon People*, p. 62.

291 Harold Bloom, *The American Religion: The Emergence of the Post-Christian Nation* (New York: Simon & Schuster, 1992), p. 82.

292 Див. Givens, *People of Paradox*, pp. xvi («мормони здавна ідентифікували свою віру з провіденційною роллю Америки в історії»).

293 Про «сакралізацію» Смітом американського континенту див. Bowman, *The Mormon People*, pp. xv–xvi, 26–7, 32–8; Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 24–25.

294 Richard Lyman Bushman, *Joseph Smith: Rough Stone Rolling* (New York: Alfred

A. Knopf, 2006), p. 519; див. також pp. 94–7. 295 Bowman, *The Mormon People*, pp. xv. 296 Див. Givens, *People of Paradox*, pp. xiii, xvi (опис мормонської «історії переслідувань та алієнації від американського мейнстріму»).

297 Bowman, *The Mormon People*, pp. 98–100; George W. Givens, *Language of the Mormon Pioneers* (Springville, UT: Bonneville Books, 2003), p. 215; див. також Arrington, *Brigham Young*, chap. 9.

298 Terryl L. Givens, *People of Paradox: A History of Mormon Culture* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007), p. 59; див. також Bowman, *The Mormon People*, pp. xv. («сутнісно американська віра»).

299 Jan Shipps, *Mormonism: The Story of a New Religious Tradition* (Chicago: University of Illinois Press, 1985), p. 125 («у XIX столітті жити у царстві означало належати до обраного народу Божого»).

300 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 3; Givens, *People of Paradox*, pp. xiii, xvi; Jon Krakauer, *Under the Banner of Heaven: A Story of Violent Faith* (Doubleday, 2003), pp. 5, 69.

301 Bowman, *The Mormon People*, p. xviii («мормони вірять, що їхній церкві [...] поставили завдання приготувати землю до Другого пришестя Ісуса Христа»). Прекрасний огляд апокаліптичної ментальності мормонів подано у: Joanna Brooks, *The Book of Mormon*

Girl: A Memoir of an American Faith (New York: Free Press, 2012), pp. 30–1, 35.

302 Bowman, *The Mormon People*, p. 33; Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 3, 18; Richard Lyman Bushman, *Mormonism: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2008), pp. 27–31.

303 Див. Bowman, *The Mormon People*, pp. 46, 140–41; Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 30 («Можливість служіння поділяється на нижче, або ааронське, служіння для тих, кому від дванадцяти до вісімнадцяти, і вище, або мелхіседекове, служіння для чоловіків, яким дев'ятнадцять або більше»).

304 Bowman, *The Mormon People*, p. 46. 305 Bowman, *The Mormon People*, pp. 188–90; Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 4.

306 Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 2, 75. До храмів не допускають не лише тих, хто не є мормонами, але й мормонів, які не дотримуються вчення Церкви Ісуса Христа святих останніх днів. «Щоб увійти до храму, віряни мають бути похрещені і засвідчені. Кожні два роки вони повинні проходити приватну співбесіду — обговорення-допит на двох рівнях церковної ієрархії». Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 79.

307 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 3.

308 Bowman, *The Mormon People*, pp. 165–7. 309 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 19. 310 Bowman, *The Mormon People*, pp. 166–7, 230; Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 19, 23; див. також Givens, *People of Paradox*, p. xv (Твердженнями про те, що «Бог — це одухотворена людина», а «людина — це Бог у зародку», Сміт зруйнував традиційний християнський дуалізм); Blake T. Ostler, “Worshipworthiness and the Mormon Concept of God”, *Religious Studies* 33, no. 3 (1997), pp. 315, 319–20.

311 Bowman, *The Mormon People*, p. 167.

312 Bowman, *The Mormon People*, p. 230; Ostler, “Worshipworthiness and the Mormon Concept of God”, p. 320.

313 Bowman, *The Mormon People*, p. 126; Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 42–3; Givens, *People of Paradox*, p. 57; Richard Ostling and Joan K. Ostling, *Mormon America: The Power and the Promise* (New York: HarperOne, 2007), p. 338; Brooks, *The Book of Mormon Girl*, p. 136.

314 У 1850-х Бригам Янг з апостолом Орсоном Преттом «проголосили, що сила творення, яку дає шлюб, триває у вічності, де слава вимірюється кількістю стосунків». Bowman, *The Mormon People*, pp. 125–6.

315 Bloom, *American Religion*, pp. 108.

316 Bowman, *The Mormon People*, p. 82; див. також Bloom, *American Religion*, p. 108.

317 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. xi; Ostling & Ostling, *Mormon America*, pp. xxiv, Jan Shipps, *Mormonism: The Story of a New Religious Tradition* (University of Illinois Press, 1985), p. 125.

318 Tim B. Heaton, Kristen L. Goodman, and Thomas Holman, “In Search of a Peculiar People: Are Mormon Families Really Different?” in Marie Cornwall, Tim B. Heaton, and Lawrence A. Young eds., *Contemporary Mormonism: Social Science Perspectives* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), pp. 87, 113 (статистика підтверджує, що «мормонська релігія більшою мірою, ніж звичайне американське християнство, орієнтована на родину, і що віряни сповідують традиційні сімейні цінності»; див. також Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 184 (зазначено, що у 1960-х «відбулося повернення до мормонства старого стилю на противагу культурним перетворенням Руху за громадянські свободи, розповсюдженню толерантності, загальному розхитуванню традиційної моральності і вживанню наркотиків»); Ostling and Ostling, *Mormon America*, p. xxiv («[Мормон] вірогідніше за будь-яку пересічну людину виявиться чесним, надійним, працьовитим і щирим — тобто матиме всі чесноти бойскаутів. У нього слухняні діти і згуртована родина»).

319 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 35.

320 *Children’s Songbook of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, pp. 2–3.

321 YouTube, “Church Leaders Preparing Us for the Second Coming of Christ”, <http://www.youtube.com/watch?v=IqaesQ2EE8w> (дата звернення: 13 червня 2009 року); Thomas S. Monson, “Dare to Stand Alone”, October 2011, <http://www.lds.org/general-conference/2011/10/dare-to-stand-alone?lang=eng> (дата звернення: 21 липня 2012 року).

322 Pepe Billete, “I’m Not a Latino, I’m Not a Hispanic, I’m a Cuban American!” *Miami New Times, Cultist*, July 12, 2012,

http://blogs.miaminewtimes.com/cultist/2012/07/im_not_a_latino_im_not_a_hispa.php (дата звернення: 19 липня 2013 року).

323 Pepe Billete, “I’m Not a Latino, I’m Not a Hispanic, I’m a Cuban American! (Part Dos)”, Miami New Times, Cultist, July 13, 2012, http://blogs.miaminewtimes.com/cultist/2012/07/pepe_billete_im_not_a_latino_i.php (дата звернення: 19 липня 2013 року) («Минулого тижня мені вдалося зачепити доволі значну частку некубинського іспаномовного населення Маямі»).

324 Інтерв’ю з Хосе Піко, директором і президентом JPL Investments Corp., Маямі, штат Флорида (6 січня 2012) (інтерв’ю брала Ейлін Зелек); див. також Maria Cristina Garcia, Havana USA: Cuban Exiles and Cuban Americans in South Florida, 1959–1994 (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), p. 84 (Багато кубинських вигнанців сприймали себе як «мучеників» і відкидали тавро «іммігранта», бо «імміграція передбачає вибір», а вони «вважали, що не мали вибору; їх випхали з рідної країни. [...] Зберігати «кубинськість» стало [...] політичним обов’язком»); Miguel Gonzalez-Pardo, The Cuban Americans (Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1998), p. 31 (наведено слова одного з вигнанців: «Ми приїхали сюди не тому, що шукали кращого життя. Ми вже добре жили на Кубі, але політична ситуація поклала цьому край»).

325 Grenier and Perez, The Legacy of Exile, p. 33.

326 Grenier and Perez, The Legacy of Exile, pp. 29–31 (вилучено лапки всередині цитати). Детальніше про ранніх кубинських «протонаціоналістів», зокрема тих, хто провіщав «білу Кубу», населену «вищими істотами», див. у Richard Gott, Cuba: A New History (New Haven and London: Yale University Press, 2004), pp. 54–7.

327 CarlosEire, Waiting for Snow in Havana: Confessions of a Cuban Boy (New York: The Free Press, 2003), pp. 24–25.

328 Gonzalez-Pardo, The Cuban Americans, pp. 31–4, 45–6; Garcia, Havana USA, pp. xi, 13–14.

329 Eire, Waiting for Snow in Havana, pp. 27.

330 Ibid., pp. 13–14.

331 Див., наприклад, Miguel de la Torre, La Lucha for Cuba: Religion and Politics on the Streets of Miami (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003), p. 128 (йдеться про «спроби кубинських

вигнанців ідентифікуватися з панівною євро-американською культурою на противагу іншим латиноамериканським групам»), 36, 128; Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, p. 34 (опис стікерів для автівок у Маямі із текстом: Yo no soy hispano... yo soy cubano).

332 Grenier and Perez, *The Legacy of Exile*, p. 48.

333 Victor Mona, “Article About Cubans Written By Mexican Journalist Victor Mona”, <http://zoevaldes.net/2010/08/01/articulo-para-recordar-siempre-sobre-los-cubanos-escrito-por-el-periodista-mexicano-victor-mona>.

334 Elizabeth Alexander, “Today’s News”, in Arnold Rampersad and Hilary Herbold eds., *The Oxford Anthology of African-American Poetry* (New York: Oxford University Press, 2006), p. 1.

335 Lawrence Otis Graham, *Our Kind of People: Inside America’s Black Upper Class* (New York: HarperCollins, 1999).

336 Timothy Green.eld-Sanders and Elvis Mitchell, *The Black List* (New York: Atria Books, 2008), pp. 130–31 (цитата Шона Комбса).

337 Див., наприклад, Jayanti Owen and Scott M. Lynch, “Black and Hispanic Immigrants’ Resilience Against Negative-ability Racial Stereotypes at Selective Colleges and Universities in the United States”, *Sociology of Education* 85, no. 4 (2012), pp. 304–05. Емпіричні свідчення сили цих негативних стереотипів можна знайти у джерелах про «загрозу підтвердження стереотипу», поданих нижче.

338 Nicholas Powers, “Jim Crow America: Why Our Society’s Racial Caste System Still Exists”, *The Independent* (July 24, 2012).

339 Green.eld-Sanders and Mitchell, *The Black List*, p. 4.

340 David Harding, *Living the Drama: Community, Culture and Conflict Among Inner-City Boys* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), p. 18; див. загалом Michelle Alexander, *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness* (New York: The New Press, 2010).

341 Gaetane Jean-Marie and Anthony H. Normore, “A Repository of Social Justice: Black Women Leaders at Historically Black Colleges and Universities”, in Anthony H. Normore ed., *Leadership for Social Justice: Promoting Equity and Excellence Through Inquiry and Reflective Practice* (Information Age Publishing, 2008), pp. 7–8 (частина триступеневої «місії» університетів, історично призначених для темношкірих, полягала у «служінні темношкірій спільноті та країні шляхом допомоги у розвитку лідерства та расової гордості»).

342 Kassie Freeman, ed., *African American Culture in Higher Education Research and Practice* (Westport, CT: Praeger, Publishers, 1998), p. 9 («дослідження свідчать, що афроамериканським студентам, які відвідують університети, історично призначені для темношкірих, притаманні вищі інтелектуальні досягнення, краща психологічна адаптація, позитивніше уявлення про себе, сильніша расова гордість і амбітніші прагнення»); Mikyong Minsun Kim and Clifton F. Conrad, “The Impact of Historically Black Colleges and Universities on the Academic Success of African-American Students”, *Research in Higher Education* 47, no. 4 (2006), pp. 399–400, 402 (афроамериканські студенти мають «однакову вірогідність отримати ступінь бакалавра, незалежно від того, відвідують вони коледж, історично призначений для темношкірих чи для білих», але «серед афроамериканських випускників винятково високий відсоток політичних лідерів, юристів, лікарів та докторів наук закінчили університети, історично призначені для темношкірих»). Підсумовано інші дослідження, які виявили, що афроамериканські студенти, особливо жінки, демонструють кращий когнітивний розвиток в університетах, історично призначених для темношкірих, «отримують вищі оцінки і мають вищі сподівання щодо дипломів порівняно зі своїми однолітками з університетів, історично призначених для білих»); Walter R. Allen, “The Color of Success: African American College Student Outcomes at Predominantly White and Historically Black Colleges and Universities”, *Harvard Educational Review* 62, no. 2 (1992), p. 39 (аналіз результатів державного дослідження темношкірих студентів і висновок про те, що «навчання в університеті було найуспішнішим (за показниками академічних досягнень, соціалізації та кар’єрних планів) для афроамериканських студентів у тих кампусах, де вони становили більшість»).

343 Cynthia L. Jackson, *African American Education: A Reference Handbook* (Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2001), p. 255; “Prominent Alumni”, Morehouse College, https://www.morehouse.edu/about/prominent_alumni.html.

344 Kwame Ture and Charles V. Hamilton, *Black Power: The Politics of Liberation in America* (New York: Vintage Books, 1992), pp. 34–35. Cornel West, *Race Matters* (New York: Vintage Books, 1994), pp. 98–99.

345 Diane C. Fujino, *Heartbeat of Struggle: The Revolutionary Life of Yuri Kochiyama* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005), p.

155. 346 Richard W. Leeman, *African-American Orators: A Bio-Critical Sourcebook* (Greenwood Press, 1996), p. 128.

347 Martin Luther King, "Speech at the Great March on Detroit", June 29, 1963, http://mlk-kpp01.stanford.edu/index.php/encyclopedia/documentsentry/doc_speech_at_the_great_march_on_detroit; див. також Louis A. DeCaro Jr., *Malcolm and the Cross: The Nation of Islam, Malcolm X, and Christianity* (New York: New York University Press, 1998), p. 160.

348 Див. Claude M. Steele and Joshua Aronson, "Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans", *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (1995), pp. 797–811. Для глибокого огляду див. Michael Inzlicht and Toni Schmader eds., *Stereotype Threat: Theory, Process, and Application* (New York: Oxford University Press, 2012).

349 Див. Mary C. Murphy and Valerie Jones Taylor, "The Role of Situational Cues in Signaling and Maintaining Stereotype Threat", in Inzlicht and Schmader, *Stereotype Threat*, p. 21; Paul R. Sackett et al., "On Interpreting Stereotype Threat as Accounting for African American-White Differences on Cognitive Tests", *American Psychologist* 59 (2004), p. 8.

350 Див. Steele and Aronson, "Stereotype Threat"; Claude M. Steele et al., "Contending with Group Image: The Psychology of Stereotype and Social Identity Threat", in Mark P. Zanna, ed., *Advances in Experimental Social Psychology* vol. 34 (New York: Academic Press, 2002), pp. 379–440; Sackett et al., "On Interpreting Stereotype Threat", pp. 7–8 (результати «добре відтворювалися»).

351 Joshua Aronson et al., "When White Men Can't Do Math: Necessary and Sufficient Factors in Stereotype Threat", *Journal of Experimental Social Psychology* 35 (1999), pp. 29–46.

352 Anne Maass et al., "Checkmate: The Role of Gender Stereotypes in the Ultimate Intellectual Sport", *European Journal of Social Psychology* 38 (March/April 2008), pp. 231–35. Оцінки жінок з математики стабільно падали, коли залучалися гендерні стереотипи. Patricia M. Gonzales, Hart Blanton, and Kevin J. Williams, "The Effects of Stereotype Threat and Double-Minority Status on the Test Performance of Latino [sic] Women", *Personality and Social Psychology Bulletin* 28 no. 5 (2002), pp. 659–70; Toni Schmader, "Gender Identification Moderates Stereotype Threat Effects

on Women's Math Performance", *Journal of Experimental Social Psychology* 38 (2002), pp. 194–201.

353 Margaret J. Shih, Todd L. Pittinsky, and Geoffrey C. Ho, "Stereotype Boost", in Inzlicht and Schmader, *Stereotype Threat*, pp. 145–6. Білі студенти показали кращі результати, коли тест було описано як такий, що вимірює інтелектуальні здібності, аніж коли той самий тест описали як «чесний для різних расових груп». Gregory M. Walton and Priyanka B. Carr, "Social Belonging and the Motivation and Intellectual Achievement of Negatively Stereotyped Students", in Inzlicht and Schmader, *Stereotype Threat*, p. 97.

354 Je. Stone, Aina Chalabaev and C. Keith Harrison, "The Impact of Stereotype Threat on Performance in Sports", in Inzlicht and Schmader, *Stereotype Threat*, p. 220–1.

355 Brian E. Armenta, "Stereotype Boost and Stereotype Threat Effects: The Moderating Role of Ethnic Identification", *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 16, no. 1 (2010), pp. 94–8.

356 Jennifer Lee and Min Zhou, "Frames of Achievement and Opportunity Horizons", in David Card & Steve Raphael eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2014), pp. 206–31.

357 Helene Cooper, *The House at Sugar Beach: In Search of a Lost African Childhood* (New York: Simon & Schuster, 2008), p. 29.

358 Helen Fogarassy, *Mission Improbable: The World Community on a UN Compound in Somalia* (Lanham, MD: Lexington Books, 1999), p. 34.

359 Див. Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Doubleday, 2003), pp. 108–9; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1985), pp. 27–8, 154–5, 250–1.

360 Див. Robert S. Smith, *Kingdoms of the Yoruba* (3rd edition) (Madison, WI: University of Wisconsin, 1988); Babatunde Lawal, "Reclaiming the Past: Yoruba Elements in African American Arts", in Toyin Falola and Matt D. Childs, eds., *The Yoruba Diaspora in the Atlantic World* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2004), 291, 292.

361 Див. Thomas D. Boston, ed., *A Different Vision: African American Economic Thought* (London and New York: Routledge, 1997), pp. 177–8; see also Chua, *World on Fire*, pp. 108–9

362 Chinua Achebe, *There Was a Country: A Personal History of Biafra* (New York: Penguin Press, 2012), pp. 76–8. Натяк на те, що іґбо особливі, також можна знайти у новому захопливому романі «Американа» нігерійської (іґбо) письменниці Чімаманди Нґозі Адічі, в якому сенегальська майстриня з плетення кіс стверджує, що «іґбо завжди одружуються з іґбо». Див. Chimamanda Ngozi Adichie, *Americanah* (New York and Toronto: Alfred A. Knopf, 2013), p. 15.

363 Owens and Lynch, “Black and Hispanic Immigrants’ Resilience against Negative-ability Racial Stereotypes”, pp. 303–25.

364 Yaw O. Adutwum, “The Impact of Culture on Academic Achievement Among Ghanian Immigrant Children” (неопублікована дисертація) (USC Digital Library: 2009); Kay Deaux et al., “Becoming American: Stereotype Threat Effects in Afro-Caribbean Immigrant Groups”, *Social Psychology Quarterly* 70, no. 4 (2007), pp. 383–404; Alwyn D. Gilkes, “Among Thistles and Thorns: West Indian Diaspora Immigrants in New York City and Toronto” (неопублікована дисертація) (ProQuest Dissertations and Theses: 2005).

365 Mary C. Waters, *Black Identities: West Indian Immigrant Dreams and American Realities* (New York and Cambridge, MA: Russell Sage Foundation and Harvard University Press, 1999), pp. 65–6.

366 Patricia Ngozi Anekwe, *Characteristics and Challenges of High Achieving Second-Generation Nigerian Youths in the United States* (Universal-Publishers, 2008), p. 128. Аналогічний погляд часто висловлюють іммігранти з Вест-Індії. Вчитель з ямайсько-американської школи говорить:

Я не можу допомогти їм [афроамериканцям], бо вони дуже переймаються расизмом і так часто розігрують цей сценарій і сприймають все саме у такий спосіб, що часом до них навіть не можна наблизитися. Якщо їх намагаються навчити чогось такого, що не про чорне-чорне-чорне, то знаєте, вони не в захваті... Часом мені їх шкода, але виявляється, що ви просто не можете змінити їхнє ставлення, бо вони навіть не кажуть вам, що їм незрозуміло. Waters, *Black Identities*, pp. 171–2.

367 Min Zhou, “The Ethnic System of Supplementary Education: Nonprofit and For-Profit Institutions in Los Angeles’ Chinese Immigrant Community”, in Marybeth Shinn and Hirokazu Yoshikawa, eds., *Toward*

Positive Youth Development: Transforming School and Community Programs (New York: Oxford University Press, 2008), p. 232

368 Cooper, *The House on Sugar Beach*, p. 6.

369 Cooper, *The House on Sugar Beach*, p. 11.

370 Helene Cooper, “Author Interview”, <http://authors.simonandschuster.com/oper/18871279/interviews/91>, Helene-Co

Розділ четвертий. Загроженість

371 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, trans. George Lawrence, ed. J. P. Mayer, vol. 2, part II, chap. 13 (Garden City, NY: Anchor Books, 1969), pp. 535–8.

372 Tocqueville, *Democracy in America*, vol. 2, part III, chap. 19, p. 627.

373 *Ibid.*, pp. 536, 538.

374 Tocqueville, *Democracy in America*, vol. 2, part III, chap. 19, p. 627.

375 Tocqueville, *Democracy in America*, vol. 2, part II, chap. 13, p. 535.

376 Насправді Зара у трагедії Уїльяма Конгрива «Наречена у жалобі» говорить: «Heaven has no rage like love to hatred turned, Nor hell a fury like a woman scorned». (Act III, Scene VIII). Див. “The Mourning Bride: A Tragedy”, in John Bell, *Bell’s British Theatre Consisting of the Most Esteemed British Plays*, vol. XIX (London: George Cawthorn, British Library, 1797), p. 63.

377 Arthur O. Lovejoy, *Refections on Human Nature* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1961), p. 181 (із *Traite de metaphysique* Вольтера) («Бути предметом зневаги тих, з ким ми живемо, це те, чого ніхто ніколи не міг і не зможе витримати»).

378 Thomas D. Boswell and James R. Curtis, *The Cuban-American Experience: Culture, Images, and Perspectives* (New Jersey: Rowman & Allanheld, 1984), p. 46.

379 Maria Cristina Garcia, *Havana USA: Cuban Exiles and Cuban Americans in South Florida, 1959–1994* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), p. 20; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 36.

380 Tad Friend, *Cheerful Money: Me, My Family, and the Last Days of Wasp Splendor* (New York: Little, Brown and Company, 2009), p. 153; див. також Digby Baltzell, “The Protestant Establishment Revisited”, *The American Scholar*. 45, no. 4 (1976), pp. 499, 505 (зазначено, що БАСПи в третьому поколінні йшли до «Гарварду, Єлю і Принстону, де вступали до найкращих клубів і випускалися з С — “джентельменськими оцінками”»), pp. 506, 512.

381 Peter Sayles, “Report from Newport RI: American WASPs — Dispossessed, Degenerate... Or Both?” *VDARE.com*, Jan. 20, 2013; див. також Jerome Karabel, *The Chosen: The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale, and Princeton* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 2005), pp. 115, 131.

382 Robert Frank, “That Bright, Dying Star, the American WASP”, *Wall Street Journal*, May 15, 2010; див. також David Brooks, “Why Our Elites Stink”, *New York Times*, July 12, 2012.

383 Miguel Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans* (Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1998), pp. 46–7.

384 Ibid.

385 Maria Cristina Garcia, *Havana USA: Cuban Exiles and Cuban Americans in South Florida, 1959–1994* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1996), pp. 18–20, 40; Miguel Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans* (Westport, CT, and London: Greenwood Press, 1998), p. 37; Guillermo J. Grenier and Lisandro Perez, *The Legacy of Exile: Cubans in the United States* (Pearson Education, 2003), p. 52.

386 Інтерв’ю з Хосе Піко, директором і президентом JPL Investments Corp., Маямі, штат Флорида. (Інтерв’ю проводила Ейлін Зелек 6 січня 2012 року) (документ у авторів); див. також Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, p. 37.

387 Susan Eva Eckstein, *The Immigrant Divide: How Cuban Americans Changed the US and Their Homeland* (Routledge, 2009), p. 83; David Rie, *The Exile: Cuba in the Heart of Miami* (New York: Simon & Schuster, 1993), p. 48; Gonzalez-Pando, *The Cuban Americans*, pp. 34–36.

388 Телефонне інтерв’ю з професоркою Домітілою Фокс, Міжнародний університет Флориди. (Інтерв’ю проводила Ейлін Зелек 17 березня 2012 року) (документ у авторів); див. також Garcia, *Havana USA*, pp. 18–20

389 Robert C. Solomon, “Nietzsche and the Emotions”, in Jacob Golomb, Weaver Santaniello and Ronald L. Lehrer, *Nietzsche and Depth Psychology* (Albany, NY: State University of New York Press, 1999), pp. 127, 142.

390 Цей абзац взято переважно із Amy Chua, *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance — and Why They Fall* (New York: Doubleday, 2007), pp. 4, 6–7; див. також Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Peter T. Daniels, trans. (Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 2002), pp. 5–7; Hooman Majd, *The Ayatollah Begs to Die: The Paradox of Modern Iran* (New York: Doubleday, 2008), p. 163.

391 “Xerxes and the Persian Army: What They Really Looked Like”, *A Persian’s Perspective*, March 18, 2007, <http://persianperspective.wordpress.com/2007/03/18/xerxes-and-the-persian-army-what-they-really-looked-like/>.

392 Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America* (New York: Random House, 2004), pp. 3, 30–1.

393 Pollack, *The Persian Puzzle*, p. 3; див. Chua, *Day of Empire*, p. 4.

394 Див. Chua, *Day of Empire*, p. 4.

395 Див., наприклад, Majd, *The Ayatollah Begs to Die*, p. 164; Robert Graham, *Iran: The Illusion of Power* (London: Croom Helm, 1978), p. 192. 396 Див. Majd, *The Ayatollah Begs to Die*, p. 163 397 Pollack, *The Persian Puzzle*, p. 3; див. також Graham, *Iran*, p. 190–2 (опис іранського «відчуття вищості» і «відчуття унікальності», що «походять з дещо романтизованих уявлень про власну історію, але їхня сутність полягає у гнучкості, з якою їм вдавалося пережити хвилі завоювань і засвоїти культурні впливи, не втративши власної ідентичності»); Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs, and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), p. 492–3 (зазначено, що націоналістичні рухи ХХ століття в Ірані «недооцінили перську вищість»).

398 Chua, *Day of Empire*, p. 27. 399 Majd, *The Ayatollah Begs to Die*, p. 164; див. також *ibid.*, p. 12 (згадано авторового дідуся, «який також був аятолою»); Chua, *Day of Empire*, pp. 24–26. 400 Joya Blondel Saad, *The Image of Arabs in Modern Persian Literature* (University Press of America, 1996), pp. 6–7. 401 Saad, *The Image of Arabs in Modern Persian Literature*, p. 8 (цитата із класичної праці ХІ століття Насера Хосрова).

402 Sadeq Hedayat: *Ibid.*, p. 29.

403 *Ibid.*, p. 37 (цитуювання Садега Хедаята).

404 Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution, 1906–1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism* (New York: Columbia University Press, 1996), p. 25.

405 Shadi Akhavan, “Close Enough” (op-ed), *Iranian.com*, Aug. 25, 2003, <http://iranian.com/Opinion/2003/August/Close/index.html> (дата звернення: 1 березня 2013 року).

406 Graham, *Iran*, p. 194; див. також Graham E. Fuller, “The Center of the Universe”: *The Geopolitics of Iran* (Boulder, CO: Westview Press, 1991), p. 20. 407 Graham, *Iran*, p. 194. 408 Abbas Amanat, “The Persian Complex”, *New York Times*, May 25, 2006. 409 Tara Wilcox-Ghanoonparvar ed., *Hyphenated Identities: Second-Generation Iranian-Americans Speak* (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2007), p. 7. 410 Mohsen M. Mobasher, *Iranians in Texas: Migration, Politics, and Ethnic Identity* (Austin, TX: University of Texas Press, 2012), p. 8. 411 Див. Mobasher, *Iranians in Texas*, p. 8; Tara Bahrapour, “Persia on the Pacific”, *The New Yorker*, November 10, 2003.

412 Див. Andre Dubus III, *House of Sand and Fog* (New York: W.W. Norton & Company, 2011); Bahrapour, “Persia on the Pacific”; Carol Gerster, “CRASH: A Crash Course on Current Race/Ethnicity Issues”, *The Journal of Media Literacy* 55, nos. 1 & 2.

413 Див., наприклад, Mobasher, *Iranians in Texas*, p. 34. 414 Mitra K. Shavarini, *Educating Immigrants: Experiences of Second-Generation Iranians* (New York: LFB Scholarly Publishing, 2004), pp. 38–41. 415 Shadi Akhavan, “Take It from a Good Girl: Fight Back!”, *The Iranian*, December 27, 2002, <http://iranian.com/Features/2002/December/Tough/index.html>.

416 Wilcox-Ghanoonparvar ed., *Hyphenated Identities*, p. 6; див. також Shavarini, *Educating Immigrants*, pp. 7, 113–14; Maryam Daha, “Contextual Factors Contributing to Ethnic Identity Development of Second-Generation Iranian American Adolescents”, *Journal of Adolescent Research* 26, no. 5 (2011), pp. 543, 554, 563; Mohsen Mobasher, “Cultural Trauma and Ethnic Identity Formation Among Iranian Immigrants in the United States”, *American Behavioral Scientist* 50 (2006), pp. 100, 108.

417 Mobasher, *Iranians in Texas*, pp. 45–7. 418 Shavarini, *Educating Immigrants*, p. 5; Mobasher, “Cultural Trauma and Ethnic Identity

Formation Among Iranian Immigrants in the United States”, pp. 103, 113. 419 “Iranian Census 2010 PSA with Maz Jobrani”, <http://www.youtube.com/watch?v=kgoLjFJ0rVg>. 420 Mobasher, *Iranians in Texas*, p. 8. 421 Maryam Daha, “Contextual Factors”, pp. 543, 547, 552–4. 422 Shavarini, *Educating Immigrants*, p. 6. 423 Див., наприклад, Daha, “Contextual Factors”, pp. 560–1; Mehdi Bozorgmehr and Daniel Douglas, “Success(ion): Second-Generation Iranian Americans”, *Iranian Studies* 44, no. 1 (January 2011), pp. 5, 7. 424 Shavarini, *Educating Immigrants*, p. 150; див. також pp. 147–51; див. також Daha, “Contextual Factors”, pp. 560–1. 425 Wilcox-Ghanoonparvar, *Hyphenated Identities*, pp. 24–5. 426 Daha, “Contextual Factors”, pp. 550, 554–8. 427 Shavarini, *Educating Immigrants*, p. 113.

428 Shavarini, *Educating Immigrants*, pp. 112–3; див. також Ali Akbar Mahdi, “Ethnic Identity among Second-Generation Iranians in the United States”, *Iranian Studies* 31, no. 1 (Winter 1998) (цитата молодого американця іранського походження, респондента в опитуванні), p. 91 («Я справді не знаю, хто такі іранці. Для мене слово “іранець”, можливо, означає суперечність»).

429 Daha, “Contextual Factors”, p. 560.

430 Daha, “Contextual Factors”, p. 561; див. також Mahdi, “Ethnic Identity among Second-Generation Iranians in the United States”, p. 88 (цитата одного з респондентів у дослідженні, де взяли участь 48 ірано-американських підлітків: «У моїх батьків надмірні очікування. Вони хочуть від мене виняткових результатів»).

431 Daha, “Contextual Factors”, p. 561; див. також Bozorgmehr and Daniel Douglas, “Success(ion): Second-Generation Iranian Americans”, p. 5 (іранські іммігранти в другому поколінні засвоюють цінності батьків і стають «дуже мотивованими на успішне навчання та вибір кар’єри, що здобуде їм повагу»).

432 Shavarini, *Educating Immigrants*, p. 6.

433 Див. Kanti Bajpai, “Diversity, Democracy, and Devolution in India”, in Michael E. Brown and Sumit Ganguly eds., *Government Policies and Ethnic Relations in Asia and the Pacific* (Cambridge, MA and London: MIT Press, 1997), pp. 34–8; див. також Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1985), p. 37; Nicholas B. Dirks, *Castes of Mind*:

Colonialism and the Making of Modern India (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001), p. 5.

434 Gita Rajan and Shailja Sharma eds., *New Cosmopolitanisms: South Asians in the U.S.* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2006), p. 13; Bandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005), p. 1; Vijay Prasad, *Uncle Swami: South Asians in America Today* (New York: The New Press, 2012), pp. 10–11.

435 Ramaswami Mahalingam, Cheryl Philip, and Sundari Balan, “Cultural Psychology and Marginality: An Explorative Study of Indian Diaspora”, in Ramaswami Mahalingam ed., *Cultural Psychology of Immigrants* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006), pp. 151, 152. Madhulika S. Khandelwal, *Becoming American, Being Indian: An Immigrant Community in New York City* (Ithaca & London: Cornell University Press, 2002), pp. 9–10. Khandelwal, *Becoming American*, p. 6; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, pp. 15–6. Aparna Rayaprol, *Negotiating Identities: Women in the Indian Diaspora* (New Delhi: Oxford University Press, 1997), p. 15. Khandelwal, *Becoming American*, p. 6; Sunaina Marr Maira, *Desis in the House: Indian American Youth Culture in New York City* (Philadelphia: Temple University Press, 2002), p.10 («у 1989 році 95% іммігрантів з Індії приїхали на підставі єднання з родиною і лише 1% — із робочими візами (падіння порівняно із 1969 роком, коли з робочою візою приїхали 18% осіб)»). Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans* (Washington, D.C.: Pew Research Center, April 4, 2013) (updated edition), p. 44.

436 Maira, *Desis in the House*, p. 75; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 93.

437 U.S. Census, *American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки)* (код групи 013 — індійці) (середні доходи домашнього господарства оцінено у 90525 доларів США). *Ibid.*, Table DP03: *Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за три роки)* (для населення загалом середні доходи домашнього господарства оцінено у 51 222 долари США).

438 Див. Eric Mark Kramer ed., *The Emerging Monoculture: Assimilation and the “Model Minority”* (Westport, CT: Praeger Publishers, 2003), p. xxi («Більшість індійців у Сполучених Штатах належать до

вищого класу і вищої касті»); Mahalingam, Philip, and Balan, “Cultural Psychology and Marginality”, p. 155 («у цій хвилі іммігрантів більшість походять з вищих каст»); Prema A. Kurien, *A Place at the Multicultural Table: The Development of an American Hinduism* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2007), p. 45 («Зважаючи на елітарну природу міграції, ми можемо припустити, що більшість американців індійського походження вийшли із середовища вищих каст. Здається, що особливо численні брахмани»); див. також Peter F. Geithner, Paula D. Johnson and Lincoln Chen eds., *Diaspora Philanthropy and Equitable Development in China and India* (Cambridge, MA: Global Equity Initiative, Asia Center, Harvard University, 2004), p. 350; Himanee Gupta, “Hidden in Plain Sight: The semiotics of caste among Hindu Indians in the United States” (August 2001) (paper presented at 2001 APARRI Conference).

439 Див. Dirks, *Castes of Mind*, pp. 202–3, 221; Dietmar Rothermund, *India: The Rise of an Asian Giant* (New Haven and London: Yale University Press, 2008), p. 162; Rajendra K. Sharma, *Indian Society, Institutions, and Change* (New Delhi: Atlantic, 2004), p. 14.

440 Хоча система каст має тисячолітнє коріння, деякі дослідники наголошують, що «за часів колоніалізму поняттю каста [...] надали більшого значення — воно стало набагато розповсюдженішим, всеохопнішим і універсальнішим, ніж будь-коли раніше». Dirks, *Castes of Mind*, p. 13; див. також Sharma, *Indian Society, Institutions, and Change*, pp. 11–2, 14–5.

441 Narendra Jadhav, *Untouchables: My Family's Triumphant Escape from India's Caste System* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2005), pp. 1–4; див. також Robert Deliege, *The Untouchables of India*, trans. Nora Scott (Oxford: Berg Publishers, 1999), pp. 1–3.

442 David I. Kertzer, *Ritual, Politics & Power* (New Haven and London, CT: Yale University Press, 1989), pp. 112–3

443 John McLeod, *The History of India* (Greenwood Publishing Group, 2002), pp. 185–6.

444 Кастова приналежність уславленого Тагора, якого іноді називали індійським Львом Толстим, ілюструє загадкову, але потужну роль, яку каста традиційно відігравала в Індії. Хоча родина Тагорів належала до брахманів, вони були так званими брахманами піралі, «із якими правовірні індуси не укладали шлюбів», оскільки (принаймні, за поширеною оповідкою) їхні предки десь у XV столітті «заплямували себе контактом з мусульманами».

На початку 1800-х брахман, який просто поїв разом із брахманом піралі, мав заплатити 50000 рупій, щоб відновити свою кастову приналежність. Krishna Dutta & Andrew Robinson, *Rabindranath Tagore: The Myriad-Minded Man* (London: Bloomsbury, 1995), pp. 17–18.

445 Rajmohan Gandhi, *The Man, His People, and the Empire* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2008), p. 2.

446 Bajpai, “Diversity, Democracy, and Devolution in India”, p. 53; India Ministry of Home Affairs, “Scheduled Castes and Scheduled Tribes Population”, India's 2011 Census (2011), ch. 2, http://www.censusindia.gov.in/2011census/PCA/PCA_Highlights/pca_highlights_le/India/Chapter-2.pdf; International Institute for Population

Sciences, National Family Health Survey (NFHS-3), 2005–06: India: vol. 1, ch. 3, <http://hetv.org/india/nfhs/nfhs3/NFHS-3-India-Full-Report-Volume-I.pdf>; 61st National Sample Survey (conducted by the Ministry of Statistics and Programme Implementation).

447 “Arundhati Roy in Conversation with Venu Govindu”, October 29, 2000, Friends of River Narmada, <http://www.narmada.org/articles/arinterview.html>. Див. також Ramesh Bairy, *Being Brahmin, Being Modern: Exploring the Lives of Caste Today* (Routledge: New Delhi, 2010), pp. 85–6. (Хоча брахмани становлять лише 4,28% населення штату Карнатака, вони «як і раніше, надмірно представлені на адміністративних посадах, у вищій освіті, праві», а також медицині та інженерній справі).

448 Constituion of India (1949), art. 15, 17.

449 Bairy, *Being Brahmin*, pp. 87, 277–81; Error! Main Document Only. Jadhav, *Untouchables*, p. 3; Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and its Implications* (Chicago & London: University of Chicago Press, 1980), pp. 79–80.

450 Mark Magnier, “In India, Bengalis Seek to Recapture Their Glory as Intellectuals”, *Los Angeles Times*, September 8, 2012.

451 “Amartya Sen”, *Indians Abroad*, [indobase.com](http://www.indobase.com), <http://www.indobase.com/indians-abroad/amartya-sen.html>; Reshmi R. Dasgupta, “I Had No Idea a Pulitzer Was So Prestigious, Says Pulitzer Prize winner Siddhartha Mukerjee’s Father”, *The Economic Times (India)*, April 22, 2011; див. також Maxine P. Fisher, *The Indians of New York City: A Study of Immigrants From India* (New Delhi: Heritage Publishers, 1980), p. 49 (зазначено, що бенгальські імена із закінченням «джі», як-от «Мукерджі» чи «Банерджі», належать до «брахманських»).

452 Pawan Dhingra, *Life Behind the Lobby: Indian American Motel Owners and the American Dream* (Stanford: Stanford University Press, 2012), pp. 4–5, 14; Marjorie Howard, “A Motel of One’s Own”, *Tufts Now*, November 27, 2012; Nimish Shukla, “16 Gujaratis in Forbes List”, *The Times of India*, March 8, 2008.

453 “Bhai is king: Gujaratis are ruling Forbes 40 richest Indians list”, Nov. 14, 2008, *DeshGujarat.com*, <http://deshgujarat.com/2008/11/14/bhai-is-king-gujaratisare-ruling-forbes-40-richest-indians-list>.

454 Pew Research Center, “How Many U.S. Sikhs?”, August 6, 2012, <http://www.pewresearch.org/2012/08/06/ask-the-expert-how-many-us>

sikhs/.

455 VedMehta, Rajiv Gandhi and Rama's Kingdom (New Haven and London: Yale University Press, 1994); див. Dawinder S. Sidhu and Neha Singh Gohil, *Civil Rights in Wartime: The Post 9/11 Sikh Experience* (Ashgate, 2009), p. 51 (цитата Прабджота Сингха) (опис тюрбана сикхів як «свідчення місії, покладеної на всіх сикхів: поводитися велично, даючи відсіч тиранії і захищаючи гноблених»); D.H. Butani, *The Third Sikh War? Towards or Away from Khalistan?* (Promilla & Company, 1986), p. 26.

456 Див. Dumont, *Homo Hierarchicus*, pp. 111–2; Dirks, *Castes of Mind*, pp. 140–3; Fisher, *The Indians of New York City*, pp. 29–34; Rayaprol, *Negotiating Identities*, p. 75; Chetan Bhagat, *2 States: The Story of My Marriage* (Rupa & Co, 2009), pp. 13–4, 51; Steve Sailer, “Why are South Indians so Smart?”, Mar. 23, 2002, <http://isteve.blogspot.com/2002/03/why-are-south-indians-so-smart.html>.

457 Див. Anita Raghavan, *The Billionaire's Apprentice: The Rise of the Indian-American Elite and the Fall of the Galleon Hedge Fund* (New York and Boston: Business Plus, 2013), pp. 40–1; Thomas L. Friedman, *The World is Flat 3.0: A Brief History of the Twenty-First Century* (New York: Picador, 2007), p. 127; Matthew Schneeberger, “Why IT grads abroad are returning to India”, Redi. India Abroad, May 15, 2008, <http://www.redi.com/money/2008/may/15iit.htm> (між 1965 і 2002 роками 35% випускників індійських технологічних інститутів емігрували до Америки і 16% пізніше).

458 Bairy, *Being Brahmin*, p. 124; див. також Rothermund, *India*, p. 164 (зазначено, що до початку XX століття «буддизм та джайнізм були соціальними та релігійними рухами», що «кидали виклик устрою, побудованому на кастовості та ендогамії»).

459 Див., наприклад, Chua, *Day of Empire*, pp. 224–28; Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World* (London: Allen Lane, 2003), pp. 146–54, 210–15, 325–8.

460 Dutta & Robinson, *Rabindranath Tagore*, p. 217.

461 Benjamin Anastas, “Inspiring Adaptation”, *Men's Vogue*, March/April 2007, p. 113; див. Julia Leyda, “An Interview with Jhumpa Lahiri”, *Contemporary Women's Writing* 5, no. 1 (2011), p. 66.

462 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 39.

463 Rosalind S. Chou & Joe R. Feagin, *The Myth of the Model Minority: Asian Americans Facing Racism* (Boulder & London: Paradigm Publishers, 2008), p. 70.

464 Dawinder S. Sidhu and Neha Singh Gohil, *Civil Rights in Wartime: The Post 9/11 Sikh Experience* (Surrey, England: Ashgate, 2009), pp. xiii-xv, 48, 64-8.

465 Prashad, *Uncle Swami*, pp. 4-5.

466 Sidhu and Gohil, *Civil Rights in Wartime*, p. 65; Palash Ghosh, "South Asian Taxi Drivers: Victims and Perpetrators of Racism", *International Business Times*, June 22, 2012, <http://www.ibtimes.com/south-asian-taxi-drivers-victims-perpetrators-racism-705690>.

467 *United States v. Thind*, 261 U.S. 204, 210, 214-6 (1923).

468 Vijay Prashad, *Uncle Swami*, pp. 3-7; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, pp. 27-31, 38-41.

469 Dhingra, *Life Behind the Lobby*, pp. 126-9.

470 Raghavan, *The Billionaire's Apprentice*, pp. 40-2, 46.

471 *Ibid.*, pp. 11, 13.

472 *Ibid.*, pp. 78, 82-4.

473 *Ibid.*, p. 123.

474 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 93; див. також Maira, *Desis in the House*, p. 72 («упередження індійських іммігрантів проти темношкірих посилюються через американський чорно-білий расовий розподіл»); Vijay Prashad, *The Karma of Brown Folk* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2000), pp. 157, 178-9 (твердження про те, що багато хто з індійських іммігрантів приймає спрямований проти темношкірих расизм як одну з передумов для зміцнення власних позицій у новій країні), 97-8 (зазначено расистські настрої, що преважують в Індії); див. також Mahalingam, Philip, and Balan, "Cultural Psychology and Marginality", pp. 160-62.

475 Purkayastha, *Negotiating Ethnicities*, p. 93.

476 Maira, *Desis in the House*, pp. 71-2.

477 Див. Prashad, *Uncle Swami*, p. 13.

478 Див., наприклад, Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 33-4.

479 Електронний лист до Емі Чуа від 4 грудня 2012 року (документ у авторів).

480 Karen Leonard, “South Asian Religions in the United States: New Contexts and Configurations”, in Rajan and Sharma, *New Cosmopolitanisms*, pp. 91, 94–6.

481 John Y. Fenton, *Transplanting Religious Traditions: Asian Indians in America* (New York: Praeger Books, 1988), p. 34; Fisher, *The Indians of New York City*, pp. 52–3; Chatterjee, “Beyond Class”; Joseph Berger, “Family Ties and the Entanglements of Caste”, *New York Times*, October 24, 2004. Error! Main Document Only. Навіть в Індії важливість каст дуже залежить від контексту та регіону. Індійці у США (та Індії) дуже часто взаємодіють і соціалізуються, долаючи межі каст. З цієї причини для американців індійського походження було б неpolitкоректно і недоречно відверто декларувати впевненість у своїй вищості на підставі кастового походження.

482 Див., наприклад, Chatterjee, “Beyond Class” («застаріле та дискримінаційне»).

483 Rayaprol, *Negotiating Identities*, p. 76; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 97; Prashad, *Uncle Swamy*, pp. 13–4; Fisher, *The Indians of New York City*, pp. 74–5.

484 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, pp. 89–90.

485 У 2008–2010 роках лише 14% американців індійського походження одружувалися поза межами своєї етнічної групи порівняно із 64% американців японського походження, 54% філіппінського походження, 39% корейського походження, і 35% китайського походження. Див. Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans*, p. 106.

486 Leonard, “South Asian Religions”, p. 98; Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, pp. 96–9. Професорка Пуркаяста говорить, що це наголошування — частина «нової ідеології вищості» для американців індійського походження (індуїстів). *Ibid.*, p. 97.

487 Показники взято із Pew Research Center, “Asian Americans: A Mosaic of Faiths”, July 19, 2012 (Table: Religious Affiliation Among U.S. Asian Groups), <http://www.pewforum.org/2012/07/19/asian-americans-a-mosaic-of-faiths-religious-affiliation>; щодо американців-мусульман індійського походження див. також Aminah Mohammad-Arif, *Salaam America: South Asian Muslims in New York* (London: Anthem Press, 2002; Sarah Patey, trans.), p. 33 (стверджується, що у 1990 році з-поміж загальної кількості американців індійського походження у 815447 осіб

приблизно 80000 були мусульманами). Звіт Pew виявив, що 51% американців індійського походження ідентифікує себе як індуїстів і 59% заявляють про те, що їх виховували як індуїстів. Ibid. Однак див. “So How Many Hindus are There in the US?”, *Hinduism Today* (Jan., Feb., Mar., 2008), http://www.hinduismtoday.com/archives/2008/1-3/61_swadhyay%20pariwar.shtml (де стверджується, що індусами є 80% американців індійського походження).

488 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 97.

489 Ibid., pp. 97–98.

490 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, pp. 89, 91–7; див. також Gupta, “Hidden in Plain Sight” (зазначено, що американці індійського походження часто позиціонують свою культуру як таку, що «запозичила “найкраще з обох світів”, поєднавши американську наполегливість, рішучість та впевненість у своїх силах із індійською етикою, релігійними віруваннями та сімейними цінностями»).

491 Опитування, проведене Pew у 2012 році, виявило, що 21% американців китайського походження, 20% американців корейського походження, 19% американців філіппінського походження, 18% американців індійського походження, 14% американців в'єтнамського походження і 9% американців японського походження «особисто зазнали расової дискримінації». Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans* (Washington, D.C.: Pew Research Center, April 4, 2013) (updated edition), p. 114.

492 Wesley Yang, “Paper Tigers”, *New York Magazine*, May 8, 2011.

493 Nancy Wang Yuen, “Performing Race, Negotiating Identity: Asian American Professional Actors in Hollywood”, in Jennifer Lee and Min Zhou eds., *Asian American Youth: Culture, Identity and Ethnicity* (New York and London: Routledge, 2004), pp. 251, 256.

494 Wesley Yang, “Paper Tigers”, *New York Magazine*, May 8, 2011 (цитата професора права Колумбійського університету Тіма У). Щодо бурхливої реакції чоловіків-американців азійського походження на Джеремі Ліня, див., наприклад, Deanna Fei, “The Real Lesson of Linsanity”, *Hu. ngtong Post*, Feb. 16, 2012, http://www.hu.ngtonpost.com/deanna-fei/jeremy-lin-asian-americans_b_1281916.html; Adrian Pei, “Jeremy Lin Asian and American Male Sexuality”, *Next Gener. Asian Church*, Feb. 9, 2012, <http://nextgenerasianchurch.com/2012/02/09/jeremylin-asian-american-male-sexuality>.

495 Yang, “Paper Tigers”.

496 Див. Li, *Cultural Foundations of Learning*, pp. 214–16; Desiree Baolian Qin, Niobe Way, and Meenal Rana, “‘The Model Minority’ and Their Discontent: Examining Peer Discrimination and Harassment of Chinese American Immigrant Youth” in Hirokazu Yoshikawa & Niobe Way eds., *Beyond the Family: Contexts of Immigrant Children’s Development*, vol. 121 (2008), pp. 27, 29–36.

497 Alexis Chiu and Cynthia Wang, “Master Strategist Yul Kwon Wins Survivor”, *People*, December 18, 2006; “Yul Kwon, From Bullying Target to Reality TV Star”, *NPR*, May 15, 2012, <http://www.npr.org/2012/05/16/152775069/yul-kwon-frombullying-target-to-reality-tv-star>.

498 “Opinion: Red Chair Interview: Why Yul Kwon Ditched Law for TV”, *CNN in America*, Nov. 16, 2011, режим доступу: <http://inamerica.blogs.cnn.com/2011/11/16/red-chair-interview-yul-kwon/>.

499 Dennis Prager, “Explaining Jews, Part III: A Very Insecure People”, *Townhall Magazine*, Feb. 21, 2006, режим доступу: http://townhall.com/columnists/dennisprager/2006/02/21/explaining_jews_part_iii_a_very_insecure_people/page/full.

500 Daniel Smith, “Do the Jews Own Anxiety?” *New York Times*, *Opinionator*, May 26, 2012.

501 Древні єгиптяни взяли євреїв у рабство (якщо вірити Біблії) і вбили їхніх новонароджених синів. Імператор Адріан вигнав євреїв з Єрусалима; у 1290 році євреїв вигнали з Англії, у 1306, 1322 і 1394 їх виганяли з Франції. Німецьких євреїв винищували у 1298, 1336–1338 і 1348 роках. З Іспанії їх вигнали у 1492 році. Папа Пій V вигнав їх із Папської держави у 1569 році. Понад 50000 євреїв було вбито у Польщі у 1648–1654 роках. І все це сталося до злету сучасного антисемітизму. Chua, *Day of Empire*, pp. 38, 130, 138; J. H. Elliott, *Imperial Spain, 1469–1716* (London: Edward Arnold, 1963), p. 98.

502 Daniel L. Medin, *Three Sons: Franz Kafka and the Fiction of J. M. Coetzee*, Philip Roth, and W. G. Sebald (Evanston, IL: Northwestern University Press, 2010), p. 22. У подібній тональності Генрі Кіссінджер колись зауважив: «Якщо ви єврей і живете під владою нацистів, [...] цей досвід не з таких, що посилюють впевненість у собі». Однак загроженість Кіссінджера (принаймні, якщо вірити одному з його біографів) жила його цілі: «Впевненість, що співіснувала із

загроженостями, марнославство і вразливість, пиha і жага визнання — всі ці складні поєднання, нашаровані в особистості Кіссінджера замолоду, збереглися на все життя». Walter Isaacson, *Kissinger: A Biography* (New York: Simon & Schuster, 1992), p. 56.

503 Joyce Antler, *You Never Call! You Never Write! A History of the Jewish Mother* (New York: Oxford University Press 2007), p. 1, 135 (цитата з *An Evening with Mike Nichols and Elaine May*, original cast recording, Polygram Records, 1960).

504 Paul Mazursky, in Abigail Pogrebin, *Stars of David: Prominent Jews Talk About Being Jewish* (New York: Broadway Books, 2005), pp. 79–80, процитовано у Antler, *You Never Call!*, p. 5.

505 Martha A. Ravits, “The Jewish Mother: Comedy and Controversy in American Popular Culture”, in Harold Bloom ed., *Philip Roth’s Portnoy’s Complaint* (Philadelphia: Chelsea House, 2004), p. 163; Antler, *You Never Write!*, p. 145. Для тих, хто не читав «Недугу Портного»: Софі Портной — це матір головного героя Александра Портного, «і головне: вона прибирає після служниці і повсякчас переймається тим, хто приходить до Алекса і йде від нього; вона живе для того, щоб захищати його від гоїв та чоловічої зрілості». Christopher Lehmann-Haupt, “A Portrait of the Artist as a Young Jew”, *New York Times*, Feb. 18, 1969.

506 Див. Robert Warshow, “Poet of the Jewish Middle Class”, *Commentary*, May 1946, p. 20, цит. у Alexander Bloom, *Prodigal Sons: The New York Intellectuals & Their World* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1996), p. 19.

507 Bloom, *Prodigal Sons*, p. 18. 508 Isaac Rosenfeld, *Passage from Home* (New York: Dial Press 1946), p. 7. 509 Philip Roth, *Portnoy’s Complaint* (New York: Vintage Books, 1994), p. 119. 510 Marco Rubio, *An American Son: A Memoir* (New York: Penguin Sentinel, 2012), p. 100; запис промови Марко Рубіо, виголошеної на з’їзді Республіканської партії 30 серпня 2012 року, режим доступу: <http://www.politico.com/news/stories/0812/80493.html>.

511 Ruben G. Rumbaut, “Children of Immigrants and Their Achievement: The Role of Family, Acculturation, Social Class, Gender, Ethnicity, and School Contexts”, p. 1, <http://www.hks.harvard.edu/inequality/Seminar/Papers/Rumbaut2.pdf>.

512 Ruth K. Chao, “Chinese and European Mothers’ Beliefs About the Role of Parenting in Children’s School Success”, *Journal of Cross-Cultural*

Psychology 27, no. 4 (July 1996), pp. 403, 412.

513 Vivian S. Louie, *Compelled to Excel: Immigration, Education, and Opportunity Among Chinese Americans* (Stanford: Stanford University Press, 2004), p. 48. Див. також Peter H. Huang, “Tiger Cub Strikes Back: Memoirs of an Ex-Child Prodigy about Parenting and Legal Education”, *British Journal of American Legal Studies* 1 (2012), pp. 297, 301. Кількісне психологічне дослідження підтвердило, що відчуття сімейного обов’язку в родинях латиноамериканського та азійського походження сильніше, аніж у білих американців, і виявило, що в американських підлітків азійського походження сильне відчуття обов’язку перед родиною захищає від негативного впливу низького соціально-економічного статусу на академічні досягнення. Див. Lisa Kiang and Andrew J. Fuligni, “Ethnic Identity and Family Processes Among Adolescents from Latin American, Asian, and European Backgrounds”, *Journal of Youth and Adolescence* 38, no. 2 (February, 2009), pp. 228–41; Lisa Kiang et al., “Socioeconomic Stress and Academic Adjustment Among Asian American Adolescents: The Protective Role of Family Obligation”, *Journal of Youth and Adolescence* 42, no. 6 (June, 2013), pp. 837–47.

514 Див., наприклад, Louie, *Compelled to Excel*, pp. 54, 57, 60–1; Beloo Mehra, “Multiple and Shifting Identities: Asian Indian Families in the United States”, in Clara C. Park, A. Lin Goodwin & Stacey J. Lee, eds., *Asian American Identities, Families, and Schooling* (Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2003), pp. 27, 45–6; Jamie Lew, “The Re(construction) of Second-Generation Ethnic Networks: Structuring Academic Success of Korean American High School Students,” in Park et al., *Asian American Identities*, pp. 157, 166–7.

515 Див., наприклад, Tony Hsieh, *Delivering Happiness: A Path to Profits, Passion, and Purpose* (New York and Boston: Business Plus, 2010), p. 8 («Гарвард був найпрестижнішим»); Louie, *Compelled to Excel*, pp. 42, 107; Lew, “The Re(construction) of Second-Generation Ethnic Networks”, p. 166; Tracy Jan, “Chinese Aim for the Ivy League”, *New York Times*, January 4, 2009.

516 Див., наприклад, Jennifer Lee and Min Zhou, “Frames of Achievement and Opportunity Horizons”, in David Card & Steve Raphael eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2014), pp. 206, 216 («описуючи місце оцінок на

своїй шкалі, азійські респонденти казали, що А — посередній результат, а В — провал. [...] Ставки зросли, і на провал зараз перетворилося А-»); Louie, *Compelled to Excel*, pp. 46 («Чому не сто балів?»), 109 («вона завжди вимагала оцінки сто балів»).

517 Rebecca Y. Kim, *God's New Whiz Kids? Korean American Evangelicals on Campus* (New York and London: New York University Press, 2006), p. 79.

518 Див., наприклад, Lee and Zhou, “Frames of Achievement and Opportunity Horizons”, p. 216; Error! Main Document Only. Louie, *Compelled to Excel*, pp. 97–8; див. також Li, *Cultural Foundations of Learning*, p. 207; Jin Li, Susan D. Holloway, Janine Bempechat & Elaine Loh, “Building and Using a Social Network: Nurture for Low-Income Chinese American Adolescents’ Learning”, in Hirokazu Yoshikawa & Niobe Way eds., *Beyond the Family: Contexts of Immigrant Children’s Development* 121 (2008), pp. 9, 18.

519 Purkayastha, *Negotiating Ethnicity*, p. 92.

520 Jennifer Lee and Min Zhou, “Frames of Achievement”, pp. 216, 217.

521 Douglas S. Massey et al., *The Source of the River: The Social Origins of Freshmen at America’s Selective Colleges and Universities* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), pp. 120–1; Carl L. Bankston and Min Zhou, “Being Well vs. Doing Well: Self-Esteem and School Performance among Immigrant and Nonimmigrant Racial and Ethnic Groups”, *International Immigration Review* 36, no. 2 (2002), pp. 389–15.

522 Joseph J. Jacobs, *The Anatomy of an Entrepreneur: Family, Culture, and Ethics* (San Francisco: ICS Press, 1991), pp. 13–15, 21.

523 Див. Benjamin Isaacs, *The Invention of Racism in Classical Antiquity* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), pp. 324–8; J.P.V.D. Balsdon, *Romans and Aliens* (London: Gerald Duckworth & Co., 1979), pp. 63, 67; Elsa Marston, *The Phoenicians* (New York: Benchmark Books, 2002), p. 60; Sabatino Moscati ed., *The Phoenicians* (New York: Abbeville Press, 1988), pp. 551–52, 558. У «Природничій історії» Плінія Старшого, гігантській енциклопедії, написаній у 70-х роках н. е., він говорить буквально таке: «Фінікійці винайшли торгівлю». Див. See Isaacs, *The Invention of Racism in Classical Antiquity*, pp. 324–8. Див. Moscati, *The Phoenicians*, p. 641.

524 Isaacs, *The Invention of Racism*, pp. 324–8.

525 Jacobs, *The Anatomy of an Entrepreneur*, p. 13–14

526 Див. Kristine J. Ajrouch and Abdi M. Kosow, “Racial and Religious Contexts: Situational Identities Among Lebanese and Somali Muslim Immigrants”, *Ethnic and Racial Studies* 30, no. 1 (2007), pp. 72, 83.

527 Jacobs, *The Anatomy of an Entrepreneur*, pp. 16–17.

528 Ibid., pp. 29–31.

529 Ibid., pp. 28–9.

530 Ibid., p. 17.

531 Див., наприклад, Lori Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”, *Atlantic Monthly*, July/Aug. 2011 (підважено поняття «самооцінки», яка «живиться невпинними поступками і схваленням, а не заслуженими досягненнями»). Рух на захист самооцінки ми детальніше обговоримо у восьмому розділі.

Розділ п'ятий. Контроль імпульсів

532 Eric Zorn, “Without Failure, Jordan Would Be a False Idol”, *Chicago Tribune*, May 19, 1997).

533 Див., наприклад, Geo. Loftus, “If You’re Going Through Hell, Keep Going — Winston Churchill”, *Forbes*, May 9, 2012, <http://www.forbes.com/sites/geo.loftus/2012/05/09/if-youre-going-through-hell-keep-going-winston-churchill>.

534 Див., наприклад, Roy F. Baumeister and John Tierney, *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength* (New York: Penguin Press, 2011); Carol S. Dweck, *Mindset: The New Psychology of Success* (New York: Random House, 2006); Angela L. Duckworth et al., “Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goals”, *Journal of Personality and Social Psychology* 92 no. 6 (2007), 1087–1101. Див. також Kelly McGonigal, *The Willpower Instinct* (New York: Avery, 2012).

535 Walter Mischel, Ebbe B. Ebbeson and Antonette Rasko. Zeiss, “Cognitive and Attentional Mechanisms in Delay of Gratification”, *Journal of Personality and Social Psychology* 21, no. 2 (February 1972), pp. 204–18; Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 9–11; Jonah Lehrer, “The Secret of Self-Control”, *The New Yorker*, May 18, 2009.

536 Walter Mischel, Yuichi Shoda, and Monica L. Rodriguez, “Delay of Gratification in Children”, *Science* 244 (1989), pp. 933–8; Yuichi Shoda,

Walter Mischel, and Philip K. Peake, “Predicting Adolescent Cognitive and Self-Regulatory Competencies from Preschool Delay of Gratification: Identifying Diagnostic Conditions”, *Developmental Psychology* 26, no. 6 (1990), pp. 978–86; Inge-Marie Eigste, Vivian Zayas, Walter Mischel, Yuichi Shoda, et al., “Predicting Cognitive Control from Preschool to Late Adolescence and Young Adulthood”, *Psychological Science* 17, no. 6 (2006), pp. 478–84.

537 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 10–13; Kelly McGonigal, *The Willpower Instinct* (New York: Avery, 2012), p. 12.

538 Baumeister and Tierney, *Willpower*, p. 11; Duckworth, “Grit”, at pp. 1098, 1099; Angela Duckworth and Martin E.P. Seligman, “Self-Discipline Outdoes IQ in Predicting Academic Performance of Adolescents”, *Psychological Science* 16, no. 12 (2005), pp. 939–44; Angela L. Duckworth, Patrick D. Quinn and Eli Tsukayama, “What No Child Left Behind Leaves Behind: The Roles of IQ and Self-Control in Predicting Standardized Achievement Test Scores and Report Card Grades”, *Journal of Educational Psychology* 10, no. 2 (2011), pp. 439–45.

539 Terrie E. Moffitt et al., “A Gradient of Self-Control Predicts Health, Wealth, and Public Safety”, *Proceedings of the National Academy of Science* 108, no.7 (2011), pp. 2693–8. Узагальнення див. у Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 12–13.

540 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 11, 124–41; Dweck, *Mindset*, pp. 71–4; M. Muraven, R. F. Baumeister, and D. M. Tice, “Longitudinal Improvement of Self-Regulation Through Practice: Building Self-Control Through Repeated Exercise”, *Journal of Social Psychology* 139 (1999), pp. 446–57; див. також Heidi Grant Halvorson, *Succeed: How We Can Reach Our Goals* (New York: Plume, 2012), pp. xvii–xxi; M. Oaten and K. Cheng, “Improved Self-Control: The Benefits of a Regular Program of Academic Study”, *Basic and Applied Social Psychology* 28 (2006), pp. 1–16; M. Oaten and K. Cheng, “Longitudinal Gains in Self-Regulation from Regular Physical Exercise”, *British Journal of Health Psychology* 11 (2006), pp. 717–33; Lori Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”, *The Atlantic*, July/August 2011.

541 John Tierney, “If He Starts Nodding O., Try Another Million Volts”, *New York Times*, Oct. 2, 2012; Ann Oldenburg, “David Blaine Nears Final Hours of ‘Shocking’ Stunt”, *USA Today*, Oct. 8, 2012.

542 Chris Britcher, “David Blaine’s Latest Trick: Making Mountains Out of Molehills”, *Kentnews.co.uk*, Oct. 8, 2012, http://www.kentnews.co.uk/blogs/david_blaine_s_latest_trick_making_mountains_out_of_molehills_1_1592494.

543 Franz Kafka, *A Hunger Artist and Other Stories* (trans. Joyce Crick) (New York: Oxford University Press, 2012).

544 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки) (код групи 016 — китайці) (показано, що 69% американців китайського походження народилися поза межами США).

545 Див., наприклад, John K. Fairbank, “China’s Foreign Policy in Historical Perspective”, *Foreign Affairs* 47, no. 3 (April 1969), pp. 449, 456–63; Q. Edward Wang, “History, Space, Ethnicity: The Chinese Worldview”, *Journal of World History* 10, no. 2 (Fall 1999), pp. 287–8, 291. Див. також, наприклад, Yingjie Guo, *Cultural Nationalism in Contemporary China* (New York: RoutledgeCurzon, 2004), p. (простежено появу «китайського відчуття вищості» щонайменше до Конфуція); Larry Clinton Thompson, William Scott Ament and the Boxer Rebellion: Heroism, Hubris and the “Ideal Missionary” (Jefferson, NC: McFarland & Co., Publishers, 2008), p. 67 (згадано «самовпевнене китайське відчуття вищості»); Unryu Suganuma, *Sovereign Rights and Territorial Space in Sino-Japanese Relations: Irredentism and the Diaoyu/Senkaku Islands* (Honolulu: University of Hawai’i Press, 2000), p. 15 («китайське відчуття вищості»).

546 Див. Amy Chua, *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance — and Why They Fall* (New York: Doubleday, 2007), p. 62.

547 Fairbank, “China’s Foreign Policy in Historical Perspective”, p. 456; Wang, “History, Space, Ethnicity: The Chinese Worldview”, pp. 287–8.

548 Wang, “History, Space, Ethnicity”, pp. 287–8.

549 J. K. Fairbank and S. Y. Teng, “On the Ch’ing Tributary System”, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 6, no. 2 (June 1941), pp. 135, 182–90; див. також Chua, *Day of Empire*, pp. 79–81.

550 Fairbank, “China’s Foreign Policy in Historical Perspective”, pp. 456–8; див. також Paul Heng-Chao Ch’en, *Chinese Legal Tradition Under the Mongols: The Code of 1291 Reconstructed* (Princeton: Princeton University Press, 1979); Ping-Ti Ho, “In Defense of Sinicization: A

Rebuttal of Evelyn Rawski's 'Reenvisioning the Qing'', *Journal of Asian Studies* 57 (1998), pp. 123, 141.

551 Chua, *Day of Empire*, pp. 178–81; Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Vintage Books, 1989), pp. 4–9; Gavin Menzies, *1421: The Year China Discovered America* (New York: HarperCollins, 2003), pp. 45, 52, 63, 70; Leo Suryadinata eds., *Admiral Zheng He and Southeast Asia* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2005), p. 150 (тогочасний мандрівник Ібн Баттута свідчить, що бачив кораблі Мін «із тисячею людей на борту»).

552 Chua, *Day of Empire*, p. 178; Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, pp. 4–9; Menzies, *1421*, pp. 45, 52, 63, 70.

553 Fairbank and Teng, "On the Ch'ing Tributary System", p. 182–90; див. також Chua, *Day of Empire*, p. 80.

554 Philip Jia Guo, *On the Move: An Immigrant Child's Global Journey* (New York: Whittier Publications, 2007), p. 93. Не лише батьки беруть участь у передачі китайської ідентичності та гордості із покоління у покоління. Надзвичайно важливу роль відіграють ще й школи китайської мови, які діти відвідують після звичайних шкільних уроків або по вихідних. Соціологиня Мін Чжоу була першою, хто розглянув ці етнічні інституції як «сполучні ланки» і «культурні центри», де «плекають традиційні цінності та етнічну ідентичність». Кількість цих шкіл, сконцентрованих спочатку у чайнатаунах Західного узбережжя, протягом останніх кількох десятиліть шалено збільшилася. У 2006 році лише у Лос-Анджелесі та його околицях таких шкіл було 95. Там дітей навчають не лише мови, а й китайської історії, географії, малювання та каліграфії, а також бадмінтону, китайських шахів, кунг-фу, кулінарної справи і танцю дракона. Діти завчають китайські прислів'я, читають напам'ять китайські вірші і цитують афоризми Конфуція. Їх вчать писати такі речення, як «Я китаєць» і «Моя батьківщина — у Китаї». Багато дітей врешті-решт покидають китайську школу, стверджуючи, що там нудно і що відвідувати її примусили батьки. Разом із тим, Чжоу пише, що більшість дітей китайських іммігрантів ходили до китайської мовної школи «протягом певного періоду до підліткового віку» і часто це «основоположний досвід визначення етнічної ідентичності». Варто зазначити, що китайська школа відрізняється від академічного навчання і уроків музики (з якими вона часто поєднується). Основна функція китайської школи — «плекати етнічну ідентичність і гордість,

що їх діти могли би втратити внаслідок асиміляційного тиску». Див. Min Zhou, “Negotiating Culture and Ethnicity: Intergenerational Relations in Chinese Immigrant Families”, in Ramaswami Mahalingam ed., *Cultural Psychology of Immigrants* (Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006), especially pp. 328–32; Min Zhou, “The Ethnic System of Supplementary Education: Nonprofit and For-Profit Institutions in Los Angeles’ Chinese Immigrant Community”, in Beth Shinn and Hirokazu Yoshikawa eds. *Toward Positive Youth Development: Transforming School and Community Programs* (New York: Oxford University Press, 2008), pp. 229–51, особливо pp. 234–8, 242; статистику для Лос-Анджелеса взято з p. 237.

555 Andrea Jung, “International Conference Keynote, Business Today (Spring 2009), p. 20.

556 Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, pp. 3–7.

557 Див. Orville Schell and John DeLury, *Wealth and Power: China’s Long March to the Twenty-First Century* (New York: Random House, 2013), pp. 6–7; Edward Friedman and Barry L. McCormick eds., *What If China Doesn’t Democratize? Implications for War and Peace* (New York: M.E. Sharpe, 2000), pp. 25, 42.

558 Див. Stella Dong, *Shanghai: The Rise and Fall of a Decadent City* (New York: HarperCollins, 2000), p. 198. Але Дон додає, що «люди з гарною пам’яттю заперечують існування такого тексту; натомість на воротах було по дві вивіски: на одній — “Собакам вхід заборонено”, на іншій — “Лише для іноземців”».

559 Iris Chang, *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II* (New York: Basic Books, 1997), p. 6.

560 Jean-Pierre Lehmann, “Learning from China’s Past”, *Forbes.com* (Oct. 1, 2009), режим доступу: <http://www.forbes.com/2009/10/01/china-history-60-anniversary-opinions-contributors-jean-pierre-lehmann.html>.

Див. також Friedman and McCormick, *What If China Doesn’t Democratize?*, p. 42.

561 Vivian S. Louie, *Compelled to Excel: Immigration, Education, and Opportunity Among Chinese Americans* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), p. 60.

562 Ibid., p. 54.

563 Ibid., pp. 58–9.

564 Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans*, (Washington, D.C.: Pew Research Center, April 4, 2013) (updated edition), pp. 110, 1114.

565 Див. Chiung Hwang Chen, “‘Outwhiting the Whites’: An Examination of the Persistence of Asian American Model Minority Discourse”, in R.A. Lind ed., *Race/ Gender/Media: Considering Diversity Across Audiences, Content, and Producers* (Boston: Allyn & Bacon, 2003), pp. 146, 149; див. також Suein Hwang, “The New White Flight”, *Wall Street Journal*, Nov. 19, 2005.

566 Див. Matthew Yglesias, “White People Think College Admissions Should Be Based on Test Scores, Except When They Learn Asians Score Better Than Whites”, *Slate.com*, Aug. 13, 2013; Chen, “‘Outwhiting the Whites’”, pp. 146–9; Lee Siegel, “Rise of the Tiger Nation”, *Wall Street Journal*, Oct. 27, 2012; Ian Lovett, “U.C.L.A. Student’s Video Rant Against Asians Fuel Firestorm”, *New York Times*, Mar. 16, 2011, A21; Hwang, “The New White Flight”. 567 Електронний лист до Емі Чуа від 14 листопада 2012 року (документ у авторів).

568 “Jeremy Lin: Bias Provides ‘Chip on the Shoulder’”, *CBS Sports*, Feb. 24, 2012, режим доступу: <http://www.cbssports.com/mcc/blogs/entry/22748484/34980303> (дата звернення: 8 березня 2013 року).

569 Louie, *Compelled to Excel*, pp. 60–1.

570 Anchee Min, *The Cooked Seed* (New York: Bloomsbury, 2013), p. 343.

571 Jin Li, *Cultural Foundations of Learning: East and West* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), pp. 49–50, 63–65, 91–2, 139–43; Nicholas D. Kristof, “China Rises, and Checkmates”, *New York Times*, Jan. 8, 2011.

572 Див., наприклад, Li, *Cultural Foundations of Learning*, pp. 111–2, 258–60, 267–8; Ruth K. Chao, “Chinese and European Mothers’ Beliefs about the Role of Parenting in Children’s School Success”, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 27, no. 4 (July 1996), pp. 403–23. Cf. Gish Jen, *Tiger Writing: Art, Culture, and the Interdependent Self* (Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 2013), p. 48 («Щороку мене вражає те, як настійливо Дрю Фауст, президент Гарвардського університету, закликає першокурсників до вільного самовираження та веселощів. Цей заклик доречний у стабільному, егалітарному, індивідуалістичному суспільстві. [...] Традиційна китайська модель

[...] спрямована на здобуття безпеки і соціального статусу у небезпечному ієрархічному світі, де всі взаємопов'язані»).

573 Див. Li, *Cultural Foundations of Learning*, pp. 124–5, 129, 145–6; Carmina Brittain, “Transnational Information about American Schools Among Chinese Immigrant Students”, in Clara C. Park, A. Lin Goodwin & Stacey J. Lee, eds., *Asian American Identities, Families, and Schooling* (Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2003), pp. 177, 189–90; Hywel Williams, “When It Comes to Education Can Britain Be the Singapore of the West?” *Mail Online*, Jan. 23, 2012, <http://www.dailymail.co.uk/debate/article-2089507/When-comes-education-Britain-Singapore-West.html>.

574 Li, *Cultural Foundations of Learning*, p. 131.

575 Li, *Cultural Foundations of Learning*, pp. 167–70; Amy Chua, “Tigress Tycoons”, *Newsweek*, Mar. 12, 2012, pp. 30, 34–35; Chuing Prudence Chou and James K.S. Yuan, “Buxiban in Taiwan”, *The Newsletter*, no. 56 (Spring 2011), p. 15, http://www.ias.nl/sites/default/files/IIAS_NL56_15_0.pdf.

576 Li, *Cultural Foundations of Learning*, pp. 258–60.

577 «Після тридцяти років китайської політики обмеження народжуваності до однієї дитини багато хто побоюється перспективи буйства сотень розбалуваних діточок. [...] Однак “маленькі імператори” розбалувані у суто китайський спосіб. Навколо них бігають і упадають, але водночас тиснуть на них очікуваннями батьків, які вклали всі свої мрії (не кажучи вже про гроші) в єдину дитину. Ці “розбалувані” діти часто навчаються з сьомої ранку до десятої вечора». Chua, “Tigress Tycoons”, *Newsweek*, pp. 30, 34–35.

578 Див., наприклад, Louie, *Compelled to Excel*, pp. 42–45; Chao, “Chinese and European Mothers’ Beliefs”, pp. 403–23; Paul E. Jose, Carol S. Huntsinger, Phillip R. Huntsinger and Fong-Ruey Liaw, “Parental Values and Practices Relevant to Young Children’s Social Development in Taiwan and the United States”, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 31, no. 6 (November 2000), pp. 677–702; Richard R. Pearce, “Effects of Cultural and Social Structural Factors on the Achievement of White and Chinese American Students at School Transition Points”, *American Education Research Journal* 43, no. 1 (Spring 2006), pp. 75–101; Robert D. Hess, Chang Chih-Mei, and Teresa M. McDevitt, “Cultural Variations in Family Beliefs About Children’s Performance in Mathematics: Comparisons

Among People's Republic of China, Chinese American, and Caucasian American Families", *Journal of Educational Psychology* 79, no. 2 (1986), pp. 179–88; Wenfan Yan and Qiuyun Lin, "Parent Involvement and Mathematics Achievement: Contrast Across Racial and Ethnic Groups", *Journal of Educational Research* 99, no. 2 (2005), pp. 118, 120; Parminder Parmar, et al., "Teacher or Playmate: Asian Immigrant and Euro-American Parents' Participation in Their Young Children's Daily Activities", *Social Behavior and Personality* 36, no. 2 (2008), pp. 163–76.

579 Див. Grace Wang, "Interlopers in the Realm of High Culture: 'Music Moms' and the Performance of Asian and Asian American Identities", *American Quarterly* 61, no. 4 (December 2009), pp. 894, 901 n. 6; див. також Joseph Kahn and Daniel Wakin, "Increasingly in the West, Players Are from the East", *New York Times*, Apr. 4, 2007. Див. Mari Yoshihara, *Musicians from a Different Shore: Asians and Asian Americans in Classical Music* (Philadelphia: Temple University Press, 2007), pp. 2–3, 53.

580 Jose, et al., "Parental Values and Practices", p. 689 (table 4), 690.

581 Pearce, "Effects of Cultural and Social Structural Factors", pp. 75, 81, 89 (table 4).

582 Chao, "Chinese and European Mothers' Beliefs", pp 403, 410–1, 415–7; див. також Laurence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform Has Failed and What Parents Need to Do* (New York: Simon & Schuster), pp 91–4

583 Chao, "Chinese and European Mothers' Beliefs", p. 410; Louie, *Compelled to Excel*, pp. 42–45. Див. загальний огляд у Zhou, "Negotiating Culture and Ethnicity", pp. 326–7; Min Zhou, "Assimilation the Asian Way", in Tamar Jacoby ed., *Reinventing the Melting Pot: The New Immigrants and What It Means to be American* (New York: Basic Books, 2003), pp. 146–51.

584 Chao, "Chinese and European Mothers' Beliefs", Especially pp. 408–10.

585 Шей Тоні, *Доставка щастя. Шлях до прибутку, задоволення і мрії*. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. С. 22.

586 Su Yeong Kim et al., "Does 'Tiger Parenting' Exist? Parenting Profiles of Chinese Americans and Adolescent Developmental Outcomes", *Asian American Journal of Psychology* 4, no. 1 (2013), pp. 7–18. Автори дослідження зізнаються, що «батьки, яких визначили як

поблажливих, можливо, не вважалися б такими, якби були частиною вибірки американських батьків європейського походження». Ibid., p. 14. Див. наприклад, Lindsay Abrams, "The Queen Bee's Guide to Parenting", The Atlantic, April 2013; Susan Adams, "Tiger Moms Don't Raise Superior Kids, Says New Study", Forbes, May 8, 2013, режим доступу: <http://www.forbes.com/sites/susanadams/2013/05/08/tiger-moms-dont-raisesuperior-kids-says-new-study>. Згодом говорили про те, що це ж дослідження показало, ніби «тигряче виховання не працює» і діти «поблажливих» батьків мають кращі оцінки і менше проблем з адаптацією. Див., наприклад, Adams, "Tiger Moms". Однак знов-таки, зважаючи на методологію цього дослідження, висновки робити важко. Дослідження було спрямоване лише на американські родини китайського походження, тому цілком можливо, що батьки, яких у порівнянні з іншими китайськими батьками класифікували як поблажливих, насправді практикували виховання, дуже суворе як на американські стандарти, зокрема наголошували на дисципліні, ставили високі вимоги і не переймалися тим, щоб підвищувати самооцінку дітей, щедро хвалячи їх. Очільниця дослідження, Су Йонг Кім, в інтерв'ю зізналася, що китайським батькам, яких дослідження зарахувало до «дбайливих», притаманна поведінка, яка для більшості білих «дбайливих» батьків, мабуть, не є типовою (і яка не здалася б їм дбайливою). Наприклад, вони «присоромлюють» своїх дітей, наголошують на «синівських зобов'язаннях», створюють у дітей відчуття, що для збереження «честі» родини потрібні досягнення, і постійно нагадують їм про батьківські «жертви». Кім також сказала, що «це може бути поясненням високої академічної успішності цих дітей». Je. Yang, "Tiger Babies Bite Back", The Wall Street Journal, May 14, 2013, at <http://blogs.wsj.com/speakeasy/2013/05/14/tiger-babies-bite-back>. Варто зазначити, що, попри медійний розголос, стаття Кім насправді не стверджує, ніби «дбайливе» виховання стало причиною кращих академічних та психологічних результатів дітей або суворіше виховання спричинило гірші результати. Дослідження аж ніяк не встановлювало причиново-наслідкового зв'язку. Результати обережно сформульовані у термінах «паралелізму», а не причини і наслідку. Kim et al., "Does 'Tiger Parenting' Exist?", pp. 1, 10, 11, 14. Інакше кажучи, справжній причиново-наслідковий зв'язок міг бути протилежним до того, що стверджували медіа: можливо, залучені до дослідження

батьки вдавалися до суворіших дисциплінарних заходів, бо діти почали гірше навчатися або виявляти проблемну поведінку.

587 Див. Zhou, “Negotiating Culture and Ethnicity”, p. 196; Louie, *Compelled to Excel*, p.43; див. також Rebecca Y. Kim, *God’s New Whiz Kids? Korean American Evangelicals on Campus* (New York and London: New York University Press, 2006), pp. 79–80.

588 Louie, *Compelled to Excel*, pp. 45–6.

589 *Ibid.*, p. 43.

590 Див. Zhou, “Negotiating Culture and Ethnicity”, pp. 194–6; Louie, *Compelled to Excel*, pp. 43, 45–6;

591 Див., наприклад, Laurence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform has Failed and What Parents Need to Do* (Simon & Schuster, 1996), pp. 85– 7; Pearce, “Effects of Cultural and Social Structural Factors on the Achievement of White and Chinese American Students at School Transition Points”, p. 94; див. також Louie, *Compelled to Excel*, pp. 46, 47 (наведено слова респондента: «Своє китайське походження я сприймав як перевагу, бо вважав, що належу до кращої традиції робочої етики»).

592 Див., наприклад, Louie, *Compelled to Excel*, pp. 39–40, 46–8; Wang, “Interlopers in the Realm of High Culture”, pp. 892, 894, 896.

593 Wang, “Interlopers in the Realm of High Culture”, pp. 892, 894, 896; див. також Louie, *Compelled to Excel*, pp. 47–8 (наведено слова респондентки про те, що, «на відміну від латиноамериканців, темношкірих і білих», вона могла «примусити себе вчитися», навіть коли була втомленою).

594 Pew Research Center, “The Rise of Asian Americans”, p. 135.

595 Wang, “Interlopers in the Realm of High Culture”, p. 892.

596 Електронний лист до Емі Чуа від 2 липня 2012 року (документ у авторів). Засновник Zappos Тоні Шей описує аналогічне виховання: «У мене були типові американські батьки. [...] Вони вимагали високих оцінок від мене і двох моїх молодших братів. [...] В окрузі Марін було небагато азійських родин, але батьки якимось чином змогли знайти увесь той десяток їх, і ми часто збиралися разом. [...] Діти дивилися телевизор, а дорослі в іншій кімнаті спілкувалися і вихвалялися досягненнями дітей. [...] Після вечері діти мали грати [на фортепіано або скрипці] перед усіма батьками. Ми нібито розважали батьків, але насправді це дозволяло їм порівнювати своїх дітей з

чужими». Hsieh, *Delivering Happiness*, pp. 7–8; див. також Li, *Cultural Foundations of Learning*, p. 207; Jin Li, Susan D. Holloway, Janine Bempechat & Elaine Loh, “Building and Using a Social Network: Nurture for Low-Income Chinese American Adolescents’ Learning”, in Hirokazu Yoshikawa & Niobe Way eds., *Beyond the Family: Contexts of Immigrant Children’s Development*, vol. 121 (2008), pp. 9, 18.

597 Louie, *Compelled to Excel*, pp. 42, 107, 136–7; Zhou, “Negotiating Culture and Ethnicity”, pp. 195–6.

598 Anita Raghavan, *The Billionaire's Apprentice: The Rise of the Indian-American Elite and the Fall of the Galleon Hedge Fund* (New York and Boston: Business Plus, 2013), p. 361.

599 Див. Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 194–5; Dr. Soo Kim Abboud and Jane Kim, *Top of the Class: How Asian Parents Raise High Achievers — and How You Can Too* (New York: Berkeley Books, 2006); див. Clara C. Park, “Educational and Occupational Aspirations of Asian American Students”, in Clara C. Park, A. Lin Goodwin & Stacey J. Lee, eds., *Asian American Identities, Families, and Schooling* (Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2003), pp. 135, 148 (дослідження 978 білих, китайських, японських, корейських та інших старшокласників на півдні Каліфорнії показало, що «корейські учні з-поміж усіх груп мають найвищі прагнення у навчанні» і водночас «зазнають найбільшого впливу батьків»).

600 Електронний лист від юнака південноазійського походження до Емі Чуа, надісланий 7 квітня 2011 року (документ у авторів); див. також Pew Research Center, *The Rise of Asian Americans* (Washington, D.C.: Pew Research Center, April 4, 2013) (updated edition) p. 46 («Американці індійського походження вирізняються з-поміж більшості азійських груп у США, коли йдеться про значення, якого вони надають батьківському вихованню. 78% американців індійського походження кажуть, що бути хорошими батьками — одна із найважливіших їхніх персональних цінностей»); Parag Khanna, “Confessions of a Tiger Dad”, *Hu.ngton Post*, July 31, 2013, http://www.hu.ngtonpost.com/parag-khanna/confessions-of-a-tiger-dad_b_3682869.html.

601 Електронний лист від юнака індійського походження до Емі Чуа від 15 травня 2012 року (документ у авторів); див. також Vandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005), pp. 91–3; Nitya Ramanan, “Raising an Indian American Teen”, *India Currents*, June 4, 2012, <http://www.indiacurrents.com/articles/2012/06/04/raising-indian-american-teen>

602 Patricia Ngozi Anekwe, *Characteristics and Challenges of High Achieving Second-Generation Nigerian Youths in the United States* (Universal-Publishers, 2008) (цитати респондентів).

603 Kim, *God's New Whiz Kids?*, pp. 79–80; Ramanan, “Raising an Indian American Teen”.

604 Carl L. Bankston and Min Zhou, “Being Well vs. Doing Well: Self-Esteem and School Performance among Immigrant and Nonimmigrant Racial and Ethnic Groups”, *International Immigration Review* 36, no. 2 (2002), pp. 389, 393, 395; Park, “Educational and Occupational Aspirations of Asian American Students”, pp. 148–53; див. також John U. Ogbu and Herbert D. Simons, “Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education”, *Anthropology & Educational Quarterly* 29, no. 2 (1998), pp. 155, 172–3, 176; Lingxin Hao and Melissa Bonstead-Bruns, “Parent-Child Differences in Educational Expectations and the Academic Achievement of Immigrant and Native Students”, *Sociology of Education* 71, no. 3 (July 1998), pp. 175–98.

605 U.S. Department of Health and Human Services, *Results from the 2011 National Survey on Drug Use and Health: Summary of National Findings*, NSDUH Series H-44, HHS Publication No. (SMA) 12–4713, Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2012, .g. 2.11, 3.2; Li-Tzy Wu et al., “Racial/Ethnic Variations in Substance-Related Disorder Among Adolescents in the United States”, *Archives of General Psychiatry* 2011, 68:11, 1176–85, p. 1179.

606 Centers for Disease Control and Prevention, “Birth Rates for U.S. Teenagers Reach Historic Lows for All Age and Ethnic Groups”, *NCHS Data Brief*, April 2012, . g. 3.

607 Ruben G. Rumbaut, “Paradise Shift: Immigration, Mobility, and Inequality in Southern California”, Working Paper No. 14 (Austrian Academy of Sciences, Oct. 2008) p. 5.

608 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 129–41; див. також M. Muraven, R. F. Baumeister and D. M. Tice, “Longitudinal Improvement of Self-Regulation Through Practice: Building Self-Control Through Repeated Exercise”, *Journal of Social Psychology* 139 (1999), pp. 446–57; див. також Heidi Grant Halvorson, PhD, *Succeed: How We Can Reach Our Goals* (New York: Plume, 2012), pp. xvii–xxi; M. Oaten and K. Cheng, “Improved Self-Control: The Benefits of a Regular Program of Academic Study”, *Basic and Applied Social Psychology* 28 (2006), pp. 1–16; M. Oaten and K. Cheng, “Longitudinal Gains in Self-Regulation from Regular

Physical Exercise”, *British Journal of Health Psychology* 11 (2006), pp. 717–33.

609 Claudia L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT, and London: Praeger, 2006), p. 20.

610 Tim B. Heaton, Kristen L. Goodman, and Thomas Holman, “In Search of a Peculiar People: Are Mormon Families Really Different?” in Marie Cornwall, Tim B. Heaton, and Lawrence A. Young eds., *Contemporary Mormonism: Social Science Perspectives* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), pp. 87, 100; див. також Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 22.

611 *Ibid.*, p. 30.

612 *Ibid.*, pp. 20, 47.

613 *Ibid.*, p. 62.

614 *Ibid.*, pp. 59–61, 63.

615 Je. Benedict, *The Mormon Way of Doing Business: How Nine Western Boys Reached the Top of Corporate America* (New York: Business Plus, 2007), pp. 14–5.

616 *Ibid.*, p. 20 (цитата Гері Крітендена).

617 Keith Parry, “The Mormon Missionary Companionship”, in Cornwall, Heaton, and Young, *Contemporary Mormonism*, pp. 182–206, Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 64.

618 Parry, “The Mormon Missionary Companionship”, p. 183.

619 Benedict, *The Mormon Way of Doing Business*, pp. 51, 60–1.

620 Bushman, *Contemporary Mormonism*, pp. 44–5.

621 Monte S. Nyman, *28 Truths Taught by the Book of Mormon* (San Clemente, CA: Sourced Media Books, 2011), p. 56. 622 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 35.

623 Див., наприклад, “Which Romney Son is Creepiest?” *Gawker.com*, <http://gawker.com/5953005/which-romney-son-is-creepiest>.

624 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 23.

625 Richard N. Ostling and Joan K. Ostling, *Mormon America: The Power and the Promise* (New York: Harper One, 2007), p. 185; див. також Tim B. Heaton, Kristen L. Goodman, and Thomas Holman, “In Search of a Peculiar People: Are Mormon Families Really Different?” in Marie Cornwall, Tim B. Heaton, and Lawrence A. Young eds., *Contemporary Mormonism: Social Science Perspectives* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), pp. 87–117.

626 Armand L. Maus, “Refuge and Retrenchment: The Mormon Quest for Identity”, in Cornwall, Heaton, and Young, *Contemporary Mormonism*, pp. 24, 36–7; див. також Bowman, *The Mormon People*, p. 190 (“Греммі” за “Battle Hymn of the Republic”).

627 П’ятьох синів Мітта Ромні часто сприймають як «надто здорових, надто стабільних і якихось надто ідеальних», зокрема «за часів, коли безладні і розхристані родини дедаді частіше починають здаватися новою нормою». Ashley Parker, “Romney Times Four”, *New York Times*, Jan. 6, 2012.

628 Bushman, *Contemporary Mormonism*, p. 16.

629 Armand L. Mauss, *The Angel and the Beehive: The Mormon Struggle with Assimilation* (Chicago: University of Illinois Press, 1994), p. 5; Ostling and Ostling, pp. xviii, xx–xxvi.

630 Шалено популярний цикл «Сутінки» написала мормонка Стефані Маєр. Мормонську символіку, якій, на думку авторки, надали надмірного значення, широко обговорювали. Див., наприклад, Angela Aleiss, “Mormon Influence, Imagery Run Deep Through ‘Twilight’”, *Hu.ngton Post*, June 24, 2010, http://www.hu.ngtonpost.com/2010/06/24/mormon-influence-imagery_n_623487.html.

631 Walter Kirn, “Mormons Rock!” *Daily Beast*, June 5, 2011 (цитата Дейва Чеккетса).

632 Benedict, *The Mormon Way of Doing Business*, p. 19 (цитата Дейва Чеккетса).

633 *Ibid.*, p. xiii (цитата Дейвида Нілмена).

634 *Ibid.*, p. 24 (цитата Дейвида Нілмена).

635 James Carroll, “The Mormon Arrival”, *Boston Globe*, Aug. 7, 2011.

636 Harold Bloom, *The American Religion: The Emergence of the Post-Christian Religion* (New York: Simon & Schuster, 1992), p. 103.

637 Див., наприклад, Louis Ginzberg, “Israel Salanter”, in Jacob Neusner, ed., *Understanding Rabbinic Judaism, from Talmudic to Modern Times* (Newark: KTAV Publishing, 1974), pp. 355, 378 («поза сумнівом, іудаїзм не є аскетичною релігією»); George Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals* (New York: Pocket Books, 2000), p. 84 (“Поза сумнівом, іудаїзм аж ніяк не аскетична релігія”); однак щоб дізнатися протилежну точку зору, див. Eliezer Diamond, *Holy Men and Hunger Artists: Fasting and Asceticism in Rabbinic Culture* (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 5–6 («Я

дуже багато разів чув, що іудаїзм — не аскетична релігія, однак досвід свідчить про інше»); James A. Montgomery, “Ascetic Strains in Early Judaism”, *Journal of Biblical Literature* 51, no. 3 (September, 1932), pp. 183–213.

638 Див. Ronald L. Eisenberg, *The 613 Mitzvot: A Contemporary Guide to the Essential of Judaism* (Rockville, MD: Schreiber Publishing, 2005); Robinson, *Essential Judaism*, pp. 196–202, 273–79.

639 Євреї традиційно вважають явлення Мойсею на горі Синай закону (Тори) «засадничою подією в історії іудаїзму». Wayne D. Dosick, *Living Judaism: The Complete Guide to Jewish Belief, Tradition, and Practice* (New York: HarperCollins, 1995), p. 177. Одне із основних для ХХ століття досліджень єврейського права див. у Menachem Elon, *Jewish Law: History, Sources, Principles* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1994).

640 Erica Brown, *Spiritual Boredom: Rediscovering the Wonder of Judaism* (Woodstock VT: Jewish Lights Publishing, 2009), p. 84 (цитата з «Піркей авот», 4:1). Йосиф Флавій, єврейський дослідник, який жив у Стародавньому Римі, «наголошує на тому, що язичницькі релігійні практики розхитують самоконтроль», натомість «єврейський закон вимагає великої дисципліни». Stanley K. Stowers, *A Rereading of Romans: Justice, Jews, and Gentiles* (New Haven: Yale University Press, 1994), p. 64.

641 Maren Nieho. , *Philo on Jewish Identity and Culture* (Tubingen: Mohr Siebeck, 2001), p. 94 (quoting Philo, 2 Spec. 195); Stowers, *A Rereading of Romans*, p. 58 (Філон Александрійський та інші єврейські автори тієї доби вбачали в іудаїзмі «філософію для пристрастей, школу контролю над собою»); Hans Svebakken, *Philo of Alexandria's Exposition of the Tenth Commandment* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2012), p. 14; про вплив стоїцизму на поняття енкратії у Філона Александрійського див. Carlos Levy, “Philo's Ethics”, in Adam Kamesar, ed., *The Cambridge Companion to Philo* (New York: Cambridge University Press, 2009), pp. 150, 159.

642 «Шулхан арух», написаний рабином Йосефом Каро у Цфаті, був лише довідковим посібником, укладанням якого Каро зайнявся після того, як двадцять років працював над багатотомним енциклопедичним зібранням законів Талмуду. Sol Scharfstein, *The Five Books of Moses: Translation, Rabbinic and Contemporary Commentary*

(Jersey City, NJ: KTAV Publishing House, 2008), p. 547. Переклад частин «Шулхан арух» див. у Gersion Appel, *The Concise Code of Jewish Law: Compiled from the Kitzur Shulhan Aruch and Traditional Sources* vols. 1–2 (Newark: KTAV Publishing, Inc., 1978, 1989). Перелік інших неповних перекладів див. у Phyllis Holman Weisbard and David Schonberg, *Jewish Law: Bibliography and Sources of Scholarship in English* (New York: New York University Press, 1989), p. 19.

643 Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, trans. and ed. Robert B. Loudon (Cambridge: Cambridge University Press 2006) [1798], p. 63.

644 Ofer Shi. , *Survival Through Integration: American Reform Jewish Universalism and the Holocaust* (Leiden/Boston: Brill, 2005), p. 33; Carin Aviv and David Shneer, “From Diaspora Jews to New Jews”, in Laurence L. Silberstein ed., *Postzionism: A Reader* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2008), p. 350 («У XIX столітті основну частину єврейських іммігрантів у Сполучених Штатах становили німецькі євреї», і «вони привезли з собою реформістський рух»). Про німецьке походження реформістського іудаїзму, очільник якого проголосив у 1837 році, що «часи Талмуду минули», так само як «Біблії у значенні божественної книги», див. Michael A. Meyer, *Response to Modernity: A History of the Reform Movement in Judaism* (New York: Oxford University Press, 1988), p. 91.

645 Richard Rosenthal, “Without Milah and Tevilah”, in Walter Jacob and Moshe Zemer, eds., *Conversion to Judaism and Jewish Law: Essays and Responses* (Pittsburgh: Rodef Shalom Press 1994), p. 110.

646 Nathan Glazer, *American Judaism* (Chicago: University of Chicago Press, 1989), p. 55; Jerold S. Auerbach, *Rabbis and Lawyers: The Journey from Torah to Constitution* (Bloomington: Indiana Univ. Press 1990), p. 79.

647 John J. Appel, “The Trefa Banquet”, *Commentary*, February 1966, pp. 75–78. Інші джерела, говорячи про відомий банкет в Гебрейському об’єднаному коледжі, називають такі заборонені продукти як «вустриці, креветки та краби». Auerbach, *Rabbis*, p. 78.

648 Див., наприклад, Irving Howe, *World of Our Fathers* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), p. 169–70, 193 (зауважено конфлікт між ортодоксальним іудаїзмом нових іммігрантів і реформістським іудаїзмом «німецьких євреїв»).

649 Israel Cohen, *Jewish Life in Modern Times* (New York: Dodd Mead & Co., 1914), p. 18.

650 Ba'al Makhshoves, "Mendele, Grandfather of Yiddish Literature", цит. у Irving Howe and Eliezer Greenberg, *Voices from the Yiddish* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972), pp. 36–37. Баал Махшовес — псевдонім Ізраеля Ісідора Еліашева (1873–1924), який народився у Ковно і став основоположником літературної критики мовою ідиш.

651 Appel, *The Concise Book of Jewish Law*, vol. 2, pp. 224, 326; "The Shabbat Laws", Chabad.org, http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/95907/jewish/TheShabbat-Laws.htm (дата звернення: 4 жовтня 2012 року).

652 Budd Schulberg, *What Makes Sammy Run?* (New York: Random House 1941), p. 237.

653 Howe, *World of Our Fathers*, p. 261 (цитата з *The Forward*, Jan. 20, 1911 and July 6, 1903).

654 Див. Charles E. Silberman, *A Certain People: American Jews and Their Lives Today* (New York: Summit Book, 1985), p. 29 (опис «основного правила», за яким у 1930-х роках виховували покоління автора: «Цить! Не привертай до себе уваги. [...] Говорячи про єврейські справи у присутності інших, ми автоматично притишували голос і завжди стежили за тим, щоб не читати єврейських книжок чи журналів [...] у метро або автобусі»).

655 Див. Stefanie Cohen, "\$1 Million Parties — Have NYC Bat Mitzvahs Gone Too Far?" *New York Post*, Apr. 18, 2010; Ralph Gardner, Jr., "Bash Mitzvahs!" *New York Magazine*, Mar. 9, 2008, p. 20.

656 Див. Jin Li, *Cultural Foundations of Learning*, p. 341–2. Професорка Лі пише, що «якщо безглузда Культурна революція й змогла [...] надщербити сімейну конструкцію, вона не зруйнувала її повністю. Важко було б уявити якусь силу, здатну викоренити конфуціанські родинні стосунки і традиції виховання, які жили впродовж тисячоліть».

657 Bryan Strong, Christine DeVault, and Theodore F. Cohen, *The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society* (11 th ed.) (Belmont, CA: Wadsworth, 2011), p. 97.

658 Suet-ling Pong, Lingxin Hao and Erica Gardner, "The Roles of Parenting Styles and Social Capital in the School Performance of Immigrant Asian and Hispanic Adolescents", *Social Science Quarterly* 86

(2005), p. 928, 942, 944, 946; Yanwei Zhang. “Immigrant Generational Differences in Academic Achievement”, in Clara C. Park, Goodwin A. Lin, and Stacey J. Lee eds., *Asian American Identities, Families, and Schooling* (Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2000), p. 204, 209 див. також Lingxin Hao and Han S. Woo, “Distinct Trajectories in the Transition to Adulthood: Are Children of Immigrants Advantaged?” *Child Development* 83, no. 5 (2012), pp. 1623, 1635.

659 Michael Moss, *Salt Sugar Fat: How the Food Giants Hooked Us* (New York: Random House, 2013), p. 341. 660 Anmol Chaddha and William Julius Wilson, “Why We’re Teaching ‘The Wire’ at Harvard”, *Washington Post*, September 12, 2010, B2. 661 Patrick Radden Keefe, “The Uncannily Accurate Description of the Meth Trade in ‘Breaking Bad’”, *The New Yorker*, July 13, 2012.

Розділ шостий. Зворотний бік трьох сил

662 Драбину згадано на останній сторінці «Логіко-філософського трактату» Вітгенштайна, С. К. Ogden, ed. (New York: Harcourt, Brace & Co. 1922), p. 90. Вітгенштайн стверджує, що потрібно піднятися драбиною філософії, щоб побачити, що філософія «безглузда».

663 Oscar Wilde, “A Woman of No Importance” (1894), act 1.

664 Див., наприклад, Jon Savage, *Teenage: The Creation of Youth Culture* (New York: Viking, 2007); Patricia Cohen, *In Our Prime: The Invention of Middle Age* (New York: Scribner, 2012), p. 168 («Наш цифровий світ безупинно бомбардує нас штучно виплеканими зображеннями юності»; у дослідженні Harris 2005 року «половина опитаних погодилися, що моложавий вигляд потрібен для професійного успіху та особистого щастя»); Martha Irvine and Lindsey Tanner, “Youthfulness an American Obsession at What Cost?” *Associated Press*, Dec. 7, 2008. Культура юності, безумовно, не суто американська. Див. Jed Rubenfeld, *Freedom and Time* (New Haven and London: Yale University Press, 2001), p. 34 («Сучасність схиляється перед юністю, тому що вважає, що над юністю не тяжіє час. [...] Бути молодим — означає жити в теперішньому»).

665 Див., наприклад, David Gettman, *Basic Montessori: Learning Activities for Under-Fives* (New York: St. Martin’s Press, 1987), p. 37 (дорослі, що страждають «від власних дорослих проблем та тривоги», часто «вважають, що раннє дитинство має бути веселим і

безтурботним»); Kay Sambal, Mel Gibson, and Sue Miller, *Studying Childhood and Early Childhood: A Guide for Students*(2d ed.) (London and Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2010), p. 11 (зазначено тенденцію ідеалізувати дитинство, яке уявляють «безтурботним», «веселим» і «вічно щасливим»); Christina Schwarz, “Leave Those Kids Alone”, *The Atlantic*, February 24, 2011 (дитинство описано як «перший, свіжий досвід знайомства зі світом, не затьмарений логікою та прагматизмом»; «діти мають здатність просто жити, якої дорослі не можуть віднайти»); Linda F. Burghardt, “A Symbol of Carefree, Innocent Fun? Not in Oyster Bay”. *The New York Times*. May 28, 2006 (опис каруселі на Лонг-Айленді як «потужного символу щасливого, безтурботного дитинства, яке батьки хочуть подарувати своїм дітям»).

666 Електронний лист до Емі Чуа від 22 травня 2012 року (документ у авторів); див. також Ruben G. Rumbaut, “Children of Immigrants and Their Achievement: The Role of Family, Acculturation, Social Class, Gender, Ethnicity, and School Contexts”, p. 1, <http://www.hks.harvard.edu/inequality/Seminar/Papers/Rumbaut2.pdf>; Lisa Sun-Hee Park, “Ensuring Upward Mobility: Obligations of Children of Immigrant Entrepreneurs”, in Benson Tong ed., *Asian American Children: A Historical Handbook Guide* (Westport, CT: Greenwood Press, 2004), pp. 123, 129 (у дослідженні дітей китайських та корейських іммігрантів «усі респонденти висловили потребу “відшкодувати” батькам витрачене на них» і «вважали, що батьки свідомо відмовлялися від власних досягнень заради благополуччя дітей»).

667 Див. Park, “Ensuring Upward Mobility”, pp. 125, 128.

668 Jin Li, *Cultural Foundations of Learning: East and West* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), pp. 38, 73–4, 90–2. В оригіналі до примітки наведено ось такий текст: Confucian expert Jin Li explains. Однак в оригіналі тексту розділу цього тексту немає. Ось повністю пасаж, до якого відноситься примітка 7: In the Confucian worldview, there is no idealized carefree childhood. The highest purpose of life is moral self-improvement through learning, and children are expected as a moral matter to cultivate the core learning virtues — diligence, enduring hardship, striving for self-perfection — from a very early age.

669 “Talk Asia: Interview with Fashion Designer Phillip Lim”, CNN.com (aired Mar. 23, 2011),

<http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1103/23/ta.01.html>.

670 Elisa Lipsky-Karasz, “The Vera Wang Interview: Made of Honor”, Harper’s Bazaar, Mar. 24, 2011.

671 Електронний лист Емі Чуа від 14 березня 2013 року (документ у авторів); див. також Ruth K. Chao, “Chinese and European Mothers’ Beliefs About the Role of Parenting in Children’s School Success”, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 27, no. 4 (July 1996), pp. 403, 412; Vivian S. Louie, *Compelled to Excel: Immigration, Education, and Opportunity among Chinese Americans* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), p. 48.

672 Louie, *Compelled to Excel*, p. 91; див. також Tony Hsieh: Tony Hsieh, *Delivering Happiness: A Path to Profits, Passion, and Purpose* (New York and Boston: Business Plus, 2010), p. 8.

673 Louie, *Compelled to Excel*, p. 93.

674 Інтерв’ю з Емі Тань, Academy of Achievement, June 28, 1996, <http://www.achievement.org/autodoc/page/tan0int-5> (дата звернення: 25 березня 2013 року); див. також Kim Wong Keltner, *Tiger Babies Strike Back: How I Was Raised by a Tiger Mom But Could Not Be Turned to the Dark Side* (New York: William Morrow, 2013).

675 Cathy Schoen et al., *The Commonwealth Fund Survey of the Health of Adolescent Girls* (The Commonwealth Fund, Nov. 1997).

676 Desiree Baolin Qin, et al., “Parent-Child Relations and Psychological Adjustment among High-Achieving Chinese and European American Adolescents”, *Journal of Adolescence* 35 (2012), pp. 863–73; Desiree Baolin Qin et al., “The Other Side of the Model Minority Story: The Familial and Peer Challenges Faced by Chinese American Adolescents”, *Youth & Society* 39 (2008), pp. 480–506; Carol S. Huntsinger and Paul E. Jose, “A Longitudinal Investigation of Personality and Social Adjustment among Chinese American and European American Adolescents”, *Child Development* 77 (2006), pp. 1309–24; Paul E. Jose and Carol S. Huntsinger, “Moderation and Mediation Effects of Coping by Chinese American and European American Adolescents”, *Journal of Genetic Psychology* 166, no. 1 (2005), pp. 16–44.

677 «У 2011 році рівень надмірного споживання алкоголю або наркотичної залежності у осіб від дванадцяти років серед азійців був меншим (3,3%), ніж в інших расових/етнічних групах. Показники інших расових/етнічних груп: 16,8% для американців індіанського

походження або уродженців Аляски, 10,6% для вихідців з Гаваїв та інших островів Тихого океану, 9,0% для людей, які належать до двох або більше рас, 8,7% для латиноамериканців, 8,2% для білих і 7,2% для темношкірих». Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Results from 2011 National Survey on Drug Use and Health: Summary of National Findings (2012), <http://www.samhsa.gov/data/NSDUH/2k11Results/NSDUHresults2011.htm>. Ба більше, відсоток «надмірного» або «неконтрольованого» споживання алкоголю серед американців азійського походження набагато нижчий, ніж в інших групах. Ibid.

678 A. Asnaani et al., “A Cross-Ethnic Comparison of Lifetime Anxiety Disorders”, *Journal of Nervous Mental Disorders* 198, no. 8 (Aug. 2010), pp. 551–5.

679 David T. Takeuchi, et al., “Lifetime and Twelve-Month Prevalence Rates of Major Depressive Episodes and Dysthymia among Chinese Americans in Los Angeles”, *American Journal of Psychiatry* 155, no. 10 (1998), pp. 1407–14; див. також Li, *Cultural Foundations of Learning: East and West*, pp. 66–7.

680 Усю інформацію, подану у примітці внизу сторінки, взято з Центрів контролю та профілактики хвороб, електронної системи статистичних запитів та звітів (WISQARS), а також загальнонаціональних і регіональних свідочств про смерть за 1999–2010 роки (причина смерті: самогубство) (роки: 2000–2010) (показники за віковими категоріями), http://webappa.cdc.gov/sasweb/ncipc/mortrate10_us.html. Аналізуючи сам лише 2010 рік (найменш давній, для якого доступна інформація), бачимо дещо вищий рівень самогубств серед американців азійського походження (6,2 на 100 000 осіб), так само як білих (13,6 на 100000). Широко висвітлювали інформацію про те, що «американські жінки азійського походження у віці 15–24 років найбільш схильні до самогубства порівняно з усіма іншими расовими та етнічними групами цього віку». Наприклад, Elizabeth Cohen, “Push to Achieve Tied to Suicide in Asian-American Women”, CNN, May 16 2007, <http://www.cnn.com/2007/HEALTH/05/16/asian.suicides/index.html>. Як показує інформація з Центрів контролю та профілактики хвороб, це неправда і не було правдою у 2007 році, коли було опубліковано щойно процитоване джерело. Див. також American Psychological Association,

“Suicide Among Asian-Americans”, <http://www.apa.org/pi/oema/resources/ethnicity-health/asian-american/suicide.aspx> (твердження, ніби серед «молодих американок азійського походження у віці 15–24 років найбільше самогубств порівняно з усіма расовими/етнічними групами, названо “міфом”»). Можливо, серед народжених у США жінок азійського походження більш розповсюджені суїцидальні настрої та спроби самогубства, ніж загалом серед американських жінок. Див. Aileen Alfonso Duldulao et al., “Correlates of Suicidal Behaviors Among Asian Americans”, *Archives of Suicide Research* 13, no. 3 (2009), pp. 277–90. Однак загалом в американок азійського походження рівень самогубств нижчий. Див. Janice Ka Yan Cheng et al., “Lifetime Suicidal Ideation and Suicide Attempts in Asian Americans”, *Asian American Journal of Psychology* 1, no. 1 (March, 2010), pp. 18–30; M. Mercedes Perez-Rodriguez et al., “Ethnic Differences in Suicidal Ideation and Attempts”, *Primary Psychiatry* 15, no. 2 (January 1, 2008), pp. 44–53, Table 1.

681 Douglas S. Massey et al., *The Source of the River: The Social Origins of Freshmen at America’s Selective Colleges and Universities* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), pp. 118–19, 122; Carl L. Bankston III and Min Zhou, “Being Well vs. Doing Well: Self-Esteem and School Performance among Immigrant and Nonimmigrant Racial and Ethnic Groups”, *International Migration Review* 36, no. 2 (Summer 2002), pp. 389–415, особливо р. 401.

682 Stephanie Pappas, “Study: ‘Tiger Parenting’, Tough on Kids”, *LiveScience*, Jan. 19, 2012, <http://www.livescience.com/18023-tiger-parenting-tough-kids.html> (цитата Дезіре Баолян Кін).

683 Див. Devorah Baum, “Trauma: An Essay on Jewish Guilt”, *English Studies in Africa* 52, no. 1 (2009), pp. 15–27; Simon Dein, “The Origins of Jewish Guilt: Psychological, Theological, and Cultural Perspectives”, *Journal of Spirituality in Mental Health* 15 (2013), pp. 123–37; Joyce Antler, *You Never Call! You Never Write! A History of the Jewish Mother* (New York: Oxford University Press 2007), pp. 2, 137–8.

684 Leo Rosten, *The New Joys of Yiddish* (rev. ed.) (New York: Three Rivers Press, 2001), p. 262 («Євреї позначають словом “начес” сяйво радості, поєднаної з гордістю, що ними лише дитина може обдарувати батьків»).

685 See Jules Feiffer, *Hold Me! An Entertainment* (New York: Dramatists Play Service, Inc., 1977), p. 44.

686 Див., наприклад, Paul Johnson, *A History of the Jews* (New York: Harper & Row, 1987), p. 295 («одна з єврейських чеснот полягає в тому, що вони не схиляються пасивно перед власними представниками влади. Єврей — вічний бунтар»); Raphael Patai, *The Jewish Mind* (New York: Charles Scribner's Sons, 1977), p. 332 (позиція Торстейна Веблена, за якою скептицизм єврейських науковців давав їм «передумову для імунітету проти обмежень інтелектуального отупіння»).

687 Стрічка «Примітка» Йосефа Сідара 2011 року розповідає про талмудиста, який довго і безславно працював, аж тут його помилково сповістили про те, що він одержав Державну премію Ізраїлю. Справжній лауреат — його син, набагато відоміший дослідник Талмуду.

688 Alexander Bloom, *Prodigal Sons: The New York Intellectuals & their World* (New York: Oxford University Press, 1986), p. 19. Ірвін Хау описує «кризу єврейської родини», спричинену очікуваннями, розчаруваннями і образами батьків (традиціоналістів-іммігрантів) та їхніх розкутіших синів. Irving Howe, *World of Our Fathers* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), p. 254.

689 Див. Ted Merwin, *In Their Own Image: New York Jews in Jazz Age Popular Culture* (Piscataway, NJ: Rutgers University Press, 2006), p. 152.

690 John H. Davis, *The Guggenheims: An American Epic* (New York: William Morrow and Co., 1978), p. 50.

691 Michael T. Kaufman, *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire* (New York: Alfred A. Knopf, 2002), p. 5.

692 Електронний лист до Емі Чуа від 26 серпня 2012 року (документ у авторів); див. також Helen Epstein, *Children of the Holocaust: Conversations with Sons and Daughters of Survivors* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1979), pp. 16, 305–6; Aaron Hass, *In the Shadow of the Holocaust: The Second Generation* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990), pp. 127–8.

693 Dennis Prager, “Explaining Jews, Part 3: A Very Insecure People”, WND Commentary, Feb. 21, 2006, <http://www.wnd.com/2006/02/34917/>.

694 Noam Chomsky, *Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians* (Cambridge, MA: South End Press, 1999), p. 481–3.

695 Mary C. Waters, *Black Identities: West Indian Immigrant Dreams and American Realities* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), pp. 64–5.

696 Sunaina Marr Maira, *Desis in the House: Indian American Youth Culture in New York City* (Philadelphia: Temple University Press, 2002), p. 72 (вилучено зміни до цитати).

697 Claudia L. Bushman, *Contemporary Mormonism: Latter-day Saints in Modern America* (Westport, CT: Praeger, 2006), pp. 31–3, 111–5. 698 Sheri L. Dew, *Ezra Taft Benson: A Biography* (Salt Lake City: Deseret Book Co., 1987), p. 505. 699 Joanna Brooks, *The Book of Mormon Girl: A Memoir of an American Faith* (New York: Free Press, 2012), pp. 122–31.

700 LDS Church, “The Family: A Proclamation to the World”.

701 Brooks, *The Book of Mormon Girl*, p. 149.

702 C. Mark Hamilton, *Nineteenth-Century Mormon Architecture & City Planning* (New York: Oxford University Press, 1995) p. 165.

703 Joseph Walker, “Sister LDS Missionaries Will Have Key Role in New Mission Leadership Council”, *Deseret News*, Apr. 5, 2013, режим доступу: <http://www.deseretnews.com/article/865577611/Sister-LDS-missionaries-will-have-keyrole-in-new-Mission-Leadership-Council.html?pg=all> (дата звернення: 10 липня 2013 року).

704 Див. Alan M. Dershowitz, *The Vanishing American Jew: In Search of Jewish Identity for the Next Century* (New York: Little, Brown and Company, 1997), pp. 30–1, 72.

705 Див. Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press, 1985), p. 62 (зазначено, що «практично скрізь в Азії [...] нормою є ендогамія»).

706 Див. Rachel L. Swarns, “For Asian-American Couples, A Tie That Binds”, *New York Times*, Mar. 30, 2012; див. також Richard D. Alba and Victor Nee, *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), p. 265.

707 Див., наприклад, Bandana Purkayastha, *Negotiating Ethnicity: Second Generation South Asian Americans Traverse a Transnational World* (Rutgers University Press, 2005), p. 91; Mei Tang, Nadya A. Fouad and Philip L. Smith, “Asian Americans’ Career Choices: A Path Model to Examine Factors Influencing Their Career Choices”, *Journal of Vocational Behavior* 54 (1999), pp. 142, 142–6; S. Alvin Leung, David Ivey and Lisa

Suzuki, “Factors Affecting the Career Aspirations of Asian Americans”, *Journal of Counseling & Development* 72 (March/ April 1994), pp. 404, 405; див. також Min Zhou, “Assimilation the Asian Way”, in Tamar Jacoby ed., *Reinventing the Melting Pot: The New Immigrants and What It Means to be American* (New York: Basic Books, 2003), pp. 139, 140–3.; Maryam Doha, “Contextual Factors Contributing to Ethnic Identity Development of Second-Generation Iranian American Adolescents”, *Journal of Adolescent Research* 26, no. 5 (2011), pp. 560–1.

708 Ідеями, поданими в цьому абзаці, ми завдячуємо Рені О’Лірі; див. також David Brooks, “The Empirical Kids”, *New York Times*, Mar. 28, 2013; David Brooks, “The Organization Kid”, *The Atlantic*, April 2001. 709 Інтерв’ю з Емі Тань, *Academy of Achievement*.

710 Maira, *Desis in the House*, p. 76. 711 James Atlas, *Bellow: A Biography* (New York: Random House, 2000), pp. 42, 60. 712 “AngLee”, Interview, <http://www.interviewmagazine.com/Interview/ang-lee> (інтерв’ю проводив Лієв Шрайбер).

713 Clifford W. Mills, *Ang Lee* (New York: Chelsea House, 2009), p. 31; див. також *ibid.* pp. 27–9; “Ang Lee — Top 25 Directors”, *Next Actor*, http://www.nextactor.com/ang_lee.html (Лі зростав у родині, яка надавала “величезного значення освіті і китайській класиці”).

714 Michael Berry, *Speaking in Images: Interviews with Contemporary Chinese Filmmakers* (New York: Columbia University Press, 2005), p. 329. 715 Atlas, *Bellow*, p. 24. 716 D.J.R. Bruckner, “A Candid Talk with Saul Bellow”, *New York Times*, Apr. 15, 1984 <http://www.nytimes.com/books/97/05/25/reviews/bellow-candid.html>. 717 Atlas, *Bellow*, p. 3. 718 Atlas, *Bellow*, p. 219. 719 Berry, *Speaking in Images*, p. 329. 720 Mills, *Ang Lee*, p. 43. 721 Irene Shih, “Ang Lee: A Never-Ending Dream”, *What Shih Said.com*, Feb. 26, 2013, <http://whatshihsaid.com/2013/02/26/ang-lee-a-never-ending-dream>. 722 Atlas, *Bellow*, p. 112 (цитата Уільяма Барретта, редактора *Partisan Review*).

723 Greg Bellow, *Saul Bellow’s Heart: A Son’s Memoir* (New York: Bloomsbury, 2013), p. 54.

724 Див. Karyl Roosevelt, “Saul Bellow is Augie, Herzog and Henderson — and Of Course the Hero of His Latest Book”, *People*, Sept. 8, 1975 (Беллоу описують як «дуже дисциплінованого», з незрівнянною «здатністю зосереджуватися»).

725 Mills, Ang Lee, p. 28. 726 Leslie A. Fiedler, *A New Fiedler Reader* (Amherst, NY: Prometheus Books, 1999), p. 110; див. також Alexander Bloom, *Prodigal Sons: The New York Intellectuals & Their World* (New York: Oxford University Press, 1986), pp. 296–7. 727 Dwight Garner, “Inside the List”, *Sunday Book Review*, *New York Times*, Feb. 11, 2007. 728 EarlRovit, *Saul Bellow* (St. Paul, MN: University of Minnesota Press, 1967), p. 5. 729 David Barboza, “The Oscar for Best Banned Picture”, *New York Times*, Mar. 12, 2006. Лі вперше отримав «Оскара» за найкращу режисуру за стрічку «Горбата гора», а вдруге — за «Життя Пі». Nicole Sperling, “Oscars 2013: Ang Lee Wins Best Director for ‘Life of Pi’”, *Los Angeles Times*, Feb. 24, 2013.

730 Atlas, Bellow, p. 8; див. також р. 32 («ніколи не почувався американцем»).

731 Saul Bellow, “A Jewish Writer in America”, *New York Review of Books*, Oct. 27, 2011, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/oct/27/jewish-writer-america>.

732 Rick Groen, “Ang Lee: An Outsider Who Found the Perfect Story for His Gifts in *Life of Pi*”, *The Globe and Mail*, Feb. 23, 2013; див. також David Minnihan, “Ang Lee’s Fine Line Between East and West”, *Senses of Cinema*, <http://sensesofcinema.com/2008/great-directors/ang-lee>.

733 Див. Mitchell J. Chang, Julie J. Park, Monica H. Lin, Oiyen A. Poon and Don T. Nakanishi, *Beyond Myths: The Growth and Diversity of Asian American College Freshman, 1971–2005* (Los Angeles: UCLA Higher Education Research Institute, 2004), p. 18; Jennie Zhang, “Breaking Out of the Mold: Pursuing Humanities as an APA”, *Bamboo O.shoot: USC’s Asian Pacific American Magazine*, Jan. 1, 2012, <http://bamboo.shoot.com/2012/01/01/breaking-out-of-the-mold-pursuing-the-humanities-as-an-apa>.

734 Див., наприклад, “Hikaru Sulu: Hollywood’s Asian American Trailblazer”, *Fresh Patrol*, <http://freshpatrol.com/hikaru-sulu-hollywoods-asian-american-trailblazer>; Louis Peitzman, “‘Pitch Perfect’ Breakout Utkarsh Ambudkar Takes on ‘The Mindy Project’”, *Buzzfeed*, Jan. 8, 2013, <http://www.buzzfeed.com/louispeitzman/pitch-perfect-breakout-utkarsh-ambudkar-takes-on>; Deanna Fei, “The Real Lesson of Linsanity”, *Hu.ngton Post*, Feb. 16, 2012, http://www.hu.ingtonpost.com/deanna-fei/jeremy-lin-asian-americans_b_1281916.html.

735 Невдовзі після того, як Бхарара з'явився на обкладинці Time, найрозповсюдженіша газета desi обрала його індійською Людиною 2011 року закордоном. Див. "Preet Bharara, the Man Who Makes Wall Street Tremble, is India Abroad Person of the Year 2011", Redi. News, June 30, 2012, <http://www.redi.com/news/slide-show/slide-show-1-preet-bharara-is-india-abroad-person-ofthe-year-2011/20120630.htm>.

736 Anita Raghavan, *The Billionaire's Apprentice: The Rise of the Indian-American Elite and the Fall of the Galleon Hedge Fund* (New York: Business Plus, 2013), pp. 381, 415.

737 Kevin Roose, "Why the Rajat Gupta Trial is a Big Deal", *New York Magazine*, June 4, 2012.

738 Raghavan, *The Billionaire's Apprentice*, pp. 1–6, 410.

Розділ сьомий. IQ, інституції та висхідна мобільність

739 David Frum, "Horatio Alger Is Dead", *Daily Beast*, Feb. 9, 2012 (зазначено, що висхідна мобільність з низів упала з-поміж чоловіків (але не з-поміж жінок)).

740 Див., наприклад, Josh Sanburn, "The Loss of Upward Mobility in the U.S.", *Time*, Jan. 5, 2012; Timothy Egan, "Downton and Downward", *New York Times*, Feb. 14, 2013; Fareed Zakaria, "The Myth of America's Social Mobility", *CNN World News*, Feb. 24, 2013, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2013/02/24/the-myth-of-americas-social-mobility>; Timothy Noah, "The Mobility Myth", *The New Republic*, Feb. 8, 2012; Rana Foroohar, "What Ever Happened to Upward Mobility?", *Time*, Nov. 14, 2011.

741 Julia B. Isaacs, "Economic Mobility of Families Across Generations", in Julia B. Isaacs, Isabel V. Sawhill and Ron Haskins, *Getting Ahead or Losing Ground: Economic Mobility in America* (Washington, DC: Brookings Institution, 2008), p. 19; див. також Sanburn, "The Loss of Upward Mobility in the U.S".

742 BhashkarMazumder, *Upward Intergenerational Economic Mobility in the United States* (Washington, DC: Economic Mobility Project, The Pew Charitable Trusts, 2008), pp. 7, 11.

743 Isaacs, "Economic Mobility of Families Across Generations", pp. 17–18.

744 Див., наприклад, Egan, "Downton and Downward"; Foroohar, "What Ever Happened to Upward Mobility?"

745 Див. Julia B. Isaacs, “International Comparisons of Economic Mobility”, in Isaacs et al., *Getting Ahead or Losing Ground*, p. 40 and table 1. Зверніть увагу, що порівняння між країнами може бути оманливим: піднятися із найнижчого квінтиля бодай до середнього у США може бути насправді більшим досягненням, ніж піднятися до найвищого квінтиля у країні, де менша різниця доходів. Див. Jason DeParle, “Harder for Americans to Rise from Lower Rungs”, *New York Times*, Jan. 4, 2012 (наведено оцінку, згідно з якою «данська родина може піднятися з десятого перцентилля до дев’яностого, якщо почне заробляти лише на 45 000 доларів США більше, а американська родина потребуватиме для цього додаткових 93000 доларів США»).

746 Isaacs et al., *Getting Ahead or Losing Ground*, pp. 6, 38. Постійно цитовану інформацію про американську мобільність взято з Panel Study of Income Dynamics (PSID), сукупність даних за надзвичайно тривалий час: вибірку родин відстежували з 1968 року. *Ibid.*, p. 15. У результаті інформація ґрунтується на «родинах, які у 1968 році жили у США і мали дітей». Не враховано «родини, які у 1968 році не мали дітей, і велику кількість іммігрантів, які прибули після 1968 року». *Ibid.*, p. 22 п. 3. Хоча у 1990-х роках PSID додало вибірку родин іммігрантів, ці родини досі не враховані у дослідженнях висхідної мобільності, «бо PSID не має інформації про їхній сімейний та економічний стан з 1968 року». The Pew Charitable Trusts, *Pursuing the American Dream: Economic Mobility Across Generations* (Washington, DC: The Pew Charitable Trusts, July 2012), p. 28.

747 U.S. Census, American Community Survey, Table S0201: Selected Population Profile in the United States (2010, сукупність даних за три роки).

748 Isaacs et al., *Getting Ahead or Losing Ground*, p. 6.

749 Див., наприклад, Pew Research Center, *Second-Generation Americans: A Portrait of the Adult Children of Immigrants*, Feb. 7, 2013, p. 7; Ron Haskins, “Immigration: Wages, Education, and Mobility”, in Isaacs et al., *Getting Ahead or Losing Ground*, pp. 81–8; Edward E. Telles and Vilma Ortiz, *Generations of Exclusion: Mexican Americans, Assimilation, and Race* (New York: Russell Sage Foundation, 2008), pp. 144–47; Lingxin Hao and Han S. Woo, “Distinct Trajectories in the Transition to Adulthood: Are Children of Immigrants Advantaged?” *Child Development* 83, no. 5 (2012), pp. 1623, 1635; Ruben G. Rumbaut, “The Coming of the Second

Generation: Immigration and Ethnic Mobility in Southern California”, The Annals of the American Academy of Political and Social Science 620 (November 2008), pp. 196, 205, 219; Ruben G. Rumbaut, “Paradise Shift: Immigration, Mobility, and Inequality in Southern California”, Working Paper No. 14 (Vienna: Austrian Academy of Sciences, KMI Working Paper Series, Oct. 2008), pp. 6–9, 30–1; Ruben G. Rumbaut, “Immigration and Intergenerational Mobility in Metropolitan Los Angeles (IIMMLA)”, Russell Sage Foundation, <http://www.russellsage.org/research/Immigration/IIMMLA> (дата звернення: 15 квітня 2013 року).

750 Monica Potts, “Pressing on the Upward Way”, The American Prospect, June 12, 2012.

751 “America’s Poorest County: Proud Appalachians Who Live Without Running Water or Power in Region Where 40% Fall Below Poverty Line”, Daily Mail Reporter, April 23, 2013, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2134196/Pictured-The-modern-day-poverty-Kentucky-people-live-running-water-electricity.html>.

752 Al Baker, “Charges of Bias in Admission Test at Eight Elite Public High Schools”, New York Times, Sept. 27, 2012 (у травні 1971, коли урядовці почали розглядати можливість використання інших критеріїв вступу, протести численних батьків, переважно білих, переконали законотворців зберегти це правило у законі штату).

753 Див. сайт Академії Філіпса (http://www.exeter.edu/admissions/109_1370.aspx) (дата звернення: 15 серпня 2013 року). 754 Див. Insideschools.Org, <http://insideschools.org/high/browse/school/97> (дата звернення: 3 серпня 2013 року).

755 Thomas Sowell, “Of Stuyvesant, Tests, and Tiger Moms”, New York Post, Apr. 9, 2013; Warren Kozak, “Call Them Tiger Students. And Get to Work”, Wall Street Journal, Apr. 4, 2013.

756 Див. “Asian Group Critical of Test Policy”, Crain’s Insider, Oct. 4, 2012 («Американці азійського походження — це 72% учнів у Стайвесанті і 64% — у Бронкс-саєнс»).

757 Beth Fertig, “Around Sunset Park, Tutoring Is Key to Top High Schools”, WNYC SchoolBook, Mar. 12, 2013, <http://www.schoolbook.org/2013/03/12/around-sunset-park-tutoring-is-key-to-top-high-schools>.

758 Див. Richard D. Alba and Victor Nee, *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), pp. 174–5, 203–4, 209; Nancy Foner, *From Ellis Island to JFK: New York's Two Great Waves of Immigration* (New Haven, CT and London: Yale University Press, 2000), p. 163; Haskins, “Immigration: Wages, Education, and Mobility”, p. 82.

759 Alba and Nee, *Remaking the American Mainstream*, p. 187; Pew Research Center, *Second-Generation Americans*, p. 35. («Іммігранти приїжджають з робочою візою частіше з Азії, ніж з інших регіонів»).

760 Thomas L. Friedman, *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 2005), p. 127; David Lague, “1977 Exam Opened Escape Route Into China's Elite”, *New York Times*, Jan. 6, 2008.

761 Fertig, “Around Sunset Park”.

762 У 2010 році 54% легальних іммігрантів з материкового Китаю та Гонконгу отримали дозвіл на проживання за родинними критеріями. Kristen McCabe, “Chinese Immigrants in the United States”, *Migration Information Source*, January, 2012, <http://migrationinformation.org/USFocus/display.cfm?ID=876#9>.

763 Rumbaut, “Paradise Shift”, p. 12; Rumbaut, “The Coming of the Second Generation”, p. 208; див. також Renee Reichl Luthra & Roger Waldinger, “Intergenerational Mobility”, in David Card & Steve Raphael eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2014), pp. 169, 192, 196 (китайці другого покоління виявляють висхідну мобільність в освіті та працевлаштуванні «незалежно від освіченості батьків»); Jennifer Lee and Min Zhou, “Frames of Achievement and Opportunity Horizons”, in David Card & Steve Raphael eds., *Immigration, Poverty, and Socioeconomic Inequality* (New York: Russell Sage Foundation, 2014), pp. 207, 209–11, 216, 221.

764 James R. Flynn, *Asian Americans: Achievement Beyond IQ* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1991), p. 77. Річард Лінн стверджує, що виявив, ніби у китайців IQ вищий, ніж у білих. Однак сам Лінн говорить, що середній IQ східних азійців, які живуть у Північній Америці, 103, і за цим показником вони майже не відрізняються від білих американців. Переконливіше твердження Лінна полягає в тому, що середній IQ китайців в Азії суттєво вищий, ніж у середньостатистичного білого американця (110 порівняно зі 101–102). Однак міжнародні порівняння IQ надзвичайно проблематичні, і навіть Чарлз Мюррей та Річард Геррштайн, прибічники показника IQ, визнають, що отриманий Лінном показник 110 не враховує деяких значущих коректив, пов'язаних із часовими зсувами. Коли «було внесено ці корективи», Ліннові дані знову показали, що середній IQ китайців становить 103. Richard J. Herrnstein and Charles Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: The Free Press, 1994), pp. 272–73 (цитата із Richard Lynn, “Race Differences in Intelligence: A Global Perspective”, *Mankind Quarterly* 31 (1991), pp. 254–96). виправляючи інформацію Лінна щодо американців китайського походження, Флінн виявив, що їхній середній IQ трохи нижчий, ніж у білих американців. Flynn, *Asian Americans*, p. 1. Найновіший показник рівня IQ для китайців (в Азії), за Лінном, 105,8%. Richard Lynn and Tatu Vanhanen, *Intelligence: A Unifying Construct for the Social Sciences* (London: Ulster Institute for Social Research, 2012), p. 53.

765 Richard E. Nisbett, *Intelligence and How to Get It: Why Schools and Culture Count* (New York: W. W. Norton & Co., 2009), p. 157; Roy F. Baumeister, John Tierney, *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength* (New York: Penguin Press, 2011), p. 195.

766 Laurence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform Has Failed and What Parents Need to Do* (New York: Simon & Schuster, 1996), p. 87.

767 Fertig, “Around Sunset Part”; див. також Nisbett, *Intelligence and How to Get It*, p. 158 («Досягнення азійців та американців азійського походження — не загадка, а результат важкої праці»).

768 Al Baker, “Charges of Bias in Admission Test at Eight Elite Public High Schools”, *New York Times*, Sept. 27, 2012; Kyle Spencer, “For

Asians, School Tests are Vital Steppingstones”, New York Times, Oct. 26, 2012.

769 Fertig, “Around Sunset Part”.

770 Spencer, “For Asians, School Tests Are Vital Steppingstones”.

771 Ibid.

772 Офіційне визначення регіональної комісії Аппалачії див. <http://www.appalachiancommunityfund.org/html/wherewefund.html>.

773 Roger Catlin, “What’s On Tonight: Diane Sawyer in Appalachia; ‘Dollhouse’”, Hartford Courant, Courant.com, Feb. 13, 2009, http://blogs.courant.com/roger_catlin_tv_eye/2009/02/whats-on-tonight-diane-sawyer.html.

774 “Does Diane Sawyer Get Appalachia?” The Revivalist, Apr. 1, 2010, <http://therevivalist.info/does-diane-sawyer-get-appalachia>.

775 Див., наприклад, Anthony Harkins, Hillbilly: A Cultural History of an American Icon (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 6–7; Kai T. Erikson, Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood (New York: Simon & Schuster, 1976), pp. 84–9; Silas House and Jason Howard, Something’s Rising: Appalachians Fighting Mountaintop Removal (Lexington: University Press of Kentucky, 2009), pp. 1, 59, 133–5; John O’Brien, At Home in the Heart of Appalachia (New York: Alfred A. Knopf, 2001), pp. 3–5.

776 Harkins, Hillbilly, p. 4.

777 Zhiwei Zhang, et al., An Analysis of Mental Health and Substance Abuse Disparities and Access to Treatment Services in the Appalachian Region (Appalachian Regional Commission and the National Opinion Research Center: August 2008), p. 2.

778 Appalachian Regional Commission, Economic Overview of Appalachia–2011, <http://www.arc.gov/images/appregion/Sept2011/EconomicOverviewSept2011.pdf>.

779 Sharon A. Denham and Ann Rathbun, “Appalachia: An Overview of Health Concerns and Health Literacy” (Appalachia Rural Health Institute, January 2005), http://www.oucom.ohiou.edu/arhi/presentations/appalachia_overview.pdf

780 U.S. Census Bureau, “Small Area Poverty and Income Estimates” (2010 U.S. and all States and Counties data file), <http://www.census.gov/did/www/saipe/data/statecounty/data/2010.html>;

Appalachian Regional Commission, “Counties in Appalachia”, <http://www.arc.gov/counties>; див. також Housing Assistance Council, “Central Appalachia”, <http://www.ruralhome.org/storage/documents/appalov.pdf>, p. 58 («У понад 43% округів центральної Аппалачії рівень бідності у 1960, 1970, 1980, 1990 і 2000 роках становив 20% або більше»).

781 Jim Goad, *The Redneck Manifesto: How Hillbillies, Hicks, and White Trash Became America’s Scapegoats* (New York: Simon & Schuster, 1997), p. 15; Harkins, *Hillbilly*, p. 8.

782 Jim Goad, *The Redneck Manifesto: How Hillbillies, Hicks, and White Trash Became America’s Scapegoats* (New York: Simon & Schuster, 1997), pp. 15, 100; див. також Harkins, *Hillbilly*, зокрема розділи 1 та 2; Anne Shelby, “The R Word: What’s So Funny (and Not So Funny) about Redneck Jokes”, у Dwight B. Billings, Gurney Norman, and Katherine Ledford eds., *Confronting Appalachian Stereotypes: Back Talk from an American Region* (Lexington: University Press of Kentucky, 1999), pp. 153–4.

783 Shelby, “The R Word”, p. 154

784 Phillip J. Obermiller, “Paving the Way: Urban Organizations and the Image of Appalachians”, in Billings, *Confronting Appalachian Stereotypes*, pp. 251, 258.

785 Див. Dwight B. Billings and Kathleen M. Blee, *The Road to Poverty: The Making of Wealth and Hardship in Appalachia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 13–4 (піддано критиці теорії про «культуру бідності» за «кричущі стереотипи і скидання провини на жертв» і зауважено, що навіть проникливішим теоріям притаманний «зверхній погляд на населення гір»).

786 Harry M. Caudill, *Night Comes to the Cumberland: A Biography of a Depressed Area* (Boston: Little, Brown and Company, 1962), p. 346; див. також Jack E. Weller, *Yesterday’s People: Life in Contemporary Appalachia* (Lexington: University of Kentucky Press, 1965), p. 2, 20.

787 O’Brien, *At Home in the Heart of Appalachia*, p. 24.

788 House and Howard, *Something’s Rising*, pp. 52, 59.

789 Erikson, *Everything in Its Path*, p. 85; див. Weller, *Yesterday’s People*, p. 104.

790 Potts, “Pressing On the Upward Way”.

791 Charles Murray, *Coming Apart: The State of White America, 1960–2010* (New York: Crown Forum, 2012), pp. 170–81, 216–9; див. Caudill, *Night Comes to the Cumberland*s, pp. 275–6.

792 Centers for Disease Control and Prevention, “Estimated County-Level Prevalence of Diabetes and Obesity — United States, 2007”, *Morbidity and Mortality Weekly Report* 58, no. 45, Nov. 20, 2009, p. 1259 (звіт повідомляє, що рівень ожиріння у Західній Вірджинії та частинах Теннессі і Кентуккі, що входять до складу Аппалачії, перевищує 30%).

793 U.S. Department of Justice, “Appalachia High Intensity Drug Tracking Area”, Sept. 2011, pp. 3–4; Appalachian Regional Commission, “ARC Study: Disproportionately High Rates of Substance Abuse in Appalachia”, August 2008, http://www.arc.gov/news/article.asp?ARTICLE_ID=113.

794 “Editorial: ‘Pillbilly’ Addicts”, *The Charleston Gazette*, Oct. 10, 2012.

795 Sabrina Tavernise, “Ohio County Losing Its Young to Painkillers’ Grip”, *New York Times*, Apr. 19, 2011.

796 Commonwealth of Kentucky, Department for Public Health, Division of Women’s Health, *Teen Pregnancy Prevention Strategic Plan* (Cabinet for Health and Family Services, Commonwealth of Kentucky), p. 1. Показники Нью-Гемпширу взято із U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, “Births: Final Data for 2010”, *National Vital Statistics Reports* 61, no. 1 (Aug. 28, 2012), p. 7, table B.

797 Термін «ресурсне прокляття» впровадив Річард Оті у 1993 році. Йдеться про гіпотезу, що суспільства, які мають забагато нафти, золота або інших надзвичайно цінних ресурсів, врешті-решт зазвичай грузнуть у бідності. Подальші дослідження переконливо підтвердили тезу Оті. Див. Richard M. Auty, *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis* (New York: Routledge, 1993); Macartan Humphreys, Jeffrey Sachs, Joseph E. Stiglitz et al., *Escaping the Resource Curse* (New York: Columbia University Press, 2007); Thomas L. Friedman, “The First Law of Petropolitics”, *Foreign Policy*, May/June 2006. Емпіричні дослідження із доказами впливу «ресурсного прокляття» на бідність в Аппалачії див. у Annie Walker, “An Empirical Analysis of Resource Curse Channels in the Appalachian Region”, February 19, 2013, http://www.be.wvu.edu/econ_seminar/documents/12–

13/walker.pdf; Mark D. Partridge, Michael R. Betz, and Linda Lobao, "Natural Resource Curse and Poverty in Appalachian America", *American Journal of Agricultural Economics* 95, no. 2 (2013), pp. 449–56.

798 Billings and Blee, *The Road to Poverty*, pp. 243, 264–9; Housing Assistance Council, "Central Appalachia", p. 58; Christopher Price, "The Impact of the Mechanization of the Coal Mining Industry on the Population and Economy of Twentieth Century West Virginia", *West Virginia Historical Society Quarterly* 22, no. 3 (July 2008), pp. 2–3; Amanda Paulson, "In Coal Country, Heat Rises over Latest Method of Mining", *The Christian Science Monitor*, Jan. 3, 2006, p. 2.

799 Див., наприклад, House and Howard, eds., *Something's Rising*, pp. 1–2, 12–3; Billings and Blee, *The Road to Poverty*, p. 243; Paulson, "In Coal Country, Heat Rises over Latest Method of Mining", p. 2.

800 Christopher Bollinger, James P. Ziliak & Kenneth R. Troske, "Down from the Mountain: Skill Upgrading and Wages in Appalachia", *Journal of Labor Economics* 29, no. 4, October 2011, p. 843.

801 House and Howard, eds., *Something's Rising*, p. 9; Erikson, *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood* (опис спричиненого індустріальною катастрофою «розливу стічних і шахтових вод» у Західній Вірджинії та його наслідків). Дехто із жертв прориву дамби на Баффало-Крик врешті-решт виграв справу в суді і отримав відшкодування. *Ibid*, p. 247–8.

802 Celeste Kidd et al. "Rational Snacking: Young Children's Decision-Making on the Marshmallow Task Is Moderated by Beliefs about Environmental Reliability", *Cognition* 126 (2013), pp. 100–14.

803 W.R. Lovallo et al., "Early Life Adversity Contributes to Impaired Cognition and Impulsive Behavior: Studies from the Oklahoma Family Health Patterns Project", *Alcoholism, Clinical and Experimental Research* 37, no. 4 (April 2013), pp. 616–23. Дослідник припускає, що цей результат спричинено тривалими змінами функціонування мозку. W.R. Lovallo, "Early Life Adversity Reduces Stress Reactivity and Enhances Impulsive Behavior: Implications for Health Behaviors", *Int'l Journal of Psychophysiology* (у друці), резюме див. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23085387>.

804 Rumbaut, "Paradise Shift", pp. 23–24, 33–34.

805 Cathy Brown, "Abuse Is Devastating in Appalachia", *Salem News*, Mar. 11, 2012,

<http://www.salemnews.net/page/content.detail/id/552029/Abuse-is-devastating-in-Appalachia.html>.

806 Joe Mackall, *Plain Secrets: An Outsider Among the Amish* (Boston: Beacon Press, 2007), pp. 5, 7.

807 Richard A. Stevick, *Growing Up Amish: The Teenage Years* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007), pp. 10–11, 43; “Indian Amish”, *Amish America*, <http://amishamerica.com/indiana-amish> («швейцарські аміші їздять лише у фургонах з відкритим верхом»).

808 Mackall, *Plain Secrets*, pp. xxi–xxii. 809 Stevick, *Growing Up Amish*, pp. 41, 47, 55, 62, 81, 106–7, 112–3. 810 Mackall, *Plain Secrets*, p. 81; John A. Hostetler, *Amish Society* (4th ed) (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1993), pp. 77. 811 Stevick, *Growing Up Amish*, p. 72. 812 *Ibid.*, p. 22. 813 *Ibid.*, p. 106. 814 Hostetler, *Amish Society*, pp. 77, 247. 815 Mackall, *Plain Secrets*, pp. 40–1; Stevick, *Growing Up Amish*, p. 43. 816 Stevick, *Growing Up Amish*, p. 61. 817 Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morality*, trans. Maudemarie Clark and Alan J. Swensen (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Co., 1998) (1887), pp. 16–7 (опис, згідно з яким християнство живиться «бажанням відплати» і є вивершенням іудейської «рабської моралі», яка проголошує, що «лише бідні, безсилі й смиренні є добрими, [...] а ви, шляхетні й сильні, навіки будете злом»); див. також James Q. Whitman, *Harsh Justice: Criminal Punishment and the Widening Divide between America and Europe* (New York: Oxford University Press, 2005), p. 21 (за Ніцше, страшні потойбічні кари, передбачені християнством, давали людям «величезне задоволення споглядати муки проклятих і у такий спосіб пересвідчуватися у власній благословенній вищості»).

818 Hostetler, *Amish Society*, p. 77. 819 Mackall, *Plain Secrets*, p. 8. 820 Stevick, *Growing Up Amish*, p. 63; див. також Hostetler, *Amish Society*, pp. 75–6. 821 Stevick, *Growing Up Amish*, p. 109. 822 *Ibid.*, pp. 7–8. 823 *Ibid.*, pp. 43–4. 824 *Ibid.*, p. 112. 825 Див., наприклад, Hostetler, *Amish Society*, pp. 119–20. 826 Див., наприклад, Stevick, *Growing Up Amish*, pp. 55–6. 827 1 Тимофію 6:10; Від Матвія 20:16; Від Матвія 19:24 828 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Routledge, 1992) [1930], p. 35. 829 Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, pp. 93–106; Guy Oakes, “The Thing That Would Not Die: Notes on Refutation”, in Hartmut Lehmann and Guenther Roth, eds., *Weber’s Protestant Ethic: Origins, Evidence, Context*

(Washington, D.C., Cambridge University Press, German Historical Institute, 1993), p. 286.

830 Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, p. 110.
831 Ibid. 832 Ibid., pp. 160–2. 833 Max Weber, “Anticritical Last Word on the Spirit of Capitalism”, *American Journal of Sociology* 83 (1978), p. 1112, цит. у Malcolm MacKinnon, “The Longevity of the Thesis: A Critique of the Critics”, in Lehmann and Roth, *Weber’s Protestant Ethic*, pp. 211, 224; див. також Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, pp. 176–77; Oakes, “The Thing That Would Not Die”, pp. 285, 286–9.

834 Oakes, “The Thing That Would Not Die”, pp. 162–3, 287–8.

835 Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, pp. 35–46.

836 Див. Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies* (New York and London: W.W. Norton & Co., 1999).

837 James Carroll, “The Mormon Arrival”, *Boston Globe*, Aug. 7, 2011.

838 Matthew Bowman, *The Mormon People: The Making of an American Faith* (New York: Random House, 2012), pp. 169–70.

839 Bowman, *The Mormon People*, p. 168.

840 The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, “History of Missionary Work in the Church”, Jun. 25, 2007, <http://www.mormonnewsroom.org/article/historyof-missionary-work-in-the-church>. Наведена у тексті орієнтовна кількість 650 000 осіб для періоду після 1990 року підрахована за кількістю приблизно 535 000 осіб, яку навела Церква для періоду 1990–2007 років. Ibid.

841 Bowman, *The Mormon People*, p. 159.

842 Bowman, *The Mormon People*, pp. 151, 152–53, 217; Jan Shipps, *Mormonism: The Story of a New Religious Tradition* (Chicago: University of Illinois Press, 1985), pp. 114–6. Про сепаратистську фазу мормонської історії в Юті див. Franklin D. Daines, “Separatism in Utah, 1847–1870”, *Annual Report of the American Historical Association for the Year 1917* (Washington, D.C., 1920), pp. 331–43.

843 Bowman, *The Mormon People*, pp. 178–9.

844 Jon Krakauer, *Under the Banner of Heaven: A Story of Violent Faith* (New York: Doubleday, 2003), pp. 10–15, 167.

845 Nate Carlisle, “Alcohol, Co.ee and Why the FLDS Drink Them”, *Salt Lake Tribune*, Mar. 1, 2013,

<http://www.sltrib.com/sltrib/blogspolygblog/55924890-185/>. dsco. ee-church-sltrib.html.csp.

846 U.S. Census, American Community Survey, Table DP03: Selected Economic Characteristics (2010, сукупність даних за п'ять років) (географічні позначки: США; Колорадо-Сіті, штат Аризона) (показано рівень бідності 36,5% для всіх родин у Колорадо-Сіті порівняно із показником 10% для країни загалом).

847 Jeffrey Kluger, "Genetic Scars of the Holocaust: Children Suffer Too", *Time*, Sept. 9, 2010; Harvey A. Barocas and Carol B. Barocas, "Separation-Individuation Conflicts in Children of Holocaust Survivors". *Journal of Contemporary Psychology* 11, no. 1 (1998), pp. 6-14.

848 Ephraim Yuchtman-Yaar and Gila Menachem, "Socioeconomic Achievements of Holocaust Survivors in Israel: The First and Second Generation", *Contemporary Jewry* 13 (1992), pp. 95-123; Morton Weinfeld and John J. Sigal, "Educational and Occupational Achievement of Adult Children of Holocaust Survivors", in U.O. Schmelz and S. Della Pergola, eds., *Papers in Jewish Demography 1985: Proceedings of the Demographic Sessions Held at the 9th World Congress of Jewish Studies* (Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, 1985).

849 Fran Klein-Parker, "Dominant Attitudes of Adult Children of Holocaust Survivors Toward their Parents", in John P. Wilson, Zev Harel and Boaz Kahana eds., *Human Adaptation to Extreme Stress: From the Holocaust to Vietnam* (New York: Plenum, 1988), pp. 207-8.

850 Aaron Hass, *In the Shadow of the Holocaust: The Second Generation* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1996), pp. 51, 53. Більше цитат дітей вцілілих — *ibid.*, pp. 60, 62-63; Helen Epstein, *Children of the Holocaust: Conversations with Sons and Daughters of Survivors* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1979), p. 37.

851 Barocas and Barocas, "Separation-Individuation Conflicts", p. 11;

852 Epstein, *Children of the Holocaust*, p. 27;

853 Sonia Taitz, *The Watchmaker's Daughter: A Memoir* (New York: McWitty Press, 2012), p. 152.

854 Hass, *In the Shadow of the Holocaust*, p. 58. Див. статтю, яка розповідає про постійне тяжіння тривоги та відчуття загроженості над уцілілими другого покоління: Miri Scharf, "Long-term Effects of Trauma: Psychosocial Functioning of the Second and Third Generation of Holocaust Survivors", *Development and Psychopathology* 19 (2007), pp. 604-5, 617.

855 Klein-Parker, “Dominant Attitudes”, p. 206; також Leslie Gilbert-Lurie, *Bending Toward the Sun: A Mother and Daughter Memoir* (New York: Harper Perennial, 2010).

856 Barocas and Barocas, “Separation-Individuation Con.icts”, pp. 8–9, 12.

857 Natan P. F. Kellerman, *Holocaust Trauma: Psychological Effects and Treatment* (Bloomington, IN: iUniverse Books, 2009), p. 73.

858 Epstein, *Children of the Holocaust*, pp. 169–70.

859 Hass, *In the Shadow of the Holocaust*, p. 122.

860 Epstein, *Children of the Holocaust*, p. 19.

861 Taitz, *The Watchmaker’s Daughter*, p. 9.

862 Hass, *In the Shadow of the Holocaust*, p. 108.

863 Weinfeld and Sigal, “Educational and Occupational Achievement”, p. 363.

864 «Conspiracy of Silence: A Conversation with Yael Danieli”, *Reform Judaism Online* (2009), <http://reformjudaismmag.org/Articles/index.cfm?id=1530>.

865 Ron Unz, “The Myth of American Meritocracy”, *The American Conservative*, Nov. 28, 2012.

866 Див., наприклад, Janet Mertz, “Janet Mertz on Ron Unz’s ‘Meritocracy’ Article”, andrewgelman.com/wp-content/uploads/2013/03/Mertz-on-Unz-Meritocracy-Article.pdf?a43d93 (твердження про те, що на олімпіаді з математики у 1970-х євреїв було 25–30%, а не понад 40%, а після 2000-го — 13%, а не 2,5%).

867 Див. Steven Pinker, “The Lessons of the Ashkenazim: Groups and Genes”, *The New Republic*, June 26, 2006. У більшості досліджень IQ середній показник американців визначають як 100. Див. James R. Flynn & Lawrence G. Weiss, “American IQ Gains from 1932 to 2002: The WISC Subtests and Educational Progress”, *International Journal of Testing* 7, no. 2 (2007), p. 210.

868 Gregory Cochran, Jason Hardy, and Henry Harpending, “Natural History of Ashkenazi Intelligence”, *Journal of Biosocial Science* 38 (2006), pp. 659, 662–5, 674–9.

869 Jennifer Senior, “Are Jews Smarter?”, *New York Magazine*, Oct. 24, 2005 (цитата Гаррі Острера і Сандера Гілмана). Див. дослідження, ґрунтовані на тезі, Кочрана/Гарді/Гарпендіга, наприклад, у Hanna David

and Richard Lynn, “Intelligence Differences Between European and Oriental Jews in Israel”, *Journal of Biosocial Science* 37 (2007), pp. 465–73.

870 Див., наприклад, Laurence Steinberg, *Beyond the Classroom: Why School Reform has Failed and What Parents Need to Do* (New York: Simon & Schuster, 1996), p. 59, 64–5; Flynn, *Asian Americans: Achievement Beyond IQ*, p. 77 (обговорення «прірви між IQ і досягненнями»); Harold W. Stevenson et al., “Mathematics Achievement of Chinese, Japanese, and American Children”, *Science* 231 (1986), pp. 693–9; Stevenson et al., “Cognitive Performance and Academic Achievement of Japanese, Chinese, and American Children”, *Child Development* 56, no. 3 (1985), pp. 733–34. Див. також джерела, цитовані у п’ятому розділі, про те, що контроль імпульсів цінніший для прогнозування, ніж IQ, і це було доведено численними дослідженнями навчальних і економічних результатів.

871 Suet-ling Pong et al., “The Roles of Parenting Styles and Social Capital in the School Performance of Immigrant Asian and Hispanic Adolescents”, *Social Science Quarterly* 86 (2005), pp. 928, 946–7; див. також, наприклад, Lingxin Hao and Han S. Woo, “Distinct Trajectories in the Transition to Adulthood: Are Children of Immigrants Advantaged?” *Child Development* 83, no. 5 (2012), pp. 1623, 1635; Grace Kao and Marta Tienda, “Optimism and Achievement: The Educational Performance of Immigrant Youth”, *Social Science Quarterly* 76 (1995), pp. 9–17; Rumbaut, “The Coming of the Second Generation”, pp. 196, 205, 219.

872 Jewish Virtual Library, “Family, American Jewish”, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0006_0_06269.html.

873 Paul Burstein, “Jewish Educational and Economic Success in the United States: A Search for Explanations”, *Sociological Perspectives* 50, no. 2 (2007), pp. 209–14; Barry R. Chiswick, “The Postwar Economy of American Jews”, in Jeffrey S. Gurock, ed., *American Jewish History* (New York: Routledge, 1998), pp. 93–98 (обговорення «стрімкого зростання професіоналізації єврейської робочої сили» протягом другої половини ХХ століття і винятково високих середніх доходів американських євреїв).

874 Див. Alan M. Dershowitz, *The Vanishing American Jew: In Search of Jewish Identity for the Next Century* (New York: Touchstone, 1997) pp. 1–2.

875 Ethan Goeman, “The Golden Age of Jewish American Literature”, Proquest Discovery Guides, March 2010, pp. 1, 5–8, <http://www.csa.com/discovery/guides/jewish/review.pdf>.

876 Celia Walden, “Matthew Weiner: The Man Behind Mad Men”, The Telegraph, Mar. 18, 2012.

877 Про занепад БАСПів див., наприклад, Robert C. Christopher, *Crashing the Gates: The De-WASPIng of America’s Power Elite* (New York: Simon & Schuster, 1989); Eli Wald, “The Rise and Fall of the WASP and Jewish Law Firms”, *Stanford Law Review* 60 (2008), pp. 1828–58; James D. Davidson et al., “Persistence and Change in the Protestant Establishment”, *Social Forces* 74, no. 1 (1995), pp. 157–75; E. Digby Baltzell, “The Protestant Establishment Revisited”, *The American Scholar* 45, no. 4 (1976), pp. 499–518; Robert Frank, “That Bright, Dying Star, the American WASP”, *The Wall Street Journal*, May 15, 2010; Noah Feldman, “The Triumphant Decline of the WASP”, *New York Times*, June 27, 2010.

878 Див. Charles E. Silberman, *A Certain People: American Jews and Their Lives Today* (New York: Summit Books, 1985), pp. 327–31.

879 Див. Theodore Sasson et al., *Still Connected: American Jewish Attitudes about Israel* (Waltham, MA: Brandeis University, Marice and Marilyn Cohen Center for Modern Jewish Studies, 2010), pp. 1, 9–13.

880 Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Anchor Books, 2004), pp. 212, 223–4. Між оцінками кількості населення Близького Сходу існують дуже великі розбіжності. Одна з приблизних оцінок поміркована і ґрунтується на цифрі 1990 року, наведеній у Youssef M. Choueiri, *Arab Nationalism: A History* (Oxford: Blackwell Publishers, 2000), p. vii.

881 Див. Tad Friend, *Cheerful Money: Me, My Family, and the Last Days of Wasp Splendor* (New York: Hachette Book Group, 2009).

882 Див., наприклад, Dershowitz, *The Vanishing American Jew*, pp. 1–18; Lee Siegel, “Rise of the Tiger Nation”, *Wall Street Journal*, Oct. 27, 2012.

883 Bowman, *The Mormon People*, pp. 234–45.

884 Buck Gee and Wes Hom, “The Failure of Asian Success in the Bay Area: Asians as Corporate Executive Leaders”, Mar. 28, 2009, p. 5; див. також Wesley Yang, “Paper Tigers”, *New York Magazine*, May 8, 2011.

885 Anita Raghavan, *The Billionaire's Apprentice: The Rise of the Indian-American Elite and the Fall of the Galleon Hedge Fund* (New York: Business Plus Books, 2013), p. 416.

886 Менше 30% (можливо, лише 16%) американських євреїв ходять до синагоги бодай раз на місяць. Щонайменше 80% не харчуються кошерною їжею. Див. Humphrey Taylor, “While Most Americans Believe in God, Only 36% Attend a Religious Service Once a Month or More Often”, Harris Poll No. 59, Oct. 15, 2003, p. 5, Table 3; Sue Fishko, *Kosher Nation: Why More and More of America's Food Answers to a Higher Authority* (New York: Schocken Books, 2010), p. 330 n. 29.

887 Див., наприклад, Elliott J. Rosen and Susan F. Weltman, “Jewish Families: An Overview”, in Monica McGoldrick, Joe Giordano and Nydia Garcia-Preto, *Ethnicity & Family Therapy* (3d ed.) (New York: The Guilford Press, 2005), pp. 667, 675 («єврейські батьки стали схильними до поблажливості»); Lila Corwin Berman, “Blame, Boundaries, and Birthrights: Jewish Intermarriage in Midcentury America”, in Susan A. Glenn and Naomi B. Sokolo., *Boundaries of Jewish Identity* (Seattle: University of Washington Press, 2012), pp. 100–2 (опис переходу до «поблажливого виховання» у середовищі американських євреїв у 1950–60-х роках).

888 Institute for Jewish & Community Research, “Projects: Ethnic and Racial Diversity: The Be'chol Lashon Initiative”, http://www.jewishresearch.org/projects_diversity.htm (опис того, як «євреї так глибоко інтегрувалися до американського суспільства, що схильні багатьма способами віддзеркалювати американську культуру»).

Розділ восьмий. Америка

889 Dwight Boehm and Edward Schwartz, “Je.erson and the Theory of Degeneracy”, *American Quarterly* 9, no. 4 (1957), pp. 448–53. Цитати Бюффона подано за перекладом Уільяма Смеллі 1781 року “Dissertation on Animals Peculiar to the New World”, *Histoire naturelle*, vol. 5), pp. 112–23, опублікованим на сайті професора університету міста Нью-Джерсі Френа Морена: <http://faculty.njcu.edu/fmoran/vol5new.htm>. Див. також “Dissertation on Animals Common to both Continents” у перекладі Смеллі, pp. 124–52 на тому самому ресурсі.

890 Цитату Рейналя наведено за Kevin J. Hayes ed., *The Oxford Handbook of Early American Literature* (New York: Oxford University Press, 2008), p. 599.

891 Див. Deborah L. Madsen, *American Exceptionalism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998), p. 2. («Америка і американці особливі, виняткові, бо на них покладено місію врятувати світ від нього самого. [...] Америка має бути “містом, яке стоїть на верхів’ї гори”, перед очима у цілого світу»); Kammen, “The Problem of American Exceptionalism: A Reconsideration”, *American Quarterly* 45 (1993), pp. 1, 6 («Американське відчуття винятковості постало разом із цим народом [...] і зіграло надважливу роль у становленні ідентичності цього суспільства»). Багато джерел критикують американське відчуття винятковості або проголошують його смерть. Див. коротку вибірку у Godfrey Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism* (New Haven, CT: Yale University Press, 2010); Andrew J. Bacevich, *The Limits of Power — The End of American Exceptionalism* (New York: Henry Holt & Co., 2009); Michael Ignatie. ed., *American Exceptionalism and Human Rights* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005); Harold Hongju Koh, “On American Exceptionalism”, *Stanford Law Review* 55 (2003); Daniel Bell, “The End of American Exceptionalism”, *The Public Interest* 41 (1975).

892 George McKenna, *The Puritan Origins of American Patriotism* (New Haven, CT and London: Yale University Press, 2007), pp. 6–7.

893 Alexander Hamilton, “Federalist 1” (1787), in Jack Rakove, ed., *The Federalist by Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay: The Essential Essays* (Boston: Bedford/St. Martin’s Press, 2003), p. 36.

894 Herman Melville, *White-Jacket, or The World in a Man-of-War*, in Redburn, *White-Jacket*, *Moby-Dick* (New York: Library of America, 1983), p. 506.

895 Lee Alan Dugatkin, *Mr. Jefferson and the Giant Moose: Natural History in Early America* (Chicago: University of Chicago Press, 2009), pp. ix–xii; див. також Mark V. Barrow Jr., *Nature’s Ghosts: Confronting Extinction from the Age of Jefferson to the Age of Ecology* (Chicago: University of Chicago Press, 2009), pp. 15–19; Boehm and Edward Schwartz, “Jefferson and the Theory of Degeneracy”.

896 Thomas Jefferson, “Notes on Virginia”, in Paul Leicester Ford, ed., *The Works of Thomas Jefferson, Volume III* (New York: G.P. Putnam’s Sons,

2009), pp. 411–5 (обговорення «велетенського» мамонта); 422–4.

897 Richard L. Bushman, “The Romance of Andrew Carnegie”, *American Studies* 6, no. 1 (1965), pp. 36–7; Andrew Carnegie, *Triumphant Democracy* (New York: Cosimo, 2005).

898 Henry James, “Hawthorne” (1887), передрук у in John Morley, ed., *Hawthorne: English Men of Letters* (New York: AMS Press, 1968) p. 153.

899 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (Henry Reeve, trans.) (Francis Bowen, ed.) (Cambridge: Sever and Francis, 1863), vol. 2, part III, chap. 21, pp. 308–09 (зазначено, що в Америці ніщо не «тримає людей міцно на своїх місцях», кожен, «зумівши отримати певну освіту й забезпечити собі деякий статок, може обрати свій шлях і йти по ньому незалежно від усіх інших людей» і «немає раси бідняків, [...] немає й раси багатів»).

900 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, trans. George Lawrence, ed. J. P. Mayer vol. 2, part III, chap. 19 (Garden City, NY: Anchor Books, 1969), p. 627.

901 Walter Isaacson, *Benjamin Franklin: An American Life* (New York: Simon & Schuster, 2003) p. 526, n. 35.

902 “Poor Richard for 1744”, in Paul Leicester Ford ed., *The Prefaces, Proverbs, and Poems of Benjamin Franklin Originally Printed in Poor Richard’s Almanacs for 1733–1758* (New York & London: G.P. Putnam’s Sons), p. 147. “Poor Richard for 1758: Preface”, in Ford, *The Prefaces*, pp. 270, 271, 273. “Poor Richard for 1734”, in Ford, *The Prefaces*, p. 38. “Poor Richard for 1755”, in Ford, *The Prefaces*, p. 245. “Poor Richard for 1733”, in Ford, *The Prefaces*, p. 28. “Poor Richard for 1736”, in Ford, *The Prefaces*, pp. 61, 62. Benjamin Franklin, “Advice to a Young Tradesman”, in Benjamin Franklin, *The Works of Dr. Benjamin Franklin* (London, C. & R. Baldwin Printers, 1809) p. 179.

903 Див., наприклад, Akhil Reed Amar, *The Bill of Rights: Creation and Reconstruction* (New Haven and London: Yale University Press, 1998), pp. 21, 23, 46, 79; загальний огляд у Gordon S. Wood, *The Radicalism of the American Revolution* (New York: Alfred Knopf, 1991).

904 Claude S. Fisher, *Made in America: A Social History of American Culture and Character* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), p. 110.

905 *Ibid.*, pp. 111–2.

906 Ibid., p. 113.

907 Ibid., p. 112.

908 Ibid., p. 127.

909 Ibid., p. 113.

910 Ralph Waldo Emerson, *Nature: Addresses and Lectures* (New York: AMS Press, 1968), p. 371.

911 Соромлячись свого походження, Гамільтон «вирішив порвати з минулим і вигадати собі нову особистість. Йому судилося знайти дім, де цінували те, що він робив, а не те, ким він був». Ron Chernow, *Alexander Hamilton* (New York: The Penguin Press, 2004), p. 40.

912 Ralph Waldo Emerson, *The Journals and Miscellaneous Notebooks of Ralph Waldo Emerson, 1838–1842* (Boston, MA: Harvard University Press, 1969) p. 241.

913 U.S. Declaration of Independence, para. 2 (1776).

914 Letter from Thomas Jefferson to James Madison (Sept. 6, 1789), in Julian P. Boyd, ed., *The Papers of Thomas Jefferson, Volume 15, 27 March 1789 to 30 November 1789* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958), p. 396; Rubinfeld, *Freedom and Time*, pp. 18–21.

915 Rubinfeld, *Freedom and Time*, pp. 17–44.

916 Gordon S. Wood, *The American Revolution: A History* (New York: Modern Library, 2003), p. 139, 146; див. також Michael J. G. Cain and Keith L. Dougherty, “Suppressing Shays’ Rebellion: Collective Action and Constitutional Design Under the Articles of Confederation”, *Journal of Theoretical Politics* 11, no. 2 (1999), pp. 233–60 (обговорення «конституційних провалів, пов’язаних зі Статтями Конфедерації», зокрема «проблем спільної дії», які вирішила нова Конституція).

917 Fischer, *Made in America*, pp. 114, 183–84; Wood, *The American Revolution*, p. 119–22, 131, 146; Gordon S. Wood, *The Creation of the American Republic 1776–1787* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1969), pp. 368–9; Cain and Dougherty, “Suppressing Shay’s Rebellion”, pp. 233–4.

918 Див. Alexander Hamilton, “Federalist 15” (1787), in Rakove, *The Federalist*, p. 65 («Потрібно правдиво визнати, що [...] існують суттєві недоліки нашого державного устрою і що потрібно діяти, щоб врятувати нас від неминучої анархії»).

919 Див., наприклад, James Madison, “Note to his Speech on the Right of Suffrage” (1821), in Max Farrand, ed., *The Records of the Federal*

Convention of 1787, Volume III (New Haven, CT: Yale University Press, 1911) pp. 450, 452 (застереження проти «небезпеки», якою загальне виборче право загрожуватиме «праву власності», «щоразу, коли виявиться, що більшість складається не із власників нерухомого майна»). Wood, *The Creation of the American Republic*, pp. 409–11; Morton J. Horwitz, “Tocqueville and the Tyranny of the Majority”, *The Review of Politics* 28, no. 3 (1966), pp. 293, 293 («в жодній країні проблема тиранії більшості не тяжіла над політичною думкою так, як в Америці»); cf. Charles A. Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (New York: MacMillan Co., 1949), pp. 15–18 (припущення, що творці Конституції переймалися в основному захистом свого майна від привласнення його більшістю).

920 James Madison, “Federalist 49” (1788), in Rakove, *The Federalist*, pp. 130–33.

921 John Finn, *Constitutions in Crisis: Political Violence and the Rule of Law* (New York: Oxford University Press, 1991), p. 5 (цитата сенатора Джона Поттера Стоктона з дебатів про Акт 1871 року щодо ку-клукс-клану); див. Abraham Lincoln, *First Inaugural Address*, March 1, 1861 («Більшість, яку стримує конституційний контроль і обмеження [...] єдиний істинний суверен вільного народу»); David J. Brewer, “An Independent Judiciary as the Salvation of the Nation” (1893), reprinted in *The Annals of America: Agrarianism and Urbanization 1884–1894*, vol. 11 (1968), pp. 423, 428 («конституції — це [...] правила, проголошені тверезим, щоб контролювати себе у стані сп’яніння»); Thomas M. Cooley, *A Treatise on the Constitutional Limitations Which Rest upon the Legislative Power of the States of the American Union* (Boston: Little, Brown, and Co., 1868), pp. 54–5 (Конституція захищає «від небезпеки, що законодавчі органи потраплять під вплив тимчасових заворушень і пристрастей народу»); Stephen Holmes, *Passion and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1995), chap. 5; cf. Akhil Reed Amar, “The Central Meaning of Republican Government: Popular Sovereignty, Majority Rule, and the Denominator Problem”, *University of Colorado Law Review* 65 (1994), p. 761 (згадано поширену думку, що «“Біль про права” було розроблено, щоб боротися з тиранією більшості і стримувати масові пристрасті», однак зазначено, що Конституцію також створили, щоб обмежувати свавільних законотворців і президентів).

922 William J. Brennan, Jr., “Construing the Constitution”, University of California, Davis Law Review 19, p. 6 («Мета Конституції — а надто “Білля про права” — саме в тому, щоб встановити певні трансцендентні цінності, які перебувають поза зоною впливу тимчасових політичних більшостей. Не можна очікувати, що мажоритарний процес владнає вимоги права меншості, що постає у відповідь на результати того-таки мажоритарного процесу»). Wood, *The Creation of the American Republic*, p. 453.

923 Wood, *The American Revolution*, p. 151 (зазначено, що Конституція створила «надзвичайно потужний народний уряд», який «отримав набагато більше, ніж додаткові виборчі повноваження, необхідні для розв’язання кредитних, комерційних та міжнародних проблем Сполучених Штатів»); Wood, *The Creation of the American Republic*, p. 467; див. загалом Akhil Reed Amar, *America’s Constitution: A Biography* (New York: Random House, 2005).

924 Див. Hannah Arendt, *On Revolution* (London: Penguin, 1965), p. 233 (опис поглядів Джефферсона).

925 Walt Whitman, “A Song for Occupations”, *Leaves of Grass* (Boston: Small, Maynard & Co., 1904), p. 175.

926 United States Constitution, preamble.

927 Див. Mary M. Schweitzer, “The Ratification Paradox in the Great Valley of the Appalachians”, in Eliga H. Gould and Peter S. Onuf, *Empire and Nation: The American Revolution in the Atlantic World* (Baltimore & London: The Johns Hopkins Press, 2005), pp. 115, 135 («Революція перетворила мешканців Нью-Йорка, Пенсильванії та Вірджинії на американців»). У своїй прощальній промові Вашингтон закликав своїх співгромадян відкинути «містечкові обмеження» і гордо називати себе «американцями», наголошуючи на «священному» конституційному зв’язку. George Washington, Farewell Address (Sept. 19, 1796), передрук у Saxe Commins, ed., *Basic Writings of George Washington* (New York: Random House, 1948), pp. 627, 631, 633–4. Знадобилася Громадянська війна і подальші поправки до Конституції, щоб завершити цю трансформацію. Див. Bruce A. Ackerman, *We The People: Transformations* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998), p. 23.

928 Див., наприклад, Hamilton, “Federalist 1”, pp. 36–39.

929 Див. Richard Hofstadter, *The American Political Tradition and the Men Who Made It* (New York: Alfred Knopf, 1973), p. 19 (зазначено що

«загальна задоволеність Конституцією, поєднана зі зростаючим націоналізмом, заклала підвалини глибокої шани американців до покоління засновників Конституції»).

930 Див. William Faux and Adlard Welby, *Early Western Travels, 1748–1846, Volume XII, Part II (1820) of Faux’s Memorable Days in America, and Welby’s Visit to North America, 1819–20* (Reuben Gold Thwaites, ed.) (Chicago: Lakeside Press, 1905), p. 28.

931 Див. Rogers M. Smith, “Beyond Tocqueville, Myrdal, and Hartz: The Multiple Traditions in America”, *American Political Science Review* 87, no. 3 (1993) p. 549 («Протягом понад 80% американської історії закони США проголошували більшість населення світу недостойними американського громадянства на самій лише підставі їхньої раси, первісного громадянства чи гендеру. [...] [За часів творення Конституції] вважали, що чоловіки створені природою для того, щоб панувати над жінками. [...] Білих північних європейців вважали культурно — і, мабуть, біологічно — вищими за темношкірих африканців, смаглявих корінних американців і взагалі за всі інші раси та цивілізації. До того ж багато американців британського походження вважали релігію спадковою перевагою і сприймали протестантів як Божих створінь, морально, політично і теологічно вищих за католиків, євреїв, мусульман та інших»); Thurgood Marshall, “Reflections on the Bicentennial of the United States Constitution”, *Harvard Law Review* 101 (1987), pp. 1–5; Ellen Carol DuBois, “Outgrowing the Compact of the Fathers: Equal Rights, Woman Suffrage, and the United States Constitution, 1820–1878”, *The Journal of American History* 74 (1987), pp. 836–62.

932 Див., наприклад, Mary Frances Berry, *Black Resistance/White Law: A History of Constitutional Racism in America* (New York: Penguin Books, 1994) (обговорення дискримінації та расового насилля, яке тривало протягом останніх ста п’ятдесяти років і було спрямоване проти темношкірих, так само як американців азійського походження, латиноамериканців та корінного населення Америки) Robert A. Williams, Jr., *Like a Loaded Weapon: The Rehnquist Court, Indian Rights, and the Legal History of Racism in America* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2005) (критика расистських витоків федерального закону про індіанців); Jose Monsivais, “A Glimmer of Hope: A Proposal to Keep the Indian Child Welfare Act of 1978 Intact”, *American Indian Law Review*, vol. 22 (1997) p. 2 («Коли у 1829 році президентом став Ендрю

Джексон, розпочалася політика переселень. Акт про переселення індіанців 1830 року зобов'язував більшість східних племен переселитися на захід від річки Міссісіпі. [...] Величезні маси індіанців пішки переганяли на захід на території, що вважалися непридатними для життя»); Andrew Gyory, *Closing the Gate: Race, Politics, and the Chinese Exclusion Act* (Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 1998); William D. Carrigan, “The Lynching of Persons of Mexican Origin or Descent in the United States, 1848 to 1928,” *Journal of Social History* 37, no. 2 (2003), pp. 411–38.

933 Charles N. Wheeler, “Fight to Disarm His Life’s Work, Henry Ford Vows”, *Chicago Tribune*, May 25, 1916, p. 10. 934 Robert Rector and Jennifer A. Marshall, “The Un.nished Work of Welfare Reform”, *National A. airs* (Winter 2013).

935 President Franklin D. Roosevelt, “Radio Address on the Third Anniversary of the Social Security Act”, August 15, 1938, режим доступу: The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=15523>.

936 President Franklin D. Roosevelt, “State of the Union Message to Congress”, January 11, 1944, режим доступу: The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=16518>.

937 President Franklin D. Roosevelt, “Greeting to the Economics Club of New York”, December 2, 1940, режим доступу: The American Presidency Project, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=15907>. Вважають, що термін «соціальний захист» впровадив економіст Абрахам Епштайн, який у 1933 році писав: «Від часів Адама і Єви [...] загроженість була лихом для людства». Abraham Epstein, *Insecurity: A Challenge to America* (New York: H. Smith & R. Haas, 1933), p. 17; див. також David M. Kennedy, *Freedom from Fear: The American People in Depression and War, 1929–1945* (New York: Oxford University Press, 1999), p. 247.

938 Greg Toppo, “Big-City Schools Struggle With Graduation Rates”, *USA Today*, June 20, 2006.

939 Steven D. Levitt and Sudhir Alladi Venkatesh, “An Economic Analysis of a Drug-Selling Gang’s Finances”, *The Quarterly Journal of Economics* (August 2000), pp. 755, 770.

940 Див. Leon Bing, *Do or Die* (New York: Harper Perennial, 1992) (тривалість життя активного члена банди у південно-центральної

частині Лос-Анджелеса оцінено у дев'ятнадцять років); William J. Harness, Chief of Police, *Gang Facts and Myths: A Guide for School Administrators* (Conroe ISD Police Department, 1996–2004), p. 21 (твердження про те, що середня тривалість життя активного члена банди становить 20 років і 5 місяців).

941 Див., наприклад, William Julius Wilson, *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor* (New York: Alfred A. Knopf, 2000), pp. 52–3 («Райони, де мало можливостей легально влаштуватися на роботу, неефективна система оголошень про роботу і погана шкільна освіта призводять до того, що робота зникає. [...] Багато людей врешті-решт втрачають відчуття залученості до роботи в офіційній економіці. [...] Внаслідок цих обставин також зростає вірогідність, що громадяни вдаватимуться до нелегальних способів заробітку»), p. 107 («Коли в молоді мало підстав вірити у майбутні перспективи», часто «стрімко зростає кількість неповних родин»); див. також Thomas J. Sugrue, *The Origins of the Urban Crisis: Race and Inequality in Post-War Detroit* (Princeton: Princeton University Press, 1996); Bruce Western, *Punishment and Inequality in America* (New York: Russell Sage Foundation, 2006); Alex Kotlowitz, *There Are No Children Here: The Story of Two Boys Growing Up in the Other America* (New York: Anchor, 1991).

942 Див. Paul Krugman, *End This Depression Now!* (New York and London: W.W. Norton & Co., 2012), p. 7; див. також Levitt and Venkatesh, “An Economic Analysis of a Drug-Selling Gang’s Finances”, p. 771 (зазначено, що члени банд часто ще й працюють на низькооплачуваних роботах у торгових центрах та ресторанах швидкого харчування).

943 Див., наприклад, Sugrue, *The Origins of the Urban Crisis*, p. 7; Dwight B. Billings and Kathleen M. Blee, *The Road to Poverty: The Making of Wealth and Hardship in Appalachia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 243, 264–9; Christopher Price, “The Impact of the Mechanization of the Coal Mining Industry on the Population and Economy of Twentieth Century West Virginia”, *West Virginia Historical Society Quarterly* 22, no. 3 (July 2008), pp. 2–3

944 Див., наприклад, Niall Ferguson, *Colossus: The Price of America’s Empire* (New York: The Penguin Press, 2004), pp. 18–9; John Steele Gordon, *An Empire of Wealth: The Epic History of American Economic Power* (New York: HarperPerennial, 2004), pp. 416–8; Michael Lewis, *The New New Thing: A Silicon Valley Story* (New York: W.W. Norton &

Companu, 2000), p. 30 (цитата венчурного капіталіста Джона Доєрра, який описував Кремнієву долину 1990-х як «наймасштабніше легальне творення багатства в історії світу»).

945 Tom Wolfe, *Bonfire of the Vanities* (New York: Farrar, Straus Giroux, 1987); див. Jessica Winter, “Greed is Bad. Bad!” *Slate.com*, Sept. 25, 2007, http://www.slate.com/articles/arts/dvdextras/2007/09/greed_is_bad_bad.html.

946 Див. графіки, що яскраво показують рекордно високі біржові курси, корпоративні прибутки і ціни на будинки у Robert J. Shiller, *Irrational Exuberance* (2d ed.) (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), pp. 3–6, 13; див. також “Wheeler Dealer Cabbie Cashing in on Bull Market By Trading Stocks From His Taxi”, *New York Daily News*, Aug. 19, 1999.

947 Krugman, *End This Depression Now!*, chap. 5.

948 Shiller, *Irrational Exuberance*, p. 13.

949 Rusty Dornin, “New Anxieties Can Accompany Silicon Valley’s New Money”, *CNN.com*, Feb. 26, 2000, <http://archives.cnn.com/2000/US/02/26/sudden.wealth.syndrome>.

950 Nouriel Roubini and Stephen Mihm, *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance* (New York: The Penguin Press, 2010), pp. 68–9; Krugman, *End This Depression Now!*, p. 78.

951 Shiller, *Irrational Exuberance*, p. 3 (графік, який показує злет біржових курсів у 1990-х), p. 213 («У роки буму 1990-х відверта неприязнь широкої спільноти до вітчизняних корпорацій була рекордно низькою. Бізнесменів героїзували»).

952 Felix Salmon, “Chart of the Day: Median Net Worth, 1962–2010”, *Reuters*, Jun. 12, 2012, — <http://blogs.reuters.com/felix-salmon/2012/06/12/chart-of-the-day-median-net-worth-1962-2010>.

953 Див. Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Anchor Books, 2004), p. 233.

954 Brooke Masters, “GU Legal Eagles Flying to Estonia’s Aid”, *Washington Post*, June 18, 1992.

955 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Avon Books, 1992), p. xi.

956 Див. Klaus Weber, Gerald F. Davis and Michael Lounsbury, “Policy as Myth and Ceremony? The Global Spread of Stock Exchanges, 1980–2005”, *Academy of Management Journal* 52, no. 6 (2009), pp. 1319, 1320, 1341; Kathryn C. Lavelle, *The Politics of Equity Finance in Emerging Markets* (New York: Oxford University Press, 2004), pp. 19–22.

957 Див. Amy Chua, *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance — and Why They Fall* (New York: Doubleday, 2007), pp. ix, 259–61

958 Nathaniel Branden, *The Six Pillars of Self-Esteem* (New York: Bantam Books, 1994), at xv; Бранден зауважив те саме у “In Defense of Self”, *Ass’n for Humanistic Psychology* (August/September 1984), pp. 12–13.

959 Див. Nathaniel Branden, *My Years with Ayn Rand*, (San Francisco: Jossey-Bass, 1999), p. 368 (за деякими твердженнями, у світі продано понад мільйон примірників).

960 Roy F. Baumeister and John Tierney, *Willpower: Rediscovering the Greatest Human Strength* (New York: Penguin Press, 2011), pp. 188–89 (слова голови оперативної групи з питань самооцінки у Каліфорнії).

961 *Ibid.*, p. 189 (цитата соціолога Ніла Смелсера).

962 Carol S. Dweck, “Mindsets: How Praise Is Harming Youth and What Can Be Done about It”, *School Library Media Activities Monthly* 24, no. 5 (January 2008), p. 55.

963 Див. William James, *The Principles of Psychology* 1 (New York: Henry Holt, 1890), pp. 309–11. Джеймс зауважує, що для підживлення самооцінки людина повинна бути успішною не в усьому, а в тому, що для неї важливо: «Якщо хтось знається на психології краще за мене, це мене страшенно засмучує, адже я вже деякий час докладаю всіх можливих зусиль, щоб бути психологом. Але мене анітрохи не бентежить моє цілковите неуцтво, коли йдеться про грецьку мову». *Id.* at 310.

964 Цей розрив можна побачити на шкалі самооцінки, розробленій Розенбергом. Це стандартний спосіб вимірювання самооцінки, який зараз масово використовують психологи. Шкала, створена у 1965 році Моррісом Розенбергом, є цілковито суб’єктивним інструментом дослідження. У людей в різні способи запитують про те, як вони ставляться до себе. Водночас немає запитань про їхню реальну поведінку, досягнення, успіхи, невдачі тощо, і цим показникам не надається значення.

965 Див. Lori Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”, *Atlantic Monthly* (July/ August 2011) (піддано сумніву «самооцінку», що «живиться постійними компромісами і схваленням, а не заслуженими досягненнями»).

966 Jean M. Twenge and W. Keith Campbell, *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement* (New York: Atria Books, 2009), p. 13 («у більшості груп самооцінка рекордно висока»).

967 Douglas S. Massey et al., *The Source of the River: The Social Origins of Freshmen at America's Selective Colleges and Universities* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), pp. 120–1.

968 Див., наприклад, Tom Loveless, *The 2006 Brown Center Report on American Education: How Well Are American Students Learning* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 2006), pp. 13–20.

969 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 190–91.

970 Carol S. Dweck, *Mindset: The New Psychology of Success* (New York: Random House, 2006), pp. 71–73.

971 Lauren Slater, “The Trouble with Self-Esteem”, *New York Times*, Feb. 3, 2002 (цитата Емлера).

972 Baumeister and Tierney, *Willpower*, p. 191; див. Betsy Hart, *It Takes a Parent: How the Culture of Pushover Parenting Is Hurting Our Kids* (New York: Penguin Group, 2005), p. 93.

973 Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”.

974 Nathaniel Branden, *The Psychology of Self-Esteem: A Revolutionary Approach to Self-Understanding that Launched a New Era in Modern Psychology* (San Francisco: Jossey-Bass, 2001), p. 251.

975 Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”.

976 Baumeister and Tierney, *Willpower*, pp. 188–97; Gottlieb, “How to Land Your Kid in Therapy”.

977 David Dent, “Bursting the Self-Esteem Bubble”, *Psychology Today*, Mar. 1, 2002 (цитата Ніколаса Емлера).

978 Nicholas Emler, *The Costs and Causes of Low Self-Worth* (York, UK: Joseph Rowntree Foundation, 2001), pp. 19–21; Baumeister and John Tierney, *Willpower*, p. 191.

979 Див. Caitlin Flanagan, “The Ivy Delusion”, *The Atlantic*, Feb. 24, 2011 (Сучасні «хороші батьки» відчайдушно прагнуть, щоб їхні діти відкрили свої «природні таланти» і досягнули «легкого успіху» без жодного стресу чи болю); Elizabeth Kohlbert, “Spoiled Rotten”, *The New Yorker*, July 2, 2012; див. також Sally Koslow, *Slouching Toward Adulthood: Observations From the Not-So Empty Nest* (New York: Viking, 2012).

980 Madeline Levine, *Teach Your Children Well: Parenting for Authentic Success* (New York: HarperCollins, 2012), p. 29.

981 Ron Chepesiuk, *Sixties Radicals, Then and Now: Candid Conversations with Those Who Shaped the Era* (Jefferson, NC: McFarland & Co., 1995), p. 29 (цитата Пола Краснера) («Основним кредо шістдесятих було жити в теперішньому»); Myron Magnet, *The Dream and the Nightmare: The Sixties' Legacy to the Underclass* (опис заклику Нормана Мейлера «полишити “надумані” обмеження цивілізації, жити моментом і слухати своє тіло, а не розум»); Harvey C. Mansfield, “The Legacy of the Late Sixties”, in Stephen Macedo, ed., *Reassessing the Sixties: Debating the Political and Cultural Legacy* (New York: W.W. Norton, 1997), p. 24.

982 Див., наприклад, Georgie Anne Geyer, *Americans No More: The Death of Citizenship* (New York: Atlantic Monthly Press, 1996), p. («описано результати опитувань, які показують перехід Америки між 1950 і 1990 роками, від майбутньої винагороди до миттєвої»); J. Eric Oliver, *Fat Politics: The Real Story Behind America's Obesity Epidemic* (New York: Oxford University Press, 2006), p.10 («поширення цієї хронічної хвороби також є наслідком шалено стрімкої культури миттєвої винагороди та індивідуальних дозволів»); Michael S. Rothberg, *American Greed: A Personal and Professional Look at How Greed Caused the Great Recession of 2008* (Bloomington, IN: AuthorHouse, 2010), p.112 («Америка — це країна миттєвої винагороди»); Christopher Muther, “Instant Gratification is Making Us Perpetually Impatient”, *Boston Globe*, Feb. 2, 2013; Jules Lobel, “America's Penchant for Instant Gratification”, *Christian Science Monitor*, Nov. 18, 2003. «Основний результат» дослідження Pew 2011 року щодо інтернету в майбутньому полягав у тому, що «до негативних наслідків належить потреба миттєвого задоволення [і] втрата терплячості». Pew Research Center, *The Future of the Internet* (Washington, D.C.: Pew Research Center's Internet & American Life Project, 2012), p.11.

983 Див. Congressional Budget Office, *Federal Debt and Interest Costs* (September 1984), p. 2, table 1; “Federal Debt: Total Public Debt as Percent of Gross Domestic Product”, Federal Reserve Bank of St. Louis, Economic Research, <http://research.stlouisfed.org/fred2/series/GFDEGDQ188S>; Matt Phillips, “The Long Story of U.S. Debt, From 1790 to 2011, in 1 Little Chart”, *The Atlantic*, Nov. 13, 2012; див. також Niall Ferguson, *The Great*

Degeneration: How Institutional Decay and Economies Die (London: Allen Lane, 2012), pp. 41–2 (зазначено, що «статистичні дані, які зазвичай наводять як державний борг», не враховують «незабезпечених соціальних зобов'язань, що часто передбачають набагато більше витрат», зокрема «державну медичну допомогу пенсіонерам і малозабезпеченим людям, а також соціальний захист»).

984 American Society of Civil Engineers, 2013 Report Card for America's Infrastructure, режим доступу: <http://www.infrastructurereportcard.org>. Усі великі європейські країни мають швидкісні поїзди (320 км/год або більше). У Японії поїзди ходять зі швидкістю 442 км/год, в Китаї — 486. Найшвидший американський поїзд, Amtrak Acela Express, досягає середньої швидкості 125 км/год на найкращих ділянках дороги. Alex Davies, “11 Incredibly Fast Trains That Leave America in the Dust”, Business Insider, Nov. 26, 2012, <http://www.businessinsider.com/the-10-fastest-trains-in-the-world-2012-11?op=1>; Jim Loewen, “Can American Trains Achieve Steam Speeds in the Modern Era?” <http://hnn.us/blogs/can-american-trains-achieve-steam-speeds-modern-era>. Жоден із аеропортів у США не входить до двадцяти п'яти найкращих аеропортів світу. World Airport Awards, “The World's Top 100 Airports” (2013), http://www.worldairportawards.com/Awards_2013/top100.htm.

985 Samuel Sherraden, “The Infrastructure De. cit”, New America Foundation, February 3, 2011, http://newamerica.net/publications/policy/the_infrastructure_de.cit. Див. також Robert V. Reich, Beyond Outrage: What Has Gone Wrong With Our Economy and Our Democracy and How To Fix It (New York: Vintage, 2012), p. 45 («загадка в тому, чому за ті роки постійного економічного зростання було так мало зроблено»).

986 Friedman and Mandelbaum, That Used to Be Us, pp. 229–31.

987 National Academy of Science, National Academy of Engineering, Institute of Medicine, Rising above the Gathering Storm, Revisited: Rapidly Approaching Category Five, (Washington, D.C.: National Academies Press, 2010), pp. 6, 12 n.13.

988 “Personal Savings Rate,” Federal Reserve Bank of St. Louis, Economic Research, <http://research.stlouisfed.org/fred2/series/PSAVERT> (історичний графік рівня заощаджень у США); “How Household Savings Stack Up in Asia, the West, and Latin America”, Bloomberg

Business Week, June 10, 2010 (наведено інформацію про рівень заощаджень 38% для китайських домашніх господарств).

989 David S. Freedman, “Obesity — United States, 1988–2008”, *Morbidity and Mortality Weekly Report* 60, no. 1 (Supp.) (Centers for Disease Control and Protection, January 14, 2011).

990 Robert J. Shiller, *Irrational Exuberance* (2d ed.) (Princeton: Princeton University Press, 2005), p. 53; див. загалом Sam Skolnik, *High Stakes: The Rising Cost of America’s Gambling Addiction* (Boston: Beacon Press, 2011).

991 Corky Siemaszko, “Nearly one in .ve high schoolers drink, smoke or do drugs during the school day, says new Columbia University survey”, *New York Daily News*, Aug. 22, 2012.

992 Fox News, “Report: Nearly Half of High School Students Using Drugs, Alcohol”, Jun. 29, 2011, <http://www.foxnews.com/health/2011/06/29/report-nearly-halfhigh-school-students-using-drugs-alcohol>.

993 Siemaszko, “Nearly one in .ve high schoolers drink”.

994 “Study Finds Rich Kids More Likely to Use Drugs Than Poor”, *The Partnership for a Drugfree America*, Feb. 20, 2007, <http://www.drugfree.org/join-together/drugs/study-.nds-rich-kids-more>.

995 “The Price of A. uence”, *American Psychological Association Monitor on Psychology*, January 2009.

996 Серед чоловіків рівень зайвої ваги насправді дещо зростає зі збільшенням доходів. Серед жінок він зі збільшенням доходів падає. Однак ця тенденція виявилася актуальною лише для білих, які не є латиноамериканцями. Див. Cynthia L. Ogden et al., “Obesity and Socioeconomic Status in Adults: United States, 2005–2008”, *NCHS Data Brief*, no. 50 (Centers for Disease Control and Prevention, December, 2010), pp. 1–2; Freedman, “Obesity”, Table 2.

997 Dan Kindlon, *Too Much of a Good Thing: Raising Children of Character in an Indulgent Age* (New York: Hyperion, 2001), p. 15; Gottlieb “How to Land Your Kid in Therapy”.

998 Twenge and Campbell, *The Narcissism Epidemic*, p. 1; Jean Twenge, *Generation Me: Why Today’s Young Americans Are More Con. dent, Assertive, Entitled — and More Miserable Than Ever Before* (New York: Simon & Schuster, 2007). p. 65.

999 Ron Alsop, “The ‘Trophy’ Kids Go to Work”, Wall Street Journal, Oct. 21, 2008.

1000 Eric Hoover, “The Millennial Muddle: How Stereotyping Students Became a Thriving Industry and a Bundle of Contradictions”, The Chronicle of Higher Education, Oct. 11, 2009 («коментатори схильні наліплювати ярлик міленіалів на білих заможних підлітків»).

1001 Dan Schawbel, “Reviving Work Ethic in America”, Forbes.com, Dec. 21, 2011 (цитата Еріка Честера).

1002 Див. Robert J. Shiller, The Subprime Solution: How Today’s Global Financial Crisis Happened, and What to Do About It (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008), pp. 6–7; Ben Steverman and David Bogoslaw, “The Financial Crisis Blame Game”, Business Week, Oct. 18, 2008.

1003 Steverman and Bogoslaw, “The Financial Crisis Blame Game”; див. також Shiller, The Subprime Solution, p. 45 (дослідження 2005 року показало, що покупці будинків у Сан-Франциско загалом очікували зростання цін 14% на рік і що «третина респондентів виявляли справді надмірні очікування — інколи понад 50% на рік»).

1004 Roubini and Mihm, Crisis Economics, p. 65 (У 1990-х і 2000-х і «звичайні», й інвестиційні банки «уже не піддавали ретельній перевірці претендентів на кредити. Так звані кредити без підтвердження доходів поширювалися дедалі більше, оскільки кредитовані особи брехали про свої доходи і не надавали документальних підтверджень»); Shiller, The Subprime Solution, p. 6 («Кредитні установи, які планували продати зобов’язання сек’юритизаторам, уже не переймалися ризиками, пов’язаними з відшкодуваннями»).

1005 Roubini and Mihm, Crisis Economics, pp. 33, 66–7.

1006 Steverman and Bogoslaw, “The Financial Crisis Blame Game”; див. також Roubini and Mihm, Crisis Economics, p. 65 (проблема цих «новомодних» фінансових продуктів полягала в тому, що «банки або компанії, що видавали цінні папери, майже не мали стимулу забезпечувати належний контроль і необхідну ретельність»; «поганий кредит передавали з рук до рук, мов гарячу картоплину»).

1007 Див. Shiller, Irrational Exuberance, p. 1; Shiller, The Subprime Solution, p. 43 («соціальна епідемія»), 46–7 («надмірний оптимізм»), 52 (опис настроїв, згідно з якими катастрофи просто не могло статися);

Roubini and Mihm, *Crisis Economics*, p. 18 («нескінченний бум»), 88 («сліпа віра в те, що ціна активів зростатиме вічно»).

1008 Roubini and Mihm, *Crisis Economics*, p. 88; Shiller, *The Subprime Solution*, p. 52.

1009 Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (New York: Basic Books, 1976), p. 84.

1010 Samuel P. Huntington, *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* (New York: Simon & Schuster, 2004), pp. xv-xvi.

1011 Jemima Lewis, "The Greatest Nation on Earth? I Don't Think So", *The Independent*, May 12, 2007.

1012 Seema Mehta, "Romney, Obama and God: Who Sees America as More Divine?" *Los Angeles Times*, Apr. 13, 2012 (цитата Барака Обами).

1013 Orville Schell and John DeLury, *Wealth and Power: China's Long March to the Twenty-First Century* (New York: Random House, 2013), p. 7; див. також Edward Friedman and Barry L. McCormick eds., *What If China Doesn't Democratize? Implications for War and Peace* (New York: M.E. Sharpe, 2000), p. 23 («Скрізь китайців об'єднує гасло, [...] що після століття принижень» прийшов час, коли Китай «постане у світі на тому місці, якого заслуговує») (цитата Джеймса Ліллі, колишнього посла США у Китаї і Тайвані).

1014 Sonia Sotomayor, *My Beloved World* (New York: Alfred A. Knopf, 2013), pp. 11-4.

1015 *Ibid.*, pp. 3-4, 9.

1016 *Ibid.*, p. 11.

1017 *Ibid.*, p. 72, див. також pp. 117-8, 143.

1018 *Ibid.*, p. 16.

1019 Див. John H. McWhorter, *Losing the Race: Self-Sabotage in Black America* (New York: HarperCollins, 2001); John McWhorter, "Guilt Trip", *The New Republic*, June 24, 2010; John U. Ogbu and Herbert D. Simons, "Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education", *Anthropology & Educational Quarterly* 29, no. 2 (1998), pp. 155, 161. У промові 2004 року Генрі Луїс Гейтс сказав: «Я нещодавно читав результати опитування *Washington Post*. Знаєте, що відповіли темношкірі дітлахи їх неблагополучних міських районів, коли їх попросили назвати "риси білої поведінки"? Три найпоширеніші відповіді: бути відмінником у школі, говорити правильною англійською і ходити до Смітсонівського

інституту. Якби хтось сказав щось подібне за часів нашого дитинства, його б ляснули по маківці і запроторили до божевільні. Ми якомось чином засвоїли завдані нам утиски». Henry Louis Gates, “America Beyond the Color Line”, in Catherine Ellis and Stephen Drury Smith eds., Say It Loud! Great Speeches on Civil Rights and African American Identity (New York: The New Press, 2010), p. 235.

1020 Див. Roland E. Fryer, “‘Acting White’: The Social Price Paid by the Best and Brightest Minority Students”, Education Next 6, no. 1 (Winter, 2006).

1021 “Remember that Bill Gates”: Anne-Marie Slaughter, “Rebellion of an Innovation Mom”, CNN World, June 5, 2011, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2011/06/05/rebellion-of-the-innovation-mom/>.

1022 Friedman and Mandelbaum, That Used to Be Us, p. 128; див. також Mark Bauerlein, The Dumbest Generation: How the Digital Age Stupefies Young Americans and Jeopardizes Our Future (New York: Jeremy P. Tarcher, 2008), chap. 3; Nicholas Carr, The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains (New York: W.W. Norton & Co., 2010).

1023 “Television and Health”, The Sourcebook for Teaching Science, режим доступу: <http://www.csun.edu/science/health/docs/tv&health.html> (звернення: 16 травня 2013 року).

1024 Khaled Hosseini, “By the Book”, New York Times, June 6, 2013.

1025 Amy Chua, “Tiger Mom’s Long Distance Cub”, Wall Street Journal, Dec. 24, 2011.

1026 Robert Spector, Amazon.com: Get Big Fast (2000).

1027 Див. Rubenfeld, Freedom and Time, p. 16; Jed Rubenfeld, Revolution by Judiciary: The Structure of American Constitutional Law (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005), p. 91 («свобода людини [...] пов’язана з її здатністю самостійно ставити собі цілі і працювати над ними впродовж тривалого часу»).

1028 Mihaly Csikszentmihalyi, Flow: The Psychology of Optimal Experience (New York: Harper Perennial, 1991), p. 2 (цитата Франкла).

Примітки

1

Хоча це й рідко згадується у пресі, але дослідження, які нібито свідчать про занепад висхідної соціальної мобільності в Америці, відверто оминають іммігрантів і їхніх дітей. Ба більше, кажучи про смерть висхідної мобільності у США, найчастіше посилаються на дослідження, здійснене фундацією Pew. А в ньому прямо сказано, що результати не стосуються «іммігрантських родин»⁵ — для них «американська мрія жива і актуальна».

2

Ліга плюща (англ. Ivy League) — асоціація найстаріших вищих навчальних закладів США. До неї входять Гарвардський університет, Єльський університет, Колумбійський університет, Принстонський університет, Пенсильванський університет, Корнельський університет, Дартмутський коледж, Браунський університет. Висока якість освіти дає змогу студентам відчувати свою приналежність до соціальної еліти. — Прим. ред.

3

Нагорода «Тоні» (англ. Tony Award) — найпрестижніша театральна нагорода у США, яку щорічно вручають за досягнення в галузі театрального мистецтва. Її важливість і престиж для театрального світу ототожнюється з премією «Оскар» для кіноіндустрії. — Прим. ред.

4

«Контрол-фріки» (англ. «control freaks») — неформальний термін психології; так називають людей із нав'язливим прагненням керувати

всім, що відбувається навколо. — Прим. ред.

5

Хоча й некоректно порівнювати американську й українську системи оцінювання знань, та для загального уявлення потрібно зазначити, що американська оцінка В+ приблизно відповідає 9 балам за новою шкалою (впровадженою в українській середній школі у 2000 році) або оцінці 4+ за старою шкалою (існувала до 2000 року). — Прим. ред.

6

Немає потреби зазначати, що жодна витривалість чи драйв не принесуть групі економічного успіху, якщо суспільство відмовляє їм в економічних можливостях. Напевно, єврейські іммігранти сповідували Три сили і до приїзду в Америку, але у штетлах Східної Європи це давало їм мало користі. Як рушій успіху Три сили залежать від того, чи винагороджують інституції важку працю і здатність відтермінувати задоволення. Ціла нація може належати до культури Трьох сил і все одно нидіти в бідності, якщо при владі злодії. Тож, за твердженням Дарона Аджемоглу і Джеймса Робінсона, різницю між заможністю різних країн найкраще пояснюють інституції, а не культура. Північна і Південна Кореї — яскравий приклад. (З іншого боку, можливо, правий Джаред Даймонд: географічні умови значною мірою пояснюють, чому деякі континенти або регіони раніше за інші розвинули інституції, що формують багатство)⁶⁶. Але справа не тільки у владних структурах, якщо в межах однієї країни певні групи проходять шлях від бідності до заможності, не просто стикаючись із тими ж інституціями, що й інші, але й наражаючись на дискримінацію.

7

Острів Елліс розташований посередині річки Гудзон на території міста Нью-Йорк. На початку ХХ століття він став головними воротами у ліпше життя для мільйонів біженців, що покинули свої країни. Нині там споруджено Музей імміграції. — Прим. ред.

8

Нижній Іст-Сайд — один із найстаріших районів Нью-Йорка, тривалий час залишався найбільш бідною частиною міста, де мешкали прості робітники й етнічні групи іммігрантів, ледве зводячи кінці з кінцями. До того ж за тих часів він був осередком єврейської культури з власними магазинами, товариствами і театрами. Нині Нижній Іст-Сайд — жвавий район міста з престижними закладами і розкішними ресторанами. — Прим. ред.

9

«Маршмеллоу тест» (англ. marshmallow test) — серія експериментів, метою яких було вивчити відтермінування винагороди у дітей. Уперше його разом зі своїми студентами провів у Стенфорді відомий дослідник Уолтер Мішел. — Прим. ред.

10

За квінтильного розподілу населення виокремлюють п'ять груп. Його використовують для вимірювання нерівності у розподілі доходів населення. — Прим. ред.

11

Заявивши, що загальноприйнятого визначення поняття культури немає, ми припустимося неточності. Вибірка 2006 року містить понад

300 визначень з різних джерел. Використання нами цього терміна, мабуть, відповідає більшості тих визначень, хоча ми від початку обмежуємося деякими засадничими умовами: що культура групи є дуже динамічною (а не статичною), здатною радикально змінюватися навіть у межах одного покоління; що культура зазвичай є багатогранною (а не монолітною), здатною об'єднувати численні, зокрема й конфліктні напрямки; що люди можуть змінювати свої культурні умови (тож родина, наприклад, може мати чітку культуру, сформовану рішеннями батьків); і що немає принципу «одна людина — одна культура» (а це означає, що більш ніж одна культура може визначати особистість, — а в Америці найчастіше так і є). Більше про використання поняття культури у цій книжці ви можете дізнатися із прикінцевих приміток.

12

Видано українською мовою: Кові С., Сім звичок надзвичайно ефективних людей. — Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. — 384 с.

13

Видано українською мовою: Крістенсен К., Дилема інноватора. Як нові технології нищать сильні компанії. — Київ: Yakaboo Publishing, 2017. — 280 с.

14

Після здійсненого Кастро державного перевороту на Кубі було чотири основні хвилі імміграції: у 1959–1962 роках острів залишили приблизно 200 000 перших біженців (так звані золоті біженці), у 1965–1973 роках — приблизно 260 000 осіб (коли мешканцям Америки дозволили поїхати на Кубу і забрати родичів), понад 125 000 чоловік

припливли у 1980 році (їх назвали маріелітами за назвою кубинського порту Маріель, з якого вони відпливали на човнах); з 1994 року (після «човнової» кризи) острів залишають приблизно 20000 осіб на рік. Дотримуючись підходу професорки Екштайн, ми називатимемо прибулих до 1980 року переселенців «кубинськими біженцями», а після 1990 року — «новими кубинцями». Станом на 2010 рік кількість американців кубинського походження сягала 1 760 000 осіб.

15

За даними перепису населення 2010 року, у США проживає 3,2 млн темношкірих іммігрантів, загальна кількість іммігрантів становить 39,3 млн, а загальна кількість темношкірого населення — 38,4 млн, загалом населення США — 306 млн осіб.

16

До шести найбільших груп азійського походження в Америці належать китайці (приблизно чотири мільйони станом на 2010 рік), філіппінці (3,4 мільйона), індійці (3,2 мільйона), в'єтнамці (1,7 мільйона), корейці (1,7 мільйона) і японці (1,3 мільйона). До інших менш численних груп належать бангладешці, бірманці, камбоджійці, хмонги, індонезійці, лаосці, пакистанці й тайці. У двох із цих американських груп — камбоджійців і хмонгів — на одну особу припадає до 12000 доларів (менше ніж у будьякій іншій великій расовій або етнічній групі в країні) і понад третина їхніх дітей живе за межею бідності. Американці азійського походження становлять сукупно 5-6% населення Сполучених Штатів.

17

Видана 2011 року книжка Емі Чуа під назвою «Бойовий гімн матері-тигриці» («Battle Hymn of the Tiger Mother») набула неабиякого

розголосу в Сполучених Штатах і Європі. У ній авторка знайомить читача з суворими правилами, за якими виховувала двох доньок, намагаючись відтворити у власній родині китайську модель виховання дітей. — Прим. ред.

18

АСТ-тестування (від англ. American College Testing) потрібно пройти для вступу до коледжів й університетів США. Інший популярний різновид вступних випробувань — тестSAT. — Прим. ред.

19

У соціології виокремлюють інгрупи й аутгрупи. Інгрупи — це групи, до яких належить індивід та ідентифікує себе з ними, тобто «мої групи». Натомість групи, до яких він не належить, але визнає їхнє існування — це аутгрупи. — Прим. ред.

20

Варто зазначити, що ми використовуємо поняття «відчуття вищості» не в тому сенсі, в якому його застосовує Альфред Адлер. Для Адлера, якому часто (і майже напевно неправильно) приписують впровадження цього терміна, «відчуттям вищості» ставав кожен прояв захисного самообманного механізму для приховування глибиннішого «комплексу меншовартості». Натомість ми говоримо про відчуття вищості лише тоді, коли групи або особи щиро і глибоко переконані у власній винятковості. З джерелами можна ознайомитися у прикінцевих примітках

21

Тут і далі в книжці цитати з Біблії в перекладі Івана Огієнка. — Прим. пер.

22

Доктрина про божественне призначення США — політична доктрина, яку використовували демократи у 1845–1855 роки для виправдання експансії Америки на заході. — Прим. ред.

23

Але (ісп.) — Прим. пер.

24

Ідіоматичний вислів «Dan ganas de meterle una pata por culo a alguin» перекладається з іспанської мови як «Хочеться дати комусь копняка під зад». Замість «alguin» має бути «alguien».

25

Цей кубинський вислів перекладається буквально як «гівноїд», та загалом він відповідає словам «ідіот», «придурок» або «недоумок».

26

Послухай! (ісп.) — Прим. пер.

27

Татку (ісп.) — Прим. пер.

28

Блін (ісп., жарг.) — Прим. пер.

29

Тут і далі цитати Токвіля взято з Токвіль, А. де. Про демократію в Америці / З французької переклали Г. Філіпчук, М. Москаленко. — К.: Всесвіт, 1999. — 590 с. — Прим. пер.

30

Аятола — почесний титул, який присвоюють за рішенням народу мусульманам-шиїтам. Аятола належить до спільноти шиїтських лідерів і його поведінка оточена ореолом святості. Нині титул аятоли мають лише кілька десятків людей — переважно в Ірані й Іраку. — Прим. ред.

31

У 1804 році декілька іммігрантів з Індії оселилися у Салемі, штат Массачусетс. Можливо, то були перші індійські переселенці в Америці. Перша індійська спільнота у Сполучених Штатах складалася із пенджабських сикхів, переважно чоловіків, які прибули на Західне узбережжя на початку двадцятого століття. Багато хто з них одружився потім із мексиканками. У період з 1924 до 1965 року іммігрантів з Індії майже не впускали у США. Індійські іммігранти першої хвилі після 1965 року належали здебільшого до еліти, освіченої когорти професіоналів. Станом на 1975 рік 93% іммігрантів були «представниками вільних або технічних професій» чи їхніми

найближчими родичами. Починаючи з 1990 року зросла частка освічених індійців, які походили не з еліт. Нині американці індійського походження є переважно іммігрантами: серед них аж 87% дорослих народилися поза межами країни. Джерела подано у прикінцевих примітках.

32

«Цуріс» в ідиші означає стрес, хвилювання. — Прим. ред.

33

Кнейдлах — страва єврейської кухні. Вона схожа на українські галушки, тільки з маці. Мацу перемелюють в муку і ліплять з неї галушки. — Прим. ред.

34

Montgomery Ward — великий американський поштовий ритейлер, який на час згаданого епізоду перебував у фінансовій скруті. — Прим. ред.

35

Маршмеллоу (англ. marshmallow) — популярний у США десерт, схожий на зефір. — Прим. ред.

36

Хань — самоназва китайського народу. — Прим. ред.

37

Одне з нещодавніх досліджень, широко висвітлюване у популярних медіа, нібито показало, що сувора модель виховання «непритаманна» американцям китайського походження і що нормою є «підкування про дітей». Насправді ж дослідження не суперечить добре відомим відкриттям, за якими китайські іммігранти загалом вимагають від своїх дітей сильнішої дисципліни і вищих результатів, аніж більшість американських батьків. Методологія дослідження не передбачала глибокого розгляду конкретних практик виховання. Наприклад, не з'ясовувалося, що діти роблять після школи, які оцінки вважаються прийнятними, скільки годин практики чи навчання вимагають батьки; не було жодних порівнянь між китайськими чи будь-якими іншими батьками. Натомість китайських батьків просили оцінити себе за допомогою вибраних речень і сказати, чи вони «виявляють підкування діями», «уважно слухають» своїх дітей, «підтримують їх своєю поведінкою», «кривдять чи сварять їх», «змінюють тему, коли дитина щось хоче сказати» чи «карають, нічого або майже нічого не пояснюючи». За відповідями (батьків і дітей) на ці запитання, дослідники класифікували більшість (або майже більшість) китайських батьків, що брали участь у дослідженні, як «дбайливих». Однак дослідження не мало на меті виявити, чи були ці батьки суворими за американськими стандартами, вимагаючи більше дисципліни або привчаючи до активнішої праці. У прикінцевих примітках можна знайти джерела і додаткову інформацію.

38

«Що підганяє Семмі?» (англ. «What Makes Sammy Run?») — роман Б. Шульберга. — Прим. ред.

39

Талмуд-тора — єврейський релігійний навчальний заклад, де

готують до вступу до єшиви (єврейського релігійного вищого навчального закладу). Назва цих шкіл для хлопчиків із малозабезпечених сімей відповідає одній з основних заповідей повнолітнього єврея — вивчати Тору. — Прим. ред.

40

У 2000–2010 роках загальний рівень самогубств серед американців азійського походження становив 5,6 випадків на 100000 осіб порівняно із 12,3 випадків на 100000 білих американців. Американці азійського походження чинять самогубство рідше в усіх вікових категоріях, однак розбираючи масив даних за статями, можна виявити вразливі групи. Кількість самогубств в американців азійського походження нижча порівняно з білими і для чоловіків, і для жінок, однак у випадку останніх різниця значно менша (8,3 випадків самогубств на 100 000 азійських чоловіків і 20,3 випадків на 100 000 білих чоловіків; 3,2 випадки на 100 000 азійських жінок порівняно із 5 випадками для білих жінок). Серед азійських американок віком від 15 до 24 років рівень самогубств дуже близький до білих (3,2 і 3,5 випадків відповідно), а серед жінок за сімдесят в азійок він вищий (6,8), ніж у білих (4,1). Для всіх інших категорій будь-якого віку і статі показник в азійців нижчий, ніж у білих (і ніж загалом у країні). Джерела і детальнішу інформацію подано у примітках.

41

«Скрипаль на даху» (англ. «Fiddler on the Roof») — один з найвідоміших бродвейських мюзиклів, сюжет якого ґрунтується на розповідях Шолом-Алейхема про Тев'є-молочника. Крім того, на його основі було знято фільм про життя євреїв на дореволюційній російській смузі осілості. — Прим. ред.

42

Терміни «дім прихистку», «дім зустрічей» і «церква» часто використовують як синоніми на позначення «основного типу будівель, використовуваних Церквою Ісуса Христа святих останніх днів для відправи загальних богослужінь» та інших видів діяльності⁷⁰².

43

Was meinst du? (нім.) — Що ти собі думаєш? — Прим. пер.

44

NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) — Національна асоціація сприяння прогресу кольорового населення. — Прим. пер.

45

Премія імені Джорджа Фостера Пібоді — щорічна міжнародна премія за видатний вклад у галузі масмедіа. — Прим. ред.

46

Реднеки — жаргонна назва білих фермерів, жителів глухої сільської місцевості в США та Канаді. — Прим. ред.

47

Nochmut (нім.) — зверхність, гординя. — Прим. ред.

48

Часто цитовані, але не всіма прийняті дослідження IQ показали вищі результати у євреїв-ашкеназі (але не у сефардів). Середній показник становив 108-115 пунктів (порівняно із середнім для Сполучених Штатів показником 100)⁸⁶⁷. У медіа вищий показник ашкеназі зазвичай пояснюють теорією про століття антисемітських обмежень у середньовічній Європі, коли єврейський розум зазнав «природного відбору». Усунені від звичайних ремесел євреї могли вижити лише за умови спритності у торгівлі, лихварстві й інших видах діяльності, «якими люди з IQ нижче 100 просто не могли займатися»⁸⁶⁸. Багатші (а отже, розумніші) євреї мали більше дітей, а менш розумні хрестилися, щоб вижити. Іронія полягає в тому, що за цією теорією, одні й ті самі гени виплекали розум ашкеназі та хворобу Тея — Сакса й інші «єврейські патології». Нині ці твердження лишаються дискусійними і їх бурхливо обговорюють. «Це сумнівна генетика і сумнівна епідеміологія», — сказав знаменитий генетик на сторінках відомої газети. Історик висловився ще обережніше: «Я оцінив би це дослідження як нісенітницю»⁸⁶⁹. Інші коментарі були поблажливішими. Джерела подано у прикінцевих примітках.

49

Зараз уже всіма визнано, що підвищення самооцінки не поліпшує навчальні досягнення. Ба більше, воно схильне їх погіршувати — можливо, через те, що задоволення собою схиляє докладати менше зусиль. Американські учні азійського походження мають найнижчу самооцінку серед усіх расових груп США, однак навчаються найкраще. Темношкірі учні мають найвищу самооцінку, однак стабільно відстають⁹⁶⁷. Загалом американські учні належать до світових лідерів за самооцінкою і водночас до когорти аутсайдерів за успішністю в навчанні⁹⁶⁸. У контрольованому експерименті⁹⁶⁹ учні, які отримували повідомлення для підвищення самооцінки, навчалися гірше за інших. В іншому дослідженні⁹⁷⁰ учням говорили, що вони дуже розумні, і від цього знижувалися їхні результати

стандартизованого тестування. До того ж, це змушувало їх брехати у відповідь на запитання про те, скільки правильних відповідей вони дали. Ба більше, хибним виявилось і засадниче твердження про те, що антисоціальна поведінка спричинена низькою самооцінкою. Дослідник Ніколас Елмер виявив, що расисти і злочинці «не відчують затаєної нелюбові до себе»⁹⁷¹. Серійні гвалтівники мають «навдивовижу високий рівень самооцінки»⁹⁷². Водночас психологи повідомляють, що виховані на діті високої самооцінки діти в дорослому віці часто страждають від депресій і тривожності, а також вищого рівня нарцисичного розладу особистості⁹⁷³. Джерела подано у прикінцевих примітках.